VASILE ŞERBAN IVAN EVSEEV

VOCABULARUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

— schiţă de sistem —

II 174.297

EDITURA FACLA

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II-174297

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pag. 267–282

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VASILE ŞERBAN IVAN EVSEEV

VOCABULARUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

— schiţă de sistem —

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VASILE ŞERBAN

IVAN EVSEEV

VOCABULARUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

— schiţă de sistem —

281009
B.C.U. IASI

EDITURA FACLA — 1978

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

14 DEC 1978

acc: 481887

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

Prin lucrarea de față încercăm să oferim unui larg cerc de cititori informații cu privire la organizarea actuală a lexicului limbii române. Deși, pînă acum, nu sînt acceptate, unanim, criteriile de descriere a sistemului lexical, schița propusă de noi are în vedere structura materială *a cuvintelor,* sferele fondului lexical, structura semantică *și* cea etimologică. *Adoptînd perspectiva actuală (sincronică), am descris structura etimologică așa cum se prezintă astăzi în vocabularul românesc, ținînd seama de „curiozitatea" vorbitorilor în ceea ce privește originea cuvintelor. Aplicînd unele procedee ale structuralismului „clasic", am beneficiat de bogata experiență a lingvisticii românești în domeniul lexicologiei. După cum va putea observa cititorul, în multe privințe, în special la semantică (secțiune redactată de I. EVSEEV), am ținut seama și de cele mai recente teorii ale lingvisticii moderne.*

Aspectele teoretice, de lingvistică generală și de lexicologie, prezente în toate capitolele, au scopul de a face utilă această lucrare studenților și cadrelor didactice. Am dat repertorii mai ample de cuvinte din toate sferele vo-

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cabularului spre a evita rutinata exemplificare prin două-trei exemple.

Autorii roagă pe cititori (cu deosebire, pe specialiști) să le facă cunoscute observațiile lor, în vederea îmbunătățirii lucrării.

Aducem, și pe această cale, mulțumiri tovarășului prof. univ. dr. Paul Miclău pentru observațiile competente făcute la citirea manuscrisului lucrării noastre.

Autorii

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOŢIUNI INTRODUCTIVE

1. LIMBA CA SISTEM DE SISTEME

1.1. LIMBAJUL – FENOMEN SOCIAL

Este unanim recunoscut faptul că limbajul constituie, incontestabil, cea mai înaltă creaţie a geniului uman. Odată cu această genială creaţie, omul a reuşit să se desprindă din rîndul animalelor, să se organizeze în grupuri şi, astfel, să domine întregul regn. Pe baza limbajului, folosit ca principal mijloc de comunicare, oamenii au putut întemeia societatea umană.

Fără îndoială şi „limbajul" animalelor este un instrument de comunicare. Şi acesta este un ansamblu de semne care serveşte pentru a exprima ce simt, ce doresc şi, poate, ce „gîndesc" animalele. Exprimarea aceasta, realizată sonor şi gestual, este spontană, directă, legată strîns de momentul producerii.

Limbajul omenesc este şi el un ansamblu de semne cu ajutorul căruia pot fi exprimate sentimente, dorinţe, gînduri. Dar, spre deosebire de celelalte animale, oamenii pot folosi limbajul nu numai subiectiv, ci şi obiectiv, adică făcînd abstracţie de ceea ce se raportează la vorbitorii înşişi. Ei pot să dea semnelor, care constituie ansamblul, valori generale şi obiective. În felul acesta, prin limbaj, oamenii au posibilitatea să-şi împărtăşească ideile despre tot ceea ce îi înconjoară, să cunoască, să conserve şi să transmită experienţa acumulată de generaţii de-a lungul veacurilor. „Limba — spuneau Marx şi Engels — se naşte, ca şi conştiinţa, tocmai din nevoia, din necesitatea de a comunica cu alţi oameni".

1.2. LIMBAJUL – INSTRUMENT AL GÎNDIRII

Din momentul în care oamenii au reuşit să folosească limbajul pentru a exprima şi altceva, în afară de propriile stări momentane, limbajul a devenit mult mai mult decît cel mai important mijloc de comunicare între membrii societăţii, a devenit *instrument al gîndirii*[1]. În această calitate, limbajul serveşte complexele mecanisme ale vieţii intelectuale, în realizarea inducţiei şi deducţiei, abstractizărilor, generalizărilor etc. Ca instrument al gîndirii, nu trebuie însă să fie confundat cu aceasta. Gîndirea şi limbajul, deşi strîns legate între ele, sînt totuşi realităţi distincte.

Servind gîndirea, ca cel mai înalt atribut — şi exclusiv omenesc — constituind şi cel mai de seamă mijloc de comunicare în viaţa socială, limbajul este un *fenomen social complex*, de o specificitate deosebită.

1.3. LIMBA – SISTEM DE SEMNE

Facultatea omenească de exprimare prin limbaj nu este uniformă, ci se prezintă ca o unitate în diversitate, sau, cum spunea lingvistul român, Alexandru PHILIPPIDE, ca „un Proteu cu mii de feţe". Dar, cu toată diversitatea posibilităţilor de exprimare a oamenilor, se pot stabili totuşi, în cadrul unei colectivităţi, unele trăsături comune. „Noi adunăm la un loc caracterele comune vorbirilor aceluiaşi individ şi numim aceasta limba individului cutare, adunăm la un loc caracterele comune vorbirilor unui grup de indivizi şi numim aceasta dialectul cutărui oraş, cutărei provincii, ori limba cutărui popor"[2].

[1] Cf. Georges GALICHET, *Physiologie de la langue française*, col. „Que sais-je?", ed. a 4-a, Paris, 1964, p. 5.

[2] Alexandru PHILIPPIDE, *Istoria limbii române, I, Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 1. (În continuare vom nota *Principii*.)

Atunci cînd caracterele comune din limbajul unui grup de vorbitori s-au constituit într-un sistem coerent de exprimare, atunci a fost creată *limba* acelei comunități sociale.

Se vede, prin urmare, că se face o deosebire între *limbă* și *limbaj*.

Limbajul este procesul de exprimare a ideilor și a sentimentelor, prin mijlocirea limbii (DLRM) sau, cum arătase întemeietorul lingvisticii moderne, Ferdinand de SAUSSURE, o facultate omenească naturală, în timp ce *limba* este un lucru cîștigat prin experiență și convențional. [La langue] „c'est à la fois un produit social de la faculté du langage et un ensemble de conventions nécessaire, adoptées par le corps social pour permettre l'exercice de cette faculté chez les individus“ [3].

În secolul nostru, oamenii de știință acceptă unanim că limba este un produs al comunității umane. Ca orice fenomen specific social, limba este însă un produs original, distinct și relativ independent de indivizii care compun grupul social. Emanînd de la colectivitate, ea se impune tuturor și fiecăruia în parte. Odată creată, fiecare limbă continuă să se dezvolte, perfecționîndu-se, potrivit cu legile sale specifice [4].

Fiind un fenomen social, ca orice existență reală, limba se prezintă ca o organizare sistematică. De aceea, lingvistica modernă (adică a secolului nostru) concepe limba ca un *sistem*. Prin sistem se înțelege „un complex de elemente care se influențează reciproc și sînt coordonate între ele în vederea îndeplinirii unei funcții comune“ [5].

Limba este un *sistem de semne* care exprimă idei, iar printre alte sisteme de comunicare între oameni, ea ocupă locul cel mai important. Prin acest sistem de semne este posibilă comunicarea între doi poli : *emițător (vorbitor) — receptor (ascultător)*.

Limba, ca sistem bine organizat, servește la comunicarea ideilor, producînd în mintea ascultătorului repre-

[3] Ferdinand de SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, ed. a 3-a, Paris, 1922, p. 25 (reimprimare, 1967). (În continuare vom nota *Cours*.)

[4] Cf. G. GALICHET, *op. cit.*, p. 6.

[5] Al. GRAUR, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 19. (În continuare vom folosi sigla SLG.)

zentările și conceptele care reflectă realitatea exterioară în gîndirea vorbitorului. Aceasta se datorește faptului că semnul lingvistic se prezintă ca o unitate cu două laturi : *concept* și *imagine acustică*. F. de SAUSSURE a reprezentat grafic semnul lingvistic (fig. 1) și procesul comunicării (fig. 2), astfel :

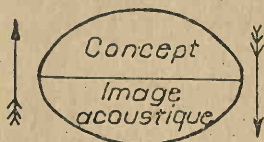

Fig. 1.

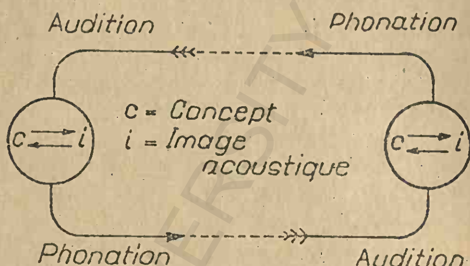

Fig. 2.

Procesul de comunicare între cei doi poli (emițător-receptor) este posibil datorită faptului că „modul de existență a gîndirii ca ansamblu de stocuri de mesaje se face prin funcția de semn a cuvîntului ; iar formularea și comunicarea gîndirii se face prin funcția de semnal a complexului sonor" [6].

Limba ca sistem se prezintă ca un tot unitar, pe baza structurii sale interne. Privită astfel, poate fi stabilită valoarea fiecărui element component, care depinde nu numai de natura și de forma sa, ci și de locul său și de relațiile ce le contractează în cadrul ansamblului. Structura interioară a sistemului arată că fiecare element component este în dependență de altul.

1.4. LIMBA – UN SISTEM DE SISTEME

Caracterul sistematic al limbii se vădește nu numai în ce privește ansamblul, ci și în părțile componente, fiecare avînd o organizare bine structurată : inventarul fo-

[6] P. MICLĂU, *Semn, semnal, „arbitrar"*, PLG, IV, 1962, p. 96.

nologic, vocabularul şi gramatica. Aceste trei părţi componente ale limbii formează, la rîndul lor, trei sisteme interdependente: *sistemul fonologic, sistemul lexical, sistemul gramatical.*

Interdependenţa strînsă a acestor trei sisteme (unii lingvişti le numesc şi *subsisteme*) determină unitatea structurală a *sistemului de sisteme,* care este limba.

1.5. LIMBĂ – VORBIRE

Distincţia între *limbă,* ca produs al întregii societăţi, şi *vorbire,* ca manifestare individuală, prezintă importanţă din punct de vedere metodologic.

Doctrina lingvistică a lui F. de SAUSSURE a impus separarea categorică [7] a celor două aspecte ale limbajului omenesc. Acordarea unei atenţii speciale numai unuia dintre cele două aspecte şi neglijarea celuilalt duce la exagerări, pierzîndu-se din vedere legătura indisolubilă dintre limbă şi vorbire. „Aceste două aspecte ale limbajului formează... o unitate indisolubilă, dialectică: nici unul nu poate fi imaginat în afara sau independent de celălalt, ci amîndouă se condiţionează reciproc, întrucît „limba" reprezintă generalul, iar „vorbirea", particularul" [8].

Vorbirea, deşi act individual în care vorbitorul are libertatea de a alege cuvintele şi a le combina după dorinţa sa, nu poate să se depărteze de regulile de funcţionare a limbii, deoarece numai ţinînd seama de acestea, individul poate fi înţeles de grupul social care foloseşte limba respectivă.

[7] Despre distincţia *limbă — vorbire* la alţi învăţaţi, vezi Iorgu IORDAN, *Lingvistica romanică — evoluţie, curente, metode —,* Bucureşti, 1962, p. 286—287, n. l. (În continuare vom folosi sigla LR.)

[8] *Ibidem,* p. 297.

2. LINGVISTICA

2.1. LINGVISTICA – ŞTIINŢĂ SOCIALĂ

Lingvistica este ştiinţa care studiază limba şi legile ei de dezvoltare. Limba, după cum s-a arătat (cf. 1.3), este un produs al colectivităţii, creat pentru colectivitate, în sensul că serveşte pe membrii societăţii ca mijloc pentru schimbul de idei. Deşi vorbirea este un act individual, acesta nu se exercită decît în cadrul societăţii, pe baza limbii întregului grup social. Ca ştiinţă a unui fenomen social, lingvistica este, firesc, o ştiinţă socială.

2.2. RAMURILE LINGVISTICII

Din definiţia dată lingvisticii se poate vedea că această ştiinţă studiază limba aşa cum se prezintă ea la un moment dat, descriindu-i fenomenele în simultaneitate, sau urmărindu-i legile de dezvoltare de-a lungul secolelor. Preocuparea pentru faptele din prima categorie a dat naştere lingvisticii *sincronice*, iar pentru cele din a doua — lingvisticii *diacronice*. După materialul de limbă ce se studiază, lingvistica are următoarele discipline subordonate[9]: *fonetica* (şi *fonologia*), *lexicologia* (şi *lexicografia*), *gramatica* (*morfologia* şi *sintaxa*).

[9] *Dialectologia* şi *stilistica* (studiind stilurile limbii) îşi bazează existenţa, în ultimă instanţă, tot pe materialul furnizat de cele trei compartimente ale limbii.

3. LEXICOLOGIA

3.1. DEFINIȚIE. OBIECTUL LEXICOLOGIEI

Ca ramură a lingvisticii, lexicologia studiază *sistemul lexical* al limbii, adică felul cum este organizat, cum funcționează, cum se schimbă și cum se îmbogățește *vocabularul* unei limbi. *Lexicologia* este deci studiul științific al vocabularului (sau al *lexicului* [10]).

În limba română termenul *lexicologie* este un neologism din fr. *lexicologie*, format din două elemente din greaca veche: λέξιζ „cuvînt, vorbă, termen" și λόγοζ „știință" (cf. J. MAROUZEAU, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, ed. a III-a, 1951).

Din punctul de vedere al relației temporale, *lexicologia*, ca și alte discipline lingvistice, are două subdiviziuni :

— lexicologia *sincronică* sau *descriptivă*, care își propune să studieze stadiul actual al sistemului lexical ;

— lexicologia *diacronică* sau *istorică*, ce urmărește evoluția sistemului lexical de-a lungul vremii.

Cele două aspecte ale studiului lexicologic se completează, în sensul că descrierea sistemului lexical actual se bazează pe datele furnizate de studiile istorice, în timp ce studiul diacronic se servește, ca termen de comparație, de stadiul actual al sistemului lexical [11].

10 R. L. WAGNER propunea folosirea termenului de *lexic* pentru a denumi unitățile semnificante din planul limbii (*langue*), iar pe cel de *vocabular* pentru o parte a lexicului actualizat în vorbire (*parole*). *Le vocabulaire français*, I, Paris, 1967, p. 17—18.

11 O trecere în revistă a principalelor poziții cu privire la *sincronie — diacronie* am făcut în lucrarea noastră *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974, p. 32—41. (În continuare vom folosi sigla TT.)

3.2. RAMURILE LEXICOLOGIEI

Avînd ca obiectiv de studiat *vocabularul*, care, după cum se știe, se constituie din totalitatea cuvintelor unei limbi, lexicologia cercetează structura și dinamica vocabularului pe trei coordonate : materialitatea, semnificația și originea.

După aceste coordonate, pot fi identificate, din punct de vedere metodologic, trei ramuri ale lexicologiei : *morfonemia, semantica* și *etimologia.*

3.2.1. *Morfonemia* [12] are ca principal obiectiv să studieze structura materială a componentelor vocabularului : realizarea sonoră (și grafică) a cuvintelor, structura silabică și cea morfematică, variabilitatea formelor etc.

3.2.2. *Semantica* [13] lexicală (*semasiologia*) studiază sensul cuvintelor, semnificația lor și dinamica sensurilor.

3.2.3. *Etimologia* [14], în sens modern, se ocupă de „biografia" cuvintelor, adică parcurgînd istoria unui cuvînt de la existența sa actuală pînă la origini [15]. Într-o astfel de cercetare, morfonemia și semantica „se împletesc" armonios, deoarece cuvintele au putut suferi, în timp, fie schimbări de formă, fie de sens, fie de ambele feluri.

3.3. RAPORTUL DINTRE LEXICOLOGIE ȘI CELELALTE RAMURI ALE STUDIULUI LIMBII

După cum între cele trei sisteme ale limbii există interdependență (*supra* 1.4.), tot așa este firesc ca între ramurile lingvisticii care le studiază să fie o strînsă legă-

[12] Prin apaxepie (haplologie) din *morfo+fonemie*.

[13] După gr. σημαντιχή „care semnifică". Termenul a fost creat de Michel BRÉAL, în 1883, și s-a impus prin lucrarea acestuia, *Essai de sémantique. Science des significations*, Paris, 1897.

[14] În rom. din fr. *étymologie*<lat. *etymologia*<gr. ἐτυμολογία, care are la bază pe ετυμοζ „adevărat".

[15] Cf. Kurt BALDINGER, *L'Étymologie hier et aujourd'hui*, CAIEF, II, 1959, p. 239.

tură. Lexicologia apelează la rezultatele fonologiei și ale gramaticii, după cum și acestea se servesc de datele furnizate de lexicologie.

3.3.1. LEXICOLOGIA ȘI FONOLOGIA

Aspectul material al cuvintelor nu poate fi studiat fără a se face permanent referire la structura lor fonologică. Cuvintele au componență silabică, iar silabele se constituie din foneme. Numărul silabelor este important pentru cuvînt în ce privește accentul. În cuvintele polisilabice, accentul poate fi *oxiton, paroxiton* sau *propa-roxiton*, după cum se află pe ultima, penultima sau antepenultima dintre silabe. În ceea ce privește structura silabelor, fonologia „furnizează" informații despre comportarea cuvintelor-silabă monofonematice (*infra*, II, 3.1.), care nu pot apărea izolate, ci împreună cu altele mai consistente din punct de vedere fonetic, iar despre cele plurifonematice informează în privința grupării consoanelor la început sau la finală de silabă. Cu privire la structura cuvintelor, fonologia indică unde se află granița silabică, în funcție de gruparea consoanelor și de existența hiaturilor.

Lexicologia diacronică, în special pentru stabilirea etimologiei cuvintelor mai vechi, apelează la datele furnizate de fonetica și fonologia istorică, spre a urmări transformările prin care a trecut forma sonoră a unor cuvinte (*infra*, II, 6.). Tot fonologia indică procedeele de adaptare fonetică a neologismelor, spre a corespunde rostirii românești. De mare importanță pentru diferențierea complexelor sonore sînt opozițiile fonologice (*infra*, II, 3.5.).

3.3.2. LEXICOLOGIA ȘI GRAMATICA

Cuvintele (cele mai multe) ca unități lexicale exprimă noțiuni, dar acestea, izolate, nu constituie vorbirea. Pentru a se realiza comunicarea între membrii unei colectivități umane, cuvintele limbii respective sînt puse la dispoziția gramaticii, care, prin cele două componente ale ei,

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

morfologia și sintaxa, le dă forma corespunzătoare spre a se putea îmbina în propoziții și fraze. Cuvintele flexibile (substantivul, adjectivul, pronumele, verbul) se folosesc în vorbire sub diferite forme. De exemplu, verbul *a scrie*, înregistrat în dicționare cu forma de infinitiv (ca și toate celelalte verbe), poate fi folosit cu toate formele sale flexionare : *scrii, scrisei, scriseseră, scris, scriind* etc. Un substantiv ca *loc*, înregistrat în dicționare cu forma de nominativ singular nearticulat (ca și toate celelalte substantive), poate apărea în vorbire cu formele cerute de funcțiunile sintactice : *locului, locuri, locurile, locurilor* etc. Pentru formele : *ție, ți, îți, te*, gramatica ne arată că ele reprezintă pronumele personal de persoana a II-a *tu*. Rezultă deci că diferitele forme sub care se poate prezenta un cuvînt flexibil nu constituie alte cuvinte, deoarece odată cu schimbarea formei nu s-a produs și schimbarea sensului lexical.

Cuvintele unei limbi sînt încadrate în clase gramaticale numite părți de vorbire. Definirea acestora se face atît din punct de vedere lexical, cît și gramatical [16], ceea ce înseamnă că părțile de vorbire sînt clase lexico-gramaticale. Sensul lexical și cel gramatical sînt strîns legate între ele. De pildă, în secvența : *studentului scrie*, forma *studentului* nu corespunde sensului gramatical cerut de forma, sensul lexical și gramatical al verbului *scrie*, de aceea nu comunică nimic, altfel spus, nu formează o propoziție. Pentru a constitui o comunicare (deci o propoziție), cuvîntul respectiv trebuie să ia o formă ce să-i dea un sens gramatical, care să-i permită îmbinarea cu verbul următor : *studentul scrie*.

Dar nu numai forma, care pentru cuvintele flexibile reprezintă valoarea lor gramaticală, ci și sensul lexical poate crea incompatibilitate în îmbinarea cuvintelor între ele. Propoziția : *scaunul plouă* este corectă din punct de vedere gramatical, deoarece ambele cuvinte au forma corespunzătoare funcțiilor lor sintactice : substantivul este în cazul nominativ, deci subiect, iar verbul este la un mod personal, deci predicat. Și cu toate acestea, o ast-

[16] Sînt însă trei părți de vorbire : *articolul, prepoziția* și *conjuncția*, care nu pot fi definite lexical, ci numai gramatical, prin funcția lor de instrumente gramaticale.

fel de propoziție nu e formulată de nimeni în scopul comunicării, deoarece între cele două componente ale ei nu există compatibilitate semantică, adică sensul lor lexical nu le permite îmbinarea.

În cazul cuvintelor cu mai multe sensuri (polisemantice), tocmai formularea propoziției precizează sensul ales de vorbitor. (*S-a aplecat* să ia o floare — cu sensul „s-a îndoit", „s-a înclinat"; *s-a aplecat* în fața forței — cu sensul „s-a supus"; *s-a aplecat* asupra lingvisticii — „s-a preocupat", „s-a dedicat"; i *s-a aplecat* de grăsime — „a căpătat indigestie".)

Uneori, sensul lexical al cuvintelor impune restrîngerea numărului categoriilor morfologice față de cele ale clasei din care fac parte. Adjective ca: *multilateral, mort, pătrat, veșnic, zadarnic* nu au grade de comparație pentru că exprimă însușiri absolute, care nu pot fi comparate. Alteori, forma flexionară diferențiază sensurile:

cap { *capi* „căpetenii", „șefi"
capete „indivizi"
capuri „promontorii".

Formarea de noi cuvinte, prin derivare sau compunere, evidențiază, de asemenea, legătura dintre studiul lexicului și cel al gramaticii. Derivarea cu sufixe se prezintă ca un sistem asemănător cu cel morfologic, iar uneori afixele își împletesc valoarea lexicală cu cea morfologică, așa cum e cazul vocalei specifice conjugării, în derivate de tipul: *curent*a, *depărt*a, *depozit*a; *cîntăr*i, *clopoț*i, *veșteji* etc. Compunerea este strîns legată de sintaxă, deoarece cuvintele formate din două sau mai multe unități realizează între componente diferite raporturi sintactice:

— coordonare, fie prin juxtapunere: *ceas-brățară, raid-anchetă*, fie prin joncțiune: *multe și mărunte, verzi și uscate* etc.

— subordonare: *pomicultură, floarea-soarelui, bou-de-baltă, încurcă-lume* etc.

Îmbogățirea vocabularului prin schimbarea clasei gramaticale a unor cuvinte este o altă dovadă a legăturii ce există între lexicologie și gramatică (*infra*, III).

4. LEXICOGRAFIA

4.1. Preocupările pentru cunoaşterea vocabularului oricărei limbi sînt foarte vechi. De aceea, cuvintele au fost înregistrate în repertorii de diferite feluri : *glosare, vocabulare, dicţionare* sau *lexicoane, enciclopedii*. Uneori un repertoriu de cuvinte e numit *lexic*. Se foloseşte, de obicei, pentru înregistrarea de cuvinte dintr-un domeniu restrîns : o regiune (*lexic regional*), opera unui scriitor (*lexicul sadovenian*), o meserie (*lexic mineresc*), o ştiinţă etc. Folosit în acest sens devine sinonim cu *vocabular*. De la cuvîntul *lexic* s-a format *lexicon* şi *lexicograf*, de la care s-a format apoi *lexicografie* [17].

Persoana care se ocupă de alcătuirea repertoriilor de cuvinte (în special dicţionare, enciclopedii) se numeşte *lexicograf*. Prin aceasta nu trebuie să se înţeleagă un simplu practician. Lexicograful trebuie să fie un lingvist multilateral, care să aibă temeinice cunoştinţe de teoria limbii, de semantică şi gramatică, precum şi de fonetică şi de istoria limbii şi culturii poporului.

Lexicografia, ca ramură a lingvisticii, este ştiinţa care se ocupă de explicarea şi definirea sensurilor cuvintelor, de clasificarea şi înregistrarea cuvintelor în glosare, dicţionare, enciclopedii. În ceea ce priveşte vechimea, lexicografia precede cu cîteva secole lexicologia, care este „ultima născută" [18] dintre disciplinele lingvistice.

4.2. TIPURI DE DICŢIONARE

Termenul de *glosar* [19] este folosit astăzi într-o accepţie mult restrînsă faţă de cea de acum cinci—şase decenii. Glosarele sînt liste de cuvinte regionale, învechite

[17] În limba română, terminologia respectivă este împrumutată din franceză : *lexique, lexicographe, lexicographie*.

[18] Cum a numit-o Henri MITTERAND, *Les mots français*, „Que *sais-je* ?", P.U.F., 6-ème ed., Paris, 1965, p. 126.

[19] Din lat. *glossarium*, fr. *glossaire*.

sau mai puţin cunoscute, care necesită o explicaţie. Glosarele sînt, de obicei, ataşate lucrărilor în care apar cuvintele respective. Cînd apare ca operă independentă, termenul *glosar* intră în sinonimie cu cel de *lexic*[20].

Lucrările lexicografice care interesează nu numai pe specialişti, ci şi un public foarte larg, sînt **dicţionarele şi enciclopediile**.

Dicţionarele sînt opere lexicografice care înregistrează cuvintele unei limbi (ori a două sau mai multe) în ordine alfabetică (mai rar pe familii de cuvinte). Cînd sînt înregistrate cuvintele unei singure limbi, iar explicarea acestora se face în aceeaşi limbă, dicţionarele se numesc *monolingve* (sau *unilingve*). Dicţionarele care dau în paralel cuvintele a două limbi, traducînd pe cele din limba-bază în cea de a doua, se numesc *bilingve*. Dicţionarele (lexicoanele) care prezintă echivalentele în trei sau mai multe limbi se numesc *plurilingve* sau *poliglote*.

De cea mai mare importanţă pentru o limbă, se înţelege, sînt *dicţionarele monolingve*, fie că înregistrează cea mai mare parte a fondului lexical (dezideratul de a fi exhaustive n-a fost atins şi nici nu poate fi atins, datorită caracterului dinamic al limbii şi, în special, diversităţii şi marii mobilităţi a vocabularului), fie numai anumite categorii de cuvinte. Dicţionarele monolingve, odată cu explicarea cuvintelor, dau şi informaţii cu privire la: pronunţie, clasa gramaticală şi principala categorie caracteristică (la clasa numelui, felul, la verb, conjugarea), definiţie, folosire în propoziţii, sinonime, expresii specifice (numite şi *idiotisme*) şi chiar la etimologie. Unele dintre dicţionarele de acest fel cuprind şi scurte contexte (de obicei excerptate din scrieri aparţinînd diverselor stiluri ale limbii), care pun în lumină sensul (sensurile) mai puţin obişnuit(e) al(e) unor cuvinte. Astfel de opere lexicografice sînt veritabile obiecte de cultură, consultate de categorii foarte diverse de oameni, deoarece în ele se găsesc informaţii care dau posibilitate celui care le foloseşte să înţeleagă deplin un text mai dificil în propria limbă. Cine consultă dicţionarul devine mai stăpîn pe mijloacele de expresie, găseşte mai uşor posibilitatea de a-şi varia şi colora exprimarea, îşi sporeşte cunoştinţele

[20] Cf. culegerile: *Lexic regional*, I, 1960; II, 1967; V. ARVINTE, D. URSU, M. BORDEIANU, *Glosar regional*, 1961.

generale. După cum reiese din cele relatate, modul de întrebuinţare a dicţionarului este consultarea, cu alte cuvinte, se face apel la el atunci cînd cititorul are nevoie de lămuriri. Dicţionarul nu se citeşte ca un roman, de aceea un dicţionar bun este folositor toată viaţa.

Dicţionarele de felul celor descrise mai sus conţin explicaţii de natură lingvistică şi au caracter general, putînd să intereseze un număr foarte mare de cititori, teoretic pe toţi vorbitorii limbii respective. Spre deosebire de lucrările lexicografice de acest fel, sînt cele care se adresează numai unui grup restrîns de oameni, preocupaţi de problemele unei ramuri a ştiinţei sau artei, de un sector al tehnicii sau numai de o anumită meserie.

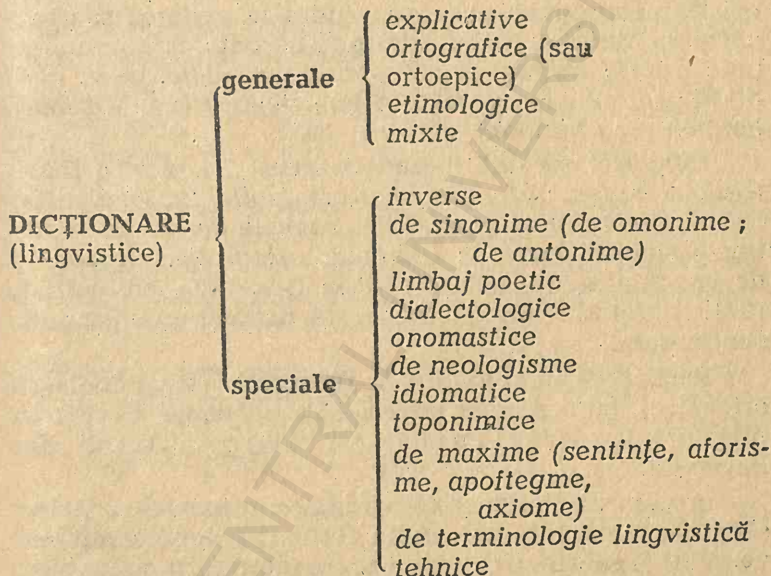
În ritmul accelerat în care se dezvoltă ştiinţa şi tehnica în epoca noastră, explozia de informaţie care a cuprins întreaga TERRA, fac ca numeroşi termeni să se interfereze în mai multe domenii, să intereseze adică pe vorbitorii unei limbi, indiferent de sectorul de activitate. Din această realitate a izvorît necesitatea elaborării unor dicţionare de terminologie care să îmbrăţişeze mai multe ramuri ale ştiinţei şi tehnicii. Un exemplu de acest fel îl constituie cel mai recent DICŢIONAR DE TERMENI TEHNICI (DTT), apărut la Editura tehnică, Bucureşti, 1972, în 864 p. În *Prefaţă* autorii (coordonator prof. dr. doc. Radu ŢIŢEICA) arată că „civilizaţia modernă a introdus în limbajul curent o multitudine de termeni din diferite domenii ale ştiinţei şi tehnicii. Totodată, industrializarea rapidă cu toate consecinţele acestui ritm superior impune, şi ea, concomitent cu o pregătire intensă de cadre, multe transformări în rîndul celor formate care trebuie să se adapteze rapid înnoirilor impuse de structura unei societăţi în plină ascensiune cum este cea din ţara noastră, în care ştiinţa şi tehnica au un rol esenţial". În acest dicţionar sînt cuprinşi şi explicaţi succint cca 16 000 de termeni din domenii variate : matematică, maşini, mecanică, mine, metalurgie, petrol şi gaze, poligrafie, termotehnică, telecomunicaţii, transporturi, aviaţie, chimie, cibernetică, construcţii, drumuri, electrotehnică, fizică, geofizică, geotehnică, hidrotehnică. Atît cuvintele-titlu, cît şi explicaţiile sînt redactate numai în limba română. Este deci, din acest punct de vedere, un dicţionar monolingv.

Dezvoltarea relaţiilor internaţionale, inclusiv pe plan tehnico-ştiinţific, a dus la necesitatea elaborării de lucrări lexicografice pentru aceste domenii în două sau mai multe limbi:

— bilingv: DICŢIONAR TEHNIC RUSO-ROMÂN, Bucureşti, 1951; ed. a II-a, 1956.

— polilingv: DICŢIONAR TEHNIC POLIGLOT, Bucureşti, 1963; în şase limbi: română, rusă, engleză, germană, franceză, maghiară.

Tipurile de dicţionare care interesează lucrarea de faţă sînt, de bună seamă, cele lingvistice[21].

Dicţionarele ortografice au alcătuire simplă. În acestea sînt incluse numai cuvintele care creează dificultăţi sau imprecizii în scrierea unor forme ale lor. De pildă, pentru pluralul substantivului *copertă*, unii folosesc forma *coperţi*, iar alţii *coperte*. Dicţionarul ortografic

[21] O excelentă istorie a lexicografiei româneşti este cercetarea lui Mircea SECHE, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, Bucureşti, I, 1966; II, 1969. Vezi şi succinta prezentare a lexicografiei din antichitate şi pînă astăzi, la Ana CANARACHE, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De cînd există dicţionare?*, Bucureşti, 1970, 108 p.

arată că limba actuală consideră ca literară forma *coperte*. Pentru unele cuvinte compuse se dau indicații privind scrierea lor fie ca o singură tranșă grafică, fie în două sau mai multe: *odată*, cu sensul „odinioară", „cîndva"; *o dată*, referitoare la timpul precis: „*o dată* importantă" etc. Dificultăți apar și în flexiunea unor verbe. Pentru scrierea unor forme personale ale verbului (a) *afișa* se dau indicațiile: *indicativ prezent*, 3 sg. și pl. *afișează*, 1 pl. *afișăm*; ger. *afișînd*.

Asemănător cu cel ortografic este dicționarul *ortoepic*, care cuprinde cuvintele la a căror pronunțare există inconsecvențe, fie cu privire la evitarea sau respectarea hiatului, fie cu privire la accent: *aer*, pron. *a-er* (nu: *a-ier*); *asiduu*, pron. *asidu-u*; *deodată*, pron. *deo-da-tă* (trei silabe, nu *de-o-da-tă*); *depózit* (nu: *depozít*), *hormón* (nu: *hórmon*) etc.

Cele mai recente lucrări de acest fel, pentru limba română, au fost: *Mic dicționar ortografic*, 1953, ed. a II-a 1955 și *Dicționar ortoepic*, 1956. Ambele au fost contopite într-o singură lucrare: *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ed. I, 1960; ed. a II-a, 1965, ed. a III-a, 1971. Astfel alcătuit și cu această denumire corespunde conținutului.

Realizarea unui *Dicționar ortografic* (și cu indicații ortoepice), care să dea informații mai ample, se află în pregătire la Institutul de lingvistică din București.

În viitorul dicționar ortografic (și ortoepic) ar trebui să-și găsească loc mai multe forme flexionare atît ale verbului și substantivului, cît și ale altor părți de vorbire.

Iată cîteva exemple:

CREA, v. I, pron. *cre-a*

ind. prez.	**imperf.**	**conj. prez.**	**gerunziu**
creez	*cream*		*creînd*
creezi	*creai*		**participiu**
creează	*crea*	*să creeze*	*creat*
creăm	*cream*		*creată*
creați	*creați*		*creați*
creează	*creau*	*să creeze*	*create*

CREAREA, s. f. art. (nu : *creerea* !) pron. cre-a-rea ; genitiv-dativ : *creării* (nu : *creierii* !)
OPINA, v. I, (nu : *opinia* !)

ind. prez.	**conj. prez.**	**gerunziu**
opinez		*opinînd*
opinezi		(nu : *opiniind* !)
opinează	*să opineze*	**participiu**
opinăm (nu : *opiniem* !)		*opinat*
opinați		în perf. compus :
opinează	*să opineze*	*am opinat*

Prețioase ar fi informațiile cu privire la scrierea genitiv-dativului unor cuvinte compuse :

pasărea-liră ; G.D. : *păsării-liră*
buna-cuviință ; G.D. : *bunei-cuviințe*
Tîrgu-Neamț ; G.D. : *Tîrgu-Neamțului* etc., etc.

M-, forma neaccentuată, elidată, a pron. pers. I, ac. ; se scrie cu linioară (cratimă) legîndu-se de vocala inițială a cuvîntului următor : „*M*-am dus eu dimineața" (PREDA, M, II, p. 107) ; „Las' să *m*-audă" (BRĂESCU, OA, I, p. 221).

-MĂ, forma neaccentuată, neelidată, a pron. pers. I, ac. ; se scrie cu linioară, legîndu-se de vocala finală a cuvîntului precedent : „Ascultă-*mă* : sînt ploile de toamnă" (PĂUNESCU, RP, p. 84).

-MI-, forma neaccentuată a pron. pers. I, dativ ; se leagă prin linioară fie de vocala finală a cuvîntului precedent, fie de vocala inițială a cuvîntului următor : „Soldatul *mi*-a răspuns într-un limbaj crud" (CIOCULESCU, A, p. 53) ; „Dă-*mi* brațul îi spuse, și ajută-mă să punem masa" (VINEA, L, I, p. 227). În inversiuni, legătura se face în ambele direcții : trimisu-*mi*-a cartea ; tot așa cu imperativul sau cu gerunziul : dă-*mi*-o ; spunîndu-*mi*-se.

Dicționarul explicativ este o operă lexicografică ce cuprinde, de obicei, cuvintele cele mai uzuale din epoca respectivă, cărora li se dau explicații precise, scurte și clare, pornindu-se de la cel mai cunoscut sens

actual. Avînd în vedere caracterul practic al dicționarului și scopul de a fi util unor mase cît mai largi de cititori, definițiile sînt concise. În numeroase cazuri, cînd definițiile nu sînt suficiente pentru clarificarea sensurilor, se dau citate, în special din opere literare. Un astfel de dicționar dă și indicații de natură gramaticală (genul, forma de plural; la verbe persoana I, a prezentului indicativ), precum și de natură ortografică și ortoepică. Toate acestea, precum și exemplificarea prin folosirea în context a cuvintelor, dau dicționarului explicativ și un pronunțat caracter normativ. Ca exemplu de dicționar explicativ actual avem *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în patru volume, apărut între anii 1955—1957. În ciuda faptului că se intitulează dicționar al limbii literare și că, în cea mai mare parte, ilustrarea prin exemple se bazează pe literatura beletristică, prin numărul mare de articole-titlu (peste 48 000), prin varietatea elementelor lexicale (cuprinde chiar arhaisme, regionalisme, unele argotisme și jargonisme), dicționarul a căpătat un pronunțat caracter universal.

Dicționarul etimologic, după cum îl arată și numele, cuprinde acele cuvinte a căror „biografie" a putut fi explicată. După identificarea *etimonului*, se dau explicații în legătură cu transformările de formă suferite de-a lungul veacurilor, precum și cu privire la evoluția sensului (sau sensurilor). Se dau, de asemenea, informații cu privire la primele atestări, la interferențe, la variantele dialectale. Cînd e posibil se fac comparații cu formele și sensurile cuvintelor din alte limbi, care au același etimon (cf. *infra*, II, 6). Deși în ultimele două—trei decenii, au apărut numeroase studii etimologice privind vocabularul limbii române, nu s-a elaborat (încă) un dicționar etimologic mai recent, care să valorifice cercetările noi. În această situație, sîntem nevoiți să exemplificăm cu cele realizate mai demult. Cel dintîi dicționar românesc consacrat exclusiv etimologiilor[22] este cel al lui Alexandru CIHAC, *Dictionaire d'étymologie daco-romane*, I, *Éléments latins comparés avec les autres*

[22] M. SECHE, SILR, I, p. 104.

langues romanes, 1870; II, *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, 1879. În 1905, a apărut, la Heidelberg, un alt dicționar etimologic, privind numai elementele latine, datorat lui Sextil PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, în care autorul, la stabilirea etimologiei cuvîntului românesc, ia în considerare toate limbile romanice. Un alt dicționar etimologic e datorat lui Ov. DENSUSIANU și I.-A. CANDREA, *Dicționarul etimologic al limbii române*, 1907—1914, care se ocupă, de asemenea, tot numai de elementele latine. Lucrarea cuprinde 1491 de articole, dar a rămas neterminată, ultimul cuvînt explicat este verbul (a) *putea*.

Cel mai recent dicționar etimologic general al limbii române e opera lingvistului român Alexandru CIORĂNESCU și este intitulat *Diccionario etimológico rumeno*[23]. S-a tipărit în localitatea La Laguna, între 1958—1966.

Actualmente, se lucrează de mai mulți ani, sub conducerea acad. Alexandru GRAUR, la elaborarea unui nou *Dicționar etimologic al limbii române*, de mare amploare, în care vor fi fructificate toate rezultatele valoroase ale cercetării în acest domeniu.

Dicționarele mixte. Le numim astfel pentru că, pe lîngă partea explicativă, au la fiecare articol și o secțiune etimologică, e drept foarte sumară, de fapt numai indicarea etimonului. Acest tip de dicționar[24] se dovedește de mare utilitate pentru un public foarte larg. Timp de șaptesprezece ani, cei interesați au avut la îndemînă *Dicționarul limbii române moderne*, 1958, operă lexicografică „cu cea mai bogată listă de cuvinte pe care ne-a oferit-o vreodată un dicționar explicativ român într-un singur volum"[25]. Marea lui utilitate s-a vădit și prin marele număr de exemplare ce s-au tipărit: aproape 150 000, într-un deceniu.

[23] Descrierea amănunțită a celor trei dicționare etimologice, din secolul nostru, la M. SECHE, *op. cit.*, II, p. 260—264, 267—270.

[24] Se înțelege că nici un dicționar nu se intitulează *mixt*. Denumirea se referă la îmbinarea celor două secțiuni: explicativă și etimologică.

[25] M. SECHE, *op. cit.*, II, p. 145.

La sfîrşitul anului 1975, a apărut în prim-plan o nouă operă lexicografică de interes deosebit: *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX). El „se adresează tuturor celor care, folosind în mod curent limba română, au nevoie de informaţii şi lămuriri noi în legătură cu vocabularul românesc actual". Au fost înregistrate şi explicate „foarte multe cuvinte, sensuri şi unităţi frazeologice noi, ivite în uzul limbii române cu deosebire în ultimele două decenii" [26]. Lucrarea a fost elaborată de un valoros şi experimentat colectiv de lexicografi de la Institutul de lingvistică din Bucureşti, sub conducerea acad. Ion COTEANU şi a reputaţilor cercetători Luiza şi Mircea SECHE, doctori în filologie.

Concepţia înnoită, dar care îşi trage seva din tradiţia lexicografică românească, dublată de experienţa cercetătorilor din acest domeniu din cadrul Institutului bucureştean, precum şi grija acordată etimologiilor (verificate de Theodor HRISTEA) constituie garanţia unei realizări însemnate şi de deosebită utilitate pentru dezvoltarea culturii în ţara noastră. Astfel, DEX-ul a luat locul DLRM-ului, ca o confirmare a adevărului că orice dicţionar cît de bun [27] se perimează relativ repede, datorită marii mobilităţi a vocabularului oricărei limbi.

Ca şi în alte ştiinţe, şi în domeniul lingvisticii s-a diversificat cercetarea, creîndu-se ramuri noi. Pentru a răspunde cerinţelor acestora, au fost create dicţionare speciale. Prezentăm, sumar, cîteva dintre acestea:

Dicţionarul invers este o lucrare lexicografică în care materialul se organizează în ordine alfabetică inversă, pornind, adică, de la finalul cuvintelor.

[26] DEX, *Prefaţă*.

[27] Notăm că între 1895—1925, a apărut la Bucureşti un dicţionar elaborat de H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, în 3 volume, care după titlu pare numai bilingv, în realitate este un *dicţionar mixt* de o structură aparte: cuvintelor româneşti li se dau corespondentele în limba germană, dar de cele mai multe ori urmează perifraze explicative ample, sînt inserate unităţi frazeologice şi idiotisme, fiecare articol încheindu-se cu indicaţii etimologice.

La început astfel de lucrări interesau în special pe poeţi, de aceea s-au numit dicţionare de rime. De la M. Eminescu au rămas cinci caiete de cuvinte organizate alfabetic după terminaţie, care au fost incluse, mai tîrziu, într-un *Dicţionar de rime*, publicat în 1946, la Bucureşti, de N. Şerban. În 1976, a apărut M. EMINESCU, *Dicţionar de rime*, îngrijit de Marin BUCUR şi Victoria-Ana TĂUŞAN.

S-a observat că organizarea materialului lexical în ordine alfabetică inversă poate interesa nu numai pe poeţi, ci, în egală măsură, şi pe lingvişti pentru studiile privitoare la flexiune şi la derivare. De aceea, a fost elaborat, tot de Institutul de lingvistică din Bucureşti, un *Dicţionar invers*, în 1957, care însumează peste 135 000 de cuvinte şi variante lexicale, cărora li se indică clasa morfologică şi accentul (la cele mai puţin cunoscute) [28].

Dicţionarul de sinonime înregistrează cuvintele care au acelaşi sens sau aproximativ acelaşi sens. Sinonimele identice se află în planuri diferite ale exprimării, iar cele aproximative exprimă, în contexte identice, nuanţe apropiate ale cuvintelor pe care le pot substitui (*infra*, II, 5.5.1.). Primul dicţionar de acest fel, apărut în secolul nostru, este cel publicat de Editura „Albatros", *Dicţionar de sinonime*, 1972, sub redacţia lui Gh. BULGĂR, cu încă 15 colaboratori.

În această lucrare, la fiecare articol, după cuvîntul-titlu, căruia i se indică clasa gramaticală, se dau sinonimele, fără a se explica nuanţele de sens dintre ele. Deşi nu se arată în grupul de „echivalente" unde se produce legătura semantică dintre seriile de termeni care compun o sinonimie, dicţionarul ilustrează „o latură a originalităţii limbii, dovedind concret bogăţia expresivă a limbii literare, esenţa romanică a structurii sale şi considerabila capacitate de asimilare a limbii, în pas cu progresul culturii".

„Lucrarea îşi propune să vină în ajutorul celor ce caută în diferite împrejurări termeni echivalenţi, care

[28] Lucrarea lui Nicolae LAZĂR, *Dicţionar de rime*, Bucureşti, 1969, se adresează poeţilor şi, de aceea, şi-a organizat materialul în ordine alfabetică inversă, dar grupat după vocala accentuată.

să se poată substitui într-un context dat, pentru a nuanța lexical și stilistic comunicarea". (p. 24—25).

Dicționarul de antonime cuprinde perechile de cuvinte între care există o relație antitetică. Primul *Dicționar de antonime,* care a apărut în țara noastră (și printre puținele în lume), se datorează lui Marin BUCĂ și O. VINȚELER, cadre didactice universitare, primul de la Timișoara, cel de-al doilea de la Cluj-Napoca. Lucrarea a fost publicată de Editura enciclopedică română, București, 1974. Fiind „deschizător de drumuri", în *Introducere* se precizează poziția teoretică după care s-a lucrat. Fiecare articol din dicționar cuprinde trei elemente :

1. perechile de antonime (circa 800) ;
2. explicarea sensului fiecărui component în parte ;
3. exemplele ilustrative.

Ordinea componenților în perechile antonimice este cea alfabetică, după primul termen. Cel de-al doilea termen nu apare pe primul loc decît atunci cînd formează o altă pereche antonimică. Exemplificarea este bogată și variată. Izvoarele cuprind peste 240 de titluri, de la basme, proverbe și ghicitori, la marii creatori de literatură, clasici și contemporani, la tratate de istorie a civilizației și filozofiei, pînă la studii recente de cibernetică. Cei ce vor consulta acest dicționar pot găsi cu ușurință termenul care îi interesează, folosindu-se de indicele complet al perechilor antonimice, de la sfîrșitul volumului.

Pe lîngă valoarea lingvistică, *Dicționarul de antonime* poate stîrni interesul cititorilor din oricare domeniu de activitate, deoarece autorii au realizat, prin citatele selectate, o mică enciclopedie de maxime și cugetări, de exemplificări practice de înaltă ținută etică și cu eficiență educativă multilaterală. Dicționarul acesta este și un îndrumător prețios pentru cei ce vor să-și precizeze și să-și nuanțeze exprimarea orală sau scrisă.

Dicționarul de omonime este un repertoriu de cuvinte identice ca formă (și omofone), dar deosebite ca sens. Cel dintîi dicționar de acest fel a fost întocmit de Gh. BULGĂR și Al. POPESCU-MIHĂEȘTI, la Facultatea de filologie a Institutului pedagogic din București,

în 1966. Lucrarea, din păcate, a fost multiplicată într-un număr redus de exemplare şi a avut circulaţie restrînsă. Părerile contradictorii exprimate despre acest dicţionar se datoresc poziţiilor teoretice diferite faţă de accepţiunea dată omonimelor (cf. *infra*, II, 5.4.0.).

Autorii au selectat lista de cuvinte după principiul că „omonimia presupune incompatibilitatea de sensuri în sfera unor unităţi lexicale purtînd acelaşi nume" (p. 4).

Articolele sînt organizate numai din cuvinte independente, cu formele lor de bază.

Dicţionarul de neologisme aparţine tipului de dicţionar mixt, explicativ şi etimologic. Într-un astfel de dicţionar se înregistrează împrumuturile cele mai recente, precum şi derivatele acestor împrumuturi, în cadrul limbii române. Poate mai mult ca oricare alt tip de dicţionar, cel de neologisme îşi serveşte epoca. De aceea ar trebui „împrospătat" cît de des, la un deceniu, două. În dicţionarul de neologisme se reflectă îmbogăţirea vocabularului în legătură cu dezvoltarea socială, tehnică şi cultural-ştiinţifică. Cel mai recent *Dicţionar de neologisme*, pentru limba noastră, a apărut în 1961, a doua ediţie în 1966, şi este opera lui Fl. MARCU şi C. MANECA. Destinat marelui public, dicţionarul oferă definiţii ale sensurilor în mod clar, simple şi accesibile, de tip analitic. Fiecare articol se încheie cu indicarea etimonului.

Dicţionarul onomastic înregistrează şi explică numele proprii de persoană (*antroponime*), de animale domestice sau dresate (*zoonime*) şi de locuri (*toponime*). Literatura noastră de specialitate posedă un *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, elaborat de un istoric N. A. CONSTANTINESCU. După un amplu studiu introductiv, *Bazele istorice ale onomasticii române* (de la p. IX—LXVI), repertoriul de nume, prezentat alfabetic, este împărţit în trei secţiuni : *nume calendaristice, nume laice, nume rare*. N-au constituit preocupare pentru autor numele proprii actuale, ci numai cele excerptate din izvoare, în ordinea lor istorică. *Cuvîntul-titlu* ca şi derivatele au indicaţia etimologică, unele chiar traducerea etimonului. Deşi parcimonios în informaţii lingvistice, bogăţia materialului şi informaţia istorică fac din această lucrare lexicografică o operă interesantă pentru mai multe domenii de activitate.

Dicţionarul limbii poetice a lui EMINESCU, Bucureşti, 1968, a fost elaborat de Gh. BULGĂR, Ion GHEŢIE, Luiza SECHE şi Flora ŞUTEU, sub conducerea lui Tudor VIANU.

Un astfel de dicţionar reprezintă materializarea uneia dintre cele mai actuale preocupări ale lingvisticii moderne. Aşa cum s-a specificat de la apariţie, această lucrare interesează, deopotrivă, pe lingvişti, pe istoricii literari, pe profesorii de literatură, ca şi pe toţi iubitorii operei Luceafărului poeziei româneşti.

Materialul lexical, excerptat din cea mai valoroasă parte a operei eminesciene, este interpretat lingvistic şi stilistic şi înlesneşte celui ce-l consultă înţelegerea puternicei impresii produsă asupra contemporanilor de exprimarea poetului, neobişnuită pînă atunci. „Elemente ale vocabularului, forme şi construcţii mai puţin sau niciodată întrebuinţate de scriitorii anteriori, dar mai cu seamă noile accepţii date cuvintelor limbii comune, apoi legăturile proprii de cuvinte, locuţiunile şi expresiile, ca şi toate elementele figurative ale stilului, prin care limba noastră atingea o treaptă înaltă a puterii ei de a reflecta lumea şi de a comunica gîndirea cea mai înaltă şi sentimentele cele mai adînci, explică îndeajuns impresia produsă de Eminescu" (din *Cuvînt înainte*, p. 3).

Articolele din dicţionar au următoarea structură :

— indicarea clasei gramaticale ;

— definiţia sau sinonimele ;

— exemplele ilustrative ; apoi indicarea locului tuturor apariţiilor ;

— întrebuinţarea în figuri de stil ;

— formele gramaticale, singular şi plural, cazurile, cu indicarea locului de apariţie în text (poezie sau proză).

Aşa-numitele *dicţionare ale înţelepciunii* cuprind maxime, cugetări, aforisme, apoftegme, axiome, expresii şi citate celebre, proverbe, zicători. Culegerile de astfel de expresii frazeologice au fost numite (pentru faptul că organizează materialul în ordine alfabetică) dicţionare, termenul fiind concis şi, în acelaşi timp, cuprinzător. În ultimii zece ani, au apărut cîteva repertorii de acest fel, care merită a fi prezentate.

Din înţelepciunea poporului român au fost alese 8 177 de parimii (cele mai multe din cele zece volume din

Proverbele românilor, publicate de Iuliu A. ZANNE, între 1895—1903) şi grupate sub titlul *Apa trece, pietrele rămîn. Proverbe româneşti*, 1966, ediţie îngrijită, prefaţă, glosar şi indice de George MUNTEAN. Deşi titlul nu sugerează, îngrijitorul ediţiei a optat pentru formula lexicografică, grupînd textele ca într-un dicţionar, Această organizare, ca şi *indicele tematic* facilitează consultarea lucrării.

O carte „de învăţătură, de lectură liniştită şi de meditaţie", care grupează şi explică maxime, sentinţe, aforisme, paradoxuri, apoftegme universale, este lucrarea lui Tudor VIANU, *Dicţionar de maxime comentat*, Bucureşti, 1962. Şi în acest caz materialul a fost clasificat alfabetic. După cuvîntul-titlu, urmează citatele.

Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti, 1969, alcătuit de un colectiv de lingvişti : Vasile BREBAN, Doina GRECU, Ileana NEIESCU, Grigore RUSU, Aurelia STAN (toţi de la Cluj-Napoca) şi Gheorghe BULGĂR (de la Bucureşti), cuprinde un „fond valoros al spiritualităţii româneşti, dovadă a observaţiei şi sensibilităţii poporului nostru". În acest volum au fost selectate numeroase expresii şi locuţiuni româneşti (nu şi proverbe), cărora li se explică sensul sau sensurile pe care le au. Organizarea materialului s-a făcut după criterii lexicografice. Cuvîntul-titlu reprezintă termenul dominant din îmbinarea frazeologică respectivă ; urmează expresia sau locuţiunea, după care se dă explicaţia cuvenită. N-au fost necesare indicaţii de ordin gramatical. Pentru a ilustra întrebuinţarea în vorbire a unor astfel de construcţii, au fost selectate citate din operele unor sciitori de seamă. Consultarea volumului este uşurată de indicele alfabetic, cu indicarea paginii, de la sfîrşitul volumului.

Două dicţionare, apărute în anii de care ne ocupăm, cuprind cuvinte, locuţiuni, expresii celebre din alte limbi. Acestea sînt :

Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre, 1968, alcătuit de I. BERG şi *Dicţionar de citate şi locuţiuni străine*, 1973, de Barbu MARIAN.

Referindu-se la tezaurul cuprins în aceste „sinteze de gîndire", I. Berg arată că un astfel de dicţionar este necesar pentru *informare* şi *lămurire*, dar şi pentru *evi-*

tarea inexactităților, pentru că, într-adevăr, „în epoca de cultură modernă, aproape nu există om care să nu folosească zilnic un proverb, o maximă, un citat, ca aliment al condeiului sau al conversației" (*Prefață,* p. 8).

Cea de-a doua lucrare, a lui Barbu MARIAN, reprezintă revizuirea celei care apăruse, între 1915—1929, în șase ediții succesive. „Dicționarul reunește, sub denumirea generică de „citat", maxime, sentințe, aforisme, cugetări, citate literare culese din operele unor mari scriitori, poeți, filozofi, oameni iluștri antici (greci, latini) și moderni (francezi, italieni, germani, englezi, spanioli), precum și locuțiunile specifice acestor limbi, dar folosite, oral sau scris, în limba română" (*Cuvînt înainte,* p. 5).

Articolele sînt ordonate pe capitole (după limbi), dîndu-se întîi originalul apoi traducerea, însoțită, cînd autorul a crezut de cuviință, de comentariu. Toate „citatele" au trimiterea la autor, operă, pasaj. Sîntem de acord că lucrarea răspunde, pe deplin, speranței îngrijitorilor noii ediții : „*Dicționarul de citate și locuțiuni străine* va folosi multora, atît celor care vor căuta aici sensul și izvorul exact al citatului, cît și celor care îl vor citi ca pe o culegere de cugetări, de adevăruri eterne, cărora înțelepciunea popoarelor și scriitorilor a știut să le dea un veșmînt clar, o formă lapidară".

Enciclopediile sînt lucrări lexicografice deosebite, într-o anumită măsură, de dicționare. Deosebirea constă în faptul că într-o enciclopedie se pornește de la *noțiuni,* care sînt analizate și exemplificate cu diferitele lor accepțiuni, urmate de informații istorice, geografice etc. Deși există părerea că trebuie făcută distincția între *dicționarele enciclopedice* și *enciclopediile propriu-zise,* este foarte greu să se delimiteze tranșant, cel puțin în epoca modernă.

Cele mai recente lucrări de acest fel, apărute în țara noastră sînt : *Dicționarul enciclopedic român* (DER), în 4 vol., 1962—1966 ; și *Mic dicționar enciclopedic* (MDE), 1972.

DER se adresează, cum e și firesc, unor cercuri largi de cititori. Conține circa 46 000 de termeni, 6 000 de ilustrații și peste 200 de planșe și hărți. A fost întocmit de un colectiv al Academiei, prin colaborarea a peste 400

de oameni de ştiinţă, artă şi cultură. În alcătuirea articolelor s-a pornit de la noţiunile de bază „ale ştiinţelor naturii şi tehnicii, ale ştiinţelor sociale, ale artei şi literaturii", se dau informaţii despre „evenimente istorice mai importante, despre continente şi ţări, despre marile personalităţi politice şi culturale, lămuresc succint termeni reprezentînd nume proprii şi nume comune întîlnite frecvent în literatura ştiinţifică, beletristică şi politică. Lucrarea cuprinde articole, informaţii şi referiri privind geografia şi istoria, economia şi politica, ştiinţa şi cultura patriei noastre" (*Prefaţă*).

Referinţele etimologice se dau înaintea definiţiilor şi au în vedere etimonul originar, nu cel direct. Pentru numele străine se dau (imediat după cuvîntul-titlu) pronunţarea şi accentul. Prezenţa a numeroşi lingvişti în colectivul de redactare a făcut ca DER să fie elaborat după principii lingvistice. Fiecare articol „se deschide cu o definiţie sintetică de dicţionar explicativ obişnuit, care identifică sumar noţiunea" [29].

Amplu şi variat, cuprinzînd informaţii din aproape toate domeniile existenţei, DER este o operă de mare însemnătate pentru servirea dezvoltării culturii în ţara noastră.

Cu altă organizare a materialului şi mai „la zi" cu informaţia (pînă în prima parte a anului 1972) se prezintă MDE, într-un singur volum de 1 736 de pagini, cuprinzînd 77 000 de articole, 4 500 de ilustraţii, 200 de hărţi şi 100 de planşe.

În privinţa redactării articolelor, menţionăm că s-a dat definiţia explicativă (cu informaţii enciclopedice) numai reprezentantului celui mai răspîndit din familia lexicală respectivă, iar la cuvintele polisemantice explicaţia porneşte de la sensul general spre cele speciale. În unele cazuri sînt date şi contexte-exemple. După cuvîntul-titlu se dă, în paranteză, limba din care provine, etimonurile fiind considerate cele din dicţionarele curente.

Numele proprii străine sînt transcrise ca în limba respectivă, cu excepţia acelora care s-au impus cu o formă „românizată" în tradiţia limbii noastre. Numele proprii

[29] M. SECHE, SILR, II, p. 239.

din limbile care folosesc alte alfabete au fost redate în alfabet latin, conform cu normele de transliterare. Ori de cîte ori s-a crezut necesar, s-au dat îndrumări de pronunțare și accent.

Se înțelege că și această operă lexicografică, prin varietatea informațiilor, constituie un act de cultură de mare importanță.

Alte opere lexicografice, apărute în ultimele două decenii, pe diferite domenii, au fost trecute în *bibliografia* de la sfîrșitul lucrării.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VOCABULARUL ROMÂNESC CONTEMPORAN

1. DEFINIȚIA

Ca și în alte ramuri ale lingvisticii și în cadrul lexicologiei se întîmpină greutăți la definirea conceptelor cu care se operează. În mod tradițional, se acceptă definirea *vocabularului* ca *un ansamblu* ce cuprinde *totalitatea cuvintelor unei limbi*. În același timp, s-a considerat ca echivalent, pentru *vocabular* [1], termenul de *lexic* [2]. Se spune, deopotrivă, și vocabularul, și lexicul limbii române.

De cînd a început să se aplice metoda statistică în descrierea vocabularului, adică de la crearea *statisticii lexicale*, se face distincție între cei doi termeni : *lexicul* desemnează ansamblul cuvintelor cu ajutorul cărora comunică între ei membrii unei comunități lingvistice; *vocabularul* cuprinde numai o parte a lexicului, care poate fi inventariată și descrisă : pe epoci, pe domenii de activitate, pe grupuri sociale sau regionale etc. [3].

În ce ne privește, termenul *vocabular* corespunde etapei alese : *româna contemporană*, mai precis a secolului XX, în aspectul ei literar. Se înțelege însă că într-o lucrare ce nu urmărește coordonatele statisticii lexicale, folosirea sinonimică a celor doi termeni nu creează nici o dificultate. Dintr-un anumit punct de vedere e chiar recomandabilă, deoarece cuvîntul *lexic* a dat naștere unei familii bogate : *lexical, lexicograf, lexicografie* ; *lexicologie, lexicologic, lexicolog*, în timp ce *vocabular* a rămas singur, *vocabulă* folosindu-se extrem de rar.

[1] Din fr. *vocabulaire*<lat. medievală *vocabularium*<lat. *vocabulum*.
[2] Din fr. *lexique*.
[3] Cf. R.—L. WAGNER, *op. cit.*, p. 17.

1.1. RELAȚIA COLECTIVITATE–VOCABULAR

Dacă în planul limbii, ca produs al întregii colectivități, considerăm lexicul ca totalitate a cuvintelor ce constituie acea limbă, tot așa în cadrul unei epoci, vocabularul reprezintă totalitatea cuvintelor folosite în perioada respectivă de vorbitorii acelei limbi. Dar chiar în acest sens, vocabularul ne apare ca un imens recipient în care sînt grupate și clasate diverse feluri de noțiuni (reprezentate prin cuvinte), unele foarte generale, cunoscute de majoritatea vorbitorilor, altele atît de particulare, încît numai un număr restrîns din membrii grupului lingvistic respectiv le cunosc. Deci și în cadrul vocabularului colectiv al unei epoci pot fi identificate sfere mai mult sau mai puțin largi, care cuprind cuvinte ale grupurilor de vorbitori ale aceleiași limbi. Se înțelege că referindu-ne la aceste sfere ale vocabularului pe grupe de vorbitori, ele se interferează, se suprapun în proporții variabile, rămînînd doar mici porțiuni „închise". Dacă n-ar fi așa, nici n-ar fi posibilă înțelegerea între grupurile de vorbitori din cadrul aceleiași comunități lingvistice. Există deci, pe lîngă vocabulare speciale, caracteristice unor colective (după mediu, după gradul de cultură, după profesiuni), un vocabular general, cunoscut și folosit de întreaga masă a vorbitorilor, care cuprinde cuvintele ce exprimă noțiuni legate de existență, de procesele existenței, de relațiile sociale, precum și cuvinte care fac legătura între cele dintîi spre a formula propoziții și fraze, necesare comunicării interumane. În privința celor două categorii de cuvinte, cele din prima „se primesc" mai ușor, în sensul că unele dispar și apar altele noi, iar cele din a doua rămîn, în marea lor majoritate, aceleași, servind colectivitatea vorbitorilor chiar mai multe secole. În limba română contemporană nu mai sînt folosite cuvinte ca : *astariu, chelciug, cut, frînc, iliș, prădalică, zemnic* etc., ieșite din uz, în schimb se întrebuințează cuvinte necunoscute altor epoci, ca : *avion, club, cultură, internațional, litoral, machetă, parc, responsabilitate, societate, tehnică, veterinar, zootehnie* etc. etc. În ce privește categoria cuvintelor de legătură : *cu, de,*

la, în, întru, pe, pentru ; că, deşi, măcar că, să, şi, iar, dar etc. acestea pot fi întîlnite în texte din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi. Dar nu numai astfel de cuvinte, ci şi cea mai mare parte din vocabularul naţional se păstrează peste veacuri, ceea ce face posibilă comunicarea (prin scriere) de la generaţiile anterioare la cele prezente şi la cele viitoare.

Faţă de vocabularul general al unei epoci, colectivitatea vorbitorilor *receptează, selectează, conservă* şi *transmite* fondul lexical caracteristic perioadei respective.

1.2. RELAŢIA INDIVID–VOCABULAR

În folosirea limbii ca mijloc de comunicare, individul vorbitor are o mare libertate în alegerea cuvintelor din vocabularul colectiv al epocii şi în îmbinarea lor în propoziţii şi fraze. Asupra acestei libertăţi acţionează însă o „constrîngere" socială, în sensul că vorbitorul trebuie să folosească acele cuvinte care sînt în uz, adică sînt cunoscute de cei ce receptează comunicarea, şi să le îmbine după cerinţele actuale ale construcţiei sintactice.

Dacă ne referim la vocabularul românesc contemporan, nu există vorbitor care să-l cunoască şi să-l folosească în întregime. Aşadar, faţă de vocabular ca totalitate, bagajul lexical individual este relativ redus. Cuvintele de care se serveşte un vorbitor fac parte din categorii diferite : unele sînt folosite într-o exprimare îngrijită, elevată, altele în vorbirea familiară sau în limbajul profesional ; la dispoziţia individului sînt, de asemenea, cuvinte de argou, de jargon, triviale sau chiar obscene. Împrejurările în care un vorbitor îşi formulează comunicarea pot să favorizeze sau să constrîngă alegerea categoriilor de cuvinte.

Bogăţia vocabularului individual depinde de achiziţiile lexicale realizate în decursul existenţei şi de experienţa acumulată. În cursul vieţii şi prin instruire orice vorbitor achiziţionează cuvinte ale limbii materne, pe

care le asociază experienţei extralingvistice în cursul căreia le-a achiziţionat. Se creează astfel un reflex condiţionat: cuvîntul evocă experienţa, iar aceasta evocă, la rîndul ei, cuvîntul [4]. Întrucît experienţa de viaţă variază de la un individ la altul şi legăturile asociative vor fi diferite, iar coloratura vocabularului va purta pecetea individualităţii vorbitorului. Aceasta înseamnă că de la un vorbitor la altul nici un cuvînt nu va avea totdeauna aceeaşi semnificaţie sau aceeaşi valoare expresivă. Şi totuşi, înţelegerea între vorbitori este posibilă, deoarece fiecare cuvînt are un sens convenţional, impus de tradiţie, şi una sau mai multe nuanţe atribuite de experienţa individuală, care contribuie la originalitatea exprimării fiecărui individ.

1.3. COMPONENŢA VOCABULARULUI INDIVIDUAL

Vocabularul achiziţionat de un vorbitor nu este nici constant, nici limitat. Ca şi vocabularul întregii colectivităţi, şi cel individual se schimbă de la o etapă la alta, prin adăugiri şi renunţări, fie ca număr de cuvinte, fie ca număr de sensuri. Vorbitorii de limbă română care aveau, în deceniul al şaselea, 15—20 de ani, îşi amintesc de faptul că la înfiinţarea unor ateliere sau magazine spre a servi colectivitatea au apărut firme care denumeau unităţile respective ca fiind: de *autodeservire*. Noutatea a făcut să se impună repede termenul respectiv. Dar formaţia românească *autodeservire* era greşită pentru că:

— elementul de compunere *auto* — are sensul „de la sine", „prin sine însuşi";

— dacă ar fi antepus la *deservi*$_1$, ar avea sensul „a-şi face sieşi un rău serviciu", ceea ce nu e de crezut, iar unităţile respective nu justifică aşa ceva;

— dacă ar fi o formaţie din *deservi*$_2$ s-ar crea un nonsens: nu poate fi servită o colectivitate în folosul celui ce o face.

[4] Cf. A. SAUVAGEOT, *Portrait*, p. 28.

Prin mijloacele de propagandă culturală: școală, presă, radio, televiziune s-a arătat în ce constă greșeala, iar termenul necorespunzător a fost, după un timp, părăsit de vorbitori. Astăzi firmele indică: magazin cu *autoservire*, complex de *deservire*.

Altfel a fost receptat de vorbitori cuvîntul; *a debuta*. Deși, prin aceleași mijloace (arătate mai sus) s-a încercat să se mențină acest cuvînt la sensul cu care a fost folosit pentru prima dată în limba noastră, încercarea nu dă rezultate. Chiar cea mai recentă operă lexicografică, DEX, menționează numai acel sens:

DEBUTA, debutez, vb. I. Intranz. A-și face debutul într-o carieră, pe scenă etc.; (despre un autor) a publica prima lucrare. — Din fr. *débuter*. În ultimii ani, aproape s-a generalizat sensul „a începe", pentru orice acțiune: „Concertul *a debutat* cu o sonată"; „Repriza a doua *debutează* printr-un șut năpraznic la..." Dar cu acest sens e folosit și în franceză. Astfel de „mișcări" în cadrul vocabularului individual, care, de cele mai multe ori, au repercusiuni și în cel colectiv, se datorează caracterului dinamic al limbii în general și al vocabularului în special.

Cu privire la cuvintele cu mai multe sensuri se impune constatarea că nu toți vorbitorii cunosc toate sensurile unui cuvînt. Fiecare vorbitor cunoaște și folosește cuvîntul cu sensul (sau sensurile) cel mai apropiat de sfera activității sale. Astfel, cuvîntul *unitate*, pentru un militar înseamnă „grup militar", pentru un lucrător din comerț „locul unde se desfășoară activitate comercială", pentru matematician, „numărul unu" etc. Mai puțini vorbitori cunosc sau folosesc și semnificațiile „tot unitar, indivizibil", „omogenitate", „solidaritate", „unire". Se înțelege că nu trebuie presupus că un anume individ cunoaște numai un sens, cel legat direct de activitatea sa (care îi este mai apropiat), ci e posibil să cunoască mai multe, pe care însă le folosește numai ocazional.

În ceea ce privește numărul cuvintelor cunoscute și cel al cuvintelor folosite de un vorbitor, vocabularul individual are două sfere inegale. Sfera mai cuprinzătoare este formată din totalitatea cuvintelor cunoscute de un vorbitor, iar în interiorul acesteia o sferă mai restrînsă, care grupează cuvintele folosite în mod obișnuit de vor-

bitorul respectiv. Grupul mai restrîns de cuvinte formează *vocabularul activ* al unui vorbitor. În afara vocabularului activ, orice individ cunoaşte o sumă oarecare de cuvinte pe care nu le foloseşte aproape niciodată, dar pe care le înţelege cînd le citeşte sau le aude exprimate de alţi vorbitori. Acestea formează *vocabularul pasiv*. Graniţa dintre aceste două fonduri lexicale individuale este labilă. După împrejurări, unele cuvinte din fondul activ devin nefolosibile, trec în fondul pasiv, iar din acesta unele devin active. Orice vorbitor, în timpul stagiului militar, de pildă, avea în vocabularul activ cuvinte ca: *ostaş, soldat, ofiţer, cazarmă, marş, salt, tragere, muniţie* etc., pe care, în viaţa civilă, le-a trecut în fondul pasiv, urmînd a folosi pe cele legate de activitatea cotidiană, de profesiune. Pe cele trecute în fondul pasiv, deşi nu le folosea, a continuat să le înţeleagă cînd le-a întîlnit, iar în timpul convocărilor militare acestea au fost reactivate. Componenţa vocabularului activ, ca şi a celui pasiv, variază de la persoană la persoană, după mediul în care trăieşte, după profesiune, după preocupările extraprofesionale, după gradul de cultură şi chiar după sex şi vîrstă. Pentru bărbaţi, în general, cuvinte ca: *agrafe, fard, jupon, rejansă, ruj* ş. a. fac parte din vocabularul pasiv, în timp ce pentru cele mai multe femei, astfel de cuvinte sînt în vocabularul activ.

Avînd în vedere posibilitatea de a folosi limba atît în exprimare orală, cît şi scrisă, vocabularul individual variază şi în acest sens. Persoanele care se exprimă mai mult în scris au pentru aceasta un vocabular mult mai bogat, numărul de cuvinte pentru exprimarea orală fiind mai redus. Explicaţia stă în faptul că oral se întrebuinţează numeroase cuvinte şi expresii devenite „clişee", în vreme ce cel ce scrie are posibilitatea să-şi elaboreze exprimarea, să aleagă cuvintele potrivite, să evite repetările, să dea varietate comunicării sale.

Discutarea separată a relaţiilor *colectivitate-vocabular, individ-vocabular* ţine de metodologia lucrării, altfel termenii sînt interdependenţi şi formează o unitate dialectică.

2. CUVÎNTUL

Chiar în definirea vocabularului a fost nevoie de utilizarea conceptului *cuvînt*. Crearea noțiunii de *vocabular*, ca totalitate, a fost posibilă datorită existenței cuvintelor, ca parte. Așadar, relația între *vocabular* și *cuvînt* este de natura celei dintre *întreg* și *parte*, dintre *general* și *particular*. Interdependența dialectică dintre cele două noțiuni este evidentă.

Dar dacă din definirea vocabularului a rezultat că este un ansamblu de unități eterogene, se impune *identificarea* acestor unități, *analiza, definirea* și *clasificarea* lor.

Altfel spus, trebuie găsit răspunsul justificat la întrebarea : *Ce este cuvîntul ?*

Această întrebare a preocupat pe gînditori din cele mai îndepărtate vremi, de la gramaticii vechii Indii (PĀNINI), la filozofii Greciei antice și pînă la logicienii și lingviștii zilelor noastre. Se înțelege că, în decursul atîtor secole de dezvoltare a gîndirii umane, s-au dat răspunsuri diferite și, chiar, contradictorii. Multitudinea și non-identitatea răspunsurilor se datoresc atît caracterului dinamic al limbii (și, în special, marii mobilități a vocabularului), cît și perspectivei din care a fost analizat cuvîntul [5].

2.1. IDENTIFICAREA CUVINTELOR

S-a arătat că vorbirea se realizează ca un flux sonor continuu. Continuitatea acestui flux sonor nu exclude posibilitatea de segmentare, adică de identificare a unor segmente distincte. Organizarea vorbirii se bazează pe

[5] Nu este în intenția acestei lucrări să facă nici măcar o sumară trecere în revistă a teoriilor despre cuvînt. În cursul expunerii însă, vor fi făcute referirile necesare (*infra*, II, 5).

unități *integrative*, dispuse ierarhic, adică unitățile inferioare se integrează în cele superioare.

Se știe că vorbirea se constituie prin *enunțuri*. Ca bază a comunicării interumane e considerată unitatea sintactică numită *propoziție*. Despre propoziție se spune că e formată din *cuvinte*, iar cuvintele din *silabe*, și acestea din sunete. Ținînd seama de dispunerea ierarhică a unităților vorbirii, propoziția apare ca unitate integratoare a celorlalte componente (cuvinte, silabe, sunete) [6].

În propoziția :

„Descentralizarea înseamnă specializare".

(MALIȚA, *Cronica* . . ., p. 94)

este ușor de recunoscut, atît în scris, cît și în rostire, că sînt trei componente :

1. *descentralizarea*
2. *înseamnă*
3. *specializare*.

Se vede deci că fiecare component desprins din întreg reprezintă cîte un segment din fragmentul de flux sonor care a constituit propoziția luată în discuție. Faptul dovedește că se prezintă, fiecare, ca o unitate distinctă, în componența propoziției. Dacă ne raportăm la aspectul vorbit al limbii, aceste segmente se prezintă ca *unități fonice*, iar în scris, ele sînt *unități grafice*. Astfel de unități ce pot fi desprinse din vorbire sau din scriere sînt considerate *cuvinte*. Le-am numit unități, deoarece se prezintă ca niște *segmente* (fonice sau grafice) *continue*, în sensul că în corpul lor nu pot fi inserate alte segmente, adică elementele lor constitutive nu pot fi dislocate.

Trebuie precizat însă că nu toate cuvintele limbii noastre pot fi sesizate cu ușurință în exprimarea orală. De exemplu, tranșa sonoră : *laminat* poate fi receptată fie ca o unitate, fie ca două : *l-a minat* (care, din punct de vedere gramatical, reprezintă trei unități). În alte limbi, ca franceza, de pildă, este mai dificil de sesizat unitatea fonică a cuvintelor, de aceea unii lingviști [7] au conside-

[6] Avem, acum, în vedere elementele de construcție în cadrul propoziției, nu funcționalitatea lor.

[7] „Nous croyons tous savoir ce que c'est qu'on mot, car, dès notre enfance, nous avons vu les mots séparés par les blancs... Dans l'écriture, le mot nous apparaît comme un petit être autonome, une quantité constante..." A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1952, II, p. 9.

rat că identificarea cuvintelor ca entități poate fi făcută numai în scris. În limba română însă, cuvintele, în marea lor majoritate, sînt sesizate ca unități fonice. Unitatea fonetică a cuvîntului este o realitate, ușor identificabilă și de nelingviști (și chiar de analfabeți) [8]. Cuvintele sînt identificate ca unități fonetice nu numai în context, ci și separate. Oricine recunoaște că folosește cuvinte pentru a denumi ființe (*om, cal, vrabie*), lucruri (*creion, pat, toc*), calități (*bunătate, duioșie, simplitate*), însușiri (*bun, dulce, rău*), acțiuni (*merge, scrie, urca*) etc. etc.

2.2. ANALIZA CUVINTELOR

După ce am constatat că segmentele sonore dintr-un enunț pot fi desprinse de acesta, se creează posibilitatea de a fi analizate. Cea dintîi constatare care se impune este că aceste segmente-cuvinte, făcînd parte din fluxul sonor al vorbirii, au ca și aceasta realizare materială.

2.2.1. *Materialitatea* cuvîntului constă din lanțul sonor al sunetelor care-l alcătuiesc. De exemplu, cuvîntul *casă* este „material" nu pentru că denumește un obiect concret, material, ci pentru că este constituit din gruparea sunetelor *c-a-s-ă*, după cum și cuvintele *bunătate*, *blîndețe*, deși denumesc noțiuni abstracte, sînt realizate prin material sonor : *b-u-n-ă-t-a-t-e*, *b-l-î-n-d-e-ț-e* etc.

2.2.2. Constituindu-se materialmente din sunete, cuvîntul funcționează în vorbire în calitate de *semn*. Pentru a-și putea îndeplini calitatea de semn, cuvîntul are, pe lîngă forma sa materială, și conținut. De la Ferdinand de SAUSSURE [9], majoritatea lingviștilor au acceptat considerarea cuvîntului ca semn lingvistic, care se prezintă

[8] Cu mult înainte de a fi luat cunoștință de experimentul lui Ed. SAPIR, am avut prilejul să constat că vorbitorii încă analfabeți au conștiința unității fonetice a cuvintelor. Ca tînăr profesor am participat la acțiunea de alfabetizare, prin anii 1948—1949. Toți cursanții au răspuns corect la întrebări ca acestea : „Cîte vorbe (cuvinte) am spus ?", „Care vorbe sînt mai lungi ?, dar mai scurte ?" etc.

[9] F. SAUSSURE, *Cours*..., p. 97—99.

ca o unitate cu două fațete: *conceptul* (semnificat) și *imaginea acustică* (semnificant). Partea materială a cuvîntului ca semn este purtătoarea unei *semnificații*. Prin semnificația sa, cuvîntul poate intra în componența unei propoziții spre a face o comunicare. Natura sa dublă, de a avea *existență materială* și de a fi dotat cu *sens*, dă cuvîntului posibilitatea să fie analizat din două puncte de vedere: ca *unitate morfonemică* și ca *unitate semnificativă*. Din punct de vedere fonologic, cuvîntul poate fi descompus în unități inferioare: în silabe și silabele în foneme [10], iar din punctul de vedere al funcționalității, în morfeme: rădăcină, temă, afixe (lexicale sau gramaticale). Ca unitate semnificativă, cuvîntul intră în relație cu alte cuvinte și formează unități superioare — propoziții. Prin posibilitatea de a fi descompus în unități inferioare (silabe, foneme), ca și prin aceea de a se încadra în unități superioare se demonstrează calitatea cuvîntului de a fi considerat ca *unitate lingvistică*. Se vede deci, că, pentru a analiza cuvîntul ca o unitate lingvistică, trebuie avute în vedere cele două componente: *forma* și *sensul*. Ca și Emil BENVENISTE, vom considera forma drept proprietate a cuvîntului de a se descompune în unități de nivel inferior, iar sensul capacitatea sa de a se integra în unități superioare [11]. Forma și sensul sînt componente permanente și inseparabile ale cuvîntului, între ele existînd un raport de implicație.

2.2.3. Din analiza de pînă acum a reieșit că tranșa sonoră dotată cu sens, care poate fi desprinsă ca un segment din fluxul sonor al vorbirii se prezintă ca o unitate lingvistică, numită în mod curent *cuvînt*. Dacă este posibilă desprinderea cuvîntului din context înseamnă că el se prezintă ca o unitate autonomă. *Autonomia* este una din calitățile de mare importanță ale cuvîntului. Bucurîndu-se de autonomie, majoritatea cuvintelor pot fi folosite în diverse enunțuri și în momente diferite. Spre a constata că autonomia cuvîntului este o realitate se impune ca absolut necesară demonstrația. Autonomia cu-

[10] De la constatarea materialității cuvintelor ca realizare sonoră (prin sunete), am trecut la analiza funcțiunii lor de purtătoare (prin foneme) a unor semnificații.

[11] E. BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 126—127.

vîntului poate fi dovedită prin două procedee : permutarea și substituția.

Într-un enunț ca :

1. *Ion aleargă repede.*

se vede, în scris, că sînt trei unități lexicale, fiind despărțite de spații albe. Datorită specificului limbii noastre, în ce privește ordonarea termenilor în propoziții, din cei trei componenți putem obține șase formații [12] :

2. Ion repede aleargă.
3. Repede aleargă Ion.
4. Repede Ion aleargă.
5. Aleargă repede Ion.
6. Aleargă Ion repede.

Posibilitatea permutării în cadrul aceluiași context constituie una dintre dovezile ce se pot aduce pentru unitatea și autonomia cuvintelor respective. Dar în enunțul :

„Veniți lîngă mine, tovarăși !"

(BLAGA, P, p. 48)

se observă că sînt patru unități lexicale. Dacă aplicăm procedeul permutării vom obține șase formații acceptate de limba română :

2. Veniți, tovarăși, *lîngă mine*.
3. Tovarăși, veniți *lîngă mine*.
4. Tovarăși, *lîngă mine* veniți.
5. *Lîngă mine* veniți, tovarăși.
6. *Lîngă mine*, tovarăși, veniți.

deoarece, de fiecare dată, două cuvinte merg împreună : *lîngă mine*. Încercarea de a le despărți face ca șirul de cuvinte să nu mai constituie un enunț reperat (considerat corect). Fără *lîngă*, *mine* ar avea un înțeles cu totul depărtat de cel din textul luat în discuție, iar *lîngă* n-ar putea avea alt loc decît înaintea cuvîntului *tovarăși*, dar, bineînțeles, comunicarea s-ar schimba total. Reținem, deocamdată, că nu toate cuvintele, deși apar ca unități lexicale, pot suporta permutarea. Astfel de cuvinte își pierd autonomia. Dacă în grupul acesta, substituim pe : *lîngă* observăm că înlocuirea se poate face numai cu anumite cuvinte : *la*, *cu*, *pe la*, iar în alte contexte cu : *în*, *pe*, *de*, *sub*, *peste*, *de la*, *pe lîngă* etc. Continuînd să aplicăm procedeul, substituim cuvîntul *mine* (care este o altă ipos-

[12] Demonstrația permutabilității termenilor în propoziție am făcut-o în TT, p. 57—61.

tază a pronumelui de persoana I, la acuzativ) cu : *noi, ei, ele, el,* obținem : veniți *lîngă noi (ei, ele, el).* Cuvintele propuse sînt însă toate din aceeași clasă morfologică, pronume. Substituția poate fi făcută și cu alte cuvinte : *casă, pod, teatru* etc., toate substantive, în cazul acuzativ. Nu se poate face substituția cu un adjectiv, adverb sau verb (*lîngă mic, lîngă repede, lîngă merge* etc.). Deci cuvintele din clasa prepoziției nu se pot combina decît cu substantive sau cu pronume și ocupă totdeauna un loc fix în grup, antepuse. Posibilitatea de combinare a unei unități cu alte unități ale vocabularului, realizată în context, poartă numele de *distribuție*. Rezultă că pentru constatarea autonomiei cuvintelor, permutarea și substituția pot da rezultate corecte numai dacă sînt verificate de distribuție.

Distribuția demonstrează că nu toate cuvintele se comportă la fel, în context, unele față de altele, ceea ce înseamnă că autonomia se manifestă în grade diferite, după sensul și clasa morfologică din care fac parte (iar în cadrul acesteia în funcție de formele flexionare). Pot avea autonomie deplină : substantivele (și substitutele lor) și verbele (și substitutele lor), semiautonomie : cuvintele care au funcția de determinante (adjectivele, adverbele și unele forme flexionare ale substantivelor, pronumelor și verbelor). Sînt complet lipsite de autonomie în context uneltele gramaticale (prepoziții, conjuncții, verbe auxiliare, articole).

În ceea ce privește autonomia cuvintelor, are rol important tradiția lingvistică. Multe cuvinte din clasele considerate autonome și-au pierdut autonomia din cauza folosirii lor îndelungate în „clișee", în îmbinări stereotipe. De exemplu, cuvîntul *brîncă* (<lat. *branca*) se folosește astăzi cu sensul originar „mînă", numai în zone restrînse ale graiului popular. Forma de plural *brînci* se întîlnește în limba literară numai în locuțiuni și expresii :

a da (a cădea) în (pe) brînci „a cădea istovit de oboseală"

a da brînci „a împinge pe cineva"

a-i da inima brînci „a simți un imbold spre cineva, sau pentru a face ceva"

a merge (a se tîrî) pe (în) brînci „a merge (a se tîrî) de-a bușilea"

a munci (a lucra) pe brînci „a munci pînă la istovire"

Tot aşa cuvîntul *seamă*[13] (<mag. *szám*) nu se foloseşte singur cu sensul „observaţie, constatare", ci numai în locuţiuni şi expresii :

bag seamă „pare-mi-se"
de bună seamă „desigur, fără îndoială"
mai cu seamă „mai ales, îndeosebi"
nebăgare de seamă „neatenţie"
de seamă „însemnat, important"
de-o seamă (cu cineva) „de acelaşi fel, de aceeaşi vîrstă"
a-şi da seama „a observa, a pricepe, a se lămuri"
a-şi face (singur) seama „a se sinucide"
a lua (pe cineva) în seamă „a considera" ; „a avea grijă (de cineva)" etc.

În general, toate cuvintele şi-au delimitat prin uz posibilităţile de combinare, în funcţie de semnificaţia intrinsecă, sau altfel spus, după compatibilitatea semantică dintre cuvintele care intră în relaţie. De pildă, verbul *a mînca* poate avea ca subiect un nume de fiinţă (care se hrăneşte), iar drept complement un nume de aliment, oricare, în funcţie de natura subiectului (*omul* mănîncă *pîine, vitele* mănîncă *iarbă, unele păsări* mănîncă *seminţe* etc.). Unii vorbitori au extins relaţiile acestui verb, din dorinţa de originalitate sau de a crea un efect expresiv deosebit. Aşa s-a putut formula : vorbăreţul îmi mănîncă *timpul* ; certăreţul îmi mănîncă *viaţa* ; mincinosul şi-a mîncat *omenia* ; viteza mănîncă *distanţele* etc. Cu alte cuvinte, căutarea unor efecte stilistice a dus la lărgirea cîmpului distribuţional al unităţii lexicale respective. Extinderea cîmpului tradiţional de întrebuinţare conferă cuvîntului accepţii mai largi, adesea figurate.

Dintre cuvintele autonome, cele care au posibilităţi mai reduse de combinare sînt cele numite „tehnice", circumscrie la domeniul din care fac parte (*a electrifica* : *s-au electrificat satele* ; *se electrifică o nouă peşteră* (pentru a fi accesibilă turiştilor) ; *comenzile sînt electrificate* etc.).

Autonomia şi frecvenţa cuvintelor sînt interdependente. Cu cît un cuvînt are posibilitatea de a intra în

[13] A. PHILIPPIDE, ILR, I, p. 254, nota „Acest *seamă* este vechi şi a ajuns în limbă, dar totdeauna a fost — după cum şi va rămîne probabil — dialectal".

mai multe combinaţii, cu atît are şi frecvenţă mai mare în vorbire.

Determinarea unei unităţi lexicale şi a autonomiei ei nu se poate face decît prin apel la sens şi la motivarea lui.

2.3. SENS, SEMNIFICAŢIE

S-a arătat că, în vorbire, cuvintele funcţionează în calitate de semne (*supra* 2.2.2). Prin latura sa sonoră, cuvîntul este semn al înţelesului ce i se ataşează. Între formă, ca semn, şi conţinut, ca sens, apare o legătură condiţionată: ele se evocă reciproc. Imaginea abstractizată a obiectelor *se fixează* în mintea vorbitorilor prin semn. De aceea, de exemplu, pe un vapor, în largul oceanului, conversaţia poate avea ca obiect *lanuri de grîu, păduri răcoroase, vînătoare de pantere* etc. etc.

Fonemele se organizează în aşa fel în exprimarea semnului lingvistic, încît să se evite suprapunerea. Deci partea materială, semnul, are funcţia *de a diferenţia* ideile exprimate prin cuvinte. Aşa cum: *brad, plop, sectă* etc. diferă între ele prin faptul că sînt formate din foneme deosebite şi sensurile lor sînt diferite: *„brad"*, *„plop"*, *„sectă"* etc. Dar dacă ar exista numai atîtea semne cîte se pot exprima prin combinarea fonemelor, fără ca acestea să se repete, ştiind că inventarul lor este redus, constituind un sistem închis, ar însemna că am avea la dispoziţie un număr infim de cuvinte. În realitate, diferenţierea între semne se poate realiza şi numai printr-un fonem:

bare *pare*
care *rare*
dare *sare*
mare *tare*
oare *zare*

sau prin ordonarea diferită a aceloraşi foneme:

arc, car, rac
ard, dar, rad
orb, bor, rob

Funcţie de diferenţiere a semnelor au nu numai fonemele, ci şi morfemele. De exemplu, cuvîntul *străbate* are următoarea structură morfematică: *stră-bat-e*. Prin fiecare parte a sa stabileşte diferenţieri faţă de alte cuvinte: prefixul *stră-* diferenţiază pe *străbate* de *dezbate* sau de *bate*; rădăcina *bat-* deosebeşte pe *străbate* de *străpunge*, iar sufixul *-e* distinge infinitivul de gerunziu *străbătînd*, sau de alte forme flexionare.

Funcţia de diferenţiere a semnului lingvistic se manifestă nu numai în planul *morfonematic* (prin foneme şi morfeme), ci şi în planul *sintagmatic*, adică în fluxul vorbirii, în propoziţii şi fraze. În enunţul: *Ion vede soarele*, cele trei cuvinte nu se identifică, ele se diferenţiază atît ca formă, cît şi în ce priveşte conţinutul, fiecare semn reprezentînd altă noţiune, avînd în enunţ o valoare *contrastivă*. Dacă aplicăm procedeul substituţiei, pentru cuvîntul *soarele*, de pildă, prin *vaporul*, *copacul*, *vînatul* etc. obţinem alte propoziţii, cu aceeaşi structură, dar cu alt conţinut comunicat. Aceasta dovedeşte că între semnele lingvistice, în plan *paradigmatic*, există relaţii *opoziţionale*. Toate acestea dovedesc că semnul lingvistic este un semnal acustic, purtător al unei *semnificaţii*. Prin expresia sa acustică semnul este emis de vorbitor şi receptat de ascultător, iar prin valoarea sa semnificativă intră în formularea unui enunţ spre a face o comunicare (cf. *infra*, II, 5.1).

2.4. CATEGORII DE CUVINTE

Din punctul de vedere al conţinutului, cuvintele sînt împărţite în două categorii: cuvinte „pline" şi „vide". Sînt considerate „pline", cuvintele care constituie simbolul unor noţiuni, iar „vide", acelea a căror formă „a pierdut" asocierea unui simbol. În această accepţie, cele mai multe cuvinte ale unei limbi au conţinut noţional. Teoretic, numărul acestora este nelimitat. Cele din a doua grupă sînt în număr mai mic şi constituie un sistem închis. Pentru exemplificarea componenţei celor două grupe, se spune, de obicei, că prima cuprinde: substantive, adjective, numerale, verbe, adverbe, iar

cea de a doua: prepoziţii, conjuncţii, articole, verbe auxiliare. Se vede deci că se apelează la un punct de vedere gramatical.

Pentru o grupare a cuvintelor mai apropiată de realitate, trebuie asociate criterii lexicale, morfologice şi sintactice. Altfel spus, gruparea cuvintelor trebuie făcută după criterii lexico-gramaticale. După aceste criterii, se constituie patru categorii:

1. cuvinte „pline", care exprimă (şi denumesc) noţiuni: *noţionale*;

2. cuvinte *substituente*, care nu denumesc noţiuni prin ele însele, ci prin faptul că substituie cuvinte noţionale;

3. cuvinte *imitative*, care exprimă (dar nu denumesc) emoţii şi imită zgomote sau sunete;

4. cuvinte *relaţionale*, care exprimă raporturile dintre noţiuni şi servesc pentru a uni celelalte cuvinte în propoziţii sau fraze [14].

Aceste grupe ar avea următoarea componenţă:

1. *substantive* (nume de: fiinţe, lucruri, locuri, idei, sentimente, fenomene etc.); *adjective* (nume ale notelor noţiunii); *numerale* (nume ale determinărilor cantitative); *substantive personale* (pers. I şi a II-a sing., numele locutorului şi al colocutorului); *verbe* (acţiuni sau stări — sub formă de proces); *adverbe* (caracteristici sau circumstanţe ale acţiunii verbelor);

2. *pronume* (de toate felurile);

3. *onomatopee* şi *interjecţii* propriu-zise;

4. *prepoziţii, conjuncţii, articole* şi *verbe auxiliare.*

Din punctul de vedere al conţinutului, grupa 1 şi grupa 4 reprezintă situaţiile extreme. Grupele 2 şi 3 sînt intermediare, a doua gravitînd spre prima, în sensul că substitutele nu exprimă noţiuni sau note ale noţiunii decît înlocuind sau însoţind substantive ori adjective, iar grupa a treia constituie un compartiment aparte al vocabularului.

[14] Grupele 1, 3, 4 după GA_I, I, p. 30; grupa a doua după interpretările mai noi, din lingvistica actuală. Bibliografie în TT, p. 53, n. 1—4.

2.5. MOTIVARE, NEMOTIVARE ; NECESITATE, CONVENŢIE

S-a arătat (*supra* 2.2.2) că cele două laturi ale cuvîntului : forma și sensul formează o unitate indestructibilă, comparabilă cu cele două feţe ale unei file : nu poate fi decupată una fără a fi și cealaltă [15]. Dar această legătură este considerată *arbitrară*, adică *nemotivată*, în sensul că nu există elemente reale să justifice, de exemplu, de ce conceptul „pîine" este exprimat prin complexul sonor *pîine* și nu altfel. Faptul că în alte limbi, pentru același concept, se folosesc alte complexe sonore ar justifica nemotivarea legăturii dintre formă și sens (fr. *p ẽ — pain* ; germ. *Brot* ; rus. *hleb* ; magh. *kenyér* etc.). Într-adevăr, pentru multe cuvinte românești nu se poate răspunde de ce anume a fost ales cutare sau cutare complex sonor pentru a exprima cutare sau cutare noţiune. Nu se poate răspunde acum. Dar cum va fi fost cînd au apărut acele cuvinte ? „Orice formă este determinată de conţinutul ei, și dacă astăzi lucrul acesta nu apare la analiza unora dintre cuvinte, aceasta nu înseamnă că în trecut ele nu au avut o perioadă cînd erau determinate" [16].

Etimologic vorbind, românescul *pîine* (pop. *pâne*) își găsește motivare în cuvîntul latinesc *pane(m)*. Mai departe însă, nici un element real legat de grîu, de făină, de aluat etc. nu dă nici un indiciu de motivare a alegerii sunetelor respective (*p-a-n-e-m* ; N. *panis*). Asocierea între concept și formă s-a impus prin uz, prin *necesitatea* ca atît vorbitorul, cît și ascultătorul să dea aceeași valoare semnului lingvistic. În acest sens, legătura necesară dintre concept și imaginea acustică apare ca rezultat al unei *convenţii* (se înţelege că nu printr-o dezbatere prealabilă) între vorbitorii aparţinînd aceluiași grup lingvistic. Același lucru se poate spune și de alte cuvinte : *frate, soră, corp, cap, mînă, picior, casă, masă, scaun* etc. Cu toate acestea, proporţia de elemente nemotivate în limbă este foarte mică. La întrebarea dacă

[15] SAUSSURE, *Cours . . .*, p. 157.
[16] Al. GRAUR, SLG, p. 179.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

astfel de cuvinte au fost, la crearea lor, motivate sau nu, lingvistul român Al. GRAUR răspunde „Fără discuție, da. Omul nu poate inventa nimic care să nu plece de la faptele reale cunoscute dinainte... Orice cuvînt nou a avut rădăcini pe de o parte în situația care cerea prezența lui, pe de altă parte în materialul lingvistic care stătea la dispoziția vorbitorilor"[17]. Făcînd abstracție de cazuri cu totul izolate, „orice cuvînt a fost motivat cînd a fost creat".

Să luăm, de pildă, cuvîntul *a lucra*. Orice vorbitor de limbă română leagă, cu ușurință, de acest cuvînt pe: *lucru, lucrător, lucrătoare, lucrare, lucrătură, lucrat, lucrușor*. Prin referirea oricăruia și a tuturor la *a lucra*, spunem că aceste cuvinte se motivează unul prin altul și toate prin verbul de bază.

În limba română (ca și în alte limbi), există numeroase cuvinte care se grupează în serii prin faptul că se evocă unele pe altele în mintea vorbitorului:

apă, apărie, apătos, apăraie, apos ;
casă, casnic, căsnicie, căsătorie, căsuță ;
dramă, dramaturg, dramatizare, dramatiza, dramatic ;
foc, focar, focos, focșor, foculeț, fochist ;
rod, rodi, roditor, rodire, rodnic, rodnicie ;
etc. etc.

S-ar putea vorbi, în acest caz, de motivare prin legături etimologice, pornindu-se de la derivate spre cuvîntul primar. Marea majoritate a vorbitorilor nu recunosc însă vreo legătură etimologică între:

omenire
umanitate

deși, în seriile respective, motivarea reciprocă apare, celor mai mulți, cu ușurință:

om, omenesc, omenește, omenire, omeni ;
uman, umanism, umanist, umanitate, umaniza.

Pentru vorbitorii români care nu au cunoștință de legătura etimologică dintre *aport* „contribuție materială, intelectuală, morală etc. adusă de cineva într-o acțiune comună" (DEX) și verbul franțuzesc *apporter*, neolo-

[17] *Idem*, TLG, p. 192.

gismul apare ca nemotivat în raport cu sensul „a aduce". de aceea se aude foarte des: „X şi-*a adus aportul* în această acţiune..."

Exemplele de pînă acum arată că motivarea este un fenomen complex, variabil şi de mare relativitate.

Analizînd interpretările celor mai de seamă lingvişti, de la SAUSSURE şi pînă în zilele noastre, Al. GRAUR a arătat că între *determinat* (motivat) şi *nedeterminat* (nemotivat), la semne în general, există o gradaţie neîntreruptă. Între cele două extreme, lingvistul român grupează cuvintele, ca şi celelalte semne în cinci categorii [18]: „Cu totul *determinate* sînt onomatopeele (*cucu* n-ar putea fi înlocuit cu *mac-mac*). *Mai puţin determinate* sînt compusele şi derivatele (*spălătorie* este în oarecare măsură legat de obiectul pe care-l denumeşte, din cauză că forma internă e analizabilă). *Foste determinate* sînt cuvintele a căror formă internă s-a pierdut (*restaurant* era locul unde oamenii „se restaurează"; astăzi puţini mai simt acest sens). *Întîmplătoare* sînt cuvintele alese drept parolă, după capriciul unei persoane, adesea şi numele invenţiilor. *Diferite cu intenţie* sînt cuvintele folosite în caz de interdicţie de vocabular (vînătorii de lei evită, din motive superstiţioase, numele animalului, pe care-l înlocuiesc, în conversaţiile dintre ei, prin pisică). Ultimele două tipuri sînt, evident, mai rare" [19].

S-a arătat că proporţia de cuvinte total nemotivate este redusă în orice limbă, deoarece raţiunea vorbitorului respinge o formă care nu serveşte de suport unei reprezentări identificabile [20]. Nu-şi găsesc, de obicei, motivare cuvintele împrumutate din alte limbi, care rămîn izolate:

ambră (<fr. *ambre*)
bidiviu (<tc. *bedevî*)
heleşteu (<magh. *halastó*)
joagăr (cf. germ. *Säger*)
paparudă (<bg. *peperuda*)
santinelă (<fr. *sentinelle*) etc.

[18] SLG, p. 179.
[19] *Ibidem*, p. 180.
[20] Cf. BENVENISTE, PLG, p. 52.

spre deosebire de cele împrumutate cu întreaga familie sau cu o mare parte din ea, care își găsesc motivare unele prin altele :

ataca (<fr. *attaquer*), *atac* (<fr. *attaque*), *atacabil* (<fr. *attaquable*), *atacant* (<fr. *attaquant*) ; *contraatac* (<fr. *contre-attaque*) ; *inatacabil* (<fr. *inattaquable*) — din care s-au format și pe teren românesc : *atacare, atacat, atacator (-oare).*

Dar relativitatea motivării se manifestă și cînd e vorba de cuvinte moștenite sau foarte vechi în limbă. Să luăm, de exemplu, termenul *cuvînt*, din lat. *conventum.* El se asociază, în mintea vorbitorilor, cu *a cuvînta* (<lat. *conventare*) și cu substantivul *cuvîntare*, dar n-a creat nici un derivat. Pentru a denumi totalitatea cuvintelor s-a apelat la un împrumut *vocabular* (<fr. *vocabulaire*), care a rămas stingher, căci *vocabulă* (<fr. *vocable*) nu s-a impus. Dealtfel, nici în franceză nu sînt decît cele două. În schimb s-a impus întreaga serie neologică : *lexic, lexical, lexicografie, lexicograf, lexicologie, lexicolog*, dezvoltată pe baza etimonului grecesc, în franceză, și apoi a fost preluat, ca termen tehnic, în cele mai multe limbi europene. Dar, în cazul discutat, s-ar putea obiecta că s-a făcut comparația între un cuvînt din fondul comun cu unul dintre termenii de specialitate. Se pot însă da alte exemple. De pildă, cuvîntul *țară*, înv. *țeară* (<lat. *terra*), din multele lui sensuri, n-a dezvoltat decît un singur derivat din accepția de „mediu rural, sat" : *țară+suf. -an > țăran*, care și-a creat apoi o familie cuprinzătoare : *țărancă, țărăncuță, țărănesc* (*-ească*), *țărănește, țărănie, țărănism, țărănist, țărănoi, țărănos.* Așadar, nici unul din sensurile „provincie", „stat", „patrie" n-a dat posibilitatea de a-și dezvolta o familie. În schimb, *patrie* (lat. *patria*, fr. *patrie*), folosit de pe la începutul secolului al XIX-lea [21], și-a impus repede familia : *patriot* (care ar fi putut pătrunde pe trei căi : ngr. *potriótis*, fr. *patriote*, germ. *Patriot*) ; *patriotard* (<fr. *patriotard*) ; *patriotic* (<fr. *patriotique*, it. *patriottico*) ; *patriotism* (<fr. *patriotisme*).

[21] TDRG l-a găsit într-un text de la sfîrșitul secolului al XVII-lea „Să cunoască cineva a sa rudenie și *patrie*" (Ion Zlatoust, *Mărgăritare*, București, 1691). Dar în secolul următor n-a avut circulație.

Din exemplele discutate pînă acum (și care s-ar putea înmulți) reiese că nu numai cuvintele împrumutate, singulare, își ascund motivarea, ci, în general, toate cuvintele izolate, indiferent dacă sînt moștenite sau împrumutate, mai vechi sau mai noi.

Volumul de cuvinte motivate variază de la vorbitor la vorbitor în funcție de cunoștințele ce le are despre limba ce o vorbește. Motivarea este mai clară între membrii aceleiași familii de cuvinte. Aceasta înseamnă că *derivarea* și *compunerea* (cf. *infra*. III, 2) sînt procedee prin care vocabularul nu numai că se îmbogățește, dar se și consolidează. Cuvîntul care se sprijină pe altele înrudite își face mai evidentă motivarea, iar prin aceasta devine mai frecvent și mai stabil în limbă.

2.6. CATEGORII DE MOTIVARE

Motivarea semnului lingvistic, după cum s-a arătat, se bazează, în același timp, pe asemănare de formă și pe identitate de semnificație. Există mai multe posibilități ca semnul lingvistic să-și dezvăluie motivarea.

Procedeele motivării:

Cînd motivarea își găsește resursele în sistemul limbii, avem cazul *motivării directe*. Derivatele sînt motivate prin raportare la cuvîntul-bază:

cald (<lat. *caldus* < *calidus*), *căldicel* (*cald*+suf. *-icel*), *căldișor* (*cald*+suf. *-ișor*), *călduț* (*cald*+suf. *-uț*) / *încălzi* (< *în*+*cald*+*-i*), *încălzire*, *încălzit*, *încălzitor* / *căldură* (<lat. *caldura*), *căldurică*, *călduricuță*

cojoc (<sl. *kozŭhŭ*), *cojocar*, *cojocărie* (*cojoc*+*-ărie*) *cojocel* / *cojocăreasă* (*cojocar*+ *-easă*), *cojocăresc*, *cojocărie* (*cojocar*+*-ie*)

român (<lat. *romanus*), *românaș* (*român*+*-aș*), *românesc*, *românește*, *români* (*român*+*-i*), *românie* (*român*+*-ie*), *românime*, *românism*, *româniza* (*român*+*-iza*), *românizare*, *româncă* (*român*+ *-că*, *româncuță* (*româncă*+*-uță*).

Cuvintele compuse își găsesc, de asemenea, motivarea în elementele intrate în formația respectivă :

bună-cuviință, bunăvoință / bot-gros, coada-șoricelului / Tîrgu-Jiu, Crăciunelul-de-Sus.

Onomatopeele au și ele motivare directă prin aceea că sunetele vorbirii imită (mai mult sau mai puțin exact) sunetele sau zgomotele naturale :

bum, trosc, piu-piu, fleoșc, pac, poc, tic-tac etc.

ca și interjecțiile care exprimă o reacție spontană, senzorială sau emoțională :

ah, au, ha-ha, of, uf, tii, vai, vivat etc.

Există și un alt fenomen de motivare, care nu se bazează nici pe asemănarea formală, nici pe legături etimologice, ci pe analogii semantice. Aceasta poartă numele de *motivare indirectă* sau semantică. Prin analogie semantică sînt grupate cuvinte cu forme diferite, dar legate de același nucleu de preocupări, de concepte, de acțiuni etc. În seriile motivate :

inimă, inimioară, inimuță, inimos/inimoșie ;
cord, cordial, cordialitate ;

sau :

ochi, ochișor, ochiuleț ; *ochelari, ochelarist* ;
ocheană, ochelniță (specie de pește) ;
ochelăriță (numele unei plante, după forma internă)
ocular, oculist ;
oftalmie, oftalmic, oftalmologie, oftalmolog etc.

vorbitorii instruiți recunosc motivarea de la o serie la alta. Seriile respective constituie un sistem de referințe reciproce, a căror motivare constă din semnificația lor.

Motivarea semantică are rol important în înțelegerea, învățarea și reținerea terminologiei științifice.

O motivare indirectă realizează și figurile de stil semantice :

metonimia :

„În orice om o lume își face încercarea,
Bătrînul *Demiurgos* se opintește-n van ;"
(EMINESCU, OA, I, p. 69)

sinecdoca:

„Pribeag prin lume, fără *pîine*, fără rost,
La *căminurile* voastre am aflat un adăpost"
(DAVILA, V. V., p. 33)

metafora:

„Ca flotă luminoasă, luceferii prin ele
Cutreieră în umbră cerescul *ocean*".
(ALECSANDRI, p. 364)

Sfera motivării

Din punctul de vedere al cadrului în care își găsesc motivarea unele cuvinte, pot fi identificate două aspecte ale fenomenului:

— motivare internă,

— motivare externă.

Derivarea și compunerea, analogia semantică și tropii, precum și etimologia populară (cf. *infra* II, 6) constituie procedee care acționează în sistemul limbii, din interior, realizează, adică, *motivarea internă*.

Formațiile imitative sau descriptive care sugerează, prin sunetele componente, impresiile auditive produse din afară (onomatopeele), precum și sunetele reflexe ale unor stări psihice constituie *motivarea externă* [22] sau extralingvistică.

Gradul motivării

Din punctul de vedere al adecvării complexului sonor la conținutul exprimat, motivarea [23] se prezintă ca:

— absolută

și

— relativă.

Cuvintele considerate ca avînd motivare absolută sînt *interjecțiile* și *onomatopeele*.

Cuvintele obținute prin derivare, compunere, tropi, etimologie populară prezintă o motivare relativă.

Nivelul motivării

Motivarea cuvintelor poate fi sesizată în cele trei planuri constitutive ale vocabularului: *morfonematic*, *semantic* și *etimologic*.

[22] AL. GRAUR, TLG, p. 193—194.
[23] Paul MICLĂU, *Le signe linguistique*, Paris, 1970, p. 91—93.

Planul morfonematic are două nivele :

— *fonematic*

și

— *morfematic.*

Cum e și firesc, la nivel fonematic motivarea se produce prin adecvarea sunetelor la ceea ce exprimă întregul complex. Imitarea sunetelor scoase de puii de găină a creat onomatopeea : *piu-piu.* Într-adevăr, momentul exploziei bilabialei surde (*p*) se continuă amplificîndu-se prin timbrul *i* și mărindu-și durata prin alungirea tubului fonator, realizîndu-se timbrul *u.* Și în cazul imitării cucului (*cu-cu*) sau a pupezei (*pu-pu*(*p*) adecvarea se produce aproape total. În imitarea unor zgomote din natură însă, coardele vocale ale omului nu pot reproduce exact discordanța acestora, de aceea, redarea este aproximativă, iar onomatopeele respective s-au impus prin convenție : *trosc, pleosc, zdronc, zbrr, toc-toc, poc, buf* etc. De fapt, în astfel de cazuri, sunetele vorbirii „traduc" zgomotele naturale. „On peut même dire qu'il y a une double traduction ; non seulement nos organes émetteurs de sons traduisent à leur manière les données que leur fournit notre oreille, mais dejà l'oreille avait interprété et traduit les impressions qui lui parvenaient" [24].

Tot la nivelul fonematic se produce motivarea prin așa-numitul „*simbolism fonetic*", sau mai bine zis prin expresivitatea sunetelor. Astfel de expresivitate apare clar și în redarea onomatopeelor. Dar „simbolismul fonetic" se referă la prezența anumitor sunete, vocale sau consoane, singulare sau repetate, în unele cuvinte spre a sugera sensul acestora. „Între ele și înțelesul cuvintelor în care apar se stabilește, prin asociație de idei, o legătură strînsă, așa că prezența unor anumite sunete dă cuvîntului respectiv o nuanță semantică determinată (asemănătoare, evident, cu a cuvintelor în care le găsim regulat)" [25]. De exemplu, apariția lui **o** în trei silabe sugerează rotunzimea, rotirea : *r***o***t***o***c***o***l, r***o***st***o***g***o***li* ; ca și în *r***o***t***o***fei, d***o***l***o***fan* etc. Prezența lui **i**, sunet subțire și clar, sugerează

[24] Murice GRAMMONT, *Traité de phonétique,* 9-ème ed., Paris, 1971, p. 378.

[25] IORDAN, *Stilistica,* p. 16—17.

gingăşie, graţie, delicateţe: *mic, fin, subtil, debil*; *pitic, pipi etc.* Dimpotrivă **u**, sunet grav, înfundat, evocă prin repetare în cuvînt atmosferă sumbră, apăsătoare: *bubui, dudui, turui, sudui.* Consoanele, de asemenea, pot simboliza o legătură între poziţia sau gruparea lor în cuvînt şi înţelesul exprimat. „Lichida **l**, singură ori întovărăşită de labiale, deşteaptă ideea de moale, cîrpă ş. a. Cf. rom. *bleg, fleţ, pleoştit, vlej etc*" [26]. Bineînţeles, orice sunet, vocală sau consoană, poate produce în anumite împrejurări o impresie care să sugereze conţinutul complexului sonor, după cum în alte împrejurări să se comporte neutru. „Şi mişcările pe care le facem cu buzele şi cu celelalte organe ale vorbirii, şi chiar cu întreaga faţă, pot contribui pentru a întări efectul simbolic al sunetelor" [27]. În ultimă instanţă, „simbolismul fonetic" contribuie la mărirea *expresivităţii* cuvintelor.

Numeroşi lingvişti au arătat că e mai corect să vorbim de valoarea expresivă a sunetelor rostite, decît de simbolismul lor, pentru că „sunetul în sine nu are nici o valoare expresivă: valoarea expresivă îi vine din contextul respectiv" [28].

La nivel morfematic, motivarea se realizează prin morfemele derivative sau prin valoarea de ansamblu a cuvintelor compuse. Astfel, *zidar* apare ca motivat faţă de *zid* (nemotivat) prin ataşarea sufixului de agent *-ar*. Deşi conţinutul noţional este dat de cuvîntul-bază, sensul nou care îi aduce motivarea se datorează sufixului. Acesta, cu toate că are corp fonetic redus, concentrează o întreagă propoziţie: „cel care face..." Deci: *zidar* „cel care face zidul". Tot aşa, deoarece sufixul *-ean* arată apartenenţa la un grup local, derivate ca: *lugojean, timişean, vrîncean* etc. îşi evidenţiază cu uşurinţă sensul. Astfel de formaţii nu constituie vreo greutate pentru străinii care învaţă limba română de îndată ce au înţeles principiul

[26] *Ibidem.*

[27] AL. GRAUR, SLG, p. 184. Vezi ampla analiză a fenomenului la M. GRAMMONT, *op. cit.*, p. 377—424.

[28] AL. ROSETTI, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 91. Aceeaşi poziţie are şi Pompiliu DUMITRAŞCU, *Valoarea expresivă a sunetelor*, CL, XII, 1967, nr. 1, p. 75—80. Vezi şi Maurice CRESSOT, *Le style et ses techniques*, Précis d'analyse stylistique, ed. a III-a, Paris, 1956: „L'expressivité d'un son est donc subordonnée à un rapport étroit entre le son, le contenu du mot et le sens de la phrase" (p. 19).

derivării. „Au point de vue synchronique, tout dérivé préfixal et suffixal est motivé pourvu qu'il soit senti comme tel" [29].

Prefixul *re-*, cu sens iterativ, motivează derivatul: *rescrie, reface* etc.

Același lucru se petrece și în cuvintele compuse: *binefacere* este motivat, chiar dacă separate *bine* și *facere* apar ca nemotivate. Compusele populare, livrești sau denumirile geografice: *primăvară, papă-lapte*; *cardiologie, telecomandă*; *Dudeștii-Noi*; *Fața-Abrudului, Făgetu-de-Sus* etc., toate, prin părțile componente, devin transparente în ce privește motivarea sensului lor.

În plan semantic, după cum s-a arătat, se realizează motivarea indirectă, prin analogie și tropi (*supra*: *procedeele motivării*). La granița dintre planul morfonematic și cel semantic se află *calcul lingvistic,* care se bazează și pe analogie semantică, și pe substituire de morfeme. „Dar trebuie să amintim că, în loc de împrumut direct, se folosește adesea calcul, adică, după model străin, se formează derivate și compuse cu elemente din fondul propriu, ceea ce întărește sectorul motivat al vocabularului: *deznodămînt* după fr. *dénouement, untdelemn* după bulg. *dărveno maslo* etc." [30].

Motivarea etimologică îmbrățișează, de fapt, ambele planuri discutate mai sus. Într-adevăr, cuvîntul *româncuță* apare ca motivat față de *româncă*, al cărei diminutiv este, iar *româncă* față de *român*; aceasta se explică prin lat. *romanus*. Dacă *omenesc* și *uman, omenire* și *umanitate* apar și în sinonimie și în coreferență, aceasta se datorează sentimentului etimologic [31] al vorbitorilor. Alături de etimologia directă, internă (de la derivat la cuvîntul-bază) contribuie la motivarea unor cuvinte și *etimologia populară* (infra, II, 6.). „Prin etimologie populară, cuvintele neanalizabile capătă o familie de care erau în realitate străine, totuși o familie: *cărdășie,* derivat de la *cardaș* (turc. *kardaș* „frate"), a fost pus în legătură cu *cîrd* și a devenit *cîrdășie*. Înlocuirea sensului e tot un fel

[29] St. ULLMANN, *Précis de sémantique française*, 3ème ed., Berna, 1965, p. 103—104.

[30] Al. GRAUR, TLG, p. 195.

[31] St. ULLMANN, *op. cit.*, p. 115.

de etimologie populară, numai că nu alterează forma: *fortuit* „întîmplător" e înțeles de unii ca „forțat", deci intră în familia lui *forță*" [32].

Axele motivării

Ca și în celelalte sisteme lingvistice, și în vocabular, toate fenomenele care contribuie la progres în limbă pot fi observate și studiate atît în *sincronie*, cît și în *diacronie*. Motivarea, ca fenomen lexical, poate fi identificată în legăturile simultaneității ca și în evoluție istorică. Pe axa sincroniei, sînt observate legăturile ce se realizează în vocabularul epocii noastre în scopul evidențierii motivării semnelor lingvistice. Derivate ca: *ceferist, ceapist* (<C.A.P.), *utecist* își găsesc motivare în inițialele de la care s-a pornit. Împrumuturile, care de obicei sînt nemotivate, dar care au etimologie romanică transparentă, își creează sau își amplifică, pe teren românesc, serii ce duc la motivări parțiale și chiar depline. Astfel, fr. *localiser* a fost împrumutat și adaptat în rom. *localiza*, ca neologism, dar n-a fost simțit ca stingher, deoarece aveam pe *loc*, care ca și fr. *localiser* au ca etimon îndepărtat pe lat. *locus*. De la *a localiza* s-au format ușor adjectivul *localizat(-ă)* și substantivul *localizare*. Tot așa „un împrumut ca *local* nu e simțit ca străin, deoarece e încadrat în familia lui *loc*, care de fapt e propria sa familie. De aceea trebuie să recunoaștem că împrumuturile latine și romanice au în românește o bază mult mai solidă decît cele de alte origini" [33]. Cînd a fost împrumutat *profesional* (<fr. *professionnel*) s-a apropiat de *a profesa* (<fr. *professer*), *profesiune* (<fr. *profession*), înrudite, de bună seamă, iar cînd a intrat în română și *profesionalism* (<fr. *professionnalisme*), poziția ambilor termeni s-a întărit și motivarea a devenit mai transparentă. Dezvoltarea, în română, a încă două derivate: *profesionaliza* (<*profesional* + suf. *-iza*) și *profesionalizare* a luminat și mai mult determinarea sensului.

[32] Al. GRAUR, TLG, p. 195.
[33] Al. GRAUR, TA, p. 291.

Se înţelege că toate cuvintele din fondul vechi al limbii române, care şi-au dezvoltat familii prin derivare sau compunere şi-au dezvăluit motivarea pe axa diacroniei [34].

2.7. CUVINTE CONCRETE ŞI CUVINTE ABSTRACTE

Prin tradiţie, în special sub influenţa şcolii elementare, vorbitorii împart cuvintele în concrete şi abstracte. Această distincţie se bazează pe faptul că unele cuvinte se raportează, prin ceea ce semnifică, la lucruri, fiinţe, realităţi materiale care ne înconjoară, uşor sesizabile, în timp ce altele exprimă idei, sentimente, noţiuni ce n-au existenţă materială, deci sînt mai dificil de sesizat. Cele din prima categorie (*om, cîine, haină, stejar, deal, rîu* etc.) sînt considerate cuvinte concrete, iar cele din a doua (*gîndire, fericire, bunătate, optimism, naturaleţe, idee* etc.) sînt socotite abstracte. Dar se pune întrebarea : sînt oare cuvintele fiinţe, lucruri, fenomene ale naturii, idei, sentimente ? Se înţelege că nu. Cuvintele nu sînt nici fiinţe sau lucruri, nici fenomene, idei sau sentimente, ci cuvintele sînt doar denumirile date acestora de către vorbitori, pe baza experienţei, a unei largi asociaţii de idei, a generalizării şi abstractizării, prin convenţie socială. Procesul de generalizare şi abstractizare este calea de formare a noţiunilor. „Orice cuvînt care presupune la bază o noţiune este abstract, pentru că orice noţiune este o abstracţie ; cuvintele care nu presupun la bază o noţiune sînt însă şi mai abstracte, deoarece ele reflectă relaţii, adesea, cum e cazul conjuncţiilor de subordonare, relaţii între judecăţi, care, la rîndul lor, sînt abstracte. Chiar cuvintele care au la bază noţiuni sînt mai abstracte decît noţiunile, pentru că re-

[34] Din păcate, nu avem încă un dicţionar istoric al dezvoltării limbii române. În lucrarea lui G. MIHĂILĂ, *Dicţionar al limbii române vechi*, Bucureşti, 1974, care a depistat 628 de cuvinte româneşti atestate înainte de 1521, găsim cuvîntul *coastă* (<lat. *costa*), dar nici un derivat al acestuia. Înseamnă oare că derivatele : *costie, costiş, costişoară, costiţă* sînt ulterioare acelei date ? E greu de admis deoarece în documentele slavone şi latine medievale apar mai ales nume de locuri şi de persoane. Că derivatele s-au format pe teren românesc o dovedesc sufixele.

lațiile cuvintelor cu obiectele sînt mediate de noțiuni; dar cuvintele pot fi și mai concrete decît noțiunile, pentru că se pot referi la un singur exemplar al unei spețe" [35].

Din cele arătate reiese că nu se poate face o demarcație precisă între cuvintele abstracte și concrete. Pentru unele cuvinte, caracterul lor de concrete sau de abstracte este dat de context. De pildă, se afirmă că sufixul *-ețe* dă naștere la derivate abstracte : *bătrînețe, binețe, frumusețe, mîndrețe* etc. Dar în : „am văzut o *frumusețe*", cuvîntul capătă sens concret.

De fapt, dacă ținem seama de cele două laturi inseparabile ale cuvîntului, se poate spune că toate cuvintele sînt, în același timp, și concrete, și abstracte. Cuvintele sînt *concrete* pentru că au existență materială, prin componența lor fonematică, și sînt *abstracte* prin ceea ce exprimă (noțiuni, relații), pentru că noțiunile nu sînt obiectele respective, ci imaginea lor exprimată prin complexele sonore ale cuvintelor. Avînd în vedere conținutul exprimat, înseamnă că toate cuvintele sînt abstracte chiar de la formarea lor. Așa fiind, există totuși diferențieri după gradul de abstractizare a unor cuvinte în comparație cu altele. De exemplu, un substantiv ca *idee* este mai abstract decît *iubire*; verbul *a cugeta* e mai abstract decît *a simți*; *a face* decît *a alerga* etc.; iar adjective ca *inteligent, viclean* sînt mai abstracte decît *umed, veșted* etc.

Deși perechea ce formează opoziția *concret/abstract* reprezintă concepte ale logicii, lingvistica poate și trebuie să opereze cu ele în vederea stabilirii unei ierarhii în componența vocabularului. Dacă între substantive, verbe, adjective pot fi identificate grade de abstractizare, trebuie avut în vedere faptul că vocabularul unei limbi cuprinde și cuvintele auxiliare care se prezintă în cel mai înalt grad de abstractizare, pentru că au devenit unelte gramaticale. „Gramaticalizarea înseamnă abstractizare prin golirea cuvîntului de conținut propriu" [36].

Ținînd seama de relația dintre gîndire și limbaj, dintre noțiune și cuvînt, trebuie remarcat faptul că pe măsură ce se dezvoltă gîndirea, și limbajul se perfecționează spre a corespunde în calitatea sa de instrument al gîndirii omenești. Și cum gîndirea are ca cel mai de

[35] Al. GRAUR, SLG, p. 220.
[36] Al. GRAUR, ÎFP, p. 145.

seamă atribut al său abstractizarea, înseamnă că şi cuvintele care o servesc îşi măresc gradul de abstractizare. După cum între noţiuni există grade de abstractizare, tot aşa şi între cuvintele care le denumesc. Pot fi deci urmărite unele cauze care contribuie la procesul de abstractizare în vocabular [37] :

— crearea unor noţiuni tot mai cuprinzătoare, care-şi subsumează noţiuni mai restrînse: *albine, fluturi, cărăbuşi* (specii)→*insecte* (clasă)→*artropode* (încrengătură)→*animale* (regn)

— derivarea unor abstracte de la cuvinte concrete : *om — omenie* „calitatea de om" ; *limbut — limbuţie* „tendinţă de a vorbi mult" ; *drumeţ — drumeţie* „călătorie pe jos"

— extinderea sensului unor cuvinte, prin generalizare : *lat. canicula* „constelaţia Cîinelui" — perioada dintre 22 iulie şi 23 aug. —, prin lărgirea sensului „arşiţa din timpul verii ; căldură excesivă" ; lat. *passer* însemna „vrabie" (noţiune-specie), prin extinderea sensului înseamnă orice zburătoare (noţiune-gen) etc.

— pierderea caracterului motivat al cuvintelor : *sîcîit* „pisălog, cicălitor" (Ion ăsta e un *sîcîit*) apare mai puţin motivat (şi deci mai abstract) decît verbul *a sîcîi*, care, la rîndul lui, este şi el mai puţin determinat decît interjecţia din care s-a format (*sîc-sîc* !).

Prin dubla funcţie a limbii de a fi, pe de o parte, instrument al gîndirii — cu tendinţa necontenită spre abstractizare —, iar pe de altă parte, cel mai important mijloc de comunicare între membrii colectivităţii, se realizează echilibrul necesar între elementele «concrete» şi «abstracte» care compun vocabularul.

2.8. GENUL ŞI SEXUL

Preocuparea de aceste două categorii într-o lucrare de lexicologie poate să surprindă [38]. La prima vedere, surprinderea pare justificată : *genul* este o categorie

[37] Cf. *Id.*, SLG, p. 223.

[38] Ideea ne-a fost sugerată de Aurelien SAUVAGEOT, *Portrait* ..., p. 163—174.

gramaticală, iar *sexul*, o categorie ontică. Atunci, de ce să apară între preocupările lexicologiei? Pentru că și unul și celălalt sînt exprimate lexical. Dar, se înțelege, în împrejurarea de față ne interesează genul gramatical și care este expresia lexicală a acestuia în limba română. Dintre cuvintele vocabularului românesc, privite ca părți de vorbire, se deosebesc după gen: substantivele, adjectivele, articolul, numeralele și pronumele, iar în situații determinate și participiile. Dintre acestea, numai pentru substantive *genul* este o *categorie lexico-gramaticală*. Pentru celelalte părți de vorbire enumerate, genul reprezintă o categorie pur gramaticală. De aceea, în continuare, vom urmări aspectul lexical al repartizării substantivelor după genuri.

După cum se știe, limba română are (ca și latina) trei genuri la substantive: *masculin, feminin* și *neutru*. Care au fost criteriile după care s-au repartizat substantivele pe cele trei genuri, e greu de stabilit. Istoricii limbajului omenesc au emis diferite ipoteze, însă nici una nu este scutită de riscuri [39]. Dar pentru vorbitorul de limbă română, neinițiat în problemele de lingvistică istorică, genul substantivelor e un dat primar pe care îl exprimă și-l respectă din obișnuință.

Încă din faza de început a formării limbajului, oamenii au simțit nevoia de a clasifica lexicul după observațiile directe asupra lumii înconjurătoare. Diviziunea bipartită: *însuflețite (animate)* — *neînsuflețite (inanimate)* se justifică logic.

Dezvoltarea experienței umane și necesitatea preciziei în comunicare au dus la separarea masculinului și femininului din clasa animatelor, iar inanimatele au rămas, în cea mai mare parte, neutre.

În cadrul *animatelor* separarea pe cele două genuri s-a putut face prin raportare la sex (gen natural), fără ca acesta să fie singurul criteriu. Dar chiar în cazul în care, teoretic, genul gramatical ar trebui să reflecte pe cel natural, limba a creat posibilități diverse pentru a exprima opoziția dintre *masculin/feminin*.

[39] Vezi expunerea amplă despre neutru și despre genuri în general, precum și bibliografia problemei la Al. GRAUR, SLG, p. 345—361.

În *regnul animal* :

a) cuvinte diferite:

berbec/oaie
bou/vacă
cal/iapă
cîine/cățea
cocoș/găină
mîță/mîrtan
motan/pisică
țap/capră etc.

b) un singur cuvînt:

b 1) fie numai masculine:

arici, bîtlan, bursuc, cărăbuș, cocostîrc, dihor, elefant, fluture, greier, guzgan, jaguar, jder, lăstun, liliac, papagal, pițigoi, rac, ren, rinocer, rîs, sitar, struț, șarpe, șoarece, șobolan, șoim, tapir, țînțar, uliu, viezure, vultur, zimbru ;

b 2) fie numai feminine:

albină, balenă, cămilă, cîrtiță, focă, gaiță, girafă, hienă, lamă, lăcustă, lebădă, morsă, nevăstuică, panteră, prepeliță, privighetoare, rîmă, scrumbie, știucă, țarcă, veveriță, vidră, viperă.

Pentru ambele categorii (*b 1* și *b 2*), spre a le deosebi, atunci cînd e cazul, după sex, se adaugă un determinant : *elefant femelă, papagal femelă (elefantiță, papagaliță* sînt creații care nu s-au impus; de asemenea, în graiurile care au *pițigaie (pițiganie)*, nu se folosește *pițigoi)* ; sau : *un mascul de cămilă, o panteră mascul* etc.

c) Alte două categorii de nume creează opoziția masculin/feminin prin adăugarea unor *sufixe moționale* (cu sau fără alternanțe în rădăcină) :

c 1) feminine formate de la masculine:

suf. *-ă* : *ied/iadă* ; *miel/mială* (și *mia*) ; *mînz/mînză* ;
suf. *-că* : *pui/puică* ;
suf. *-iță* : *fazan/făzăniță* ; *măgar/măgăriță* ; *papagal/papagaliță* ; *vultur/vulturiță*. (Femininele create astfel au mai ales valori afective, în special depreciative).
suf. *-oaică* : *iepure/iepuroaică* ; *leu/leoaică* ; *lup/lupoaică* ; *tigru/ tigroaică* ; *urs/ursoaică* ;

c 2) masculine formate de la feminine:

suf. *-an : ciocîrlie/ciocîrlan ; curcă/curcan ; gîscă/gîscan ;*
suf. *-oi : barză/bărzoi ; broască/broscoi ; cioară/cioroi ; dropie/dropioi ; rață/rățoi ; vrabie/vrăbioi ; vulpe/vulpoi.*

Pentru ființa umană :

a) cuvinte diferite:

băiat/fată ; bărbat/femeie ; flăcău/codană („fată mare") ; *frate/soră ; ginere/noră ; moș (moșneag)/babă ; unchi/mătușă*

b) opoziție prin sufixe moționale:

b 1) grade de rudenie:

suf. *-ă : cumnat/cumnată ; fin/fină ; nepot/nepoată ; naș/nașă ; nun/nună ; socru/soacră ; văr/vară ;*
suf. *-easă : mire/mireasă*
suf. *-ică : fiu/fiică ;*
suf. *-ie : soț/soție ;*

b 2) nume de profesii, de apartenență etnică sau locală, de clase sociale etc.:

suf. *-ă : arhitect/arhitectă ; burghez/burgheză ; capitalist/capitalistă ; dac/dacă ; polonez/poloneză ; președinte/președintă ; profesor/profesoară ; proletar/proletară ; slovac/slovacă ; suedez/suedeză ; vecin/vecină* etc. (În exemplificarea de față interesînd numai opoziția masculin/feminin, nu facem referire la suf. -ez din *burghez, polonez, suedez* etc. Cf. *infra,* III.)

suf. *-că : arădean/arădeancă* — *băcăuan/băcăuancă*
dobrogean/dobrogeancă — *italian/italiancă*
oltean/olteancă — *român/româncă*
sătean/săteancă — *țăran/țărancă*

suf. *-easă : baron/baroneasă* — *bucătar/bucătăreasă*
croitor/croitoreasă — *florar/florăreasă*
împărat/împărăteasă — *lăptar/lăptăreasă*

suf. *-esă : conte/contesă* *duce/ducesă*
negru/negresă *prinț/prințesă*
principe/principesă *tip/tipesă*

suf. *-ină : gospodar/gospodină* *jidov/jidovină*
rege/regină *staroste/starostină*

suf. *-iță : băieș/băiešiță* *casier/casieriță*
doctor/doctoriță *hangiu/hangiță*
miner/mineriță *pictor/pictoriță*
sculptor/sculptoriță *zidar/zidăriță*

suf. *-oaică : boier/boieroaică* *bulgar/bulgăroaică*
ceh/cehoaică *francez/franțuzoaică*
mahalagiu/mahalagioaică *sîrb/sîrboaică*
turc/turcoaică *ungur/unguroaică*

c) n u m e d e p r o f e s i i m a s c u l i n e[40]:

abagiu	*decan*	*fierar*
arbitru	*electrician*	*găžar*
barman	*factor* (poștal ;	*hingher*
combiner	dar au apărut	*impegat*
cantor	și *factorițe*)	*lăcătuș*

lustragiu, maior, ministru, năsturar, năvodar, ocnaș, ostaș, pandur, popă, rugbist (și *ruibist*), *sacagiu, scafandru, șamotor, șerif, tăbăcar, țambalagiu, ușier, vameș, văcar, zaraf, zugrav*

d) n u m e d e p r o f e s i i a l e b ă r b a ț i l o r, d a r c u f o r m ă f e m i n i n ă :

calfă, călăuză, cătană, iscoadă, ordonanță, santinelă

e) n u m e d e p r o f e s i i a l e f e m e i l o r : *brodeză, cusătoreasă, lenjereasă, manichiureză (manichiuristă), remaieză, spălătoreasă*

f) c o n c o r d a n ț ă g e n - s e x l a n u m e l e p r o p r i i d e p e r s o a n ă :

Alexandru/Alexandra ; Călin/Călina ; Dan/Dana ; Florea/Floarea ; Gabriel/Gabriela ; Ion/Ioana ; Jan/Jana ; Mihai/Mihaela ; Niculaie/Niculina ; Oprea/Oprița ; Pe-

[40] Care nu au încă o formă feminină, deși unele profesii sînt practicate de femei.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tre/Petra ; Radu/Rada ; Stan/Stana ; Ştefan/Ştefana ; Tudor/Tudora ; Victor/Victoria etc.

g) nume proprii numai pentru masculine:

Adam, Barbu, Calistrat, Dragoş, Enache, Gruia, Horia, Ilie, Jianu, Luca, Mircea, Necula, Ovidiu, Pintea, Romulus, Solomon, Toma, Udrea, Vistrian, Zaharia ;

h) nume proprii numai pentru feminine:

Aurora, Carmen, Despina, Elisabeta, Firuţa, Gherghina, Hortensia, Ilinca, Letiţia, Marta, Natalia, Oltea, Profira, Rodica, Sonia, Titina, Venera, Zoe ;

În *clasa inanimatelor,* numele s-au grupat pe cele trei genuri fără a avea, în cele mai multe cazuri, vreun criteriu logico-semantic. Numai neutrele corespund clasei respective. „Definiţia neutrului, în acord cu etimologia termenului, este „ceea ce nu e nici de un gen, nici de celălalt", adică nici masculin, nici feminin. Aceasta înseamnă că neutrului îi aparţin substantivele care denumesc obiecte neînsufleţite"[41]. Faptul că substantive ca: *popor, trib* sau *animal, dobitoc* au fost încadrate în genul neutru nu contrazice definiţia, deoarece acestea nu sînt ele însele animate, ci, primele, denumesc colectivităţi, iar cele de-al doilea sînt termeni generici.

Iată principalele grupe lexicale de genul *neutru :*

a) nume de lucruri:

arc, bilet, cuib, dig, electrometru, filtru, gard, ham, ilău, încălţător, jupon, kinescop, lacăt, monoclu, năvod, ochean, piston, raft, săpun, şort, tablou, ţest, uluc, vehicul, zăvor etc.

b) numele simţurilor:

auz, gust, miros, pipăit, simţ, văz ;

c) nume de materie:

aer, aur, bitum, crep, deluviu, eben, fier, galalit, haşiş, iridiu, jad, kaliu, lapte, lazurit, magneziu, nisip, oţel, pota-

[41] Al. GRAUR, SLG, p. 346.

siu, rubin, sînge, șampon, talc, țincvais, țiței, uraniu, venin, vinilin, zinc ;

d) nume de calități și defecte fizice și morale:

altruism, avînt, curaj, daltonism, desfrîu, dezmăț, echilibru (lăuntric), *egoism, egotism, elan, fanatism, futilism, libertinaj, misoginism, modernism, narcisism, onanism, parvenitism, pasivism, patetism, prestigiu, rafinament, servilism, snobism, tact, vagabondaj, zbeng, zeflemism ;*

e) nume de curente literar-artistice și concepții filozofico-politice:

absolutism, academism, ateism, bizantinism, bonjurism, colectivism, conservatorism, cosmopolitism, dadaism, decadentism, democratism, despotism, dualism, egalitarism, empirism, epicurism, ermetism, exclusivism, fracționism, futurism, gongorism, hegelianism, idealism, iluminism, iraționalism, junimism, kantianism, leninism, liberalism, manierism, marxism, militantism, naturalism, neoromantism, oportunism, pasivism, pragmatism, raționalism, relativism, retorism, romantism, semănătorism, solipsism, subiectivism, șovinism, tezism, totalitarism, tradiționalism, umanitarism, verism ;

f) nume de credințe religioase și ritualuri:

anglicanism, adventism, baptism, brahmanism, budism, calvinism, catolicism, creștinism, husitism, iezuitism, luteranism, mahomedanism, ortodoxism, păgînism, protestantism, puritanism ;

g) nume de unelte, mobilă, îmbrăcăminte, instrumente:

arcuș, brici, ciocan, creion, darac, dulap, electrocardiograf, felinar, fular, ghitară, guler, halat, ham, indicator, instrument, jeț, joben, șal, șervet, știubei, șurub, taler, telefon, tirbușon, topor, trombon, țăpoi, țurloi, țuțuroi, ultramicroscop, uluc, umbrar, urcior, utilaj, vagon, valtrap, ventilator, violoncel, zăbranic, zăplaz, zăvor ;

h) nume de acțiuni[42] și rezultatele lor:

adăpatul, aerisitul, brodatul, căratul, cîntatul, dirijatul, extractul, fabricatul, fumatul, garatul, hrănitul, imitatul, împăiatul, jelitul, laminatul, măgulitul, morăritul, năvăditul, număratul, opăritul, oxigenatul, păzitul, prăjitul, roșitul, săritul, semănatul, șerpuitul, șuieratul, tăbăcitul, tropăitul, țăcănitul, țopăitul, uitatul, uratul, vegheatul, vulcanizatul, zburatul, zvîntatul ;

i) numele unor sporturi și jocuri:

aeromodelism, baschet, box, canotaj, cros, decatlon, fotbal, garduri, hipism, hochei, motocros, patinaj, rugbi, schi, șah, talere, tenis, volei ;

j) nume colective:

albinet, aniniș, arboret, bănet, bolovăniș, brădet (brădiș), castanet (castaniș), curcănet, curpeniș, făguriș, frăsinet, frunzăret, goruniș, grînet, hățiș, jnepeniș, lăstăret (lăstăriș), lemnet, mărăciniș, (mestecăniș), măslinet, muieret, nisipiș, nucet, nuieliș, paianjeniș, plătinet, pomet, pruniș, răchitiș, rămuriș, smochinet, stejăret (stejăriș), teiș, tineret, trandafiriș, trestiș, ulmet (ulmiș), vișinet, vulpet, zăhăret, zămet, zmeuret (zmeuriș).

Clasa *inanimatelor* cuprinde și masculine și feminine. Repartizarea acestora pe cele două genuri se datorează tradiției sau analogiei.

Inanimatele de gen *masculin* cuprind numeroase categorii de nume:

— de munți:

Alpi, Apuseni, Bucegi, Caraiman, Carpați, Ceahlău, Făgăraș, Gurghiului, Hașmaș, Moldoveanul, Negoiul, Penteleul, Retezat, Semenic, Tarcău, Urali, Vulcan, Zarand ;

— de localități:

București, Călugăreni, Dumbrăveni, Fălticeni, Galați, Huși, Iași, Jieni, Lupeni, Moreni, Negoiești, Onești, Plo-

[42] Provenite de la supin; le transcriem cu articol spre a nu se confunda cu adjectivul participial.

ieşti, Rădăuţi, Someşeni, Şendreni, Tîrnăveni, Urziceni, Văleni, Zăbrani etc.

— de arbori:

agriş, brad, cais, dud, eucalipt, fag, gorun, ienupăr, jneapăn, lămîi, mesteacăn, nuc, păr, prun, soc, stejar, tei, ulm, velniş, vişin, zarzăr ;

— de plante, flori şi fructe:

ardei, bostan, brusture, bujor, castravete, crin, dovleac, hamei, lujer, mac, nufăr, odolean, pepene, stînjenel, strugure, şovar, trandafir, tulipan ;

— de lucruri:

acid, bănuţ, cărbune, dîrlog, drug, ester, fagure, iţari, joker, magnet, mititei, nasture, ochelari, papuc, pantaloni, perete, sac, titirez, ţăruş, vandrug, zimţ, zurgălău.

Sînt de asemenea, de genul masculin numele literelor, al lunilor, al notelor muzicale şi al celor mai multe cifre (*sută* şi *mie* sînt feminine, iar *milion* şi *miliard*, neutre.)

Tot prin tradiţie sau prin analogie sînt considerate de genul *feminin* unele categorii de nume:

— de lucruri:

antenă, bară, casă, daltă, ebonită, făclie, greblă, haină, insignă, jartieră, lanternă, masă, navă, oală, pensulă, retortă, sacoşă, şapcă, tablă, ţeavă, umbrelă, valiză, zăbală ;

— de fructe:

alună, bacă, cireaşă, dudă, fragă (=receptacul de fructe), *gutuie, harbuz, lămîie, nucă, pară, piersică, portocală, prună, rodie, vişină, zarzără* ;

— de plante şi flori:

albăstriţă, begonie, crizantemă, dalie, ferigă, garoafă, hortensie, iasomie, îngerea, jale-de-cîmp, kola, lalea, micşunea, nalbă, orhidee, pălămidă, rapiţă, secară, tămîioară, ţelină, urzică, viorea, zambilă ;

— de acțiuni:

ajustare, ajutare, băgare, bătaie, cîntare, coborîre, decorare, descărcare, enunțare, eliberare, gazare, ghicire, hăituială, intentare, înaintare, joacă, judecare, lăudare, lepădare, manevrare, muncă, notare, numire, operație, organizare, preparare, purtare, reducere, rostire, stilizare, șocare, trecere, țopăială, uitare, votare, zădărnicire etc.;

— de îmbrăcăminte:

bluză, bonetă, căciulă, cămașă, dulamă, fustă, gambetă, ghetră, haină, ie, îmbrăcăminte, jupă, livrea, mantie, nojiță, opreg, pălărie, pijama, rochie, robă, salopetă, șubă, tocă, țundră, voaletă, zadie;

— de sentimente, atitudini:

afecțiune, anxietate, aversiune, batjocură, bunăvoință, curtenie, dispreț, dragoste, emoție, euforie, familiaritate, gelozie, grandomanie, hipersensibilitate, idioție, iubire, înțelegere, josnicie, lăudăroșenie, lăcomie, mizantropie, nervozitate, ofensă, originalitate, pasiune, rușine, simpatie, seninătate, șovăială, timiditate, țîfnă, ură, veselie, violență, zăpăceală, zburdălnicie.

De asemenea, sînt de genul feminin numele zilelor și ale diviziunilor zilei (cu excepția: *amurg, asfințit, prînz*, care sînt neutre), ale anotimpurilor, ale continentelor, ale unor ape (*Bega, Cerna, Dunărea, Elba, Ialomița, Jijia, Lena, Marița, Nera, Ozana, Prahova, Rîșca, Sena, Tisa, Volga* etc.), precum și cele mai multe nume de țări (sînt neutre: *Congo, Luxemburg, Irak, Senegal, Vietnam*).

Inventarierea substantivelor pe grupe lexicale după gen scoate în evidență faptul că acesta este o categorie lexico-gramaticală, care corespunde categoriei ontologice a sexului numai în privința animatelor, în timp ce inanimatele sînt grupate în toate cele trei genuri, prin tradiție sau analogie. Se poate spune deci că genul gramatical, pentru cuvintele denominative, a fost mai întîi criteriu lexical de diferențiere și este rezultatul unei îndelungate dezvoltări lingvistice, ce reprezintă în cel mai înalt grad puterea convenției, care se

transmite din generaţie în generaţie, impunîndu-se tuturor celor ce folosesc limba respectivă.

Cunoaşterea genului substantivelor este de mare folos traducătorilor, deoarece, se ştie, nu există concordanţă de gen între limbi. De aceea, indicarea genului la substantive este una dintre cele dintîi referinţe care se dă în orice dicţionar.

2.9. NUMĂR, GEN, SENS

Numărul este, după cum se ştie, o categorie a grupului nominal, care prezintă obiectele denumite ca entităţi ce pot fi numărate, izolate sau reunite în grupe, în opoziţie cu cele care se prezintă ca indivizibile. Se stabileşte deci o primă opoziţie între nume ce pot fi numărate şi nume ce nu pot fi numărate. În cadrul grupului de nume numerabile, numărul opune prezentarea unui „obiect" individualizat, izolat (*singularitatea*), faţă de reprezentarea a mai mult de un obiect (*pluralitatea*). Această opoziţie este exprimată în limba română, ca şi în alte limbi romanice, prin cele două laturi ale categoriei de număr : *singular/plural.*

Singularul exprimă :

a) s i n g u l a r i t a t e a între numele numerabile (*unu* faţă de *mai mult de unu : creion, masă, cal,* faţă de : *creioane, mese, cai*) ;

b) p l u r a l i t a t e a prin numele colective (*brădet, porumbişte*) sau prin întrebuinţarea ca termen generic a unui nume dintre cele numerabile (*Cubul* este un corp geometric. *Calul* este mamifer) ;

c) a b s e n ţ a o r i c ă r e i o p o z i ţ i i d e n u m ă r între numele ce nu pot fi numărate (*Sîngele apă nu se face*).

Pluralul exprimă :

a) p l u r a l i t a t e a numelor numerabile (*creioane, mese, cai,* faţă de *creion, masă, cal*)

b) s i n g u l a r i t a t e a pentru obiectele ce se prezintă ca pereche (*iţari, foarfeci*) sau ca manifestare unică (*funeralii*).

Referindu-ne la clasa numelui, se observă legătura strînsă ce există între categoriile de număr și gen și între acestea și sensul cuvintelor respective.

În propoziția :

Am un cot

nu putem descifra nici genul, nici sensul cuvîntului *cot*. Singura categorie precizată este numărul : *singular*. Dacă însă aplicăm o transformare de număr, prin trecerea cuvîntului respectiv la plural, putem obține trei propoziții :

Am doi coți.
Am două coate.
Am două coturi.

Numărul plural, prin formele lui deosebite, diferențiază substantivul pe două genuri (*coți*, masc. ; *coate, coturi*, neutre), dar pe trei sensuri :

cot — coți, s.m., „veche unitate de măsură pentru lungimi" ;

cot — coate, s.n., „partea articulației dintre braț și antebraț" ;

cot — coturi, s.n., „tub curbat ce face legătura între două conducte, burlane, cu direcții diferite".

Iată deci că, pe de o parte, numărul, pe de altă parte, genul, iar în cadrul aceluiași gen, forma diferită determină sensul cuvintelor. Aceasta nu înseamnă însă că pentru forma de singular nu poate fi precizat sensul. Contextul sau determinanții pot clarifica sensul :

Am un cot de dimie.
Am un cot rănit.
Am un cot de burlan.

sau :

Am un cot, deci pot instala burlanele.
Am un cot care mă doare.
Ajunge dimia că am un cot în plus.

Numărul plural diversifică sensurile și la cuvintele : *cap — capi, capete, capuri* (*supra*, I, 3.3.2) ; *colț — colțuri* „locurile de încrucișare a străzilor" ; în expresia : *au venit*

din toate colţurile lumii, „au venit de pe tot globul pămîntesc" ;

colţ { *colţi* „dinţi ai animalelor de pradă"
colţi „tăieturi de formă aproximativ triunghiulară făcute pe marginea unei stofe ; dantelă împletită în această formă"

corn { *corni* „căpriorii casei"
coarne „excrescenţe cornoase pe osul frontal al rumegătoarelor"
cornuri „produse de panificaţie"

grîu { *grîie, grîuri* „lanuri de grîu"
grîne „cereale"

bucată { *bucăţi* „părţi tăiate dintr-un întreg"
bucate { „cereale" (*Anul ăsta s-au făcut bucate*)
„feluri de mîncare ; mîncăruri gătite".

Sensuri diferite după formele de plural au şi : *ochi* — *ochi, ochiuri* ; *pas* — *paşi, pasuri* ; *raport* — *rapoarte, raporturi* ; *timp* — *timpi, timpuri* ş. a.

Pluralele formate de la unele nume de materie nu le exprimă pluralitatea, ci diversele specii ale materiilor respective sau produse confecţionate din acele materii :

bumbac — *bumbacuri* ; *nisip* — *nisipuri* ; *pămînt* — *pămînturi* ; *ulei* — *uleiuri* ; *vin* — *vinuri* ;
aur — *aurituri* ; *argint* — *argintării* ; *cristal* — *cristaluri* ; *fier* — *fierotenii* ; *oţel* — *oţeluri* etc.

Astfel de plurale care au cu totul altă valoare lexicală decît aceea de singular evidenţiază interacţiunea permanentă dintre vocabular şi gramatică, prin folosirea lexical-semantică a unei categorii gramaticale [43].

Semantica unor cuvinte nu îngăduie folosirea lor decît la forma de plural, creînd categoria numită *pluralia tantum*, din care fac parte :

— unele nume de materie: *bale, cîlţi, icre, lapţi, tăiţei* etc.

[43] R. A. BUDAGOV, ISL, p. 279.

— unele nume comune: *ape* „joc de culori făcut în lumină de unele obiecte lucioase", *funigei, moaşte, mani* „numele zeilor ocrotitori ai căminului", *nuri, şale, zori* etc.

— unele toponimice: *Alpi, Bucegi, Carpaţi, Dăbuleni, Fălticeni, Galaţi, Huşi, Iaşi, Lupeni, Rădăuţi* etc.

Unele plurale pentru numele de persoane semnifică grupul pentru ambele genuri (şi masculin, şi feminin): *bunicii* („bunicul şi bunica"); *fraţii* („fraţii şi surorile"); *mirii* („mirele şi mireasa"); *naşii* („naşul şi naşa"); *părinţii* („mama şi tata"); *socrii* („socrul şi soacra"); *soţii* („soţul şi soţia"); *tovarăşii* („tovarăşii şi tovarăşele"); *vecinii* („vecinul şi vecina").

Pluralul numelor proprii desemnează pe toţi membrii acelei familii (bărbaţi şi femei): *Albuleştii, Dăscăleştii, Goleştii, Ioneştii, Popeştii, Văcăreştii* etc.

Numele unor personaje din istorie sau din literatură se folosesc la plural pentru a desemna indivizi care se aseamănă cu aceste personaje prin unele trăsături comune [44]: *caţavencii* „demagogii"; *emineştii* „marii poeţi"; *harpagonii* „avarii"; *nestorii* „înţelepţii"; *napoleoni* „generali iscusiţi" etc.

Tot din pricina conţinutului semantic, unele cuvinte sînt folosite numai la forma de singular. Acestea formează categoria numită *singularia tantum*. Fac parte din această categorie următoarele grupe lexicale:

— nume de calităţi, însuşiri, defecte, stări fiziologice: *aroganţă, bunătate, cinste, corectitudine, curaj, dîrzenie, dreptate, eleganţă, feminitate, ferocitate, foame, generozitate, hărnicie, impenetrabilitate, imperceptibilitate, înţelepciune, jenă, lene, maniabilitate, naturaleţe, nevolnicie, obiectivitate, prudenţă, rapacitate, sagacitate, sete, şifonabilitate, taciturnitate, ţicneală, umiditate, verbalism, vîscozitate, zvelteţe*;

— nume de materie, de plante: *aur, cimbru, eben, fluor, glucoză, hamei, iască, ivoriu, lactoză, mazăre, mei, miere, nea, niobiu, opiu, orez, pătrun-*

[44] Cf. GA, I, p. 64.

jel, piper, radium, rapiță, secară, sînge, șampanie, tarhon, talc, țărînă, unt, usturoi, vată, zahăr, zmeură ;

— nume de sporturi:

atletism, baschet, box, canotaj, călărie, echitație, fotbal, handbal, hipism, hochei, înot, jiu-jitsu, natație, oină, rugbi, șah, tenis, volei ;

— unele toponimice:

Arad, Bihor, Craiova, Dej, Everest, Făget, Gherla, Hîrlău, Iernut, Întorsura, Jebel, Lancrăm, Macea, Năsăud, Oravița, Predeal, Recaș, Sebeș, Șuștra, Timișoara, Țebea, Uilac, Vașcău, Zalău etc.

— nume de atitudini și comportări:

academism, defetism, fatalism, idilism, manierism, narcisism, obiectivism, placiditate, rapacitate, sentimentalitate, șablonism, temperanță, umanitarism, vedetism, zeflemism;

— substantive ieșite din uz, folosite numai în locuțiuni:

aman (a fi la *aman*, „a fi la greu"),
anasîna (a lua cu *anasîna*, „a lua cu forța, cu sila").
bășcălie (a lua pe cineva în *bășcălie*, „a-l lua peste picior"),
bîzdîc (a-i sări (cuiva) *bîzdîcul*, „a se supăra"),
cîră (a se ține de *cîra* cuiva, „a stărui pe lîngă cineva"),
cîrcă (a lua în *cîrcă*, „a lua în spinare"),
delă (a intra într-o *delă*, „a intra într-o încurcătură"),
dîrdora (a fi în *dîrdora* însuratului, „a umbla de zor să se însoare"),
ferfeniță (a face *ferfeniță*, „a rupe în bucăți ; a zdrențui"),
fofîrlica (a umbla cu *fofîrlica*, „a umbla cu înșelăciuni"),
ghes (a da cuiva *ghes*, „a îndemna ; a zori pe cineva"),
ghiotura (cu *ghiotura*, „cu grămada ; de-a valma"),
halagea (a-și căpăta *halageaua*, „a o păți rău ; a-și găsi beleaua"),
hara-para (a face o *hara-para*, „a provoca o învălmășeală"),
iama (a da *iama* în ceva, „a da năvală ; a se repezi"),
izbeliște (a lăsa de *izbeliște*, „a lăsa la voia întîmplării"),
japcă (a lua cu *japca*, „a lua cu forța și pe nedrept"),

landră (a se ține *landră*, „a se ține scai unul de altul"), *leoarbă* (strînge-ți *leoarba* acasă! „ține-ți gura! taci!"), *marț* (a face pe cineva *marț*, „a învinge; a depăși categoric pe cineva într-o dispută"), *năvoalcă* (a duce pe cineva *năvoalcă*, „a duce cu forța"), *nelume* (ca *nelumea*, „cum nu trebuie; de-a-ndoaselea"), *ogod* (a duce *ogodul* cuiva, „a purta grija cuiva"), *otoboc* (a face mîna *otoboc*, „a împreuna degetele chită"), *paralîc* (a vinde (sau a cumpăra) cu *paralîcul*, „a vinde (a cumpăra) cu mărunțeaua"), *preget* (fără *preget*, „fără răgaz; continuu"), *saț* (fără *saț*, „lacom"; a-și ține *sațul*, „a se sătura pentru mult timp"), *sîrg* (cu *sîrg*, „repede; iute"), *sperlă* (a da pe cineva prin *sperlă*, „a-l maltrata"), *țifoaie* (a fi sătul *țifoaie*, „a fi foarte sătul"), *țorțoi* (cu *țorțoi*, „cu multe podoabe"), *vileag* (a da în *vileag*, „a face cunoscut lumii");

— singularele cu valoare colectivă:

arnăuțime, burghezime, cerșetorime, dăscălime, droaie, evreime, feciorime, golănime, husărime, iobăgime, jupînime, lăcustime, lexic, muncitorime, nobilime, negustorime, obștime, orășenime, plugărime, proletariat, romanitate, românime, sărăcime, stejăriș, școlărime, tinerime, tîlhărime, țărănime, țigănime, ursărime, vînătorime, zaverime.

Faptul că singularul poate exprima pluralitatea, iar pluralul singularitatea dovedește împletirea semanticii cu categoria de număr, ceea ce confirmă importanta particularitate dialectică a limbii, aceea „de a exprima în același timp atît generalul, cît și particularul" [45].

Legătura dintre număr, gen și sens se evidențiază atît în vorbirea obișnuită, cît, mai ales, în crearea expresivității stilului scriitorilor. Se verifică deci afirmația că „nu există limbi în care „mecanismul" exprimării categoriei numărului să nu depindă, într-un fel sau altul, de diverse grupe lexicale prin intermediul cărora acționează acest „mecanism" [46].

[45] R. A. BUDAGOV, ISL, p. 278.
[46] *Ibidem*, p. 276—277.

3. STRUCTURA MATERIALĂ A CUVINTELOR

După cum s-a arătat (*supra*, I, 3.2.1), ramura lexicologiei numită morfonemie analizează cuvintele din punctul de vedere al structurii lor materiale. Această analiză are două laturi : *fonematică* și *morfematică*.

Privite izolat, cuvintele unei limbi au componență materială foarte variată, iar aceasta diferă de la o limbă la alta. Referindu-ne la limba română, constatăm că există cuvinte cu un corp fonetic format dintr-un singur fonem, precum și altele de zece-cinsprezece foneme. (Cele de 17 : *incompatibilitate*, de 18 : *incombustibilitate* și de 21 de foneme : *incomprehensibilitate* sînt rarisime.) Mai convenabil este însă să analizăm silabic structura fonematică a cuvintelor.

Cuvintele românești au componență silabică variată. Unele sînt *monosilabice* sau *bisilabice*, iar altele *polisilabice*. Cele formate din una sau două silabe constituie așa-numita categorie a cuvintelor scurte, iar cele formate din trei și mai multe silabe, categoria cuvintelor lungi. Cunoașterea acestui aspect privind structura materială a cuvintelor este importantă pentru caracterizarea stilurilor limbii. Fără a avea, deocamdată, criterii mai precise (statistice), se pare că în vorbirea obișnuită se folosesc mai frecvent cuvintele scurte, în timp ce în exprimarea cărturărească apar mai numeroase cuvinte mai lungi [47].

3.1. CUVINTELE MONOSILABICE

Cuvintele de o singură silabă au următoarele structuri [48] :

[47] Vezi la Alexandra ROCERIC-ALEXANDRESCU, *Fonostatistica limbii române*, București, 1968, p. 138—144, date privind frecvența cuvintelor, în funcție de lungimea lor, în stilul beletristic, în stilul publicistic și în cel științific.

[48] Vezi Sanda GOLOPENȚIA-ERETESCU, *La structure phonologique des monosyllabes roumains*, CLTA, III, 1966, p. 59—67.

a) *monofonematice* :

a (verb auxiliar : *a* citit ; articol posesiv : *a* ta ; prepoziție[49] : e ușor *a* ierta ; interjecție : *a* !) ;
o (articol nehotărît, feminin : *o* carte ; pronume personal, feminin, acuzativ : *o* văd ; interjecție : *o* !) ;
i (pron. personal, dativ : lui *i* s-a comunicat ; în alte situații este asilabic, atît ca pronume : **i**-am dat, spunei-**i** ; cît și ca verb, ind. prez. : nu-**i** trist) ;
e (verb ; de fapt se pronunță *ie* : e frumos).

Vocalele : *i*, e și *u* sînt cuvinte-silabă și atunci cînd sînt întrebuințate ca interjecții (de obicei prelungite : *iii* ! ee ! *uu* !)

Numărul acestor cuvinte, după cum se vede, este infim față de cele cu un corp sonor mai amplu.

Limba noastră are și trei cuvinte monofonematice asilabice, deoarece sînt exprimate prin consoane :
-l- (pron. pers. masc., acuzativ : văzîndu-*l* ; *l*-a citit ; văzutu-*l*-ai) ;
-m- (pron. pers., acuzativ : *m*-a trimis ; trimisu-*m*-a) ;
s- (pron. reflexiv, acuzativ : *s*-a dus ; duce-*s*-ar).

Cuvintele monofonematice (atît silabice, cît și nesilabice) nu pot fi folosite singure. Cele asilabice, căutîndu-și un suport vocalic, se leagă prin liniorară (cratimă) fie de cuvîntul precedent, fie de cel următor.

b) *bifonematice* :

1. Vocală+consoană :

ac, al, am, an, ar, as, aș, at ;
îl, în, îs ;
ic, im, in, ir, iz ;
el (se pronunță *iel*), *ev* ;
of, ol, om, op, or, os ;
ud, uf !, *un*.

Cuvintele constituite din vocală+consoană sînt puține, deoarece și numărul vocalelor este mic. Sînt șapte vocale, dintre care *ă* este inițială numai a cuvîntului *ăl*, întrebuințat popular, iar celelalte nu se combină decît cu foarte puține dintre consoane.

[49] Referirea la clasele morfologice este o necesitate în cazul cuvintelor-silabă monofonematice, deoarece izolate nu au sens.

2. Vocală+semivocală :

ai, au ;
îi ;
eu (se rostește : *ieu*), *ei* (pronunță : *iei*) ;
oi, ou ;
ii (pluralul lui *ie*).

3. Semivocală+vocală :

ia, ea (atît verbul, cît și pronumele se rostesc la fel : *ia*, sînt, adică, omofone (*infra*, II, 3.6).

4. Consoană+vocală :

ba ;
ca, ce, ci, că, cu ;
da, dă, de, di !, *do, du* ;
fa, fă, fi, fu ;
ha !, *he* !, *hi* !, *ho* !, *hu* ! (toate numai ca interjecții, de obicei repetate) ;
la, lă (prez. ind., pers. III, sing. de la verbul *a (se) la*), *le, li* ;
mă, mi ;
na, ne, ni, nu ;
pa !, *pe* ;
ră (reg. pentru *rea*), re ;
sa, să, se, si ;
șa, și ;
ta, te, tu ;
ța !, *ți* ;
va, vă, vi ;
za, zi ;

c) *plurifonematice* :

1. Consoană+vocală+consoană (CVC)[50] :
bac, bal, ban, bat, băl, băț, bec, bir, bis, bîz !, *bon, bor, bot, buf* !, *bun* ;
cad, cal, cam, cap, car, caș, caz ;
dac, dar, des, din, dop, dor, dur, dus ;
fag, far, fel, fes, fin, fir, fîn, foc, for, fum, fus ;
gaj, gaz, gît, gol, guz ;
hal, har, hăt, hep !, *hil, hîc* !, *hop, hun* ;

[50] V—vocală ; C—consoană.

jaf, jar, jeg, jeţ, jir, joc, jos, jug, jur ;
lac, lan, leg, leş, lin, loc, loz, lup, lut ;

2. Consoană+diftong ;

bai, bau, bea, boi, bei, bou ;
cai, cui ;
dai, dau, doi ;
foi, fui ;
goi ;
hai, hau, hei ;
joi ;
vai, vei, viu, voi ;
zău, zeu, zei, zoi ;

3. Diftong+consoană :

iad, iar, iaz, ied, iod, Ion ;

4. Vocală+2 consoane :

alb, arc, ard, opt, urc, usc ;

5. Consoană+vocală+2 consoane (CVCC) :

bard, calc, dalb, fapt, gang, hang, jant, lanţ, malţ, naft, parc, raft, saft, şart, tact, ţanc, vals, zapt ;

6. 2 consoane+vocală+consoană :

blam, blat, blid, bloc, bluf ; *brad, brav, breb, bric, brom, brun, brut* ;
clar, drac, flec, glaf, hram, jder, plan, slab, spor, şlep, trac, vrac, zbat ;

7. C+diftong+C :

baiţ, biet, beam ;
cauc, caut, coif, cuib ;
doar, deal ;
fain, fier ;
hait, hoit ;
leac, leat ;
miel, miez ;
pier ;
raid, roib ;
şoim ;
veac, vier („mascul de reproducţie la porcine")

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

8. CC+diftong :

brîu, clei, croi, frîu, grai, grei, greu, grîu, grui, prau, scai, sloi, spui, stai, stau, stea, stei, trai, trei, vrea, vrei, vreo.

9. Diftong+CC : *iaht, iert*
10. Consoană+triftong : *beau*
11. Triftong+consoană : *Ioan*
12. Vocală+3 consoane : *astm, istm*
13. Consoană+vocală+3 consoane :

carst, harşt !

14. 2 consoane+vocală+2 consoane :

creps, clovn, drept, drops, flanc, flasc, flirt, franj, fruct, grind, grund, prind, prost, prund, scurs, spirt, stîlp, trist, trosc, trust

15. 3 consoane+vocală+consoană :

screm, scrib, scris, scrum, strat, strop, struţ

16. Consoană+diftong+2 consoane :

piept, toast

17. 2 consoane+diftong+consoană :

breaz, clean, hrean, steag, treaz

18. 3 consoane+diftong :

splai, strai

19. 2 consoane+triftong :

şleau, vreau

20. 3 consoane+vocală+2 consoane :

splint, strict, strîmb, strîmt, strung, ştrand

21. 3 consoane+diftong+consoană : *streaz*
22. 3 consoane+diftong+2 consoane : *ştreang.*

Aşadar, cuvintele monosilabice plurifonematice se prezintă în 22 de structuri diferite şi cuprind de la 3 pînă la 7 foneme. Bineînţeles, cum se poate observa, unele formaţii sînt extrem de sărace.

3.2. CUVINTELE BISILABICE

Bisilabicele au următoarele structuri :

a) *de trei foneme* :
1. V+diftong : *aia* (*a-ia*), *ouă*
2. V+VC : *aer, aur*
3. V+CV : *apă, ară, ață, ițe, ușă*
4. CV+V : *bău, luă, sui* ;

b) *de patru foneme* :
1. V+C diftong : *abia, alei, avea, oboi*
2. Diftong+CV : *iadă, iama, iapă*
3. V+CVC : *abac, abil, elev, iris, opac, uman*
4. V+CCV : *acru, află, icre, oblu, ocru*
5. Diftong+Diftong : *oaie*
6. VC+CV : *arde, asta, erhă, încă, ofta, unde, urcă*
7. CV+diftong : *baie, cuie, laie, suie, taie, vuia*
8. CV+VC : *caic, faun, faur, laur, taur*
9. CV+CV : *bară, casă, masă, rasă, soră, tufă, vite* ;

c) *de cinci foneme* :
1. V+C triftong : *aveau*
2. V+C diftong C : *alean, aveam*
3. V+CVCC : *adept, afect, arest, efect, onest*
4. V+CCVC : *acrit, aflam, ecran, obraz*
5. Diftong+CVC : *iadeș, iatac, iavaș, oinar, uitat*
6. VC+C diftong : *ardei, întîi, ornai, urcai*
7. VC+CVC : *actor, alcov, ergan, icter, obtuz, orfan, urban*
8. VC+CCV : *aspru, intru, întru, ultra, umbră*
9. Diftong+VCC : *iaurt*
10. CV+VCC : *fiind, luînd, viind*
11. CV+C diftong : *baboi, butoi, cadou, lăsai, mării*
12. CV+CVC : *bălan, dorit, fazan, local, popor, vagon*
13. CV+triftong : *suiau, muiau, puiau, tăiau, vuiau*

14. CV+CCV : *cadru, codru, latră, lotru, patru, șatră, vatră*
15. Diftong C+CV : *iarbă, ierta, iușcă, oaste, oiște*
16. C diftong+diftong : *moaie, foaie, zoaie*
17. C diftong+CV : *doină, faină, haină, moină, puică, taină*
18. CVC+CV : *bancă, curbă, deltă, pantă, torță*
19. CCV+VC : *briat, creat, grăit, trăit, triat*
20. CCV+diftong : *bruia, grăia, plouă, trăia*
21. CCV+CV : *blană, crapă, flamă, placă, trenă, vrajă, zgură ;*

d) de *șase foneme* :
1. V+CC diftong C : *oplean, opream*
2. VC+CVCC : *abrupt, advers, azvîrl, intact, orfism*
3. VC+CCVC : *astral, intrat, intrus, întreg, umblat, umbrit*
4. CV+C triftong : *băteau, cădeau, mureau, puteau*
5. CV+C diftong C : *băteam, cădeam, puteam, săream, vedeam*
6. CV+CVCC : *balast, budist, delict, decont, necopt*
7. CV+CCVC : *cabrat, dublat, cofraj, pătrat, reglaj*
8. C diftong+CVC : *laibăr, mieluț, reavăn, roiban, seamăn*
9. C diftong+CCV : *loitră, neagră, moaflă, piatră*
10. CVC+C diftong : *băltău, băltoi, bărbie, curtau, luptau, purtau*
11. CVC+CVC : *barbar, cartof, hîrbar, migdal, singur*
12. CVC+CCV : *castru, cuscră, dintru, pentru, simplă*
13. CCV+diftong C : *graiul, plaiul, traiul*
14. CCV+C diftong : *briboi, flăcăi, glumea, grăbea, plăsea*
15. CCV+CVC : *bravul, flanel, global, trotil, vrăjit, zvonar*
16. CCV+CCV : *brîglă, greblă, sticlă, treflă*
17. C diftong C+CV : *coardă, fiartă, meargă, poartă, soartă*

18. CC diftong+CV: *fleică, groasă, spaimă, troacă*
19. CCVC+CV: *brîncă, cruntă, frunte, glonte, ploscă*
20. CCCV+CV: *stradă, strigă, strofă, strună*;

e) *de şapte foneme*:
1. CV+CC diftong C: *boblean, dovleac, mocrean, viclean*
2. CV+CCVCC: *cadrist, cuprins, nefript*
3. C diftong+CCVC: *pietriş*
4. CVC+CVCC: *băsnind, căscînd, gardist, răcnind, verdict*
5. CVC+CC diftong: *candriu, păstrai, răscroi* (subst.)
6. CVC+CCVC: *discret, dispreţ, mistreţ*
7. CCV+C diftong C: *bîrfeam, credeam, premiul, priveam*
8. CCV+CVCC: *bravînd, crăpînd, flămînd, presimt, scălîmb*
9. C diftong C+C diftong: *mierloi, miorlau*!
10. CC diftong+CVC: *scuipat*
11. CCVC+C diftong: *drepnea, drîmboi, fruntea, grindei*
12. CCVC+CVC: *grindul, plesnit, pleşcar, plimbat*
13. CCCV+C diftong: *sclipea, strivea*
14. CCC diftong+CV: *scroafă, straiţă, streajă*
15. CCCVC+CV: *scrînti, sprînji, strînse*;

f) *de opt foneme*:
1. CVC+CCVCC: *contrast, descresc*
2. CC diftong+CVCC: *scuipînd*
3. CCVC+CVCC: *prostesc, stîrnesc*
4. CC diftong C+CVC: *bleojdit, pleoştit*;
5. CCVC+C triftong: *cresteau, crîcneau, stîlceau*
6. CCCVC+C diftong: *strîmbau, strînsei, scrîşnea, scrumbie*
7. CCCVC+CVC: *strungar, stropşit, strîmtat, scrîşnet*
8. CCC diftong C+CV: *scroambă*;

g) *de nouă foneme*:
1. CC diftong C+C diftong C: *pleoşteam*
2. CC diftong C+CVCC: *pleoştesc, pleoştind*

3. CC diftong C+C triftong : *pleoşteau*
4. CCCVC+CVCC : *scrîntesc, scrîşnesc, stropşesc*
5. CCCVC+C triftong : *scrînteau, scrîşneau, stropşeau.*
6. CCCVC+C diftong C : *scrînciob, scrînteam.*

După cum se vede, cuvintele de două silabe îşi grupează fonemele în 78 de structuri, avînd lungimea de la 3 la 9 foneme [51]. Cele mai numeroase şi mai variate structuri se realizează în cuvintele de 5 şi 6 foneme (respectiv : 21 şi 20), urmînd cele de 7 foneme (15 structuri).

3.3. CUVINTELE POLISILABICE

Cuvintele mai lungi din limba noastră actuală au componenţa de la 3 la 9 şi chiar 10 silabe, avînd în vedere că prin flexiune, substantivele, la genitiv şi dativ plural, îşi măresc corpul fonetic cu încă o silabă, iar unele verbe, la mai mult ca perfect, chiar cu două şi trei silabe. De exemplu, verbul de o silabă : *da*, la prezent, pentru toate persoanele se păstrează monosilabic, iar la mai mult ca perfect, la formele de plural are patru silabe : *dăduserăm, dăduserăţi, dăduseră.* În ce priveşte tipurile de silabe, cuvintele polisilabice îmbină structuri asemănătoare cu cele identificate la mono- şi bisilabice. Adică de la silaba monofonematică la cea cvintetică, dar, cum e şi firesc, nu poate fi observată vreo simetrie în dispunerea silabelor după structură în alcătuirea cuvintelor. O remarcă interesantă se poate face cu privire la lungimea fonemică a silabelor. Dacă la cuvintele monosilabice a putut fi identificată o structură de 7 foneme (*ştreang*), la cele bisilabice cea mai amplă este de 5 foneme (con-*trast)* *, la cele tri- şi tetrasilabice nu se întîlnesc mai mult de 4 foneme (a-pă-*rînd* ; in-te-re-*sant*), iar la cele mai mari de 5 silabe, componenţa fonemică nu trece de trei (în-gă-du-i-*tor* ; in-co-*rup*-ti-bi-li-ta-te). Apare chiar un contrast în ceea ce

[51] Alexandra ROCERIC-ALEXANDRESCU, *op. cit.*, p. 121, a identificat, în textele analizate, 64 de tipuri, de la 3 la 8 foneme.
* Un singur caz de şase foneme : *scroam-bă.*

priveşte numărul de foneme: avem cuvînt monosilabic de 7 foneme, dar cuvinte de cinci silabe numai din 8 foneme (e-*pu*-*i*-ze-ze). Scăderea numărului de foneme din componenţa silabică, în timp ce creşte numărul silabelor în cuvînt apare ca firească. Numai avînd în componenţă silabe monofonematice sau bifonematice, cuvintele îşi pot mări numărul de silabe, păstrînd, totodată, posibilitatea de rostire normală.

Structura fonematică a cuvintelor interesează deopotrivă atît exprimarea orală, cît şi pe cea scrisă. Cercetările statistice au scos în evidenţă frecvenţa mai mare a cuvintelor mai scurte (1—2—3 silabe) faţă de cea a celor cu corp fonetic mai amplu. Dintre cele două posibilităţi de exprimare, în cea orală sînt mai frecvente cuvintele scurte. În exprimarea scrisă, frecvenţa cuvintelor lungi/scurte depinde de stilurile limbii. În stilul publicistic şi în cel ştiinţific apar mai numeroase cuvinte lungi decît în stilul beletristic. O altă constatare se referă la faptul că în limba română lungimea cuvintelor se datorează mai mult flexiunii (care este mai bogată ca a altor limbi romanice) decît compunerii [52] (ca în germană, de pildă).

3.4. GRUPURI CONSONANTICE

Importante pentru structura fonematică a cuvintelor sînt *grupările consoanelor* la iniţială şi la finală, deoarece în funcţie de acestea se realizează silabele respective. Organizarea silabei iniţiale prezintă importanţă în ceea ce priveşte informaţia conţinută de cuvînt şi pregătirea celui ce recepteazā comunicarea.

Oricine consultă un dicţionar al limbii noastre observă că oricare dintre fonemele româneşti (consoane, vocale, semivocale) poate apărea ca iniţială de cuvinte [53]. (Numai *ă* la un singur cuvînt: *ăl* şi formele acestuia: *ălui, ăi, ălor*.)

Vocalele iniţiale de cuvînt nu pun probleme deosebite în legătură cu sugerarea conţinutului, deoarece ele

[52] Alexandra ROCERIC-ALEXANDRESCU, *op. cit.*, p. 141.
[53] *Ibidem*, p. 39.

formează singure silabă (dacă nu există condiții restrictive, adică nu sînt două consoane succesive care nu pot merge împreună în silaba următoare: *abdomen: ab-do-men*, dar: *abur: a-bur* sau: *atractiv: a-trac-tiv* etc.).

Cuvintele care încep cu o singură consoană nu pot avea ca primă silabă o structură mai mare de trei foneme, de tipul: CVC (*car-ton, dis-cu-ți-i-le* etc.). Sînt posibile patru foneme numai dacă centrul silabei îl formează un diftong (*pier-de-re, coar-dă* etc.). Structuri de tipul CVCC ca silabe prime sînt foarte rare (*somp-tu-os*).

Cînd silaba are două sau trei consoane alăturate, structura ei poate fi de patru, respectiv, cinci foneme (*cres-tat, creas-tă; stra-ti-fi-ca-re, strîn-soa-re* etc.).

Cuvintele românești nu pot începe cu două consoane oricare ar fi acestea, pentru că nu pot fi rostite (*bt, db, cp* etc.). Numai anumite consoane pot să se grupeze cîte două sau cîte trei la început de cuvînt (și de silabă, în general). Aceste grupuri sînt:

br-, pr-, dr-, tr-, cr-, gr-, fr-, vr-;
bl-, pl- —, —, *cl-, gl-, fl-, vl;*

care, după cum se vede sînt formate din oclusive (b, p, d, t, c, g) sau spirante (f, v) urmate de o lichidă (laterala *l* sau vibranta *r*). Grupul vibrantei este mai numeros, deoarece perechea oclusivelor dentale+laterala nu se realizează. La acestea se adaugă și seria formată de z+unele consoane sonore: *zb-, zd-, zg-, zl-, zm-, zn-, zv-*, (Nu se realizează *zr-*). Iată exemple: *zbate, zdelcă, zgardă, zloată, zmeu, znamie, zvon* etc.

Grupurile de trei consoane la începutul cuvîntului sînt în număr mai redus și se formează respectîndu-se două condiții: prima consoană să fie spirantă (surdă sau sonoră: *s*, z), iar a treia lichidă (*l, r*):

scl-, scr-, spr-, str-, ștr-, zdr-, zgl-, zgr-

Exemple: *sclipitor, scriere, sprijin, strigare, ștrengar, zdravăn, zglobiu, zgribulit.*

În ceea ce privește finalul, *Dicționarul invers* arată că oricare dintre fonemele românești poate încheia cu-

vîntul[54]: *aduna, bancă, șurub, eroic, voievod, întinde, pantof, moșneag, văzduh, citi, patinaj, radical, sistem, biban, acolo, ciorap, zidar, admis, lăcaș, ferecat, brăduț, codru, elev, răgaz.* Unele dintre fonemele finale au funcție morfologică *(infra 3.6)*.

Din punct de vedere lexical, mai importante pentru sfîrșitul cuvintelor sînt grupurile consonantice, de păstrarea integrității cărora, în rostire, depinde claritatea comunicării, deoarece și în limba română ca și în alte limbi există tendința de afonizare a sunetelor finale[55].

Grupurile de două consoane finale sînt mult mai numeroase decît cele inițiale:

-cs : box, complex, ortodox, paradox
-ct : autodidact, contract, perfect, tact
-ft : aft, lift, moft, știft
-gd : smaragd
-gn : benign, interregn, malign, regn
-ht : iaht
-jd : grajd
-lb : alb, bulb, colb, dalb
-lc : calc, melc, pîlc, tîlc
-ld : bold, cald, imbold, șold
-lf : golf, sulf
-lg : bulg, fulg, vulg
-lm : calm, dîlm, film, psalm
-lt : asalt, bazalt, cobalt, înalt, salt, zvelt
-lț : colț, desculț, jilț, zmalț
-lz : bulz, solz
-mb : bumb, carîmb, iamb, plumb, strîmb
-mf : damf, ștrimf, triumf
-mn : demn, lemn, pumn, semn, untdelemn
-mp : ciump, ghimp, scump, timp
-mt : strîmt
-mț : neamț, simț, zimț
-mz : naramz, zumz
-nc : adînc, juninc, oblînc, prunc, țînc

[54] Vezi statistica frecvenței fonemelor finale în textele cercetate de Alexandra ROCERIC-ALEXANDRESCU, *op. cit.*, p. 93 ș.u.

[55] Despre gradul de afonizare, în poziție finală, în cursul nostru de *Fonetică*, Timișoara, ed. I, 1973, ed. a II-a, 1974, p. 68—70.

-nd : brand, flamand, gurmand, jind, rond
-nf : fonf, tronf
-ng : bang, crîng, dribling, gong, șezlong
-nj : deranj, franj, gînj, oranj, vînj
-ns : balans, cuprins, dans, întins, prins, respins
-nș : etanș
-nt : atacant, comandant, gigant, pedant, savant
-nț : anunț, dorobanț, glonț, lanț, sfanț, zbanț
-nz : bronz, mînz, prînz, spînz
-ps : apocalips, biceps, forceps, gips, mops
-pt : apt, concept, drept, fapt, manuscript, percept
-rb : acerb, corb, hîrb, proverb, superb, știrb, verb
-rc : berc, cerc, parc, stîrc, țarc
-rd : ard, bard, gard, hazard, record, stindard
-rf : antropomorf, dimorf, vîrf, zarf
-rg : alerg, burg, chirurg, larg, sorg, tîrg
-rm : arm, ferm, infirm, țărm, uniform, vacarm
-rn : atîrn, cern, etern, guvern, modern
-rp : corp, endocarp, pericarp, sterp
-rs : ars, divers, întors, mers, șters, vers
-rș : borș, marș, tîrș, zborș
-rt : aport, birt, expert, furt, import, report, spirt
-rț : comerț, divorț, scîrț, șperț, șorț
-rv : nerv, serv, stîrv, șovîrv, vîrv
-rz : arz, dîrz, orz, sturz
-sc : burlesc, creștinesc, domnesc, lupesc, plisc
-sm : antifascism, basm, cubism, macrocosm
-st : azbest, balast, furnalist, gust, rost, trust
-șt : deșt, fîșt !, țușt !
-tm : algoritm, logaritm, ritm.

În grupul final de două foneme consoane, mai important este primul, deoarece dacă este sonor atenuează afonizarea celui din urmă, iar dacă este surd, întregul grup își diminuează fonia, cum se întîmplă cu : *-cs, -ft, -ht, -ps, -pt, -sc, -st, -șt.* Dacă însă primul din grup este un fonem surd, iar al doilea sonor se produce o acomodare (asimilare) regresivă : [*marxizm*], [*romantizm*]. Trebuie observat însă că cele mai numeroase grupuri duale au ca prim component consoane sonore *r, n, l* (*-r*+C=15 formații ; *-n*+C=10 ; *-l*+C=9.)

Grupurile triconsonantice finale sînt cu două mai puţine decît cele iniţiale (6 faţă de 8) şi au componenţă total diferită :

-*cst : context, mixt, pretext, text*
-*ncs : farinx, larinx, linx, sfinx*
-*nct : adjunct, conjunct, defunct, instinct, punct, sacrosanct*
-*rst : antihîrst, curfiurst, lebervurst*
-*rşt : harşt !, hîrşt !, crenvurşt*
-*stm : astm, istm.*

3.5. OPOZIŢII FONOLOGICE

Cercetarea materialităţii cuvintelor interesează şi în privinţa stabilirii valorii relaţiilor ce există între tranşa sonoră şi determinarea sensului. Organizarea fonemelor în realizarea materială a semnului lingvistic are rolul deosebit de important de a diferenţia cuvintele. Atît vocalele cît şi consoanele au această funcţie. Prin opoziţia dintre ele se schimbă nu numai aspectul formal al tranşei sonore, ci şi conţinutul semantic.

Să luăm, de exemplu, aceste două rame consonantice, în care să introducem, pe rînd, toate cele şapte vocale ale limbii române :

	s—c ;	*p—r*
a :	*sac ;*	*par*
ă :	*săc*	*păr*
î :	*sîc ! ;*	*pîr !*
e :	*sec ;*	*per*
i :	*sic ;*	*pir*
o :	*soc ;*	*por*
u :	*suc ;*	*pur*

Deci în acelaşi cadru consonantic schimbarea vocalei a adus o schimbare şi în planul formei şi în cel al conţinutului.

Existenţa perechilor de consoane omorganice, *sonoră-surdă,* atît între oclusive (*b-p ; d-t ; g-c*), cît şi între constrictive (*v-f ; s-z ; j-ş*) creează, prin trăsătura distinctivă de sonoritate sau surditate, opoziţii fonologice im-

portante. Iată cum, prin înlocuirea sonorei cu surda, la aceeaşi tranşă fonică, se obţin alte cuvinte :

bor/por ; *vor/for*
barcă/parcă ; *vată/fată*
dur/tur ; *ser/zer*
dare/tare ; *sare/zare*
gol/col ; *joc/şoc*
gară/cară ; *jură/şură*

Şi în grupurile bifonematice iniţiale, *comutarea* (operaţia de substituire a unui fonem prin altul în aceeaşi tranşă sonoră) are acelaşi efect :

blană, dragă, grapă
plană, tragă, crapă

Opoziţia se neutralizează în cazul *s/z*, deoarece înainte de consoane sonore şi *s* devine sonor : *sbate/zbate* ; *sgardă/zgardă* ; *smeu/zmeu* etc.

Pentru celelalte cazuri, respectarea opoziţiei surd/sonor este o cerinţă obligatorie pentru rostirea în româna actuală, fiindcă neutralizarea acestei opoziţii schimbă conţinutul cuvintelor. Să se compare :

drag/drac ; *cînd/cînt* ; *corb/corp* etc.

3.6. OMOFONIE ; PARONIMIE

Unele cuvinte de 1—2 silabe (mult mai rar de trei silabe) au (sau ajung să aibă prin flexiune) corp fonetic identic. Aceasta duce la pronunţarea identică a acelor cuvinte, dar ele au sensuri diferite. La nivel fonematic, fenomenul poartă numele de *omofonie* (<fr. *homophonie*), iar cuvîntul care se rosteşte la fel cu alt cuvînt se numeşte *omofon* (<fr. *homophone*). Omofonia poate duce la pierderea autonomiei cuvintelor respective.

Iată cîteva serii de cuvinte omofone :

sare v. — *sare*, s.
mare, s. — *mare*, adj.

vie, s. — *vie*, adj., *vie*, v.
vină, s. — *vină*, v.
pară, s. — *pară*, v.
ouă, v. — *ouă*, s. etc. etc.

Este răspîndită părerea că omofonele creează dificultăţi în formularea enunţurilor, că dau naştere la ambiguitate. Această părere nu se confirmă în practica vorbirii (cu excepţia formulărilor intenţionate care dau naştere calambururilor), deoarece e suficient un morfem distinctiv pentru a evita echivocul :

el (ea) sare — *o sare (amară)*
pe mare — *mai mare*
o vie (rodnică) — *fiinţă vie* — *să vie*
o vină (mare) — *să vină*
o pară (gustoasă) — *să pară (interesant)*
găina ouă — *multe ouă* etc. etc.

Ambiguitatea omofonică dispare total într-un context mai larg, fie lingvistic, fie situaţional. A rămas mereu citabil calamburul lui C. Negruzzi din *Cum am învăţat româneşte* :

„Maică-ta de-i *vie*
Bine-ar fi să *vie*
Pîn' la noi la *vie*".

Normele limbii literare actuale au scos din omofonie forma de conjunctiv (să *vie*), deoarece se recomandă : *să vină*. Dar, după cum s-a arătat mai sus, şi acest verb fără conjuncţia *să* intră în omofonie cu substantivul *vină*.

Aplicînd permutarea, substituţia, distribuţia, orice cuvînt poate ieşi din ambiguitate omofonică, chiar şi într-un context formulat echivoc :

Ion are să *vină*$_1$ că are *vină*$_2$.

În propoziţia : Ion are să *vină*, cuvîntul *vină*$_1$, verb, nu poate ocupa alt loc decît după conjuncţia *să*, chiar împreună cu aceasta nu poate preceda pe *are* ; deci poziţia lui e fixă, formînd în această ordine viitorul aşa-zis popular. Substituirea nu se poate realiza decît cu un alt verb : *sosească, vorbească* etc. toate compatibile cu *să*. Substantivul *vină*$_2$ din a doua propoziţie poate să-şi schimbe locul : că *vină*$_2$ are, dar nu poate fi substituit decît prin alt substantiv, compatibil cu verbul *are* : *gre-*

șeală, culpă, haină, pîine etc. etc. Schimbarea locului între *vină*$_1$ și *vină*$_2$ nu produce nici o schimbare de sens, dar substituirea lui *vină*$_1$ cu oricare din cele propuse pentru *vină*$_2$ și invers creează propoziții neacceptabile :

* Ion are să *greșeală* că are *sosească*.

* Ion are să *pîine* că are *vorbească*.

Demonstrația arată că omofonia nu constituie o dificultate nici pentru vorbitor, nici pentru ascultător. În plan lexical, omofonia dă naștere *omonimiei*. Dar nici *omonimele (infra*, II, 5.4.0) nu creează dificultăți în comunicare, deoarece contextul rezolvă diversificarea semantică :

Tata lucrează în *mină* („loc de extracție a zăcămintelor")

Are o *mină* obosită („fizionomie, chip")

A cumpărat o *mină* pentru creion („bară subțire de grafit").

După principiul fonetic aplicat în ortografia noastră actuală, majoritatea omofonelor sînt și omografe (scrise identic), după cum se poate vedea în exemplele date pînă acum.

Unele omofone (foarte puține) se deosebesc prin aspectul lor scris, nu sînt, adică, omografe :

ea, pron. pers. a II-a sing. și *ia*, verb, pers. a III-a sing.

aceea, demonstrativ, fem. sing. și *aceia*, demonstr. masc. plural

aceeași, demonstrativ, fem. sing. și *aceiași*, demonstr. masc. plural,

iar unele omografe nu sînt omofone :

áră, ind. prez., 3 sing. ; *arắ*, perf. simplu, 3 sing. ;

ácele, subst. pl. articulat de la *ac* ; *acéle*, demonstrativ, fem. pl. ;

báră, subst. fem. sing. ; *barắ*; perf. simplu, 3 sing. ;

cópii, subs. pl. de la *copie* ; *copii*, plural de la *copil* ;

háină, subst. fem. sing. ; *hainắ*, adj. fem. sing. ;

óuă, subst. pl. de la *ou* ; *ouắ*, perf. simplu, 3 sing. ;

paráda, subst. fem. art. ; *paradá*, imperfect, 3 sing. ;

În grafia românească actuală, nefolosindu-se un semn pentru indicarea accentului în cuvînt, numai contextul evidențiază sensul acestor omografe :

„Crocodilii de-a gîștelor asemănătoare *ouă ouă*"

(BLAGA, *Hronicul* . . . , p. 127)

„Vedem *umbrele* de la *umbrele*"[56]

Chiar omofoniile de tipul :

să pun — *săpun*

(a rămas) *ca stana* — *castana*

sînt rezolvate de context :

am *să pun* un *săpun* la chiuvetă
se duce la ... — *seduce pe* ...
... *ca stana* de piatră — ... *castana* coaptă etc.

Cînd omofonia a două tranşe sonore se diferenţiază printr-un singur sunet, ia naştere fenomenul numit *paronimie*, iar cuvintele care se aseamănă formal, dar nu se identifică şi au sens diferit se numesc *paronime*. (Ambii termeni din fr. *paronymie* ; *paronyme*.) În sens larg, paronimia presupune toate tranşele sonore identice în ceea ce priveşte cvasitotalitatea fonemelor, diferenţiindu-se doar printr-unul singur : *tare/dare, bară/pară* etc. Avînd însă în vedere faptul că trăsăturile distinctive sonoritate/nonsonoritate sînt comutabile se produce diferenţiere şi în plan semantic. Cvasiidentitatea formală de acest tip nu poate produce confuzie paronimică. O oarecare confuzie paronimică se produce prin tendinţa de afonizare a consoanei finale *cînd/cînt*. Confuzia este evitată, în vorbirea mai puţin îngrijită, prin reducerea lui *cînd* în *cîn* (*cîn* mergeam repede ...)

Pentru limba franceză, se dau ca exemple de paronime *allocution* şi *allocation*. Aceste cuvinte au fost împrumutate şi de română. Aici însă evitarea confuziei paronimice s-a realizat prin adaptarea unor forme diferite : *alocuţiune* „scurtă cuvîntare ocazională" (DEX) şi *alocaţie* „indemnizaţie". (Există însă şi vorbitori care folosesc forma *alocuţie*, care, de fapt, este mai aproape de normele actuale.) Nici perechea *alocuţie/alocaţie*, nici *confuzie/contuzie*, nici altele tot neologice nu produc vreo confuzie nici în plan morfonematic, nici în plan semantic.

Apropierea paronimică a favorizat (dar şi sub presiunea sensului) etimologia populară (*infra*, II, 6) a unor cuvinte :

lingoare (<lat. *languor, -oris*, „febră tifoidă"), datorită faptului că boala dura multă vreme, vorbitorii au

[56] Alte exemple la V. ŞERBAN, *Sintaxa* ..., p. 377.

suprapus prima parte a cuvîntului *ling-* cu *lung,* creînd varianta *lungoare,* care și-a găsit astfel și o motivare, și o familie. La fel s-a întîmplat și cu bg. *lunița* „pată pe corp" (diminutiv de la *luna*), care a devenit în rom. *aluniță*[57], suprapunîndu-se diminutivului de la *alună* (+—*iță*), cu care nu are legătură etimologică[58].

Cele mai frecvente (și supărătoare) confuzii paronimice produc, în limba noastră, *sonantele lichide :* laterala *-l* și vibranta *-r,* în poziție finală cu deosebire :

familial „care aparține familiei"/*familiar* „prietenos, apropiat" ;

literal „literă cu literă", „cuvînt cu cuvînt"/literar „care aparține literaturii" ;

numeral „determinare numerică"/*numerar* „bani-gheață" ;

oral „prin viu grai"/*orar* „program împărțit pe ore" ;

ordinal „care indică numărul de ordine"/*ordinar* „obișnuit" (peiorativ : „grosolan, josnic") ;

original „propriu unui autor"/*originar* „de origine", „inițial".

Evitarea confuziei paronimice în perechile de mai sus se impune spre a se asigura claritatea exprimării : curent *literar* (nu literal !), dar : am reprodus *literal* (deci : „cuvînt cu cuvînt") ; are o problemă *familială,* dar vorbește *familiar ;* vorbește despre *numeral ordinal,* dar e plătit în *numerar ;* răspunde *oral,* după un *orar* bine stabilit ; este *originar* din Banat și se exprimă *original.*

3.7. ACCENT, ACCENTUARE

Termenul *accent* este folosit, în mod obișnuit, cu sensul de particularitate de vorbire a unei persoane sau a unui grup (accent regional, accent străin) : *vorbește cu accent.*

În știința limbii, prin *accent* se înțelege procedeul fonetic prin care este pusă în evidență o unitate lingvis-

57 Cf. Al. GRAUR, ÎFP, p. 113.

58 DEX le cuprinde sub același articol, deși e clar că sînt omonime.

tică superioară fonemului (silaba în cuvînt, cuvîntul în propoziție etc.). În lucrarea de față ne vom ocupa de accent în cadrul cuvîntului :

Cuvintele monosilabice sînt neaccentuate.

În cadrul cuvintelor polisilabice, silabele pot fi accentuate sau neaccentuate. Deși vocala, ca centru silabic, atrage intensitatea expiratorică, totuși nu se vorbește de accentuarea fonemelor, ci de cea a silabelor. Cuvintele mai lungi (de 4, 5 sau 6 silabe) au *accente principale* și *accente secundare*. În limba română, accentul este de *intensitate, expiratoric* sau *dinamic*. Spre deosebire de alte limbi, accentul în cuvintele polisilabice, în română, este, în general, *liber*, în sensul că nu este obligatoriu ca numai o anumită silabă să poarte accentul. În mod obișnuit, accentul cade pe una din ultimele silabe ale cuvîntului, dar e posibil ca accentul să stea pe oricare dintre silabe (a treia, a patra, a cincea și chiar a șasea de la sfîrșitul cuvîntului).

Denumirea accentului pentru ultimele trei silabe se face prin termeni speciali : *oxiton* (<fr. *oxyton*) pentru ultima silabă ; *paroxiton* (<fr. *paroxyton*) pentru penultima silabă ; *proparoxiton* (<fr. *proparoxyton*) pentru antepenultima silabă.

Cuvinte cu accent oxiton :

aerá, alergá, baclavá, farfará, murmurá, musacá ;
bidineá, cățeá, ghiuleá, laleá, rindeá, vergeá ;
anticár, bucătár, cercetătór, felinár, marginál ;

Mai numeroase sînt cuvintele cu accent paroxiton :

acoládă, baládă, conduítă, doleánță, eficiénță, fandáre, genétic, hermelínă, impenetrábil, învățáre, jumătáte, kilolítru, limuzínă, macaroánă, normáre, organizáre, paternitáte, rămășíță, scrisoáre, șlefuíre, toropeálă, țărănime, ucenicíe, valoáre, zaharínă etc.

Mai puțin numeroase sînt cuvintele cu accent proparoxiton :

balístică, estética, límpede, mímică, obiécție, póndere, traiectórie, țíteră etc.

Extrem de rare sînt cuvintele accentuate pe silaba a patra, a cincea sau a șasea de la finală : *férfeniță, gógo-*

riță, lápoviță, prépeliță ; *gărgărițelor, véverițelor* ; *(al) şáptesprezecelea.*

Unele cuvinte sînt accentuate diferit după regiuni : *bólnav/bolnáv* ; *cóptură/coptúră* ; *dúşman/duşmán.* De asemenea, unele neologisme circulă cu dublă accentuare : *ántic/antíc* ; *carácter/caractér* ; *cólor/colór* ; *fenómen/fenomén* ; *preámbul/preambúl* ; *profésor/profesór.*

Limba literară preferă accentuarea pe silaba finală sau pe cea mai apropiată de finală. Deci : *bolnáv, coptúră, duşmán, Ştefán, Virgíl* ; *antíc, caractér, colór, fenomén, preambúl, profesór.*

În cazul unor omografe (*supra* 3.6), accentul le diferențiază sensul : *ără—ară* ; *ácele—acéle* ; *comédie—comedíe* ; *móbilă—mobílă* ; *úmbrele—umbréle* etc. Din aceste exemple se vede că, uneori, accentul poate avea valoare morfologică (*cîntă—cîntă*), iar alteori semantică (*háină—haínă*).

În derivare (*infra*, III, 2.0.1), accentul se comportă diferit : prefixele sînt neaccentuate, în schimb sufixele de 1—2 silabe sînt mai frecvent sub accent, iar cele trisilabice sînt totdeauna accentuate :

> *refácere* ; *úmblet* ; *zidár, vagonetár* ;
> *bănét, brădét* ; *copilándru, dulceáță*
> *bunătáte, frunzulíță* etc.

Mobilitatea accentului uşurează adaptarea neologismelor la specificul de rostire a limbii române.

3.8. STRUCTURA MORFEMATICĂ

Structura cuvintelor interesează lexicologia din două puncte de vedere :

— al semanticii ;

— al formării de noi cuvinte.

Spre a răspunde posibilităților de analiză în cele două planuri, este necesar să fie identificate şi clasificate elementele constitutive ale cuvintelor. Pentru aceasta trebuie să ştim prin ce se deosebeşte *cuvîntul* de o parte (sau de părțile) lui componente. Sînt însă şi

cuvinte care nu pot fi segmentate în componente distincte (exceptînd silabele).

Un mare număr de cuvinte prezintă posibilitatea de a fi uşor segmentate, nu în privinţa componenţei silabice, ci în a identifica o parte constantă şi una variabilă (sau mai multe).

În seriile :

soţ	*bucur*a	*drag*
*soţ*ie	*bucur*ăm	*drag*ă
*soţ*iile	*bucur*ie	*drăg*ălaş
*soţ*ioară	*bucur*iilor	*drăg*ălăşenie
*soţ*ior	*bucuros*	*drăg*uleţ
în*soţ*itor	îm*bucur*a	*drăg*ulic
în*soţ*esc	îm*bucur*ător	*drăg*uliţă
în*soţ*ire	îm*bucur*ătoarele	*drăg*uţ
în*soţ*it		în*drăg*i
în*soţ*itor		în*drăg*esc
		în*drăg*ire
		în*drăg*it
		în*drăg*itor

se observă că segmentele *soţ, bucur- drag* (*drăg-*) sînt prezente în toate cuvintele transcrise, în timp ce celelalte segmente ante- sau postpuse variază de la cuvînt la cuvînt. Se poate, aşadar, izola partea constantă din fiecare serie (familie de cuvinte) prin înlăturarea celorlalte părţi.

Segmentul constant poartă numele de *rădăcină*. Celelalte segmente (soţ, *-ie ; -i -le ; -ioară ; în-*soţ*-ire* etc. ; bucur *-(ă)m ; -ie ; -i -lor* etc. ; drag *-ălaş, -uţ, în-*drăg-esc etc.) care se adaugă rădăcinii se numesc *afixe*.

R ă d ă c i n a este purtătoarea sensului lexical de bază pentru mai multe cuvinte din aceeaşi familie, chiar dacă sînt părţi de vorbire diferite (*soţ* e substantiv, iar *însoţi* e verb ; *bucura* e verb, *bucurie*, substantiv, iar *bucuros* e adjectiv etc.). Segmente ca *soţ, drag* sînt cuvinte-rădăcină.

A f i x e l e pot fi lexicale sau gramaticale. Din acest punct de vedere, se divid în trei categorii :

— g r a m a t i c a l e (*-esc* din *însoţesc, îndrăgesc ; -i-lor din soţiilor, bucuriilor ; -esc* e desinenţă pentru

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pers. I sing. și a III-a pl. la i n d. p r e z e n t; *-i*, desinență de plural, *-lor*, desinență cazuală — g e n i t i v, d a t i v, v o c a t i v plural; *-se-* din *îndrăgisem* este sufixul m a i m u l t c a p e r f e c t u l u i);

— l e x i c a l e (*prefixele*: *în-*, *îm-* din *însoți*, *îndrăgi*, *îmbucura*; sufixele: *-ioară*, *-ător*, *-ălaș* din *soțioară*, *îmbucurător*, *drăgălaș*);

— l e x i c o-g r a m a t i c a l e (*prefixele*: *stră-*, *extra-*, din *străvechi*, *extrafin* formează cuvinte noi, dar le dau și valoare de superlativ; sufixele: *-a*, *-i*, din *depozita*, *netezi*, formează verbe noi din substantiv și adjectiv, cărora le indică și categoria de conjugare; *-că*, *-iță*, din *țărancă*, *morăriță*, indică și categoria gramaticală a genului (Cf. GA, I, § 5, 27—34).

Rădăcina, deși este purtătoare a sensului lexical, nu constituie, de obicei, singură un cuvînt, ci i se atașează sufixe sau prefixe. Această grupare de elemente din structura unui cuvînt se numește *temă*. Dacă sufixul atașat rădăcinii este lexical, se obține *tema lexicală* comună întregii flexiuni a unui cuvînt: *îndrăg(i)* — *îndrăgim*, *îndrăgit*, *îndrăgind* etc., precum și a derivatelor lui: *îndrăgire*, *îndrăgitor*; iar dacă sufixul este gramatical se obține *tema gramaticală*, specifică unui anumit aspect al flexiunii: *îndrăgis*e este tema m a i m u l t c a p e r f e c t u l u i etc.

Desinențele sînt afixe exclusiv gramaticale și, de aceea, nu participă la formarea temei, ci se adaugă acesteia spre a crea forma unui cuvînt.

Deosebirea dintre rădăcină și temă este următoarea: r ă d ă c i n a *este neanalizabilă și constituie elementul comun pentru întreaga familie de cuvinte*, în timp ce t e m a *este analizabilă și constituie elementul comun numai pentru formele unuia și aceluiași cuvînt.*

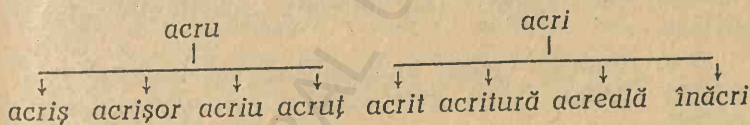
Prin generalizare, pentru denumirea oricărui component al cuvîntului (dintre cele discutate pînă acum) se folosește termenul *morfem*[59]. Identificarea morfemelor pune în evidență *structura morfematică* a cuvintelor. Dar, deoarece, cum se poate ușor observa, componentele unui cuvînt nu sînt (și nici nu pot fi) de aceeași

[59] Vezi prezentarea a două accepții a acestui termen în GA, I, p. 42, *Observații*, 1.

valoare, fiecare poartă și o denumire de identificare: *morfem-rădăcină* (numit și *radical*[60]), *morfeme-derivative (prefixe* și *sufixe), morfeme flexionare (desinențele* personale sau cazuale; *sufixele gramaticale* sau *tematice).*

Pentru problemele puse de lexicologie, interesează, în primul rînd, morfemele: *rădăcină* (sau *radical,* în sensul de variantă), *prefixe* și *sufixe,* care privesc atît semantica (cf. *infra,* II, 5) cît și formarea cuvintelor (cf. *infra,* III, 2). Dar, deși desinențele au funcție preponderent gramaticală, nu poate fi negată total și valoarea lor lexicală, în sensul că întregesc structura unui membru al ansamblului unui cuvînt. De exemplu: *acru* și *acri* sînt cei doi reprezentanți a două mulțimi (ansambluri), una nominală, alta verbală, provenite din aceeași rădăcină (*acr-*). Cele două ansambluri se constituie atît în plan lexical (familia de cuvinte), cît și în plan gramatical (ansamblul formelor flexionare).

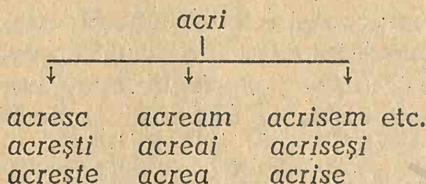
În plan lexical:

În plan gramatical:

acru — *acră*
acri — *acre*
acrului (oțet) — *acrei* (prune)
acrii (struguri) — *acrele* (prune)
acrilor (struguri) — *acrelor* (prune)

[60] Există însă și accepția de formă distinctă de rădăcină, ca o variantă a acesteia (de ex. de la *a purta: purt-, port-, poart-*). În acest sens, rădăcina este considerată o formă abstractă care servește drept bază pentru realizarea concretă a tuturor radicalelor. (DL). A. Martinet a propus pentru denumirea componentelor unui cuvînt termenul de *monem.* După Martinet, un cuvînt ca, de pildă, *cercetez* are două moneme: *cercet- și -ez.* Monemul purtător al sensului lexical poate fi denumit *lexem* și cu acesta propune să se opereze în lexicologie, iar *morfem* să fie termen specific pentru gramatică (ELG, p. 20). Autorul citat opune deci pe

Identificarea elementelor componente ale structurii cuvîntului are importanță și pentru semantică. Morfemul-rădăcină este purtătorul sensului de bază al cuvîntului, dar și morfemele-derivative contribuie la precizarea sensului sau la schimbarea lui. De aici rezultă că și afixele au un sens al lor. Aceasta l-a determinat pe A. Martinet să respingă opoziția *semantem/morfem*, deoarece această opoziție sugera că numai semantemul este purtător de sens, iar morfemul nu, ceea ce este inexact (cf. ELG, p. 20). Într-adevăr, cuvîntul *zidar*, de exemplu, poate fi segmentat în *zid+ar*. *Zid* reprezintă un cuvînt-rădăcină, cu sensul „element de construcție", dar *zidar* înseamnă „cel care face zidul". Rezultă că sufixul *-ar* are sensul unei propoziții. Prezența prefixului *răs-* în *răsciti* dă verbului sens iterativ (de repetare a acțiunii) față de *citi* etc.

Din punct de vedere morfematic, sînt două feluri de cuvinte : *primare* (sau *nederivate*) și *secundare* (sau *derivate*).

Cuvintele *primare (nederivate)* sînt cuvinte-bază, neanalizabile. Cuvintele *secundare (derivate)* pot fi analizate, identificîndu-le (celor mai multe) părțile componente (rădăcina și afixele).

Altă categorie cuprinde *cuvintele compuse*. Acestea sînt unități semantice formate din două sau mai multe

lexem, ca unitate semnificativă minimală în plan lexical, lui *morfem*, ca unitate semnificativă minimală în plan gramatical. De asemenea, face distincție clară între *afixe*, pe care le consideră *moneme lexicale*, și *morfeme*, considerate *moneme gramaticale*, în primul rînd pentru că cele dintîi constituie un *sistem deschis*, iar cele de-al doilea un *sistem închis*, apoi pentru că sufixele pot schimba clasa cuvintelor, în timp ce desinențele schimbă numai funcția lor, în sfîrșit, pentru că afixele sînt în contact direct cu radicalul (lexemul), iar morfemele gramaticale nu presupun aceasta cu necesitate (ELG, p. 117, 137—138).

cuvinte întregi existente și independent în limbă (*infra*, III, 2.0.2.1). Dacă la derivate și nederivate se poate vorbi de structura lor morfematică, la compuse se vorbește de structura lexico-sintactică, deoarece cuvintele intrate în compunere contractează relații sintactice (*infra*, III, 2.0.2.3).

4. COMPONENȚA VOCABULARULUI ROMÂNESC

4.1. ANSAMBLU, SUBANSAMBLURI, IERARHIE

Definirea vocabularului ca totalitate a cuvintelor unei limbi ar putea sugera ideea că acesta se prezintă ca un conglomerat ale cărui componente sînt nediferențiate. Această părere a dăinuit multă vreme în lingvistică. Studiile mai noi, în special cele privitoare la învățarea mai rapidă a limbilor străine, au atras atenția asupra faptului că există diferență de valoare și de frecvență între cuvintele unei limbi, că, deci, și în vocabular, ca *ansamblu*, ca și în celelalte sisteme ale limbii pot fi identificate grupe, *subansambluri* circumscrise, organizate într-un sistem, între care, din unele puncte de vedere, există și posibilitatea de ierarhizare.

Considerarea vocabularului ca un ansamblu organizat se bazează pe existența cuvintelor ca unități care au un corp fonetic autonom și un conținut.

După conținut, pot fi identificate subansamblurile de cuvinte: *noționale, substituente, imitative* și *relaționale* (*supra*, II, 2.4) sau de cuvinte: *motivate* și *nemotivate* (*supra*, II, 2.5) etc.

Din punctul de vedere al formei, cuvintele se pot grupa, după criteriul fonematic, în s c u r t e (*mono-* și *bisilabice*; *supra*, II, 3.1 și 3.2) și l u n g i (*polisilabice*), iar după criteriul *morfematic*, în p r i m a r e și d e r i v a t e (*supra*, II, 3.8).

Cînd criteriul de grupare este cel al originii, se constituie subansambluri de cuvinte: *moştenite, împrumutate, create* sau cu *etimologie necunoscută* (*infra*, II, 6.1—6.4).

Un alt criteriu este cel valoric (vechime, importanţă, frecvenţă), după care se identifică două mari subansambluri: *fondul lexical de bază (esenţial* sau *principal)* şi *restul* sau *masa vocabularului* (*infra*, 4.2).

Pentru cercetarea componenţei stilistico-funcţionale a vocabularului se consideră drept criteriu analiza diferitelor variante lexicale (comune, expresive, savante etc.), prin care se identifică mari subansambluri integrative: *fondul comun, fondul expresiv, fondul savant* (*infra*, 4.3).

În sfîrşit, pentru a răspunde unor cerinţe de ordin pedagogic în predarea limbii române studenţilor străini, se studiază vocabularul din punctul de vedere al necesităţilor minime şi imediate de comunicare, stabilindu-se *vocabularul fundamental* (VF), pe care să se sprijine învăţarea rapidă a limbii (*infra*, 4.4).

4.2. SUBANSAMBLURI VALORICE

Vocabularul este partea cea mai sensibilă a oricărei limbi, deoarece prin el se înregistrează schimbările ce se petrec în viaţa socială. Pe măsură ce pătrund cuvinte noi, altele se învechesc şi treptat sînt eliminate, nemaifiind corespunzătoare necesităţilor epocii respective. Cu toate acestea, rămîn suficiente cuvinte care străbat secolele şi fac ca generaţiile dispărute să fie înţelese şi astăzi şi în viitor. Rezultă deci că vocabularul oricărei limbi este, în acelaşi timp, şi *stabil*, şi *mobil*. Partea din vocabular care îi asigură stabilitatea este *fondul lexical de bază* (FLB). Partea variabilă, mai precis cu cea mai mare mobilitate, a fost denumită *masa vocabularului* (MV). Se înţelege că între FLB şi MV nu există o graniţă precisă. Mai mult chiar, trebuie presupus un strat lexical intermediar, de cuvinte circulante: unele parcurgînd drumul dinspre MV spre FLB, altele

invers. Și la extremitatea MV se află un strat de cuvinte periferice.

Imaginînd vocabularul unei limbi, într-un moment al existenței sale, ca o sferă, prin secționare s-ar observa cele patru componente concentrice, inegale:

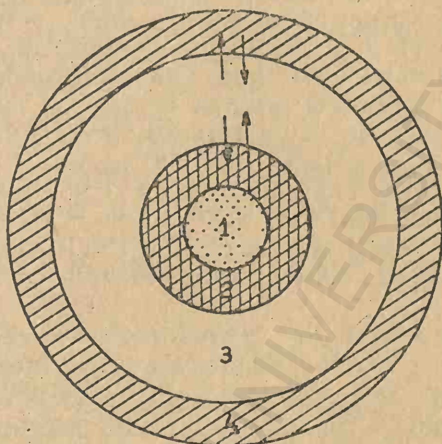

Fig. 3

Sfera 1 reprezintă FLB, care este nucleul vocabularului.

Sfera 2 reprezintă *lexicul circulant* (LC), iar cea de a treia, MV. Ultimul strat reprezintă *periferia vocabularului* (PV), mult mai rarefiat, cuprinzînd cuvintele ce au început să se învechească, precum și pe cele ieșite din uz sau foarte recente.

4.2.1. Existența unei părți a vocabularului, care are mai mare importanță și care dă specificul unei limbi, a fost sesizată de multă vreme în lingvistică. Pentru limba română, încă la 1830, Eftimie MURGU arătase că, pentru a se putea judeca structura sau ființa unei limbi, trebuie avute în vedere „cuvintele cele mai trebuincioase ale unei limbi"..., iar acestea sînt „cuvinte ale *primei necesități, verba primae necessitatis*;... acelea care formează legătura vieții sociale și care unesc pe oameni prin intermediul rațiunii".

Învăţatul şi revoluţionarul român era conştient de existenţa a două mari grupuri de cuvinte în vocabular: *esenţiale* şi *accidentale*, pe care le caracterizează astfel: „Cuvintele esenţiale ale unei limbi sînt acelea care sînt indispensabile menţinerii siguranţei şi comodităţii, şi în felul acesta fericirii; căci toate celelalte (ca de exemplu, cuvinte străine strecurate în limbă, cele artificiale, inventate) pot fi preschimbate, modificate, depind ca atare de circumstanţe care sînt ocazionale, din care cauză eu şi cuvintele acestea le numesc întîmplătoare, şi deci neesenţiale în ce priveşte fiinţa limbii, cuvinte accidentale. Din aceasta este de înţeles că trebuie judecat caracterul unei limbi după cuvintele esenţiale, nicidecum însă după cele accidentale" [61].

Din cele citate rezultă că E. MURGU remarcase trei dintre atributele vocabularului esenţial, care cuprinde cuvintele:

1 — cele mai des întrebuinţate — *verba primae necessitatis* — privind viaţa materială a vorbitorilor;

2 — cele ce formează legăturile sociale prin intermediul raţiunii — privitoare la viaţa spirituală;

3 — cele care au o mare stabilitate, nefiind legate de circumstanţe ocazionale. Exemplificarea lui MURGU arată că stabilitatea presupune şi vechimea, căci cuvintele de primă necesitate s-au transmis din latină în română.

O teorie lingvistică despre diferenţa de valoare dintre cuvintele unei limbi a fost formulată de B. P. HASDEU, „Limba în circulaţiune", publicată în volumul III din *Cuvente den bătrâni*, 1881, numită de obicei „circulaţia cuvintelor", în care, spre a combate statistica lui A. de Cihac, arăta că nu toate cuvintele unei limbi au aceeaşi valoare, importante fiind cele mai mult întrebuinţate.

Fără a se insista asupra problemei şi, mai ales, fără a avea consecinţe practice, s-au făcut referiri la existenţa unui fond mai important în cadrul vocabularului limbilor, de către mai mulţi lingvişti, în special în secolul nostru. Antoine MEILLET vorbea de un *fond principal al vocabularului curent*; L. P. IAKUBINSKI iden-

[61] MURGU, S, p. 203—204.

tifica vocabularul *constant* și vocabularul *neconstant*, iar V. I. ABAEV consideră că *fondul principal lexical* se păstrează totdeauna același pentru toate limbile. Chiar și în studiile mai vechi ale lui Al. GRAUR se întîlnesc în treacăt, referiri la *fondul esențial*, la cuvintele principale din limbă [62].

De la începutul deceniului al șaselea, preocuparea pentru identificarea *fondului principal* s-a intensificat, pe baza unei teorii mai riguroase [63].

Pe lîngă alte contribuții [64], două lucrări mai ample, datorate lui Al. GRAUR, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954 și *Fondul principal al limbii române*, 1957, au propus criterii de delimitare a FLB.

Problema delimitării precise a FLB este cît se poate de dificilă, deoarece e greu să fie stabilite criteriile. *Verba primae necessitatis* sînt cele folosite de întregul popor și exprimă noțiunile fundamentale ale vieții și activității omenești. Cele mai multe cuvinte din această categorie sînt foarte vechi, ceea ce arată că au o mare stabilitate și că au șanse să se păstreze și în viitor. Dar, după cum se știe, o comunicare nu poate fi formulată nici chiar numai cu ajutorul cuvintelor care exprimă noțiunile fundamentale ale vieții și activității omenești, ci pentru a putea formula propoziții și fraze este nevoie de cuvinte ajutătoare, așa-zisele unelte gramaticale, sau, cum le-am numit noi, *substituente* și *relaționale*.

Iată principalele grupe semantice ale cuvintelor considerate, după criteriul primei necesități și al stabilității, ca făcînd parte din prima sferă a vocabularului, ca nucleu al acestuia.

[62] Cf. Al. GRAUR, ÎFP, p. 7.

[63] Teoretizări mai ample privind componența vocabularului și delimitarea *fondului principal* au apărut, în special, după 1950.

[64] Emil PETROVICI, *Fondul principal de cuvinte ale limbii române*, LR, II, 1953, nr. 1, p. 21—27; G. IVĂNESCU, *Despre delimitarea fondului principal lexical*, SCȘ, VI, 1955, nr. 3—4, p. 183—207; I. COTEANU, *Realitatea obiectivă a fondului principal lexical*, SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 399—404; I. FISCHER, Recenzie la Al. GRAUR, *Fondul principal al limbii române*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 127—133; id., *Din nou despre fondul principal lexical*, SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 405—410.

Corpul omenesc și părțile lui: *barbă, bășică, braț, burtă*[65], *buză, cap, carne, călcîi, ceafă, cot, creier, deget dinte, falcă, față, ficat, fiere, frunte, geană, genunchi, gît,* **gleznă**, *grumaz, gură, gușă, inimă, limbă, mațe, măsea, mînă, mustață, mușchi, nară, nas, os,* **obraz**, *palmă, păr, picior, piele, piept, pîntece, plămîni,* **pleoapă**, *pumn, rînză, sînge, spate, sprînceană, șale, talpă, tîmplă,* **trup**, *unghie, ureche, vînă.*

Locuința și obiectele casnice: *casă, cuptor, fereastră, perete,* **pivniță, pod, prag**, *scară, treaptă, ușă,* **var**, *zid ; ac, ață, cheie, ciur, cui, cuțit, lingură, masă, oală, pat* (ngr.), **pernă**, *scaun, secure,* **sită**, *ulcior, vas.*

Unelte diverse: *arc, căldare,* **ciocan, clește, coasă**, *fier, foarfece, frînghie, furcă, fus, inel, jug,* **lanț**, *leagăn,* **lopată**, *lumînare, luntre,* **oțel, plug**, *roată, sanie, sapă, scară, seceră,* **sfredel**, *sul, șa,* **șurub, topor, țeapă**.

Cele mai importante acțiuni și procese: *a afla, a ajuta, a alege, a alerga, a alinta, a alunga, a amenința, a apăra, a apăsa, a aprinde, a arde, a arunca, a asculta, a așeza, a aștepta, a așterne, a ațîța, a bănui* (magh.), *a blestema, a bucura, a călca, a căsca, a căuta, a cere, a certa, a chema, a cîștiga,* **a clădi, a coborî**, *a cumpăra, a fierbe,* **a iubi**, *a îneca, a măcina,* **a năvăli, a păzi**, *a rămîne, a scrie, a strica,* **a topi**, *a țese, a vedea,* **a zgîria** *etc. etc.*

Familia: *mamă, tată, frate, soră, unchi, nepot, văr, soți,* **nevastă**, *bărbat* („soț"), *socru, soacră, fiu, fiică,* **maică**, *noră, ginere, nun,* **rudă, nene**, *cumnat, văr.*

Nume de ființe: *om, bărbat, moș, femeie, muiere,* **babă**, *fată, băiat ; albină, arici, berbec, bivol, bou, broască, capră, cățel, cioară, cîine,* **cocoș**, *corb, găină,* **gîscă**, *iepure, junc, leu, lup, măgar, miel, mînz, muscă, oaie, pasăre, pește,* p i s i c ă, *porc, pui, purice,* **rac, rață**, *șarpe, șoarece, șopîrlă, taur, țap, țînțar, urs, vacă, vierme, viespe, vițel,* **vrabie**, *vulpe, vultur.*

Nume de plante (fructe, flori, pomi): *afină, alun, burete, carpen, cireș,* **coajă, cocean**, *fag, fîn, floare, fragă, frasin, frunză, ghindă, gorun, grîu,* **hrean**, *iarbă, in, măr,* **morcov**, *mure, orz,* **ovăz**, *paie, paltin, păr,*

[65] Cuvintele redate prin cursive sînt de origine latină sau autohtonă, cele prin aldine de origine slavă, iar pentru altele se indică originea în paranteză.

pleavă, *plop*, *salcie*, *secară*, sfeclă, *spic*, *spin*, stejar, *stuf*, *tufă*, *urzică*, *varză*, vişin.

A l i m e n t e: *aluat*, *apă*, *carne*, *caş*, drojdie, *făină*, *friptură*, *lapte*, *legumă*, *miere*, oţet, *pîine*, *sare*, slănină, *turtă*, ulei, *unt*, *untură*, *vin*.

C a l i t ă ţ i ş i d e f e c t e: *ager*, *aspru*, *bătrîn*, *blînd*, *bun*, cinstit, cîrn, *cuminte*, *deştept*, drag, *dulce*, *frumos*, gol, *gras*, *gros*, iute, lacom, leneş, *lung*, *mut*, *orb*, prost, *rău*, *scurt*, slab, *subţire*, *surd*, *tînăr*, *trist*, *urît*, vesel, *viclean* (magh.), viteaz, voinic, vrednic, zdravăn, zgîrcit.

M e d i u l î n c o n j u r ă t o r: *afară*, *apă*, *brad*, brazdă, *cald*, *cer*, *cîmp*, *curte*, deal, *frig*, *fîntînă*, *fulger*, *gard*, *ger*, *gheaţă*, *hotar* (magh.), izvor, *întuneric*, *luceafăr*, *lumină*, *lună*, luncă, *munte*, nisip, *nori*, ogor, pajişte, *pămînt*, *ploaie*, poiană, praf, *rîpă*, *rîu*, *secetă*, *soare*, *stea*, trăsnet, *tunet*, *umbră*, *vale*, vifor, *vînt*, zăpadă.

D i v i z i u n e a t i m p u l u i: *zi*, *noapte*, *seară*, *dimineaţă*, *amiază*; *an*, *lună*, *săptămînă*; *primăvară*, *vară*, *toamnă*, *iarnă*; *luni*, *marţi*, *miercuri*, *joi*, *vineri*, *sîmbătă*, *duminică*; *azi*, *ieri*, *alaltăieri*, *mîine*, *poimîine*; ceas, *curînd*, *tîrziu*, vreme.

P r e c i z a r e a l o c u l u i: *acolo*, *afară*, *aici*, *aproape*, *departe*, *înăuntru*, *jos*, *sus*.

P r e c i z a r e a m o d u l u i: *bine*, *greu*, iute, *încet*, *repede*, *uşor*.

C u l o r i: *alb*, *albastru*, *galben*, *negru*, *roşu*, *verde*, *vînăt*.

4.2.2. La nucleul vechi şi stabil al vocabularului, numit de noi FLB, se ataşează un strat mai recent format din cuvinte ce exprimă realităţi mai noi ale progresului social, dar tot de mare importanţă. Am numit acest strat care înconjură FLB, *lexic circulant* (LC), deoarece cuprinde şi cuvinte ce gravitează mai multă vreme spre FLB (exprimînd noţiuni legate de cultură, ştiinţă, tehnică), iar altele referitoare la viaţa societăţii, apropiindu-se mai mult de FLB atunci cînd realităţile sociale o impun, depărtîndu-se şi chiar părăsind LC şi trecînd în MV, cînd nu mai corespund, datorită schimbărilor survenite în orînduirea socială.

În vocabularul românesc actual se găsesc în legătură intimă cu FLB, cuvinte ca: *artă*, *cultură*, *filozofie*,

poezie, muzică, aparat, film, teatru, cinematograf, mașină, savant, radio, telegramă, tractor, camion, tren, tramvai, vapor, avion, bicicletă ; națiune, socialism, republică, partid, guvern, președinte, comitet, comisie, birou, serviciu, control, critică, economie, capitalism, eliberare, muncitorime etc.

Dacă ne-am referi la același strat lexical din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, de bună seamă că unele cuvinte transcrise mai sus nici nu existau în vocabularul românesc, în schimb se găseau apropiate de FLB, altele, ca : *argat, vătăman, pîrcălab, vătășel, vodă, clacă, boieresc, zeciuială, principat, peșcheș, robie ; corabie, poștalion, paloș, iatagan* etc. Acestea s-au îndepărtat treptat de FLB, au trecut în MV, și anume, la periferia acestuia, arhaizîndu-se.

4.2.3. Se înțelege, desigur, că vocabularul unei limbi nu se reduce numai la ceea ce am numit FLB și LC, marea majoritate a cuvintelor fac parte din MV. Numeroase derivate, care își au baza în cuvinte din FLB sau LC, se găsesc în MV, precum și acele cuvinte — foarte numeroase și ele — care exprimă noțiuni speciale folosite în nenumăratele și variatele domenii de activitate socială.

MV cuprinde deci toate cuvintele care nu fac parte din FLB și LC. Aceste două sfere (FLB și LC) formează, în cadrul vocabularului, ceea ce, obișnuit, se numește *fondul principal lexical* (FPL), iar restul cuvintelor din limbă constituie MV. În această parte a vocabularului se cuprind termenii folosiți în diferite specialități tehnice, științifice, ideologice, cuvintele de circulație mai largă legate de specificul unei epoci de dezvoltare a societății, precum și acelea care nu mai corespund unor realități, dar servesc pentru a le evoca *(arhaisme)*. Din MV fac parte și acele cuvinte care, fie prin formă originală, fie prin sens special, sînt întrebuințate și înțelese numai de anumite grupuri sociale (soldați, elevi, studenți, șoferi, bișnițari etc.), care constituie un fond lexical mai mult sau mai puțin „închis" (cuvinte de *argou* sau *argotisme*).

Dacă despre FLB se afirmă că are o mare stabilitate, iar despre LC că este fluctuant, primenindu-se din

timp în timp, MV prezintă cea mai mare mobilitate, în sensul că „înregistrează" prin cuvinte toate schimbările din societate: noile descoperiri ştiinţifice, realizările în domeniul tehnicii, transformările sociale, mutaţiile în domeniul relaţiilor interumane şi interstatale etc. În măsura în care aceste realităţi îmbogăţesc, prin denumirile lor, vocabularul cu noi cuvinte, cele vechi, după un oarecare timp de coexistenţă, se îndreaptă spre periferia vocabularului, încep să fie „uitate" şi constituie fondul arhaic (*infra* 4.3.1.1).

Nu trebuie să se înţeleagă că între subansamblurile discutate există granițe tranşante, că între ele n-ar exista o permanentă legătură. Aceasta se realizează atît în planul formelor, cît şi al sensurilor. Numeroase derivate din MV au ca radical cuvinte primare din FLB, iar unele sinonime sau antonime din MV îşi găsesc perechile în acelaşi FLB. Pe lîngă aceasta, MV este în acelaşi timp furnizor al FPL şi depozitar al cuvintelor ce se depărtează de sfera principală a vocabularului. Dealtfel, cea mai evidentă legătură între cuvintele din diversele sfere ale vocabularului se realizează prin gramatică. Aceasta dă unitate formelor cuvintelor (flexiunea este aceeaşi, şi pentru cuvintele din FPL, şi pentru cele din MV), precizează valoarea substituentelor şi funcţiunea relaţionalelor.

Din punct de vedere etimologic, identificarea celor două mari subansambluri (FLB şi MV), poate da informaţii privind originea limbii. Se ştie că FLB, împreună cu structura gramaticală, formează esenţa, specificul unei limbi. Chiar numai prin simplă observaţie a listei de cuvinte considerate în FLB, se vede că marea majoritate sînt de origine latină. Pentru FPL (FLB+LC), considerat de aproximativ 1 000—1 500 de cuvinte, Al. GRAUR a obţinut următoarea statistică, pe origini[66]: *latine*: 58,21 %; *autohtone* (comune cu albaneza): 1,69 %; *formate în româneşte din elemente latine*: 2,11 %; slave: 21,49 %; *formate în româneşte din elemente slave*: 0,14 %; *necunoscute*: 4,65 %; *maghiare*: 2,26 %; *greceşti*: 1,27 %; *internaţionale*:

[66] Calculul a fost făcut la 1419 cuvinte, dintre care 964 ar constitui ceea ce am numit noi FLB. Vezi ÎFP, p. 59.

5,85%. Sub 1% sînt cuvinte de alte origini: *turcești*: 0,92%; *franțuzești*: 0,85%; *onomatopeice*: 0,42%; *englezești*: 0,07%.

În ceea ce privește componența pe origini a MV, aceasta este mult mai eterogenă, cuvintele împrumutate, în special cele mai recente, au proveniență diversă (*infra*, 6.5).

4.3. FOND COMUN, FOND EXPRESIV, FOND SAVANT

După cum s-a arătat (*supra*, 1.1; 1.2) nici un vorbitor al limbii române nu cunoaște și nici nu poate cunoaște toate cuvintele existente în vocabularul ei. Și chiar din mulțimea de cuvinte cunoscute, orice vorbitor folosește numai o parte dintre ele (vocabularul activ), dar și acest grup de cuvinte variază după împrejurările în care trebuie să se exprime. (Facem abstracție de profesiune). Într-o împrejurare de relatare a unei chestiuni oficiale în fața organelor de resort se întrebuințează un vocabular diferit de cel în care se relatează aceeași problemă în mijlocul membrilor familiei. Chiar dacă s-ar folosi, în mare parte, același ansamblu de cuvinte, identice sau analoge, există totuși o diferențiere în ceea ce privește nuanțarea tonalității. Cu alte cuvinte, diversitatea componenței vocabularului folosit este impusă de condițiile vieții sociale, dar și de educația și gradul de instruire ale vorbitorului.

Vorbitorii se folosesc, în mod obișnuit, de cel puțin trei straturi ale vocabularului: *fondul comun* (FC), *fondul expresiv* (FE) și *fondul savant* (FS).

4.3.0. FC se constituie ca un subansamblu de cuvinte cunoscute și folosite de toți vorbitorii. Cuvintele din FC sînt întrebuințate în trei ipostaze ale exprimării curente: *literară, familiară, populară*.

4.3.0.1. În *exprimarea literară* apar numeroase *neologisme* și chiar *arhaisme*, pentru a da comunicării o oarecare solemnitate, în probleme oficiale, ori în conversații

literare sau profesionale. Într-o astfel de exprimare, vorbitorii își aleg cu grijă cuvintele și formulează propozițiile și frazele cu mare atenție pentru corectitudine și precizie.

4.3.0.1.1. Cuvintele care au încetat să mai fie folosite se învechesc, trec în fondul pasiv al vorbitorilor, apoi încet-încet sînt uitate și abandonate de generațiile mai noi. Astfel de cuvinte se numesc *arhaisme*.

Arhaizarea se produce treptat. Într-un anumit moment al dezvoltării vocabularului se folosește simultan, și termenul vechi (sau care începe să se învechească), și cel nou. În secolul trecut, coexistau : *slobozie* concurat de *libertate* ; *neatîrnare* împins spre periferia MV, arhaizîndu-se, *independență* ; *tîrgoveț* înlocuit de *negustor, orășean* ș.a. Cuvintele : *crîșmă, crîșmar* (*cîrciumă, cîrciumar*) care se aud tot mai rar, întrebuințate de persoane mai în vîrstă, sînt înlocuite cu : *bodegă, bufet, restaurant*. Altor cuvinte li s-a arhaizat numai unul din sensuri : *sculă* nu mai înseamnă, în secolul nostru, „obiect de preț, giuvaier", ci „unealtă", „instrument" ; *vecin* a pierdut sensul de „țăran aservit" denumind acum numai persoana, statul etc. din apropiere.

Pe lîngă „concurența" dintre un cuvînt mai nou și cel vechi, contribuie la arhaizarea termenilor, ce denumesc titlurile, rangurile, funcțiile, dispariția orînduirilor sociale învechite.

Din categoria cuvintelor vechi, împinse spre arhaizare de sinonime mai noi, fac parte (în paranteză, termenul actual) : *așijderea (asemenea)* ; *becher (burlac)* ; *bogasiu (stofă, pînză)* ; *cenușar (copist)* ; *fanariu (felinar*, pe cale de arhaizare și acesta pe măsură ce obiectul respectiv va fi înlocuit cu *lanterna)* ; *faur (fierar)* ; *fur (hoț)* ; *hrisov (act* de proprietate) ; *ispisoc (document)* ; *jupîn (patron)* ; *macagiu (acar)* ; *mertic (uium* ; *porție)* ; *mușat (frumos)* ; *mindirigiu (plăpumar)* ; *ocîrmuire (guvernare)* ; *uric (act, document)* ; *ușier (portar)* ; *zapis (document)* ; *zlătar (aurar)* etc.

Dintre cele dispărute odată cu realitățile sociale care le-au dat naștere : *argat, băjenie, bir, cislă, clacă, danie, dijmă, ecpaia, edechiu, firfiric, flintă, fumărar, galeră, grămătic, hagiu, haiduc, icioglan, ighemonicon, ipistat, jăcaș, jelbar, jupan, lefegiu* („mercenar"), *lustragiu, me-*

gieş, moşier, musaip, muscal („birjar"), *nadpis, năvrap, obijduitor, osluhar, otaj, paharnic, pîrcălab, pîrgar, postelnic, prădalică* („dreptul domniei de a lua averea celui mort şi fără urmaşi"), *pripăşar, spătar, stolnic, şerb, şoltuz, tabla-başa, tarabagiu, uşariu* („dregător care primea solii"), *vinăriciu* („impozit pe vin"), *vistiernic, voievod, vornic, zapciu, zaraf, zeciuială* şi altele.

Apariţia unor arhaisme în exprimarea literară este justificată (în special în scris) atunci cînd termenii respectivi se referă la realităţi ale epocilor trecute. Unii vorbitori încearcă să „reînvie" cuvinte ieşite din uz, „colorîndu-şi" cu ele exprimarea, fie din exces de neaoşism, fie din preţiozitate spre a impresiona pe cei din jur.

Deoarece cuvintele care s-au arhaizat n-au mai fost simţite ca necesare, atunci cînd sînt folosite fără justificare pot avea două consecinţe: sau să nu fie înţelese, sau să producă uneori efecte comice, mai ales alături de neologisme.

4.3.0.1.2. Lexicul activ utilizat în exprimarea literară se îmbogăţeşte permanent. Locul cuvintelor arhaizate este luat de altele noi. Dar, de fapt, cuvintele noi sînt mai numeroase decît cele care ies din circulaţie. Aceasta pentru că vocabularul înregistrează orice progres realizat de societatea umană.

Cuvintele noi care îmbogăţesc vocabularul, fie create prin mijloace proprii ale limbii (derivare, compunere, etc.), fie împrumutate din alte limbi, sînt numite *neologisme*.

Neologizarea este un fenomen caracteristic oricărei limbi şi se manifestă nu numai în domeniul lexicului, ci şi în construcţiile sintactice. În ceea ce priveşte vocabularul, *neologizarea* are două aspecte: *de formă* şi *de sens*. Înnoirea (neologizarea) formelor constă în crearea sau împrumutarea de noi cuvinte. Neologizarea sensurilor se realizează prin atribuirea de sensuri noi unor cuvinte existente în limbă.

Se creează cuvinte noi atît din rădăcini vechi la care se adaugă sufixe neologice, cît şi din cuvinte-bază noi la care se adaugă afixe noi sau chiar mai vechi (*infra*, III). De exemplu, s-au creat, relativ recent, pe teren românesc:

din fr. *infraction* avem rom. *infracţiune*; de la acesta plus sufixul *-al*>*infracţional*;

din fr. *miniature* (sau it. *miniatura*)>rom. *miniatură*; *miniatură*+suf. *-al*>*miniatural*;
fr. *justifier*>rom. *justifica*+suf. *-bil*>*justificabil*;
fr. *juridique*>rom. *juridic*+suf. *-eşte*>*juridiceşte*;
fr. *matériel*>rom. *material*+suf. *-iceşte*>*materialiceşte*;
fr. *ozone*>rom. *ozon*+suf. *-ifica*>*ozonifica*;
fr. *diversion*>rom. *diversiune*+suf. *-ism*>*diversionism*;
rom. *orăşean*+suf. *-ism*>*orăşenism*;
fr. *plastique*>rom. *plastic*+suf. *-iza*>*plasticiza*;
fr. *professionnel*>rom. *profesional*+suf. *-iza*>*profesionaliza*;
fr. *nickeler*>rom. *nichela*+suf. *-tor*>*nichelator*;
fr. *planifier*>rom. *planifica*+suf. *-tor*>*planificator*;
pref. des-+califica (<fr. *qualifier*)>*descalifica*;
pref. re-+califica>recalifica.

Unele neologisme au intrat în română în secolul trecut: *acurateţe* (<it. *accuratezza*), *amploiat* (<fr. *employé*), *baionetă* (<fr. *baïonnette*), *barbetă* (<it. *barbetta*), *clovn* (<engl. fr. *clown*), *combatant* (<fr. *combattant*), *delicateţe* (<fr. *délicatesse*), *delicatesă* (<germ. *Delikatesse*), *edilitar* (<fr. *édilitaire*), *ereditate* (<fr. *hérédité*), *fantast* (<germ. *Phantast*), *feeric* (<fr. *féerique*), *galant* (<fr. *galant*), *glaspapir* (<germ. *Glaspapier*), *hailaif* (<engl. *high-life*), *hamac* (<fr. *hamac*), *iard* (<engl. *yard*), *ignorant* (<fr. *ignorant*), *înrîuriri* (din *rîu*, după germ. *beeinflussen*), *jargon* (<fr. *jargon*), *jenă* (<fr. *gêne*), *kaki* (<fr. *kaki*), *lagună* (<it. *laguna*), *letargie* (<fr. *léthargie*), *marşandă* (<fr. *marchande*), *mezalianţă* (<fr. *mésalliance*), *neant* (<fr. *néant*), *nimb* (<fr. *nimbe*), *odicolon* (<fr. *eau de cologne*), *ofensă* (<fr. *offense*), *pachebot* (<fr. *paquebot*), *palpita* (<fr. *palpiter*), *revoluţiona* (<fr. *révolutionner*), *robă* (<fr. *robe*), *select* (<fr. *sélect*), *subtilitate* (<fr. *subtilité*), *şarjă* (<fr. *charge*), *şicană* (<fr. *chicane*), *tortura* (<fr. *torturer*), *trabuc* (<germ. *Trabuko*), *ţechin* (<it. zecchino), *ultraj* (*ultragiu*) (<it. *oltraggio*), *uzurpa* (<fr. *usurper*), *vagabond* (<fr. *vagabond*), *vagon* (<fr. *wagon*), *zaţ* (<germ. *Satz*), *zonă* (<fr. *zone*) etc. În secolul nostru, în special în a doua jumătate, au pătruns încă alte multe neologisme (*infra* 6.2.4).

4.3.0.2. În *exprimarea familiară*, care implică un oarecare grad de intimitate între convorbitori și se caracterizează prin simplitate, se folosesc cuvinte uzuale, binecunoscute, legate de viața obișnuită. Cu toate acestea, vocabularul familiar este destul de eterogen și instabil. Pe lîngă cuvinte din FLB, apar, în exprimarea familiară, și *argotisme*, și numeroși *tropi*. Folosirea unor astfel de cuvinte (argotisme, tropi) nu urmărește realizarea unor efecte stilistice, ci stabilirea unei comunicări mai directe între locutor și interlocutor, precum și exprimarea unei atitudini afective.

4.3.0.2.1. Cuvintele zise argotisme aparțin (sau au aparținut) unui limbaj special numit *argou* (<fr. *argot*). Se înțelege prin *limbaj special* felul de a vorbi specific unui grup care se separă, în special prin vocabular, de comunitatea în care trăiește. Din acest punct de vedere, *argoul* se încadrează între limbajele speciale.

Accepțiunea noțiunii de argou a evoluat în timp. De la limbaj special specific vagabonzilor, cerșetorilor, hoților, a ajuns să fie definit de LITTRÉ, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca „o frazeologie particulară, mai mult sau mai puțin tehnică, mai mult sau mai puțin bogată, mai mult sau mai puțin pitorească de care se servesc între ei oamenii care practică aceeași artă și aceeași profesiune". Mai recent, J. MAROUZEAU (în *Lexique de la terminologie linguistique*, ediția a 3-a, 1951) definea argoul ca „o limbă specială, înzestrată cu un vocabular parazit, pe care o folosesc membrii unui grup sau ai unei categorii sociale cu preocuparea de a se deosebi de masa vorbitorilor". Într-adevăr, în manifestările cotidiene, pot fi observate astăzi grupuri mai mult sau mai puțin „închise", care folosesc un „stoc" de cuvinte nu întotdeauna înțelese de cei din jur, dar care nu mai au rostul de a transmite mesaje secrete, ci mai mult de a „colora" exprimarea : între elevi, studenți, soldați ; între șoferi, ospătari, frizeri etc. Se vede, așadar, că nu mai poate fi vorba de un argou, ci de o multitudine de argouri. Dealtfel, în studiile despre acest limbaj s-au exprimat judecăți contradictorii : argourile au fost caracterizate, în același timp, ca fiind „bogate" și „sărace", „pitorești", și „șterse", „expresive" și „obiective", „deschise" și „închise", „arhaice" și „evoluate" etc.

De fapt, vocabularul oricărui argou nu poate fi prea bogat, deoarece se folosește FLB, precum și pronunția și structura gramaticală a limbii comune. O seamă de cuvinte argotice fac parte din limbajul comun, cărora, prin metaforă, li s-a dat un înțeles deosebit. De exemplu: *bombă* e folosit, argotic, cu două sensuri: „senzație mare", „știre importantă"; „cîrciumă ordinară", „speluncă"; *berbec* „negustor bogat"; *boarfă* „femeie de stradă"; *copoi* „polițist"; *ciripitor (turnător)* „denunțător"; *fir* „telefon" („i-a dat un fir"), *pînză* „film, cinema" („te fac o pînză") etc.

Unele cuvinte sînt introduse în argou din graiurile regionale, îndeosebi dintre cele mai rare, deci mai necunoscute majorității vorbitorilor. Așa, de pildă, *govie* are, în Banat și Oltenia, sensul de „mireasă". Eugen BARBU îl folosește, argotizant, cu sensul de „gură" („și-avea o *govie*, roșie, cărnoasă, numa bună de pupat" G, p. 123).

pîrnaie (reg.) „oală mare de pămînt folosită în gospodăria țărănească" — în argoul răufăcătorilor „închisoare, pușcărie";

pîrlitură (reg.) „loc ars dintr-o pădure" — (arg.) „cartier fără obiective importante pentru furt";

cataroi (reg.) „dambla", *„gută"* — (arg.): *(„Cataroiul* mușca paharul". G, p. 128).

O sursă importantă pentru constituirea unui fond lexical argotic o reprezintă împrumuturile din alte limbi, în special din limba țigănească:

benga (<țig. *benga*) „moarte" („... dacă suflați ceva, dă *benga*-n voi". G. p. 134);

ciordi (<țig. *cior*) (part. *ciordiom*) „a fura lucruri mărunte";

gagică (<țig. *gaği)* „amantă" („Gagica juca de dragul stăpînului". G, p. 129);

hali (<țig. *halo*) „a mînca" („Asta-i *halește* banii și zilele". G, p. 124);

mangli (<țig. *manglo*) „a fura";

mardei (<țig. *marde*) *„gologani"*;

mardi (<țig. *mardo*) „a bate pe cineva";

(se) *matosi* (<țig. *mato*) „a se îmbăta" („Îmi spunea cînd a venit că *s-a matosit* aseară cu un cumnat". G, p. 162);

matol (<țig. *mato*) „beat";

mierli (<țig. *merau*) „a muri";

mişto (<ţig. *mišto)* „foarte bun";
şucar (<ţig. *šukar)* „frumos";
şucări „a supăra", „a indispune" („Cam iute, cînd îl *şucăreşti*". G, p. 125);

dar şi de alte origini:

coinac (<tc. *kaınak* „oscior"), termen dispreţuitor pentru o persoană slabă fiziceşte; neînsemnată. („Ţi s-a urît cu binele, *coinac*". G, p. 130);
ififliu (<tc. *hafifli* „uşor") „lefter, fără nici un ban";
pleaşcă (<bg. scr. *pljačka)* „chilipir";
potoli (<scr. *potuliti*) „a mînca" („N-ai *potolit* destul?". G, p. 129)

sau cu etimologie necunoscută:

cioace (în expresia) „se ţine de *cioace*": „glume nesărate", „potlogării", „şiretlicuri";
gini „a observa", „a privi"; refl. „a se uita pe furiş";
haios „glumeţ", „farsor".

Chiar şi în cadrul acestui vocabular „închis" se produc derivate:

ciordi+suf. *-eală*>*ciordeală* („... se opreau, la *ciordeală* de pepeni". G, p. 135);
gagică+suf. *-ări*>*gagicări*, refl. „a se drăgosti", „a flirta";
gagicări+suf. *-eală*>*gagicăreală* „flirt";
gini+suf. *-tor*>*ginitor* „observator", „spion" („Umblă Bozoncea orb după *ginitori*, să-i prindă" ... G, p. 124);
hali+suf. *-tor*>*halitor* „mîncău";
mangli+suf. *-eală*>*mangleală* „furtişag";
mangli+suf. *-tor*>*manglitor* „hoţ" (de buzunare);
mardi+suf. *-eală*>*mardeală* „bătaie";
mardi+suf. *-aş*>*mardeiaş* „bătăuş";
pleaşcă+suf. *-ar*>*pleşcar* „chilipirgiu";
potoli prin derivare regresivă>*potol* „mîncare".

După cum se vede, indiferent de cuvîntul-bază, afixele ca şi procedeul derivării sînt ale limbii comune.

Cu privire la „expresivitatea" vocabularului argotic, trebuie precizat că aceasta nu se exteriorizează în cadrul argourilor (sau a unuia dintre argouri), ci numai cînd argotismele sînt folosite cu intenţii stilistice, de către scriitori, în primul rînd, dar şi de vorbitorii, care urmăresc să capteze atenţia unui anumit auditoriu.

Faptul acesta arată că din cînd în cînd, unele cuvinte argotice își pierd caracterul strict particular, devin cunoscute și trec în limbajul familiar. Trecerea se face și prin contactul dintre medii, dar, mai ales, prin intermediul presei și al literaturii. În ceea ce privește „limbajul familiar orășenesc: ca pretutindeni aiurea, și la noi un număr însemnat de termeni dialectali și, în special, argotici au intrat, grație comunicației mai libere dintre categoriile sociale, în vorbirea zilnică a orășenilor mai mult ori mai puțin culți, a căror nevoie de expresivitate este la fel de des și de puternic simțită în momente psihologice dominate de afect" [67].

Cu ajutorul unor cuvinte sau a unor sensuri argotice s-au creat locuțiuni și expresii în limbajul familiar: *a fi albastru(ă)* „a fi rău" (*situația e cam albastră*); *a arde* „a lovi" (*i-a ars două scatoalce*); *a se ține de bancuri* „a face glume (de obicei, proaste)", *a face blatul* „a călători fără bilet"; *a lansa o bombă* „a răspîndi o veste senzațională"; *a-i da bulion la muzicuță* „a-i umple gura de sînge" (prin lovire); *a lefteri pe cineva* „a-i lua toți banii" (prin jocuri de noroc sau prin furt); *a duce cu preșul (cu zăhărelul)* „a minți, a păcăli, a face promisiuni nerealizabile"; *fraier cu cioc* „mare prost, om ușor de păcălit"; *face pe marele mahăr* „face pe șeful, pe învățatul"; *a lăsa mască* (pe cineva) „a lăsa (pe cineva) în situație dificilă"; *și-a găsit o pipiță* „și-a găsit drept companie o femeie ușoară"; *a lăsa (pe cineva) ca la dentist* „a-l uimi, a-l lăsa cu gura căscată"; *a face vira* „a ocoli primejdia" sau „a părăsi pe cineva" etc. etc.

4.3.0.2.2. Foștii tropi folosiți în exprimarea familiară s-au „aplatizat", și-au pierdut expresivitatea. Astfel se folosește cuvîntul *cap* pentru „minte", „inteligență"; se spune despre cineva că „are cap" sau „n-a avut cap". Tot așa: *inimă* pentru „sensibilitate", *obraz* pentru „cinste", „recunoștință", „caracter" („ a avea sau a nu avea obraz"); *a vedea* pentru *„a ști"* („le vede"); *a curge, a pica* „a avea cîștiguri neașteptate, ilicite" („dacă nu curge, pică"); *pîine* „serviciu, loc de muncă" („are o pîine") etc. Se exprimă numele creatorului în locul operei sale: „și-a cumpărat *un Țuculescu*" (un tablou pictat de

[67] IORDAN, LRA, p. 461.

Țuculescu); „are *un Luchian* splendid"; „a apărut *un Shakespeare* bilingv" (...un volum bilingv de Shakespeare); „a devenit un veritabil *Harpagon*" (...un mare zgîrcit); „e o *soacră*" (se spune despre o persoană cicălitoare); *iepuraș* („copil sprinten"); *cățeluș* („slugarnic"), *trestioară* („femeie suplă") etc.

4.3.0.3. În *exprimarea populară*, pe lîngă FLB, sînt întrebuințate cuvinte general populare și regionalisme (după specificul local), precum și unele triviale, dar și numeroase *locuțiuni și expresii idiomatice* sau *idiotisme*.

Chiar cele mai recente dicționare notează la unele cuvinte caracterul lor popular sau regional:

aburca, acătării, aculeu, adecă, adicălea, alăută, alde, amăgeală, aprețui, aracan;

bălăcări, belea, bogdaproste, bojogi;

calabalîc, cumetrie, a damblagi, făcătură, garagață, hachiță, ibovnic, jalbă, lănțug, maică, nătîntoc, oblici, pandalie, răgălie, saftea, șiștav, tăfălog, uimă, valmă, zaiafet etc.

În vorbirea populară se întîlnesc numeroase *locuțiuni* și *expresii*, care redau, concentrat, rezultatele experienței și simțirii poporului. Ele exprimă înțelepciunea poporului, felul lui de a trăi, de a gîndi și de a-și „colora" exprimarea, unele fiind încărcate de ironie la adresa unor metehne sociale, iar altele de umor sănătos popular.

Acele expresii care au puternic caracter specific al limbii unui popor, fiind greu (sau chiar imposibil) de tradus literal într-o altă limbă, se numesc *idiotisme* sau *expresii idiomatice*.

În structura locuțiunilor și expresiilor intră cuvinte obișnuite, dar sensul formațiilor este cu totul nou și, cel mai adesea, figurat. Valoarea lor socială și expresivă a fost remarcată astfel de Mihail Sadoveanu: „Sînt aceleași vorbe, însă e un întreg nou, în care se simte sufletul nostru pînă în adîncimea istoriei; sînt aceleași elemente de tradiție și basm, însă fixate în cristali nemuritori de pietre rare".

Exemplificarea noastră, succintă, nu are în vedere structura, ci numai semnificația:

A bate apa-n piuă = „a vorbi mult, fără a spune ceva"
A-i veni apa la moară = „a avea împrejurări favorabile"

A-şi găsi Bacăul (beleaua) = „a da de necaz; a o păţi"
A (o) lăsa baltă = „a nu termina ceva"; „a părăsi"
Deştept ca bumbu = „nepriceput"; „prost"
A spune ca din carte = „a vorbi bine, înţelept"
A bate cîmpii = „a spune prostii"; „a vorbi într-aiurea"
A tăia frunză la cîini = „a pierde vremea"
Claie peste grămadă = „de-a valma, fără ordine"
A-i căuta cuiva în coarne = „a-i satisface toate nazurile"
A-şi lua inima-n dinţi = „a-şi face curaj"
A turna gaz pe foc = „a înteţi necazul cuiva"
A arde gazul de pomană = „a lenevi"; „a aştepta să treacă timpul fără a lucra"

Cele trei variante ale exprimării care folosesc FC nu pot fi delimitate tranşant în ceea ce priveşte vocabularul. Cele arătate se referă la unele caracteristici ale cuvintelor dominante în fiecare din cele trei modalităţi de exprimare. Dar, după cum s-a observat circulaţia cuvintelor dintr-un limbaj într-altul este posibilă şi chiar necesară, deoarece, prin aceasta, exprimarea poate dobîndi varietate.

4.3.1. Considerăm ca făcînd parte din FE acele cuvinte prin care se exprimă nu numai conţinutul lor noţional, ci şi atitudinea subiectivă a vorbitorilor, aceasta fiind, de cele mai multe ori, atît de puternică, încît copleşeşte pe cel dintîi. Avem în vedere acum numai acele cuvinte care sînt expresive prin ele înseşi, acestea formînd o primă categorie a FE:

abis, abject (a) adula, aghiuţă, (a) ajuna, (a) se aciua;
barbar, balamuc, babalîc, bazaconie, băieţoi;
cabalistic, calabalîc, cacealma, cioroi, (a) canoni;
(a) dădăci, (a) dănţui, demoniac, (a) descinde, descîntec;
emoţie, enorm, epistolie, eres, eroic, etate;
falnic, fanfaron, fantasie, flecuşteţ, farfastîc;
gălbejeală, gărgăun, glagore, gîtlej, gînganie;
hahaleră, haidamac, haihui, hîrb, hlizit;
iarmaroc, iatac, iepşoară, infam, ins, izbîndă;
(a) îmbîrliga, împieliţat, (a) împroşca, încotoşmănit, (a) încornora, îndătinat;

javră, jecmăni, jeț, jigodie, jimblă, josnic ;
laie, larmă, legăturică, lefșoară, luxuriant ;
madonă, mahmureală, malac, mangafa, mizerabil ;
nabab, naiba, namilă, năduf, năzăreală, netrebnic ;
(a) obijdui, (a) oblojі, ochios, oftică, olimpian, oștean ;
paceaură, paf, panglicar, petrecanie, pildă, puiandru ;
(a) răposa, rărunchi, răstimp, răzbel, rumpe ;
satanic, satir, sălaș, sfadă, sîsîit, soață ;
șagă, (a) șfichiui, șleahtă, șontorog, șperțar, (a) știrici ;
taifas, tartor, (a) tămădui, (a) tărăgăna, tipicar, trîndav ;
țărînă, țidulă, țignal, țînc, țoală, țuțuroi ;
udătură, uliță, (a) ului, (a) undui, (a) urgisi, uruială ;
vaier, veghe, vestejire, veșmînt, vîrtoșie, vuiet ;
zaiafet, zarvă, zăbăuc, zăbranic, (a) zbughi, (a) zgîi.

Se înțelege, cum se poate constata și din lista de mai sus, că nu toate cuvintele își „dezvăluie" expresivitatea cu aceeași ușurință. Pe lîngă factorul semantic, mai intervin și considerente de ordin social. De exemplu, cuvîntul *jigodie* folosit în ograda unei gospodării țărănești poate avea numai valoare noțională, pe cînd referindu-se la o persoană exprimă atitudinea vorbitorului de depreciere, avînd semnificația „om de nimic", „intrigant", „josnic" ș. a. Tot așa, complexul sonor *paf* folosit ca interjecție imită zgomotul produs de o lovitură, de o pocnitură, dar în expresia : *a rămîne paf* are semnificația „a rămîne foarte uimit" de ceva, exprimînd, totodată, și elementul de surpriză încercat de vorbitor.

După cum s-a mai arătat (*supra*, 2.6.), unele cuvinte își datoresc o parte din expresivitate și componenței lor fonetice. De exemplu : *tărăgăna*, prin succesiunea a trei silabe constituite pe aceeași vocală (*tă-ră-gă-na*) sugerează parcă încetineala cu care se desfășoară acțiunea. Ba mai mult, în unele cazuri chiar se lungesc vocalele respective, dînd impresia de silabisire : „se *tăă-ră-găă-nează* rezolvarea problemei". Alte exemple : *dăndănaie, dărăpănătură, lălăială ; cocoloș, doldora, rotocol, șontorog ;*

Onomatopeele formează, într-o oarecare măsură, un fond expresiv aparte ce caracterizează, în special, expri-

marea familiară ori populară. Se înţelege că scriitorii, după specificul operei lor, „exploatează" virtuţile expresive ale tuturor cuvintelor.

În exprimarea literară, orală sau scrisă, întrebuinţarea unor cuvinte din alte straturi ale vocabularului (argotice, familiare, populare, dialectale, arhaice) contribuie la reliefarea expresivităţii acestora. Prin astfel de acumulări, se ajunge ca pentru o singură noţiune să se poată folosi o mare mulţime de cuvinte, formîndu-se o bogată sinonimie. Procedeul poartă numele de *derivare sinonimică*; „două cuvinte care au acelaşi înţeles propriu devin sinonime şi prin înţelesul figurat al unuia dintre ele"[68]. Pentru expresiile *prost, zăpăcit, bleg* etc. au fost notate următoarele sinonime:

„*idiot, imbecil, tîmp(it)*; *dobitoc, bou, vacă, oaie* (*cu jug*); *boboc, elefant*; *fraier, brînzoi*; *gulie*; *betonat, blindat*; *candriu, căscăund, gură-cască, hăbăuc, nătărău, năuc, neghiob, prostănac, tîndală, tont, zăbăuc, zăpăcit, zevzec*; *bleahă, bleancă, bleandă, bleau, bleg, blegos, blegoşat, bleoncos, bleot, beleujat, blehaucă, boblete, boblеţ, bobletic, fleng, fleţ, nătăfleţ, pleoştit, pliurd* etc. Cf. şi *a umbla cu capul în traistă* (buzunar)"[69].

Derivatele cu sufixe augmentative sau diminutive pot exprima admiraţia, simpatia, aprecierea, deprecierea etc. şi prin aceasta îşi manifestă expresivitatea:

albiniţă, boulean, căpşor, doiniţă, erouleţ (depreciativ), *fetiţă, grăsan, hălcoi, iepuraş, îngeraş, joculeţ, lăcătoi, măgădău, năşic, obrăznicuţ, păpuşică, rămuleţ, sălcioară, şerpoi, tălpoi, ţărăncuţă, ulicioară, vulturaş, zgărdoi.*

În ceea ce priveşte provenienţa cuvintelor care formează FE, aceasta este extrem de variată: cuvinte împrumutate din alte limbi (*abis, abject* etc.), din graiurile populare (*adăsta, băiată, cahlă, dăbălăzat, fojgoi, ghizdar, hleab, ibîncă* etc.), din argouri (*boarfă, ciordeală, (a) mangli, mardei, pîrnaie, (a) şterpeli* etc.) şi chiar din fondul arhaic (*argat, firfiric, grămătic, macagiu, tălmaci* etc.).

Din cele arătate, reiese că, pentru a avea valoare expresivă, cuvintele trebuie să aibă cel puţin unul dintre atributele: *nou* sau *rar*. „Un cuvînt nou sau rar prezintă,

[68] IORDAN, *Stilistica...*, p. 313.
[69] *Ibidem*, p. 316.

virtual, față de sinonimul său vechi sau frecvent, avantajul că poate, în condiții determinate, să satisfacă mai bine, necesitățile de ordin subiectiv ale oamenilor"[70].

4.3.2. Dezvoltarea permanentă a societății, a științei și tehnicii, impune apariția în vocabularul oricărei limbi a numeroși termeni care să exprime noțiunile și direcțiile acestei dezvoltări. *Fondul savant,* numit astfel pentru că s-a format din cuvinte împrumutate, în marea lor majoritate, din alte limbi, pe cale livrescă, odată cu obiectele și noțiunile denumite. Multe dintre cuvintele FS au depășit granițele stricte ale domeniului respectiv (astronautică, biochimie, fizică, medicină, lingvistică etc.) și sînt folosite de vorbitorii instruiți de profesii diverse :

aerosol, amerizare ;
badijonaj, barbituric ;
carență, chitină ;
dermatologie, dozimetru ;
ecluză, electroterapie ;
factologie, fenomenologie ;
galvanoscop, glaucom ;
halogenură, heliograf ;
idiocromatism, (a) ioniza ;
(a) încastra, înclinometru ;
javelizare, jazband ;
kalipatron, kantianism ;
labialitate, lactoză ;
macrostructură, massmedia ;
neoclasicism, nevroză ;
ocurență, oenologie ;
pacifism, pedologie ;
rabotor, reostat ;
seismogramă, selenit ;
șamotă, șeptel ;
tanc, tipologie ;
țincvais, țol ;
ultrasunet, umanitarism ;
valență, vectorial ;
watt, wolfram ; *xantofilă, xenofob* ;
zaharoză, zerovalent etc. etc.

Din FS fac parte și diversele vocabulare profesionale.

[70] *Ibidem*, p. 313.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Indiferent din care compartiment al vocabularului fac parte, toate cuvintele concură la formarea tezaurului lexical al limbii.

Această compartimentare a vocabularului nu trebuie să acrediteze ideea că există granițe rigide între diferitele zone lexicale. Cuvintele circulă necontenit după nevoile de exprimare ale vorbitorilor, schimbîndu-și valoarea semantică, înnobilindu-se sau depreciindu-se, servind comunicarea rece, strict intelectuală, sau pe cea expresivă, încălzită de participarea afectivă a celor ce vorbesc.

4.4. VOCABULAR FUNDAMENTAL

Necesități de ordin pedagogic au impus selectarea unui fond de cuvinte dintre cele mai frecvente în diferitele stiluri ale limbii actuale. Pe baza acestor cuvinte, reprezentînd necesitățile minime și imediate ale comunicării, se învață mai repede o limbă. Acest fond lexical a fost numit *vocabular fundamental* (VF). Pentru română, preocuparea pentru VF a apărut de cînd limba noastră este studiată în diferite universități din lume, precum și în țară de către studenții străini, veniți să studieze în instituțiile de învățămînt superior de la noi.

Un prim proiect de elaborare a unui VF al limbii române a alcătuit Maria ILIESCU, de la Universitatea din Craiova. În acest proiect, selecția, în marea majoritate, s-a făcut pe baza cuvintelor nu a noțiunilor, adică s-a luat în considerare un punct de vedere lingvistic. Au fost selectate cuvinte și pe baza noțiunilor, din lexicul disponibil. Folosind șase izvoare importante (Al. GRAUR, ÎFP ; Gh. BOLOCAN, *Unele caracteristici . . .* ; A. JUILLAND . . ., FD ; C. MANECA, *Considerazioni . . .* ; două liste alcătuite de autoare și colaboratorii săi), eliminînd pe cele considerate nu îndeajuns de necesare („. . . am fost nevoiți să recurgem la o selecție restrictivă, luînd asupra noastră riscurile unui procent de arbitrar inevitabil", p. 3), autoarea a reținut 3 040 de cuvinte pentru VF : 1 760 substantive, 447 adjective, 631 verbe, 114 adverbe, 38 pronume, 29 prepoziții, 21 conjuncții. În stabi-

lirea listei de cuvinte s-a ţinut seama de *indicele de uzaj* (raportul dintre *frecvenţă* şi *dispersie*).

Reproducem p. 11 din Proiect (în stînga cuvîntului se indică sursele, cifrele de după cuvînt arată indicele de uzaj din FD):

GJŞN	cal		cască	G	ceaţă 6.85
J	calcul		casierie		centimetru
BGJŞM	cale		castravete		centrală 8.71
J	cale ferată	D	caşcaval	BGJM	centru
	calendar	JM	categorie		centură
BJM	calitate		cauciuc	GJ	cenuşă
D	calorifer	BGJM	cauză	GJŞM	cer
BJ	cameră	BJ	caz	BJM	cerc
G	camion 2.36	J	cazan	JM	cercetare
D	cană	G	căciulă 12.42	J	cereale
	cancer	J	cădere	JM	cerere
BJ	candidat		călătorie		cerneală
	cantină	G	căldare		certificat 9.32
JM	cantitate	J	căldură	J	cetăţean
GJŞM	cap	GŞ	cămaşă 13.63		cetăţenie
	capac	D	cămin 11.80	G	chef 3.61
JM	capacitate	GJM	căpitan	GM	cheie 10.26
J	capăt	GJŞ	cărare		chelner
BGJ	capital	GJ	cărbune	J	cheltuială
BJ	capitală	JŞ	căruţă	B	chesti(un)e
B	capitalism	JM	căsătorie		chibrit 9.45
BJ	capitol	G	căţel 5.00		chiflă
	capot	M	ceai 13		chil
G	capră 11.52		ceafă 6.39	D	chilot
BJM	caracter	G	ceapă 2,76		chimie 7.11
GBJ	carne	GJ	ceară	G	chin 8.83
	caroserie		cearşaf	B	chinez
BGJŞM	carte		ceartă 13.00		chioşc
	cartier	GJŞ	ceas	GJŞM	chip
D	cartof 6.92		ceaşcă	G	chirie 3.96
GJŞM	casă				chitanţă

Din punctul de vedere al componenţei vocabularului, identificarea acestor subansambluri pune în evidenţă faptul că, prin posibilitatea ce o au cuvintele din diferitele stiluri de a circula, vorbitorii pot să dea varietate exprimării şi în acelaşi timp să o facă mai expresivă, deoarece

un cuvînt folosit efectiv în argou și trecut în limbajul familiar, de exemplu, iar apoi întrebuințat în exprimarea literară păstrează o parte din coloratura sa specifică, originară. Folosită de către argotizanți, locuțiunea *a șterge-o* are sensul de „a pleca precipitat", de „a părăsi repede un loc" („Cînd am văzut sticletele, *am șters-o*"), dar adresată de un superior către un subaltern exprimă reproș, depreciere („*Șterge-o* din ochii mei!"). Pe de altă parte, întrebuințarea unor cuvinte dintr-un compartiment într-altul dispensează pe vorbitor de a se servi de un determinant. De pildă, față de o băutură alcoolică de proastă calitate, în loc de: *slab rachiu, proastă țuică,* se exprimă simplu, dar mai expresiv, prin regionalismul *poșircă,* prin care se transmite și aprecierea calității și atitudinea disprețuitoare a locutorului. Tot așa cînd se spune despre cineva că „are *dovleac (bostan),* nu cap", exprimarea, pe lîngă concizie, este încărcată și de semnificații.

Existența acestor variante lexicale nu trebuie interpretată ca fiind concepte diferite despre realitate, ci aceleași concepte sub aspecte diferite, prezentate de vorbitor după împrejurările și interesul comunicării. Așadar, conținutul comunicării nu este influențat de faptul că există mai multe variante lexicale, de stiluri diferite. „Elle (varietatea — V.Ș.) n'affecte ni notre savoir ni notre expérience, elle ne concerne que notre attitude vis-à-vis du concept en telle occasion déterminée" [71].

5. STRUCTURA SEMANTICĂ A VOCABULARULUI ROMÂNESC

5.0. SEMANTICA LEXICALĂ

Latura internă a cuvintelor, sensul lor, constituie obiectul de cercetare al *semanticii lexicale* sau *al semasiologiei.* Acești doi termeni, unul datorat lingviștilor

[71] SAUVAGEOT, *Portrait...*, p. 243.

francezi (*la sémantique*), iar altul lexicologilor germani (*die Semasiologie*) denumesc și astăzi același domeniu de cercetare pe care l-a descoperit lingvistica de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Semantica actuală, spre deosebire de cea clasică (M. Bréal, A. Darmesteter, L. Șăineanu, H. Paul, K. Erdmann) acordă atenție nu numai proceselor evolutive ale sensurilor lexicale, cît mai ales interdependenței dintre sensuri în sistemul limbii și legăturilor care există între diverse categorii semasiologice (sinonimie, polisemie, omonimie, antonimie etc.). Această orientare a semanticii (semasiologiei), denumită uneori *semantică paradigmatică* [72], care este dominantă în lingvistica țărilor europene, consideră cuvîntul drept principală unitate semnificativă a limbii. Cuvîntul, care este purtătorul informației despre lucruri aflate în afara limbii, se găsește într-o dublă determinare: lingvistică și extralingvistică. Locul cuvîntului în sistemul limbii, funcțiile sale în procesul comunicării sînt determinate, pe de o parte, de sensul său denotativ (referențial), iar pe de altă parte, de sensul său structural (*valeur*) care rezultă din opozițiile lui cu alte unități lexicale pe axa paradigmatică și sintagmatică. Sensul lexical este privit ca o latură internă a cuvîntului, legată în mod indisolubil de imaginea sa acustică. Semnificația cuvîntului este concepută ca o structură formată din elemente minimale, nedecompozabile denumite *trăsături semantice distinctive (seme)*. Ideea centrală a semanticii lexicale este legată de recunoașterea autonomiei cuvîntului. De aceea, chiar dacă se studiază raporturile cuvîntului cu alte unități lexicale ale lanțului discursiv, analiza este menită să completeze anumite însușiri ale cuvîntului pe care le dezvăluie cercetarea paradigmatică [73].

[72] Maria MANOLIU-MANEA, *Structuralismul lingvistic*, p. 118—122.

[73] De pildă, L. PRIETO, *Rapport paradigmatique et rapport syntagmatique sur le plan de contenu*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958; E. COȘERIU, *Lexikalische Solidaritäten*, în „Poetica, Zeitschrift für Sprach und Literaturwissenschaft", I, 3, 1967, p. 293—303. Semantica paradigmatică este de asemenea un domeniu de cercetare care s-a impus și în lingvistica românească, concretizîndu-se

Ideile gramaticii generative concepute de N. Chomsky au dat o nouă orientare cercetărilor de semantică axate pe analiza semnificației propozițiilor. Renunțînd la analiza cuvintelor („semantică slabă"), reprezentanții semanticii generative sau transformaționale (J. J. Katz, J. A. Fodor, P. Postal) au propus o variantă „puternică" a semanticii textului, înscriind printre obiectivele ei detectarea anomaliilor semantice (a frazelor lipsite de sens), stabilirea raportului de perifrază între propoziții etc. În lingvistica românească ideile acestei școli, completate cu procedeele logicii matematice (*Carnap, Quine*) sînt dezvoltate în lucrarea lui Emanuel Vasiliu *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale* (1970). Semantica generativă, deși își concentrează atenția asupra enunțului, nu poate neglija total sensul unităților lexicale care compun semnificația propoziției, de aceea teoria textului nu poate să se dezvolte fără rezolvarea unor probleme ale semanticii lexicale [74].

5.1. NATURA SENSULUI LEXICAL

Orice cuvînt este compus din două laturi : *formă sonoră* (*semnificant*) și *sens* (*semnificat*). Deși termenul *sens* este folosit și în limbajul curent, unde nu creează nici un fel de greutăți de înțelegere, interpretarea lui lingvistică este una dintre problemele cele mai dificile ale semanticii teoretice. Dificultatea de a defini „sensul sensului" provine nu numai din deosebirile de concepții privind na-

într-o serie de lucrări cu caracter monografic despre vocabularul limbii române sau unele zone ale lexicului românesc (cf. Iorgu IORDAN, LRC, 1956 ; Al. GRAUR, *Încercare asupra fondului principal lexical*, 1954 ; I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, 1975 ; I. EVSEEV, SV, 1974 ; M. BUCĂ, I. EVSEEV, PS, 1976 și altele).

[74] Două dintre lucrările de semantică apărute recent în țara noastră, una consacrată lexicului limbii franceze (Mariana TUȚESCU, *Précis de sémantique française*, 1974) și alta — semanticii limbii engleze (Dumitru CHIȚORAN, *Elements of English Structural Seman-* *lexical*, 1954 ; I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, matic. Aspectul paradigmatic se află în centrul atenției și a cercetărilor de semantică contrastivă (cf. Victor VASCENCO, *Dificultăți ale lexicului rus*, 1975).

tura limbii şi funcţiile unităţilor ei, ci şi din varietatea mare a cuvintelor şi sensurilor cuprinse în sistemul lexical. Pentru oricine e clar că natura informaţiei pe care o poartă cuvintele concrete *masă, scaun, copil* etc. este diferită de conţinutul unor cuvinte onomatopeice *(brr! poc! ţiu!)* sau a unor cuvinte auxiliare (conjuncţii, prepoziţii etc.) cu o semnificaţie lexicală „estompată", care nu se concretizează decît în context. De aceea, în istoria lingvisticii s-au propus mai multe interpretări pentru noţiunea de *sens lexical.*

5.1.1. SENSUL LEXICAL ESTE OBIECTUL DENUMIT PRIN CUVÎNT

Această teorie este răspîndită atît printre lingvişti, cît şi printre logicieni (G. Frege, B. Russel). Într-adevăr, o bună parte a cuvintelor, dacă nu chiar majoritatea lor, sînt denumiri de obiecte, fiinţe, fenomene, locuri etc. Este evident că obiectul denumit de cuvînt (căruia i se mai spune *denotat* sau *referent*) poate fi considerat un corelat al sensului. Nu întîmplător, în majoritatea dicţionarelor sensurile cuvintelor sînt explicate prin descrierea obiectelor denumite sau prin prezentarea imaginii lor grafice (cf. dicţionarele ilustrate).

Identificarea sensului cu obiectul are însă o serie de inconveniente de ordin teoretic şi practic. Astfel, procedeul definirii sensului prin raportare la obiect devine inoperant cînd trecem la interpretarea semnificaţiei unor cuvinte abstracte (*infinit, timp, spaţiu* etc.) sau a unor verbe care desemnează procese psihice (*a gîndi, a visa, a uita* etc.). Dar greutatea nu este numai de ordin operaţional, ci şi de ordin teoretic şi metodologic. Majoritatea cuvintelor nu denumesc obiecte concrete şi singulare, ci clase de obiecte. De pildă, cuvîntul *copac* se poate aplica oricărui reprezentant din specia arborilor, care posedă următoarele însuşiri: 1. plantă; 2. cu trunchi lemnos (de regulă, înalt); 3. cu crengi şi frunze formînd o coroană. Această denumire poate fi aplicată oricărui copac, indiferent dacă este tînăr sau bătrîn, dacă îl vedem înfrunzit sau desfrunzit, dacă l-am mai văzut odată, sau îl vedem pentru prima oară. Prin urmare, informaţia despre obiecte

pe care o poartă cuvintele nu cuprinde denotatul în totalitatea însuşirilor sale, ci numai cîteva trăsături esenţiale, pe care le putem lega de imaginea acustică şi în lipsa obiectului. Aceasta presupune că *sensul cuvîntului este o reflectare a obiectului în conştiinţa noastră.* Întrucît reflectarea lumii se realizează prin intermediul unor forme ale gîndirii, prin reprezentări şi noţiuni, s-a ajuns la concluzia că sensul cuvîntului trebuie corelat cu una sau alta din cele două categorii ale logicii şi psihologiei.

5.1.2. SENSUL ESTE REPREZENTAREA OBIECTULUI

Se ştie că, la auzul unor cuvinte, în mintea noastră pot apărea imaginile senzoriale ale obiectelor denumite. Desigur că asociaţiile vor fi diferite de la un vorbitor la altul, depinzînd de experienţa individuală a fiecăruia, de gradul de dezvoltare a imaginaţiei, de tipul memoriei etc. De pildă, cuvîntul *copac* poate deştepta în memoria unora pomul înflorit din livada casei părinteşti, în a altora imaginea unei sălcii cu crengile plecate deasupra oglinzii apei, un tablou care i-a impresionat în mod deosebit etc. Este interesant de observat că uneori chiar noţiunile abstracte pot căpăta suportul unei imagini concrete. Important însă este faptul că reprezentarea obiectului este întotdeauna concretă şi strict individuală. În afară de aceasta, reprezentarea nu este absolut obligatorie pentru a înţelege sensul cuvîntului. Cu ajutorul cuvintelor putem vorbi despre lucruri pe care nu le-am văzut niciodată sau despre obiecte care nici nu au existat. Dacă sensurile cuvintelor ar fi reprezentările noastre subiective ale obiectelor, nu ar fi posibilă comunicarea între oameni, deoarece fiecare individ ar atribui cuvintelor sensuri diferite. Dacă cuvintele sînt înţelese în acelaşi fel de toţi reprezentanţii comunităţii lingvistice, înseamnă că sensurile au un caracter interindividual, ele poartă o informaţie comună pentru toţi vorbitorii limbii respective. Aceste informaţii elaborate şi păstrate într-o colectivitate umană nu pot fi decît *noţiunile* [75].

[75] Adam SCHAFF, *Introducere în semantică*, p. 301—315; 319—329; M. BUCĂ, I. EVSEEV, *PS*, p. 28.

5.1.3. SENSUL ESTE NOŢIUNEA DESPRE OBIECTUL DESEMNAT PRIN CUVÎNT

Acest punct de vedere asupra sensului lexical se bucură de cea mai largă circulaţie printre lingviştii de diverse orientări şi cu platforme filozofice diferite. Între cuvînt şi noţiune există un raport de unitate dialectică, deoarece noţiunile nu există în afara cuvintelor, iar cuvintele includ în semnificaţia lor fie noţiunea, în totalitatea trăsăturilor ei pertinente, fie o parte din conţinutul noţiunii. Coincidenţa totală dintre sensul lexical şi noţiune se observă mai ales la termenii ştiinţifici, dar şi la cuvintele care denumesc noţiuni „cotidiene" sau „uzuale". Deosebirile dintre noţiuni şi sensuri lexicale se observă la acele cuvinte care se folosesc cu o dublă valoare : cu un sens comun şi cu un sens special. În acest caz, sensul comun nu corespunde noţiunii ştiinţifice decît parţial, tot aşa cum numai anumite trăsături ale noţiunii ştiinţifice sînt reflectate în sensul uzual al cuvîntului. De pildă, *cuvînt* are o accepţiune comună „vorbă, zisă, spusă" şi o accepţiune ştiinţifică, deoarece în lingvistică el este definit mai riguros (unitate lexicală, cu funcţie denominativă, constînd din unitatea complexului sonor cu o semnificaţie, capabil să se izoleze din vorbire, caracterizat printr-o valenţă gramaticală etc.). Dar noţiunea uzuală (sensul comun) nu este într-un raport disjunct cu noţiunea ştiinţifică (sensul special al cuvîntului). Deşi admit existenţa unei legături intime dintre cuvînt şi noţiune (unii vorbesc de *cuvinte-noţiuni*[76] sau de *noţiuni lexicale*[77]), totuşi majoritatea lingviştilor şi logicienilor sînt contra identificării celor două categorii. Împotriva identificării se aduc următoarele obiecţii :

a) Nu toate cuvintele exprimă noţiuni (cf. onomatopeele, interjecţiile, cuvintele auxiliare etc.).

b) Unele noţiuni se exprimă nu printr-un singur cuvînt, ci printr-o îmbinare de cuvinte (cf. *cale ferată, propoziţie simplă, maşină electronică de calcul* etc.). Prin

[76] A. SCHAFF, *op. cit.*, p. 293 şi urm.

[77] N. G. KOMLEV, *Komponenty soderžatel'noj struktury slova*, p. 74.

urmare, anumite cuvinte (bunăoară, adjectivele) nu exprimă „decît note din cuprinsul noțiunii" [78].

c) Noțiunile au un conținut obiectiv, general și pur „intelectual", în timp ce sensurile lexicale ale cuvintelor conțin momente subiective și componente infralogice (conotații stilistice, nuanțe afective etc.).

d) Conținutul noțiunii este determinat de sistemul conceptual (sistemul logic), care are un caracter universal, în timp ce sensurile lexicale sînt precizate în cadrul raporturilor cu alte unități semnificative ale limbii și, prin urmare, au un pronunțat specific național. „Raporturile între noțiuni — arată Al. Graur — sînt dictate numai de situația lor obiectivă (în măsura în care mintea noastră izbutește să o cuprindă), pe cînd raporturile între sensuri pot fi de natură pur lingvistică : se pun probleme de formă internă, de etimologie populară, de sinonimie și omonimie, în fine se pot face jocuri de cuvinte" [79]. În lingvistică se aduc adesea exemple de necoincidențe între sensuri și noțiuni din diverse limbi, care se explică prin numărul diferit de termeni pe care îi folosește fiecare limbă pentru denumirea noțiunii respective. De pildă, conceptul de „mînă" are următoarele configurații în română, engleză și rusă [80] :

Română	Engleză	Rusă
palmă		
mînă	hand	ruka
braț	arm	

e) Noțiunile, ca forme ale cunoașterii, au un caracter relativ stabil și mai bine conturat decît sensurile lexicale care se modifică în funcție de context, de situație sau de individul care le folosește. Un exemplu al variabilității cuvîntului îl reprezintă polisemia lexicală.

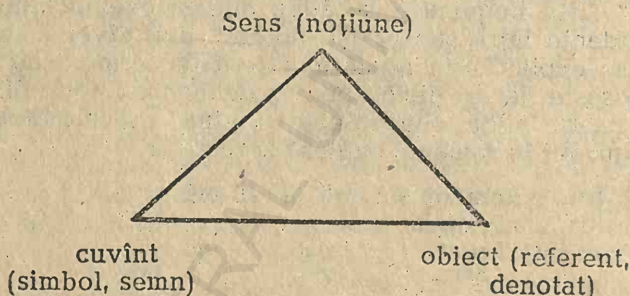
f) Noțiunile reflectă laturile obiective și esențiale ale obiectelor și fenomenelor, în timp ce sensurile lexicale pot cuprinde atît laturile esențiale, cît și unele aspecte a căror relevanță este de natură subiectivă sau pragmatică. De pildă, definiția noțiunii *apă* este următoarea „lichid incolor, fără gust, fără miros, compus hidrogenat al oxigenului avînd structura moleculei H_2O". Din

78 G. IVĂNESCU, AUT, vol. I, 1963, p. 261.
79 Al. GRAUR, *SLG*, p. 221.
80 D. CHIȚORAN, *Elements* ..., p. 48.

punct de vedere al uzului comun, sensul lexical al cuvîntului *apă* ar fi trebuit definit relevîndu-se aspectul practic al obiectului respectiv „lichid incolor, inodor, fără gust folosit pentru băut, spălat, stropit etc.".

5.1.4. SENSUL LEXICAL NU ESTE UN COMPONENT AL CUVÎNTULUI (SEMNUL LINGVISTIC), CI O RELAȚIE DINTRE CUVÎNT (SEMN) ȘI OBIECT SAU DINTRE CUVÎNT ȘI NOȚIUNE

Această teorie relațională a sensului a fost propusă de logicianul G. Frege sub forma celebrului triunghi al semnificației, care a fost preluat cu o serie de modificări în lucrările de semantică lingvistică (cf. G. Stern, Ogden și Richards, St. Ullmann etc.) :

Teoria relațională a sensului are meritul de a sublinia fie caracterul mediat al legăturii dintre cuvînt și obiect (în schema lui *Ogden* și *Richards* această legătură este mediată prin sens), fie caracterul relativ independent al raportului dintre valoarea denotativă a cuvîntului și valoarea sa semnificativă. Două sau mai multe cuvinte pot avea același denotat, dar să exprime un conținut (intensional) diferit (cf. *luceafărul-de-seară, luceafărul-de-dimineață*). Inconvenientul cel mai mare al teoriilor relaționiste constă în aceea că, susținînd caracterul convențional al legăturii dintre cuvînt (semn) și obiect sau noțiune și declarînd sensul drept o latură externă a semnului, ele creează posibilitatea excluderii sensului din limbă, considerîndu-l categorie extralingvistică. După

cum se ştie, acest lucru s-a şi întîmplat în lingvistica secolului nostru. Dar antimentalismul unor şcoli structuraliste a adus mari prejudicii semanticii şi lingvisticii.

5.1.5. SENSUL CUVÎNTULUI ESTE REACŢIA VORBITORULUI LA STIMULUL VERBAL RESPECTIV

Teoria aceasta, de o factură mecanicistă, a fost promovată mai cu seamă în lingvistica americană (L. Bloomfield), sub influenţa filozofiei pragmatismului şi behaviorismului [81]. Punctul cel mai slab al acestei teorii constă în aceea că definind sensul ca o reacţie a ascultătorului la stimulul verbal, ea nu explică cum acesta trece de la semn la acţiune, fără a înţelege ce anume „comunică" mesajul verbal respectiv. Cu toate acestea, teoria lui L. Bloomfield şi a adepţilor săi a subliniat o latură a sensului, şi anume, modul specific de a reacţiona la acelaşi semn lingvistic a reprezentanţilor diverselor grupuri sociale. De pildă, acelaşi conţinut („Jhon a înotat 100 de metri în ... secunde") reacţia poate fi diferită; unii vor rămîne impasibili, iar cei avizaţi vor exclama: „formidabil! nemaipomenit! un record extraordinar". Această latură a sensului a intrat în lingvistică şi semiotică sub denumirea de *sens pragmatic*.

5.1.6. SENSUL CUVÎNTULUI ESTE SUMA DISTRIBUŢIILOR SALE LEXICAL-SINTACTICE

După cît se pare, teoria în discuţie a fost formulată mai întîi într-o manieră lapidară de către filozoful neopozitivist L. Wittgenstein: „sensul este întrebuinţare" („Die Bedeutung ist der Gebrauch"). Un susţinător consecvent al teoriei contextualiste a sensului este lingvistul sovietic V. A. Zveghinţev [82]. Încercarea de a defini sensul în termenii distribuţiei sale contextuale este o reacţie împotriva „logicizării" sau „psihologizării" excesive a sen-

[81] Critica teoriei mecaniciste a sensului o face A. S. CIKOBAVA, *Problema jazyka...*, p. 143—151.

[82] *Semasiologija*, p. 125—126.

sului și se bazează pe un fapt obiectiv : sensul lexical se precizează și se explicitează în context [83].

Fiecare din teoriile amintite, fără a rezolva definitiv problema naturii sensului lexical, are meritul de a sublinia una sau alta din multiplele fațete ale acestei categorii complexe a limbii, punînd cuvîntul în relație cu noțiunea sau cu obiectul, raportîndu-l la alte cuvinte pe axa paradigmatică și sintagmatică a limbii. Se poate spune că multiplele interpretări ale sensului, deși, aparent, se opun una alteia, în realitate, se completează și se presupun. Lucrul acesta reiese cu pregnanță în practica lexicografică unde diversitatea modalităților de a interpreta sensul lexical se concretizează în procedeele prin care dicționarele explică sensurile cuvintelor. Autorii dicționarelor explicative aplică o multitudine de procedee și tehnici de descriere a sensului lexical, accentuînd fie latura denotativă a sensului (cf. descrierea obiectului, prezentarea imaginii obiectului), fie latura conceptuală (cf. definițiile logice), fie diversele aspecte structurale (cf. definirea prin intermediul sinonimelor, antonimelor, prin distribuție) sau prin indicarea aspectelor axiologice și social-culturale ale sensului (cf. definirea unor termeni cu valori conotative pregnante).

Dezvoltarea teoriei informației și extinderea principiilor de analiză semiotică la unitățile limbii a dus în ultima vreme la relevarea unor aspecte legate de rezolvarea unor dihotomii ale sensului ca *static — dinamic, individual — colectiv (social), constant — variabil* etc. Astfel, metoda analizei componențiale (semice) a dus la constatarea că *sensul lexical* nu este o entitate simplă, necompozabilă, ci se divide în unități mai mici, în anumite trăsături semantice minimale, denumite *seme*, care relevă o serie de aspecte și însușiri ale obiectelor și noțiunilor existente în comunitatea lingvistică dată [84]. De pildă, *elev*

[83] D. CHIȚORAN, *Colocație și sens*, SCL, XVI, 1965, p. 656—667.

[84] A. J. GREIMAS, *Sémantique structurale*, Paris, 1966, p. 34 și urm. ; B. POTTIER, *Vers une sémantique moderne*, TLL, II, 1964, nr. 1, p. 120 și urm. ; Constant MANECA, *Analiza semică a lexicului*, LR, XVIII, 1969, nr. 1, p. 6—9 ; I. EVSEEV, *Semantica verbului*, p. 71—85 ; R. SÎRBU, *Analiza semică a unor antonime care denumesc sentimente în limba română*, SCL, XXV, 1974, nr. 3, p. 275—290.

se descompune în următoarele seme: 1. „ființă umană" 2. „de sex masculin" 3. „în curs de instruire" 4. „la școală". Cuvîntul își exercită funcția sa de element al procesului de comunicare prin aceea că în configurația lui semantică intră întotdeauna un anumit număr de seme relevante pentru toți vorbitorii limbii, constituind ceea ce se numește în lingvistică *invariantă* sau *constantă semantică*. Dar cuvîntul poate primi și alte trăsături suplimentare, în funcție de context, de obiectul concret la care se referă cuvîntul dat. De pildă, *elev* în limba română poate să însemne „persoană care urmează în concepții și acțiuni pe maestrul său". În acest caz, structura semică a cuvîntului capătă o altă configurație, din ea dispare semul „învață la școală", dar capătă în schimb semul „cel care urmează fidel pe dascălul său". Restructurările semice explică nu numai fenomenul polisemiei cuvintelor, ci și pulsația semnificației care are loc în procesul folosirii cuvîntului în limbă, fără a da naștere fenomenului de „alunecare" a sensului. Matricea semantică a cuvîntului *elev* se va schimba, probabil, în diverse propoziții, care individualizează și concretizează sensul noțiunii. Pus în frază, cuvîntul „absoarbe" o parte din informația lexemelor vecine lărgind sau îngustînd „unghiul său de deschidere" spre lume. Caracterul pulsant și dinamic al semnificației [85] se dezvăluie și în întrebuințările individuale ale cuvintelor. Probabil, că *elev* înseamnă altceva pentru un *dascăl*, decît pentru un alt *elev*, tot așa cum substantivul *lună* va avea semnificații diferite pentru un selenolog, pentru un cosmonaut, care a fost primul pămîntean ce a călcat suprafața astrului nopții, pentru un poet sau pentru o pereche de tineri îndrăgostiți.

Așadar, în sensul cuvîntului sînt atrase și reflectate ca într-un cristal magic toate contradicțiile și toate dihotomiile limbii, concretizate în dialectica opozițiilor dintre particular și general, concret și abstract, static și dinamic, individual și social, sincronic și diacronic, intelectual și afectiv etc.

[85] Tatiana SLAMA-CAZACU, *La structuration dynamique des significations*, ML, p. 113—114.

5.2. DENOTAȚIE ȘI CONOTAȚIE

De la apariția lucrării lui Ch. Morris despre teoria semnelor [86], în cadrul semioticii, valoarea unui semn, inclusiv valoarea semnului lingvistic, se stabilește în funcție de trei factori : 1. factorul semantic (raportul dintre semn și denotat) ; 2. factorul sintactic (raportul dintre semne în cadrul codului) ; 3. factorul pragmatic (raportul dintre semn și subiectul vorbitor). Privit din această perspectivă, sensul lexical al cuvîntului se constituie din cel puțin trei tipuri de valori : 1. valoare denotativă ; 2. valoare structurală ; 3. valoare pragmatică.

Semantica clasică (semasiologia) s-a preocupat în special de studierea sensurilor denotative, rezultate din raportarea complexului sonor la obiecte, fenomene și concepte desemnate prin cuvînt. Semantica structurală concepe sensul cuvîntului ca un rezultat al întîlnirilor dintre semanteme pe axa paradigmatică și sintagmatică a limbii. Prin raportarea lui la alte lexeme cuvîntul își precizează sensul său denotativ căpătînd o anumită valoare structurală (fr. *valeur*).

Dar limba, ca principalul mod de comunicare dintre oameni, nu constituie numai un mijloc de reprezentare a alterității, un sistem în sine, care să excludă persoana comunicantă. *Homo loquens*, singura ființă dialogantă din univers, se dezvăluie în și prin limbă în toată complexitatea sa, în dubla sa ipostază de entitate interindividuală și cea de persoană unică și irepetabilă. Procesul de comunicare se desfășoară între doi poli (transmițător și receptor) fiecare avînd un rol activ în procesul de codificare și decodare a mesajului, asigurîndu-i o pulsație permanentă, potențînd valorile denotative și cele structurale ale cuvintelor cu elementele sensibilității și afectivității umane. În felul acesta, valorii denotative și celei structurale a semnului lingvistic li se atașează o informație în plus, legată de modul de receptare și interpretare a cuvintelor. Această informație, care în semiotică se numește *valoare pragmatică* a semnului, a fost denu-

[86] Ch. W. MORRIS, *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, 1938.

mită în lingvistică *valoare conotativă* sau *conotație* (L. Bloomfield, L. Hjelmslev). Aceste concepte, deși se bucură de o largă circulație în știința limbii, nu au un conținut bine precizat. „În stilistica și semantica actuală — scrie Elena Slave — se folosește termenul de conotație, căruia i se atribuie o anumită valoare mai mult printr-un acord tacit al autorilor, decît prin precizarea necesară" [87].

De cele mai multe ori, distincția dintre valoarea denotativă și cea conotativă este identificată cu opoziția dintre „intelectual" și „afectiv" [88]. I. Coteanu subliniază că principala deosebire dintre aceste două tipuri de valori constă în aceea că „denotația este semnificația strict intelectuală, iar conotația este semnificația afectivă, asociată cu cea dintîi" [89]. De cele mai multe ori, deosebirea dintre sensul denotativ al cuvîntului și valoarea sa conotativă este identificată cu opoziția între sensurile proprii și cele figurate. Într-adevăr, sensurile figurate realizate prin metaforă, metonimie și sinecdocă sînt echivalente expresive ale denumirilor proprii. Deși informația conotativă gravitează în mod prevalențial spre polul afectivității și al exprimării figurate, totuși ea nu se confundă cu aceasta din urmă, incluzînd și o serie de valori de natură intelectual-axiologică care reflectă conștiința politică, filozofică, etică și estetică a vorbitorilor. Conotațiile nu sînt neapărat sensuri distincte ale cuvintelor, ci numai componente ale sensului lexical. Conotațiile cuprind un vast cîmp de valori ce pendulează între categoriile de „bine" și „rău", „pozitiv" și „negativ", „plăcut" și „dezagreabil", „frumos" și „urît", „acceptabil" și „inacceptabil" etc., determinînd gradul de angajare a insului la imperativele mesajului. Dar sistemul de valori axiologice și etice, chiar dacă are o concretizare și manifestare activă, nu se clădește numai pe terenul instabil al sentimentelor și afectelor umane. Inexistența unui raport disjunct între conținutul „afectiv și cel „intelectual" apare evidentă în analiza concretă a sensului cuvintelor, cînd se observă fenomenul transpoziției trăsăturilor conotative în elemente ale sensului denotativ și invers. În prezent s-au făcut o serie de încercări de cla-

[87] *Conotația*, PLG, vol. VI, 1974, p. 65.
[88] H. A. GLEASON, *An Introduction...*, p. 436.
[89] *Raportul dintre conotație și denotație*, LL, 1972, nr. 3, p. 301.

sificare a conotaţiilor[90] care ne arată că în sistemul conotativ al limbii există o gamă vastă de valori pragmatice care diferă după gradul lor de generalitate, după apropierea de sensul denotativ, după gradul de relevanţă în limbă sau după natura informaţiei care alcătuieşte conţinutul conotemului etc.

Descrierea sistemului de conotaţii pertinente pentru o limbă, pe lîngă o importanţă teoretică, corespunde şi unor necesităţi practice legate de cultivarea limbii sau de predarea limbii materne şi a limbilor străine. Însuşirea cuvintelor presupune nu numai cunoaşterea exactă a denotatelor, ci şi familiarizarea cu modul în care cuvîntul respectiv „răsună" în conştiinţa comunităţii antropo-culturale care îl foloseşte. Un instrument util şi indispensabil realizării acestui deziderat ar fi un dicţionar special de conotaţii ale cuvintelor şi expresiilor limbii. Deşi de necesitatea elaborării unor astfel de lucrări s-a vorbit mai demult[91], pînă în prezent lexicografia nu dispune de dicţionare speciale care să-şi concentreze atenţia asupra valorilor suplimentare pe care le capătă cuvintele în procesul funcţionării lor în limbă. Lipsa unui asemenea dicţionar este parţial suplinită de alte tipuri de lucrări lexicografice existente, cum sînt dicţionarele explicative, dicţionarele de sinonime, dicţionarele bilingve etc. Este adevărat că informaţiile din dicţionarele lingvistice care se referă la valorile conotative sînt lacunare şi inconsecvente. Cu toate acestea, studierea atentă a materialului cuprins într-un dicţionar explicativ poate ajuta la schiţarea conturului sistemului conotativ al limbii. În acest scop, am recurs la analiza tipurilor de conotaţii şi a modului lor de prezentare în *DLRM*. În urma investigaţiei noastre, am făcut următoarele constatări privind tipurile de conotaţii cuprinse în dicţionar:

1) Locul central în sistemul conotativ al limbii îl ocupă c o n o t a ţ i i l e s t i l i s t i c e care reunesc un număr mare de trăsături stilistice (stileme) organizate în jurul următoarelor coordonate: a) apartenenţa cuvîntului la cele trei stiluri fundamentale ale limbii; b)

[90] Cf. Elena SLAVE, *op. cit.*, p. 69—73; Mariana POPA, AUT, 1973, vol. 11, p. 262—267.

[91] Eugen A. NIDA, *Analysis of meaning...*, p. 262—267.

sfera funcţională a cuvîntului; c) axa temporală; d) răspîndirea teritorială; e) raportarea la normele limbii literare; f) frecvenţa folosirii cuvîntului; g) caracterul nuanţei afectiv-apreciative.

a) Apartenenţa cuvîntului la cele trei stiluri fundamentale ale limbii (stilul neutru, stilul livresc, stilul colocvial sau familiar) este o marcă conotativă care determină în multe privinţe funcţionalitatea lexemului în procesul de comunicare. Cuvintele aparţinînd stilului neutru se caracterizează prin conotaţia stilistică „zero", de aceea, ele nu sînt însoţite în dicţionar de nici un fel de notaţii de ordin stilistic (cf. *casă, copac, carte, a mînca, a vorbi* etc.). Lipsa conotaţiilor stilistice pozitive sau negative la această categorie importantă a lexicului încă nu presupune că ele nu pot avea conotaţii de alt tip, mai ales atunci cînd, pe lîngă un sens de bază, ele posedă mai multe sensuri figurate. De pildă, cuvîntul *casă*, datorită sensurilor sale derivate („gospodărie", „familie" etc.), se poate asocia cu o serie de conotaţii pozitive („linişte familială", „locul în care te-ai născut" etc.). G. I. Tohăneanu şi Teodor Bulza în *O seamă de cuvinte româneşti* caută să descopere tocmai conotaţiile ascunse ale cuvintelor aparţinînd lexicului fundamental românesc. De pildă, în legătură cu adverbul *acasă* se notează următoarele: „În româneşte, însă, *acasă* nu înseamnă numai „în casa mea", ci, deopotrivă, „în satul meu", „pe meleagurile unde am copilărit", în sfîrşit: „în ţara mea". Poate de aceea sună atît de răscolitor versurile „De ce m-aţi dus de lîngă voi, / De ce m-aţi dus de-acasă", în care desluşim nostalgia şi suspinul celui înstrăinat... Cuvîntul *acasă* — cum ar spune poetul — are „sunetul scump, de zare aleasă" [92].

Cuvintele aparţinînd stilului livresc (înalt) posedă de obicei conotaţii pozitive fiind „aureolate" de un nimb poetic datorită folosirii lor în diversele variante ale limbajului poetic (cf. *chip, demon, diafan, făptură, flamură, genune, glie* etc.). Lexicul colocvial, mai ales cel familiar, poartă, de regulă, conotaţii negative (cf. *a căpia, a cotonogi, chiul, chix, hodorog, moacă, mişmaş, şpil* etc.).

[92] *O seamă de cuvinte româneşti*, Ed. Facla, 1976, p. 8.

b) În funcție de sfera de întrebuințare, cuvintele pot fi împărțite în două categorii: lexic comun și lexic special. Lexicul comun, care se utilizează în toate sferele funcționale ale limbii, posedă conotația „cuvînt obișnuit". Lexicul special cuprinde terminologia diverselor domenii de activitate științifică și profesională. În dicționar acești termeni sînt însoțiți de notații care indică sfera de circulație a termenului (cf. *Aeron.* = aeronautică, *Agric.* = agricultură, *Arit.* = aritmetică, *Chim.* = chimie etc.). Termenii medicali *sindrom, rezecție, somatic, letal* etc. sau termenii filozofiei *monadă, ontic, triadă, transcedental, solipsism* etc. au o conotație scientistă, iar utilizarea lor dincolo de sferele științelor respective se datorează caracterului prestigios cu care sînt învestite limbajele științifice.

c) Axa temporală separă lexicul limbii în două categorii, avînd fiecare o conotație specifică: *lexicul neologic* și *lexicul arhaic*. Conotațiile legate de cuvintele noi ca *bionică, binarism, translucid, informatică, marketing* se datorează prospețimii și caracterului lor inedit. Este firesc ca o serie de cuvinte noi, apărute foarte recent, să lipsească din dicționarul analizat. Totuși această lucrare lexicografică cuprinde un număr însemnat de neologisme care continuă să-și păstreze și astăzi prospețimea lor. Cuvintele aparținînd lexicului arhaic sînt notate relativ consecvent fie prin indicațiile *Înv.* = învechit, *Arh.* = arhaizant sau *Înv.* și *Arh.* = învechit și arhaizant, fie prin intermediul unor elemente cuprinse în definiția cuvîntului. De exemplu: *irmilic* — „monedă turcească, care a circulat p e v r e m u r i în țările românești".

Cuvintelor învechite li se atașează de obicei și o serie de conotații de ordin istorico-cultural. Există cuvinte vechi care poartă în ele puterea de evocare a vremurilor legendare și a romantismului secolelor trecute (cf. *voievod, căpitan* „căpetenie de haiduci", *paloș* etc.), iar altele amintesc de timpurile de asuprire și restriște (cf. *bejenie, bir, dijmă, ciocoi, haraci, bașbuzuc* etc.).

d) Răspîndirea teritorială, apartenența cuvintelor la anumite zone geografice sau folosirea lor pe întregul teritoriu al țării separă lexicul comun de cel dialectal. Cuvintele dialectale, regionalismele, poartă întotdeauna

o conotaţie locală, ele funcţionează ca elemente ale unui microcîmp cultural în cadrul culturii naţionale. Tocmai acest „exotism intern" specific dialectismelor şi etnografismelor determină funcţionalitatea lor în unele stiluri ale limbii literare.

e) Raportarea la normele limbii literare acordă cuvintelor conotaţiile de „corect" şi „incorect". În dicţionarele noastre, inclusiv în *DLRM*, pentru cuvintele din cea de a doua categorie se foloseşte, de regulă, indicaţia stilistică *Pop.* (=popular). De pildă, cuvîntul *blid*, spre deosebire de sinonimul său *strachină*, este de provenienţă populară şi, ca atare, nu este admisă folosirea lui într-un limbaj literar standardizat. Caracterul popular este specific unui număr mare de formaţii cu sufixe diminutivale sau augmentative (cf. *frunziţă, frunzucă, frunzulică, frunzuleană ; lăboaie, năsoi* etc.).

f) Frecvenţa cu care este folosit cuvîntul în vorbire separă lexicul uzual de cel ocazional sau rar. În cadrul lexicului folosit foarte frecvent, o conotaţie specială o au cuvintele „la modă", care, deşi apărute recent, sînt reproduse în vorbire mai des decît alte neologisme (cf. *mini, maxi*). Această categorie de cuvinte nu este însoţită de comentarii stilistice în dicţionarul cercetat. Se întîlneşte însă destul de des conotaţia „rar" care însoţeşte cuvintele învechite, neologismele savante, cuvintele şi expresiile livreşti (cf. *inimiciţie, irefutabil, sperjur, surghiun, trilemă* etc.).

g) Nuanţele afectiv-apreciative formează o gamă bogată de valori conotative care redau diverse atitudini ale vorbitorului faţă de obiectul denumit : *mîncău* (glumeţ), *tîrîtură* (epitet depreciativ dat unui om de nimic), *ofiţeraş* (depreciativ), *tărtăcuţă* (glumeţ) *crăpelniţă* (popular, ironic) etc.

2) Un alt tip de valori conotative cuprinse în dicţionar îl constituie c o n o t a ţ i i l e s o c i a l-p o l i t i c e care rezultă din interpretarea şi aprecierea denotatelor din punctul de vedere al concepţiei politice şi filozofice dominantă într-o anumită epocă a dezvoltării societăţii. Pentru a ilustra acest tip de conotaţii vom reproduce cîteva explicaţii ale cuvîntului *haiduc* date de trei dicţionare ale limbii române apărute în perioade diferite. În dicţionarul lui H. Tiktin (1903) cuvîntul este

însoţit de următoarea explicaţie : „Din haiduci care erau cunoscuţi în urma h o ţ i e i (subl. n.) lor s-au dezvoltat b a n d e o r g a n i z a t e d e h o ţ i a căror fapte au fost preamărite de popor în multe cîntece". În *Dicţionarul Academiei* (1934) conotaţiile negative se prezintă mai estompat : „În România, mai ales între anii 1750—1850. U n f e l d e b a n d i ţ i care (singuri, sau organizaţi în cete, avînd în fruntea lor un căpitan) se ţineau prin codrii, jefuind pe trecători şi călcînd pe bogătaşi. D e ş i h o ţ i, cei mai mulţi dintrei ei a v e a u p u r t a r e c a v a l e r e a s c ă şi-şi căutau jertfele numai printre cei cu dare de mînă. Recrutaţi mai ales din clasa ţărănească asuprită şi stoarsă peste măsură — un fel de desperados — ei apăreau adesea ca răzbunătorii şi binefăcătorii ţăranilor". În dicţionarele epocii noastre cuvîntul *haiduc* este eliberat total de orice conotaţie negativă, devenind simbolul luptătorului din popor pentru libertate şi dreptate. În *Dicţionarul enciclopedic* (1964) citim următoarele : „Haiducie — formă a luptei de clasă, frecventă spre sfîrşitul evului mediu în Ţările Române şi în Peninsula Balcanică. Constă în lupta armată a unor cete de răzvrătiţi, recrutaţi mai ales din ţărani, numiţi haiduci, împotriva asupritorilor. Haiducii se bucurau de stima şi dragostea poporului. În vechile legende şi cîntece bătrîneşti ale poporului român au intrat figurile eroice ale unor haiduci ca Mihu Copilul, Român Gruia Grozovanul, Corbea ş.a.".

Conotaţiile social-politice cuprinse în DLRM reflectă concepţia marxistă care stă la baza interpretării fenomenelor lumii materiale şi sociale. Conotaţiile negative rezultă de pe urma aprecierii critice a fenomenelor sociale străine socialismului, combaterii concepţiilor idealiste, retrograde sau mistice. De exemplu : *revizionism*=curent ideologic-politic, d u ş m a n m a r x i s m u l u i, apărut în mişcarea muncitorească..." ; *cosmopolitism*=concepţie r e a c ţ i o n a r ă care, sub pretextul luptei pentru o cultură universală, propagă indiferenţa şi neîncrederea faţă de tradiţie, cultura şi valorile naţionale..." etc.

3) O altă categorie de conotaţii cuprinse în dicţionare sînt c o n o t a ţ i i l e m o r a l-e t i c e care includ un vast sistem de aprecieri pe scara valorilor cuprinse

între polii „bine" și „rău", „negativ" și „pozitiv", „moral" și „imoral", „permis" și „nepermis" etc. De exemplu: *pudoare*=„atitudine decentă; sfială de a face ceva contra bunei cuviințe"; *diletantism*=(peior.) „lipsă de pregătire temeinică, de seriozitate sau de însușiri într-un domeniu oarecare de activitate; superficialitate" etc. În cadrul cuvintelor purtătoare de conotații etice se observă o strînsă împletire sau chiar o suprapunere a valorilor conotative cu cele denotative. Lexemele cu o valoare de caracterizare, folosite ca epitete ale persoanelor (cf. *imoral, depravat, prost, mișel* etc.) pot fi considerate drept un metalimbaj specific al conotațiilor morale. La alte categorii de cuvinte conotațiile moral-etice sînt mai îndepărtate de sensul de bază al cuvîntului, ele rezultînd din sistemul de valori figurate. Astfel, în limba română, ca și în alte limbi indoeuropene, denumirile diverselor animale sînt folosite pentru a caracteriza unele însușiri ale oamenilor, unele avînd conotații pozitive, iar altele negative: *vulturul* se asociază cu libertatea și curajul, *leul* — cu puterea, *măgarul* — cu încăpățînarea și prostia etc.

4) Conotațiile etno-geografice sînt informațiile evocate de un semn lingvistic care se referă la integrarea denotatului într-o anumită zonă sau arie cultural-geografică. Conotațiile de acest tip sînt proprii următoarelor două categorii de cuvinte: 1. lexicului care denumește realiile specifice culturii noastre naționale („neaoșismele"); 2. lexicului exotic.

În prima categorie vor intra cuvintele românești, de obicei, fără echivalente în alte limbi, care denumesc obiecte sau fenomene cu un pronunțat specific național. Fiind asociate în conștiința poporului cu sentimentul național, ele sînt încărcate cu conotații pozitive avînd o mare putere evocatoare. În dicționare, adesea, nu este surprinsă toată gama de asociații pe care le trezesc aceste cuvinte, totuși în definițiile unora dintre ele sînt prezente referirile la apartenența lor națională. De exemplu: *doină* „cîntec elegiac tipic pentru lirica noastră populară, exprimînd un sentiment de dor, de jale, de dragoste"; *horă*=„dans popular românesc cu ritm domol în care jucătorii se prind de mînă formînd un cerc închis" etc.

O altă categorie de cuvinte purtătoare de conotaţii etno-geografice sînt exotismele. Lexicul exotic se opune celui autohton prin aceea că evocă realităţi specifice altor zone geografice sau arii culturale. Exotismele sînt recepţionate ca elemente străine nu numai datorită faptului că sînt împrumutate din alte limbi, ci şi, mai ales, pentru că denotatele lor sînt străine modelului nostru cultural. Exotismele pot fi definite drept cuvinte străine atît prin formă, cît şi prin conţinutul lor. Explicitarea conotaţiilor „străin", „exotic" în articolele dicţionarului analizat se face prin intermediul unor indicaţii care se referă la ţara, regiunea sau aria culturală de care aparţin cuvîntul şi denotatul său. De exemplu: *baobab*=„arbore de dimensiuni uriaşe din Africa centrală"; *tarantelă*=„dans popular italian, executat într-un ritm vioi" etc.

5) Conotaţiile estetice sînt valori ataşate cuvîntului care plasează obiectul denumit pe scara axiologică cuprinsă între categoriile de „frumos" şi „urît", „plăcut" şi „dezagreabil" etc. Deşi aprecierile estetice reflectă proprietăţi obiective ale fenomenelor şi lucrurilor, ele sînt totuşi elemente de cultură care indică modul specific în care este asimilată lumea înconjurătoare prin filtrul spiritualităţii şi culturii unui popor. De exemplu, cuvîntul *privighetoare* este definit în dicţionar astfel: „mică pasăre călătoare, de culoare brună-roşcată, care cîntă foarte frumos". Prezenţa în sfera semantică a acestui cuvînt a aprecierii de ordin estetic „cîntă foarte frumos" se leagă de faptul că această pasăre la români şi la o serie de alte popoare este considerată ca simbol al perfecţiunii muzicale. Valoarea conotativă a cuvîntului *privighetoare* motivează prezenţa lui în poezia lui O. Goga „Noi": *La noi sînt codri verzi de brad / Şi cîmpuri de mătasă; / La noi atîţia fluturi sînt / Şi-atîta jale'n casă. / Privighetori din alte ţări / Vin doina să ne-asculte; / La noi sînt cîntece şi flori / Şi lacrimi multe, multe . . .*

Conotaţiile estetice sînt mai pregnante la o serie de nume proprii specifice folclorului nostru (cf. *Ileana-Cosînzeana*, *Făt-Frumos* etc.) sau împrumutate din mitologia greacă şi latină (cf. *Adonis*, *Venus*, *Apollo* etc.) care sînt folosite ca simboluri ale frumuseţii. Aprecierea este-

tică face parte integrantă din structura informațională a cuvintelor care se folosesc în diverse expresii cu caracter comparativ de proveniență populară (cf. *albă ca* *s p u m a   l a p t e l u i*; *frumos/frumoasă ca o* *f l o a r e*; *mîndru/mîndră ca un* *b u j o r* etc.).

6) C o n o t a ț i i   a l e   e t i c h e t e i   v e r b a l e pot fi numite acele nuanțe care diferențiază formele de salut, adresare, rugăminte, interdicție etc. Ele exprimă diferite grade de respect, afecțiune sau, dimpotrivă, semnalează devieri sau încălcări ale normelor de politețe fiind dictate de dorința vorbitorului de a-și exprima o atitudine negativă față de conlocutor. De exemplu : *dumneavoastră*=„pronume d e   p o l i t e ț e pentru persoana a II-a" ; *dragă*=„termen d e   a f e c ț i u n e cu care te adresezi unei persoane (bărbat sau femeie)" ; *la dracul*=„formulă de d i s p r e ț prin care se exprimă dorința de a renunța la ceva" etc.

Valorile conotative și cele denotative se îmbină în structura semantică a cuvintelor alcătuind sistemul polisemiei.

5.3.0. POLISEMIA

Polisemia (gr. polys „multe", *sêma* „semn, sens") este o categorie semasiologică care desemnează capacitatea unor cuvinte de a exprima mai multe sensuri.

De exemplu, substantivul *stea* are următoarele sensuri :

1) (Sens curent) Corp ceresc (cu excepția lunii) care strălucește noaptea pe bolta cerească ; 2) (Sens special) Corp ceresc care luminează prin emisiune proprie, format dintr-o masă de gaze aflată la o temperatură foarte ridicată (în opoziție cu planetele) ; 3) (Fig.) Artistă celebră de cinematograf, de operă etc. ; vedetă ; 4) Obiect, desen etc., care are o formă asemănătoare cu aceea prin care este reprezentată o stea ; obiect simbolizînd o stea ; 5) Rotocol mic de grăsime care se vede plutind pe mîncare sau pe laptele fierbinte ; 6) Component al denumirilor unor plante și animale (*steaua-pămîntului, stea-de-mare* etc.).

Cuvintele cu mai multe sensuri se numesc cuvinte *polisemantice* sau *polisemanteme*. Cînd un cuvînt este deosebit de încărcat cu sensuri derivate, pentru fenomenul polisemiei se foloseşte şi termenul *pletoră semantică* (Al. Philippide, I. Iordan). Cuvintele polisemantice se opun celor *monosemantice*, iar polisemia — *monosemiei*. Căci în lexicul limbii, alături de cuvinte cu două sau mai multe semnificaţii, sînt şi multe lexeme cu un singur sens. Astfel, cu un singur sens se folosesc în limba română un număr considerabil de termeni ştiinţifici şi profesionali (*cardiograf, cartogramă, consoană, edelvais, femur, helion, nostrom* etc.), o serie de cuvinte neologice (*camping, motel*; *alunizare, amerizare*; *a escava, a etatiza* etc.). Raportul cantitativ dintre cuvintele monosemantice şi cele polisemantice este în favoarea ultimei categorii. De acest lucru ne putem da seama chiar şi la o simplă răsfoire a dicţionarelor explicative. După aprecierile unor lingvişti circa 80% din lexicul activ al limbii este alcătuit din cuvinte polisemantice. Fără îndoială, această cifră este relativă, întrucît ea diferă de la o limbă la alta, de la o zonă a vocabularului la alta. Gradul de dezvoltare a polisemiei este în strînsă interdependenţă cu o serie de alţi factori lingvistici şi extralingvistici. Astfel, se constată că pletora semantică caracterizează, în special, lexicul activ, cuvintele cu o mare frecvenţă în vorbire, apte pentru a fi mai întrebuinţate în contexte variate. De aceea, Al. Graur consideră gradul de dezvoltare a polisemiei drept indiciu al apartenenţei cuvîntului la fondul lexical principal. „Este evident că, cu cît are mai multe înţelesuri, cu atît cuvîntul este mai solid ancorat în mintea vorbitorilor şi deci în limbă şi cu atît mai greu ar fi să fie părăsit sau uitat" [93]. Observaţia se confirmă şi pe baza unor date statistice asupra polisemiei cuvintelor aparţinînd fondului principal, care arată că majoritatea cuvintelor fondului principal au în medie nu mai puţin de 3—4 sensuri [94].

Polisemia se găseşte în raporturi intime cu derivarea şi cu structura morfologică a cuvintelor. Se constată că lexemele simple au o structură semantică mai complexă decît derivatele lor prefixale sau sufixale, deoarece mor-

[93] Al. GRAUR, ÎFP, p. 23.

[94] M. BUCĂ, I. EVSEEV, PS, p. 35.

femele de derivare au darul de a preciza și de a restrînge aria semnificației cuvîntului. De pildă, după *DEX*, verbul *a face* are 39 de sensuri distincte și o mulțime de nuanțe, în timp ce la derivatele sale prefixale numărul sensurilor este mai mic : *a preface* are 3 sensuri, *a reface* și *satisface* — numai cîte două, iar *a contraface* este un lexem monosemantic. Gradul de dezvoltare a polisemiei depinde de apartenența cuvîntului la diverse părți de vorbire, care vădesc o predispoziție diferită pentru acest fenomen lexical. Diversele tipuri ale polisemiei caracterizează, în primul rînd, verbele, substantivele și adjectivele. Într-o măsură mai mică polisemia afectează numeralele, pronumele sau interjecțiile.

Polisemia este prezentă în sistemul lexical al tuturor limbilor naturale, ceea ce îi conferă statutul unei categorii universale a limbajului uman (St. Ullmann, R. A. Budagov). Deși fenomen natural și firesc, polisemia lexicală a fost asociată nu odată cu ambiguitatea și imperfecțiunea limbajului comun, analizat în perspectiva raportării la un „limbaj ideal" sau la „coduri ideale" (limbajele formalizate) construite pe principiul univocității dintre semnificat și semnificant : *pentru un singur semn — un singur sens*. Această idee, apărută încă în antichitate, revine cu insistență în lucrările unor filozofi ca Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke, iar mai recent în lucrările reprezentanților logicii și lingvisticii matematice.

În realitate, polisemia nu este un neajuns funciar al limbii naturale, ci o lege a funcționării semnului lingvistic, prin care cuvîntul devine un instrument suplu și nuanțat de comunicare, capabil să reflecte mișcarea minții de la concret spre abstract, să redea dialectica întrepătrunderii dintre general și particular, dintre intelectual și afectiv. Polisemia există la nivelul sistemului limbii *(langue)* și al normei, dar ea încetează să funcționeze în vorbire, deoarece în fiecare act concret al comunicării cuvintele au un singur sens exceptînd, cazurile ambiguității voite (calambururile) sau amfiboliile, cu totul și cu totul întîmplătoare, care se datorează nu atît limbii, cît celor care o folosesc. Cercetarea cauzelor polisemiei vine să confirme ideea că această categorie semasiologică este un fenomen, legitim, firesc, necesar și pozitiv.

5.3.1. CAUZELE POLISEMIEI

Cercetarea cauzelor polisemiei lexicale implică o discuție despre esența limbii în general și despre natura raporturilor dintre limbă, realitate și gîndire. Prin urmare, cauzele polisemiei nu sînt numai de natură lingvistică, ci prezintă o sumă de determinări datorate întretăierii dintre acțiunile unor factori de natură lingvistică, logică, ontologică și social-culturală.

1) Polisemia este rezultatul dezvoltării inegale a limbii în raport cu evoluția societății, a vieții și a cunoștințelor noastre despre realitatea înconjurătoare. „Existența mai multor sensuri la unul și același cuvînt — scrie Iorgu Iordan — se explică prin contradicția dintre gîndire și limbă, contradicție inerentă oricărei unități dialectice (iar gîndirea și limba alcătuiesc o astfel de unitate). ... Limba rămîne foarte adesea în urma gîndirii, pentru că nu tot ce se întîmplă în lumea înconjurătoare și, drept urmare, în gîndire capătă o expresie lingvistică nouă. De aceea, numeroase obiecte și fenomene noi, adică observate sau produse ulterior, sînt numite cu cuvinte vechi"[95].

2) Polisemia este o manifestare a principiului economiei limbii care funcționează în toate compartimentele ei, în fonetică, lexic, morfologie și sintaxă. „Polisemia — afirmă H. Kronasser — este o consecință a necesității de a stăpîni o infinitate de fenomene printr-un număr finit de simboluri sonore"[96].

3) Polisemia este generată nu atît în virtutea economiei de mijloace lingvistice, cît mai ales din necesitatea de a cruța memoria de solicitări prea mari. „Dacă am avea termeni speciali pentru fiecare noțiune, — arată St. Ullmann — solicitările memoriei ar deveni insuportabile. Polisemia ne permite să exploatăm rațional potențialul de cuvinte, atașîndu-le mai multe sensuri"[97].

4) Polisemia este generată de disproporția dintre numărul limitat al mijloacelor ei materiale (sunete, morfeme și cuvinte) și caracterul infinit al experienței

[95] Iorgu IORDAN, LRC, p. 39.
[96] H. KRONASSER, *Handbuch der Semasiologie*, p. 84.
[97] St. ULLMANN, *Précis*..., p. 199.

umane. Limba este nevoită să repartizeze mulțimea infinită de noțiuni în cadrul sferelor noțiunilor de bază, folosind ca legături funcționale intermediare diferite idei concrete și semiconcrete.

5) Polisemia cuvintelor are cauze gnoseologice, deoarece ea reflectă anumite legități ale cunoașterii care urmează un drum ascendent și mereu reversibil. Oamenii asimilează noul apelînd la cunoștințele deja dobîndite, caută să pătrundă în lumea abstractului plecînd de la concret. De aceea, pentru a denumi lucruri și noțiuni noi, ei recurg la cuvinte vechi. Transferul de denumire care stă la baza oricărei polisemii este reflectarea asemănărilor și legăturilor pe care oamenii le stabilesc între diferite lucruri și obiecte. De aceea, se poate afirma că polisemia este oglindirea în limbă a diverselor analogii și contingențe dintre obiectele lumii obiective observate de reprezentanții unei comunități lingvistice.

6) Polisemia are și o motivare ontologică, legată de raportul dintre limbă și realitate. Lumea obiectelor și fenomenelor reprezintă un continuum ; ea este lipsită de hiaturi, căci fenomenele și obiectele se prelungesc unul în altul și se întrepătrund reciproc. Nimeni nu știe exact momentul în care noaptea se transformă în zi, clipa în care bobocul devine floare, culoarea galbenă devine portocalie, iar apoi roșie etc. Limba însă, prin natura unităților sale, are un caracter discret, căci fiecare cuvînt, morfem sau propoziție au o independență relativă, au capacitatea de a se izola unul de celălalt. În tendința lui de a identifica diverse obiecte ale onticului, omul recurge la unități discrete (cuvinte) trasînd limite și linii de demarcație acolo unde ele nu există sau sînt estompate. Această contradicție a procesului de cunoaștere concretizată în tendința de a identifica prin separare și a separa prin identificare este generată de asemănările obiectelor cvasidiferite ale lumii obiective, constituind totodată premisa ca două lucruri să fie denumite prin același cuvînt. Faptul că prin cuvîntul *cerc* denumim atît linia respectivă, cît și suprafața cuprinsă de această linie, are un fundament ontologic, deoarece cele două realități sînt inseparabile. În felul acesta, polisemia este veriga principală prin care limba caută să rezolve opoziția dintre continuu și discontinuu.

7) Polisemia este reflectarea tendinţei spre expresivitate a limbajului. Transferul denumirii de la un obiect la altul, efectuat pe baza metaforei sau a unui alt trop, se explică adesea prin dorinţa vorbitorilor de a colora noţiunea, ataşîndu-i elementele unei reprezentări vii şi atribuindu-i o parte a conotaţiilor pe care le-a avut cuvîntul vechi." [98]. Lingvistul danez Otto Jespersen compara limba lipsită de polisemie cu un infern în care vorbitorii sînt osîndiţi să folosească un limbaj plat şi neputincios.

Analizînd cauzele polisemiei se poate afirma că tendinţa semnificantului de a cuprinde mai multe semnificaţii este nu un fenomen de excepţie, sau o încălcare a unui principiu ideal, ci lege a funcţionării semnului lingvistic. Prin descrierea cauzelor polisemiei se explică doar prezenţa şi legitimitatea fenomenului ca atare. Ele însă nu sînt suficiente pentru a explica factorii care determină modificarea sensului unor cuvinte concrete, precum şi direcţia sau mecanismul concret de modificare a sensului.

5.3.2. CAUZELE SCHIMBĂRILOR DE SENS

Cercetarea cauzelor care duc la modificările sensurilor unor cuvinte a constituit principala preocupare a semanticii clasice (M. Bréal, A. Darmesteter, H. Paul, L. Şăineanu, K. Erdamn, G. Stern şi alţii). Fără a stărui asupra cauzelor mai generale ale polisemiei, ei au reuşit să descrie o mulţime de factori de ordin lingvistic şi extralingvistic, care explică, în fiecare caz concret, în ce chip un anumit cuvînt sau un grup de cuvinte au ajuns să semnifice altceva decît înţelesul lor iniţial.

a) Cuvintele îşi schimbă sensul datorită schimbării realităţii pe care o denumesc. În felul acesta, apar de multe ori, două sensuri distincte: un înţeles actual şi unul învechit. De pildă, *omnibuz*, iniţial, însemna o trăsură asemănătoare cu diligenţa care servea pentru transportul în comun al călătorilor pe rute fixe. Odată cu apariţia tracţiunii mecanice, deşi vehiculul nu mai era tras de cai, dar era folosit tot pentru transportul pasagerilor

[98] IORDAN, *Stilistica*..., p. 314.

pe o rută fixă, el a rămas cu aceeași denumire, dar avînd o altă semnificație („autobuz cu etaj").

b) Cuvintele își schimbă sensul odată cu evoluția gîndirii, cu modificarea conținutului noțiunilor exprimate. Acest tip de alunecare a sensului duce la coexistența în sfera aceluiași cuvînt a unui sens curent și a unui sens special, corespunzător cunoștințelor științifice actuale. De exemplu, cuvîntul *stea* are două sensuri: a) „orice corp ceresc (cu excepția lunii) care strălucește noaptea pe cer"; b) „corp ceresc cu lumină proprie, format dintr-o masă de gaze aflată la o temperatură foarte ridicată" (spre deosebire de planete). În situația aceasta sînt, probabil, majoritatea cuvintelor limbii comune care au căpătat un statut terminologic, avînd în dicționar o dublă definiție: una uzuală, curentă și alta științifică (cf. *atom, cuvînt, propoziție, materie, formă* etc.).

c) Cuvîntul își poate modifica sensul prin trecerea de la un grup social la altul sau dintr-o sferă de întrebuințare în alta. Exemplele cele mai numeroase ni le oferă polisemia provenită de pe urma determinologizării unor cuvinte în urma trecerii lor dintr-un sistem terminologic în uzul comun. Cuvîntul *revoluție* provine din terminologia astronomiei unde însemna mișcarea periodică continuă a unui corp ceresc avînd ca traiectorie o curbă închisă. A fost preluat în limbajul social-politic pentru a indica o schimbare calitativă a societății (de regulă, prin răscoală armată), iar prin determinologizarea cuvîntului s-a ajuns la sensul curent care mai păstrează încă o nuanță figurată „schimbare radicală într-un anumit domeniu".

d) Cuvintele își pot modifica sensul sub influența unor cuvinte străine. Fenomenul este denumit *calc semantic* (infra, II, 6) și se produce atunci cînd două cuvinte din limbi diferite avînd același sens de bază tind să se alinieze și în sensurile lor derivate. De exemplu, aproape în toate limbile europene cuvintele *stîng* (*stînga*), *drept* (*dreapta*) au căpătat sensul figurat „revoluționar" — „reacționar" sub influența limbii franceze. În limba română cuvîntul *limbă* cu sensul învechit „popor" este un calc din slava veche, cuvîntul *foaie* „ziar, revistă" este calchiat din franceză (*feuille*")[99] etc.

[99] Theodor HRISTEA, *Probleme de etimologie*, p. 152 și urm.

e) Uneori sensul se modifică prin apropierea formală de alte cuvinte, atunci cînd unul dintre ele este mai puţin cunoscut vorbitorilor. Acest proces poartă denumirea de *etimologie populară* (infra, II, 6). De exemplu, cuvîntul *mutual* „reciproc" este pus de unii în legătură cu *mut* şi este folosit uneori cu sensul „pe tăcute" [100], iar *vindicativ* „răzbunător" prin apropiere cu verbul *a vindeca* este folosit în mod greşit cu sensul „vindecător".

f) Sensul cuvîntului se schimbă sub influenţa contextului. Între cuvînt şi context există un raport de interdependenţă şi condiţionare reciprocă, atît pe plan sincronic, cît şi pe plan diacronic. Sensul cuvîntului determină, în bună parte, folosirea lui în context, iar contextul, la rîndul lui, precizează şi explicitează sensul cuvîntului. Modificarea formulei de distribuţie lexicală sau sintactică duce la modificarea sensului. De pildă, folosirea unui verb tranzitiv fără complement, duce aproape inevitabil la o modificare a sensului, verbul în această întrebuinţare avînd o funcţie de calificare : *Ion bea* — „este băutor", *Petre fumează* — „este fumător", *Dan scrie* — „se îndeletniceşte cu scrisul ; este scriitor" etc.

g) Sensul cuvîntului se poate modifica prin condensarea unei expresii analitice, ca urmare a elipsei unuia dintre termeni. În limba română condensarea semantică afectează un număr considerabil de expresii cu o structură atributivă (*substantiv+adjectiv*), fie prin elipsa determinantului, fie prin omiterea determinatului, termenul rămas preluînd şi sensul termenului elipsat. Condensarea are loc mai ales prin omisiunea substantivului şi este însoţită de modificarea clasei morfologice a adjectivului, proces ce poartă denumirea *substantivarea adjectivului* [101] (cf. *plan cincinal — cincinal, cal murg — murg, plante leguminoase — leguminoase, animale mamifere — mamifere, consoană ocluzivă — ocluzivă* etc.). Nu mai puţin frecvent este şi fenomenul invers, cînd un cuvînt regent, de regulă, un substantiv, în anumite condiţii de ordin sintactic, incorporează în sfera sa semantică sensul determinantului elipsat. Ca urmare a condensării unor expresii frecvent utilizate şi-au modificat sensul grupuri

[100] *Introducere în lingvistică*, p. 141.

[101] Ioana DIACONESCU, *SMFC*, III, 1962 ; Ion COJA, *SMFC*, III, 1962.

întregi de cuvinte. Substantivele *calitate, clasă, condiție, exemplu, gust, stare, temperament, temperatură* etc. pot desemna noțiuni abstracte, neutre sub aspectul aprecierii sau calității sau pot fi folosite cu un sens special, care include și o apreciere :

calitate (*El are numai calități*) = „calități pozitive";
clasă (*Jucător de clasă*) = „de înaltă clasă";
condiție (*Nu avem toate condițiile*; *Fată/băiat de condiție*) = „condiții corespunzătoare; condiție bună";
exemplu (*A fi un exemplu pentru cineva*) = „exemplu bun/pozitiv";
gust (*Cineva are/nu are gust*) = „gust bun/rafinat"; *temperament* (*Are temperament*) = „temperament vioi";
temperatură (*Bolnavul are temperatură*) = „temperatură ridicată" etc.

5.3.3. MODALITĂȚI DE SCHIMBARE A SENSULUI

Indiferent de cauzele care duc la modificarea sensului, apariția oricărui sens nou se realizează printr-un mecanism general și universal : transferul unei denumiri vechi asupra unui obiect sau a unei noțiuni noi. Transpoziția denumirii are un substrat ontologic și psihologic, deoarece este motivat prin existența unei legături reale sau imaginare dintre obiectele denumite. În funcție de tipul asociației pe care vorbitorii o stabilesc între cele două realități denumite, transferurile se clasifică în trei tipuri fundamentale (cunoscute încă în poetica antică sub denumirea de *tropi*) : *metafora, metonimia, sinecdoca.*

Metafora (gr. *metaphora* „transfer") este transferul denumirii unui obiect asupra altui obiect pe baza asemănării dintre obiectele respective. Asemănarea poate avea în vedere următoarele aspecte :

a) forma obiectelor : *dinte* (la om) — *dinte* (dintele greblei, furcii), *inel* (de aur) — *inel* (de circulație) ; *aripă* (la pasăre) — *aripă* (la avion), *gît* (la om sau animal) — *gît* (la sticlă), *șa* (piesă de harnașament) — *șa* (formă de relief) etc.

b) culoarea obiectelor : *ceas de aur* — *toamnă de aur, obiect metalic* — *luciu metalic* ; *bronzat* (acoperit cu bronz) — *bronzat* (cu pielea înnegrită de soare) ; *brumat* (acoperit cu brumă) — *brumat* (de culoarea brumei ; brumăriu) etc.

c) sunetele produse : *a murmura* (despre oameni) — *a murmura* (despre ape) ; *a şuşoti* (despre oameni) — *a şuşoti* (despre ape) ; *a necheza* (despre cai) — *a necheza* (*ir.* sau *depr.*, despre rîsul oamenilor) ; *a urla* (despre animale) — *a urla* (despre vînt) — *a urla* (despre oameni) etc.

d) intensitatea proceselor : *cataclism* (natural) — *cataclism* (social), *dramă* (specie literară) — *dramă* (sufletească), *răbufnire* (de vînt) — *răbufnire* (de ură), *ropotul* (calului) — *ropotul* (aplauzelor), *furtună* (vînt puternic) — *furtună* (în suflet), *cascadă* (cădere de apă) — *cascadă* (de cuvinte) etc.

e) asemănarea dintre funcţiile obiectelor : *picior* (la om sau animal) — *picior* (la pod), *braţul* (omului) — *braţul* (macaralei), *creier* (la om) — *creier* (electronic), *cap* (parte a corpului) — *cap* (conducător), *frînă* (dispozitiv) — *frînă* (piedică, obstacol în activitate, în viaţă) etc.

f) impresia pe care o produc obiectele : *culoare neagră* — *zile negre, culoare roz* — *visuri în roz* ; *zile calde* — *tonuri calde* — *primire caldă, apă fierbinte* — *dragoste fierbinte, mohorît* (roşu-închis) — *mohorît* (despre oameni ; supărat, trist, posomorît), *stea luminoasă* — *personalitate luminoasă*, *cristalin* (limpede) — *cristalin* (despre voce ; limpede) etc.

Metafora este tropul cel mai răspîndit în limbă, deoarece la baza transferului metaforic poate să stea orice analogie sau asemănare care nu vizează neapărat esenţa obiectului. „Metafora — scria L. Şăineanu — a fost instrumentul puternic, care a fecundat domeniul limbii şi a creat lumea abstracţiilor [102]". După unii cercetători, metafora ar constitui chiar esenţa limbii, căci toate cuvintele, nu erau altceva la origine decît nişte metafore (G. Vico, L. Blaga). „Principalul instrument cu ajutorul căruia reprezentarea figurată se transformă în noţiune este metafora" [103].

[102] L. ŞĂINEANU, *Raporturile dintre gramatică şi logică*, p. 73.
[103] Henri WALD, VR, 1964, nr. 9, p. 141.

Tipologia metaforelor, după cum a arătat-o Tudor Vianu, este foarte bogată, iar clasificarea lor se poate efectua după criterii diferite [104].

După aria lor de răspîndire, metaforele se împart în *metafore individuale* și *metafore ale limbii comune.*

Metaforele individuale se întîlnesc în opera unui scriitor sau poet, constituind una dintre modalitățile expresive ale limbajului artistic. Valoarea expresivă a unei metafore individuale, care se numește și *metaforă poetică* [105], caracterul ei inedit se explică, în bună parte, prin neprevăzutul asociațiilor, căci poeții compară lucruri și fenomene aflate la o distanță mai mare decît asociațiile, adesea stereotipe, specifice limbajului comun. De aceea, un viitor dicționar al limbajului poetic românesc va dezvălui o serie de valențe semantice ale cuvintelor mult mai largi decît matricile semnificațiilor reflectate în dicționarele explicative.

N. Labiș, care prin creația sa a imprimat poeziei noastre o direcție și o tonalitate nouă, deși nu simțea o atracție deosebită pentru cuvinte și expresii rare, „căutate", îmbogățește sistemul limbajului poetic contemporan cu numeroase metafore noi, neîntîlnite la predecesori : *degetele urii* („umbra ; pecetea urii") :

Speranța, otrăvită de *degetele urii,*
Azi s-a insinuat și a durut.
(„Alexandrin")

grindină de săgeți („mulțime, ploaie de săgeți = sclipiri de gînduri") :

Natură, al plăcerii altar și-al suferinții,
Mă-ncînți, cînd frumusețea curată mă înveți
Și mă-ncîntați, țîșnite din arcurile minții,
Ideilor, în *grindini de săgeți.*
(„Omul comun")

Clopotul cerului („bolta cerului")

Sună sub soare și lună, mereu,
Clopotul limpede-*al cerului* meu.
(„Omul comun")

[104] Tudor VIANU, *Problemele metaforei,* „Studii de stilistică", p. 301—363.
[105] Eugen DORCESCU, *Metafora poetică,* 1975.

strugurul cugetării („rodul minții"):

N-am gîndit să surp sori plini de viață
Ori din planete moarte să scapăr cu scîntei,
Dar tind s-aprind din mohorîta ceață
Al cugetării strugur și-al semenilor mei.
(„Epitaf II")

ploile gîndirii („forța fecundă a inteligenței, a științei"):

Noi pentru viitor ne pregătim,
Și-l populăm pe solul fericirii,
Cu brațele-ncordate să-l săpăm
Și să-l udăm cu *ploile gîndirii.*
(„Viitorul")

Metaforele limbii comune sînt folosite de întreaga comunitate lingvistică și sînt reflectate în dicționarele explicative. La rîndul lor, ele se împart în *metafore-denumiri* sau *„metafore moarte"* și *metafore expresive. Metaforele-denumiri* sînt lipsite de expresivitate și au numai o funcție denotativă, deși pentru vorbitorii limbii respective este evidentă legătura dintre sensul primar (nemetaforic) al cuvîntului și sensul derivat, datorat unei metafore: *picior* (la om) — *picior* (la scaun, masă), *ochi* — *ochi de apă, poală* (la îmbrăcăminte) — *poalele dealului, talpa (piciorului)* — *talpa muntelui, scară* (de urcat în pod) — *scară valorică, cîmp* (ogor) — *cîmp semantic* etc.

Metaforele-denumiri care funcționează în limbă paralel cu sensul de bază al cuvîntului, trebuie deosebite de *metafore etimologice*, adică acele denumiri care la origine au fost metafore, dar în limba actuală și-au pierdut motivarea prin dispariția sensului inițial al cuvîntului. „Din perspectiva aceasta, cuvinte ca *beznă, dihanie, greață, rost* nu mai conțin în limba română contemporană nici o metaforă, căci *beznă* nu mai înseamnă în nici un context actual „prăpastie" ca în româna veche, *dihanie* nu mai înseamnă „suflare, vietate", *greață* nu mai înseamnă „dificultate", iar *rost* nu mai înseamnă „gură, cioc" [106].

[106] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 52.

Metaforele expresive ale limbii comune sînt sensuri derivate al căror caracter figurat este sesizat de vorbitori. Cuvintele cu sens metaforic au un sens propriu și îndeplinesc nu o funcție denominativă, ci una de caracterizare, căci sensul figurat conține diverse tipuri de conotații : *deșertul sufletului, străfundurile inimii, marea de lacrimi, furtuna sentimentelor, revărsatul zorilor, apusul vieții* etc. Așadar, metaforele de acest tip sînt sinonime expresive ale cuvintelor neutre din punct de vedere stilistic : *foc* (fig.) — *dragoste* ; *întuneric* (fig.) — *neștiință, șoim* (fig.), *leu* (fig.), *vultur* (fig.) — *curajos* ; *ocean* (fig.) — *imensitate, șarpe* (fig.) — *om rău* etc.

O altă clasificare a metaforelor are în vedere raportul dintre sensul propriu și cel figurat, direcția de evoluție a sensului. Se disting astfel *metafore hiperbolizante* (hiperbole) și *personificări.*

Hiperbola (gr. *hyper* „peste", și *ballein* „a arunca") este o metaforă la care transferul denumirii are drept consecință mărirea, intensificarea imaginii obiectului. De pildă, în limba română, pentru noțiunile „mare", „mult", „frumos" se folosește un sistem de sinonime hiperbolizante :

mare — *colos* (fig.), *titan* (fig.), *uriaș* (fig.), *stîncă* (fig)., *munte* (fig.) ;
mult — *mare* (fig.), *ocean* (fig.) ; *cîtă frunză și cîtă iarbă, roi* (fig.), *furnicar* (fig.) ;
frumos — *zînă* (fig.), *Făt-Frumos* (fig.), *Adonis, Veneră* etc.

Personificarea este, de regulă, un transfer metaforic al unei denumiri din sfera umană asupra lumii obiectelor (adică o specie a metaforei antropomorfe) : *natura doarme, pămîntul geme, stelele rîd în cer, vîntul se tînguie, florile zîmbesc* etc. Deși se întîlnește și la alți tropi (metonimia : *satul vuiește*) personificarea este specifică mai ales transferurilor metaforice.

Metaforele se împart și în funcție de tipul percepției sau imaginii care a sugerat apropierea dintre obiecte sau fenomene : metafore auditive, vizuale, olfactive etc. În cadrul acestor categorii St. Ullmann distinge un tip aparte de transfer pe care îl numește *metaforă sinestezică* care se realizează prin intermediul înlocuirii (transpoziției) reprezentărilor din diverse sfere ale sensibilității umane :

folosirea senzaţiilor tactile pentru cele auditive (*sunet aspru, voce moale*), a percepţiilor auditive pentru cele vizuale (*culori ţipătoare*), a senzaţiilor gustative pentru cele olfactive (*parfum dulceag*) etc. [107]

Metaforele limbii comune, dar şi metaforele poetice au un caracter de sistem, supunîndu-se unor legi de „derivare metaforică", specifice sistemului lexical al limbii. Şiruri de cuvinte aparţinînd aceleiaşi sfere semantice pot căpăta sensuri figurate asemănătoare, printr-un gen de inducţie semantică, pe care Iorgu Iordan a denumit-o *derivare sinonimică*. Astfel, *a arde* este sinonim cu *a frige, a opări, a pîrjoli, a prăji*. Cine spune metaforic *m-am ars* („am ieşit prost dintr-o afacere") va spune, prin forţa lucrurilor, cu acelaşi sens metaforic, *m-am fript, m-am opărit, m-am pîrjolit, m-am prăjit*" [108]. I Coteanu dezvăluie caracterul de sistem al metaforelor limbii române prin analiza unor tipuri de transferuri regulate ale denumirilor dintr-o sferă a vieţii în alta. Se disting următoarele tipuri productive de metafore : 1. metafora „animat pentru inanimat" (*capul satului, ochi de fereastră, gura rîului* etc.) ; 2. metafora „animat pentru animat" (de pildă, folosirea denumirilor de animale pentru oameni *bou, gîscă, căţea* etc.) ; 3. metafora „inanimat pentru animat" (*fluierul piciorului, vlăstar* „fiu", *dovleac* „cap" etc). ; 4. „inanimat pentru inanimat" (*cerceluş, clopoţei*) etc. [109]

Metonimia (gr. *metônymia* „re-numire ; înlocuire a unui nume cu altul") este transferul denumirii bazat pe contiguitatea logică dintre obiecte. În timp ce metafora redă, de regulă, asemănările exterioare, metonimia reflectă legăturile interne, mai abstracte, dintre obiecte şi fenomene. Aşadar, metonimia este „o metaforă esenţializată". Contiguitatea se concretizează în următoarele legături dintre obiecte :

a) contingenţe spaţiale, care stau la baza transferului denumirii unei încăperi pentru persoanele aflate în interiorul ei sau a denumirii recipientului pentru conţinutul său : *clasă* (sală) — *clasă* (de elevi), *auditoriu* (sală) — *auditoriu* (public), *pahar* (de cristal) — *a bea un pahar* etc.

[107] St. ULLMANN, *op. cit.*, p. 279—281.
[108] IORDAN, *Stilistica...*, p. 313.
[109] COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 54—56.

b) contingențe temporale, concretizate în transferul denumirii unui proces asupra timpului în care se produce procesul (*asfințit*=1. faptul de a asfinți ; *asfințit* „faptul serii"), sau în folosirea noțiunilor temporale pentru fenomenele care se produc în acel timp (*prînz*=1. amiază ; 2. prînz (masa de prînz) ; *viitor*=1. timpul viitor ; 2. stare, situație viitoare) ; *oră*=1. „60 de minute" ; 2. „lecție" etc.

c) legătura dintre cauză și efect stă la baza relațiilor dintre *acțiune* și *rezultatul acțiunii* (*dictare*=1. „acțiunea de a dicta" ; 2. „text scris după dictare" ; *traducere*= 1. „acțiunea de a traduce" ; 2. „text tradus", *compunere*= 1. „acțiunea de a compune" ; 2. „text, bucată muzicală compusă"), dintre *acțiune* și *subiectul acțiunii* (*apărare*= 1. „acțiunea de a apăra" ; 2. (persoane) care apără ceva" ; *atac* : 1. acțiunea de a ataca ; 2. „jucătorii din atac" ; *pază*=1. „acțiunea de a păzi" ; 2. „persoană sau grup care păzesc"), dintre *domeniu* sau *obiect de cercetare* și *știința respectivă* (*istorie*=1. „proces istoric" ; 2. „știința istoriei", *logică*=1. știința formelor și legilor gîndirii ; 2. „gîndire justă ; fel de a gîndi").

d) legătura dintre produs și locul unde se produce ; o regăsim la denumirea unor specii de vinuri românești sau străine (*cotnari*<*Cotnari*, *odobești*<*Odobești*, *murfatlar*<*Murfatlar*, *nicorești*<*Nicorești*, *niculițel*<*Niculițel*, *șampanie*<*Champagne*, *tokai*<*Tokaj* etc.), țesături (*olanda*<*Olanda*, *damasc*<*Damasc*, *nanchin*<*Nankin* etc.).

e) legătura dintre persoană (inventator, savant etc.) și obiectul descoperit : *wat*<*Watt*, *ohm*<*Ohm*, *amper*<*Ampère*, *marghiloman*<*Marghiloman*, *sandviș*<*Sandwich* etc [110].

Metonimia este un trop lingvistic mai puțin răspîndit decît metafora. Valorile conotative ale metonimiei sînt mai logice, mai „reci" decît sensurile metaforice, de aceea încărcătura ei expresivă este mai mică. Metonimia este răspîndită mai cu seamă la substantive și aproape că nu se întîlnește la verbe sau adjective.

Sinecdoca (gr. *sunekdokhê* „ceea ce se înțelege la un loc") este o varietate a metonimiei constînd din folosirea denumirii părții pentru întreg (*pars pro toto*) sau

[110] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 46, consideră acest tip *false metonimii*, fiindcă obiectele respective neexistînd înainte de descoperirea lor de cei amintiți nu aveau nume.

a întregului pentru o parte (*totum pro parte*). Sinecdoca „partea pentru întreg" o întîlnim frecvent în limba română la desemnarea noţiunii „om" pentru care se pot folosi denumirile părţilor corpului (*cap, faţă, obraz, ochi* etc.) sau părţi din îmbrăcăminte, care redau şi apartenenţa socială a oamenilor :

— *Căciulă*=Expresia : *„Bună ziua c ă c i u l ă că stăpînu-tău n-are gură!"*

— *Faţă : Îndată vin vreo douăzeci de zîne . . . şi încep a-l întreba : Cum ai cutezat tu, f a ţ ă pămînteană, să intri în ţara noastră ?* (Reteganul) ;

— *Gură : Cu ce să potolesc opt g u r i şi cu a plăviţei nouă* (Delavrancea) ;

— *Opincă :* Expresia : *De la vlădică pînă la o p i n c ă.*

Cuvintele *soldat, luptător* sînt adesea înlocuite cu denumirea armei pe care o au (*sabie, puşcă, baionetă* etc.) : *detaşament de 100 de săbii.*

Sinecdoca stă şi la baza folosirii unor denumiri de obiecte considerate ca „simboluri" : *sceptru, coroană*= „putere regală" ; *carte, literă, buche* etc.=ştiinţă, învăţătură ; *sabie, tun, foc*=„război" etc.

În cadrul acestui tip de sinecdocă (*pars pro toto*) pot fi incluse şi transferurile lexico-gramaticale, cînd singularul este folosit cu funcţie de plural (*turcul — turcii, neamţul — nemţii, rusul — ruşii* etc.).

Sinecdoca *întregul pentru o parte* are o arie mai limitată. O întîlnim în limbajul familiar, cînd noţiunile generice sînt folosite pentru denumirea speciei (cf. denumirile claselor de animale pentru un reprezentant concret : *felină=pisică, porcină=porc ; insectă=păduche, ploşniţă ; crustaceu=rac* etc. ; denumiri ale ştiinţelor, profesiilor pentru indivizii care le reprezintă : *medicină (ironic)* — medic). Sfera acestui tip de transfer s-ar putea lărgi prin includerea tipurilor de polisemii rezultate de pe urma folosirii denumirii materialului pentru obiectele confecţionate (*îmbrăcat în catifea*), deşi credem că este mai întemeiat să le considerăm metonimii.

5.3.4. CARACTERUL DE SISTEM AL POLISEMIEI

Teza cu privire la caracterul de sistem al limbii, confirmată mai întîi la nivelul fonologic şi întărită prin cercetările de morfologie şi sintaxă, era mult timp pri-

vită cu scepticism atunci cînd se punea în discuţie problema sistemului lexical. Particularităţile lexicului, datorate caracterului deschis al vocabularului, complexităţii şi varietăţii elementelor sale componente, dependenţei de factori extralingvistici ridicau o serie de greutăţi obiective în calea abordării structurale a acestui compartiment al limbii. Cercetările intense de semantică şi lexicologie descriptivă sau comparativă efectuate mai ales în ultimul deceniu au adus suficiente argumente şi probe în sprijinul afirmaţiei cu privire la caracterul de sistem al vocabularului. Lexicul, deşi prezintă o serie de particularităţi în comparaţie cu alte nivele şi subsisteme ale limbii, este un sistem organizat, alcătuit din elemente (cuvinte şi expresii) aflate în raporturi de interdependenţă şi condiţionare reciprocă. Principalul element coordonator care determină locul cuvîntului pe axa paradigmatică şi sintagmatică a limbii este sensul lexical.

Polisemia lexicală oferă un cîmp vast de cercetare a aspectelor structurale specifice vocabularului. Există două căi de a dezvălui caracterul de sistem al polisemiei. Primul mod de a sesiza sistemul polisemiei dintr-o limbă îl oferă diacronia. Încă în secolul trecut lingviştii au observat că modificările de sens nu au întotdeauna un caracter întîmplător, ci sînt supuse anumitor legităţi; orice schimbare se încadrează într-un anumit tip de transfer (metaforă, metonimie, sinecdocă), iar diverse schimbări sînt generate de acţiunea unor factori comuni (factori sociali, factori psihologici etc.). O altă modalitate de a aborda problema caracterului de sistem al polisemiei ni-l oferă cercetarea sincronică. Modificările de sens determinate de cauze identice sau factori comuni, generează în limbă anumite tipuri de structuri care se desluşesc nu la nivelul unui lexem izolat, ci la grupuri întregi de cuvinte. Anumite metafore, metonimii sau tipuri de sinecdocă caracterizează grupuri de cuvinte, începînd cu seriile sinonimice (cf. *infra*, 5.5.0) sau perechile antonimice (cf. *infra*, 5.6.0) şi terminînd cu clasele lexico-gramaticale ale părţilor de vorbire. Reproducerea aceluiaşi tip de transfer (trop) în structura semantică a grupurilor de cuvinte formează sistemul *polisemiilor iterative*, care ilustrează în mo-

dul cel mai elocvent caracterul regulat al schimbărilor de sens. În interiorul clasei substantivelor se desprind serii şi grupuri tematice de cuvinte care au structuri semantice repetabile şi constante. Astfel, se conturează un subsistem al *zoosemiei*, format din structurile semantice ale cuvintelor care denumesc animale, avînd ca sens figurat (metaforic) o caracteristică aplicată omului (*bou, catîr, măgar, căţea, şarpe, vulpe* etc.). Un alt tip de polisemie ni-l oferă *terminologia somatică* (denumirile părţilor corpului) care manifestă expansiuni metaforice sau metonimice identice, folosindu-se pentru denumirea formelor de relief (*piciorul muntelui, cotul rîului, talpa dealului* etc.) sau pentru diverse mecanisme şi obiecte asemănătoare ca formă sau funcţie (*braţul macaralei, cap de şurub, ochi electronic, gîtul sticlei, creier electronic* etc.) [111].

Printr-o mare regularitate se caracterizează anumite tipuri de metonimii. Aproape toate substantivele postverbale reproduc în sfera lor semantică două sensuri: 1. denumirea procesului sau acţiunii; 2. denumirea rezultatului acţiunii: *cercetare*=1. „acţiunea de a cerceta"; 2. „rezultatul cercetării"; *descriere*=1. acţiunea de a descrie; 2. rezultatul descrierii; textul descrierii etc.

Verbele se caracterizează de asemenea printr-o serie de polisemii iterative [112]. De pildă, pentru denumirea acţiunilor şi proceselor specifice diverselor mecanisme se folosesc, cu sens metaforic, verbe ce denumeau numai acţiuni umane (*maşina calculează, radioul vorbeşte, calculatorul traduce, maşina merge* etc.).

Multe vorbe româneşti îşi modifică sensul în funcţie de natura subiectului. Dacă subiectul acţiunii este o persoană sau un agent însufleţit, verbele exprimă acţiuni, dacă subiectul este un lucru, verbele respective indică stări sau poziţii în spaţiu (cf. *omul merge* — *şoseaua merge, ceasul merge*). Anumite modificări se produc în sfera verbelor tranzitive; atunci cînd sînt folosite cu sens absolut (fără complement), ele capătă o funcţie de calificare (*cf. În familia noastră toţi au o*

[111] Cf. I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 53—54.

[112] Cf. I. EVSEEV, *Semantica verbului*, p. 140—158.

ocupaţie : unul cîntă, altul scrie, altul desenează etc.)[113].

Anumite tipuri de structuri ale polisemiei iterative sînt specifice adjectivelor. Astfel, adjectivele româneşti au dezvoltată polisemia semantico-sintactică rezultată de pe urma procesului de substantivare ; aproape orice adjectiv poate fi folosit în funcţie substantivală prin „substanţializarea" calităţii : *nou — nou(l), frumos — frumos(ul), abstract — abstract(ul)* etc. În structura adjectivelor derivate din teme substantivele se reproduc cu regularitate două sensuri : un sens relativ (sau posesiv) şi un sens calificativ (cf. *metalic*+de (din) metal ; 2. „pătrunzător, strident (*voce metalică*) ; *urban*=1. care ţine de oraş ; 2. politicos, manierat (*ton urban*) ; profesoral=1. care ţine de profesor (*sală profesorală*) ; 2. „pretenţios, pedant" (*ton profesoral*) etc.

Numeralele au structuri semantice atît de omogene, încît iterativitatea tipului de metonimie specifică acestei părţi de vorbire are un caracter de regularitate aproape „matematică" : orice numeral poate fi folosit atît pentru denumirea numărului abstract, cît şi pentru cifra care îl reprezintă (cf. *doi*=1. număr avînd în numărătoare locul între unu şi trei ; 2. cifra 2 sau *II* ; *trei*=1. număr avînd în numărătoare locul între doi şi trei ; 2. cifra 3 sau III etc.).

Prin caracterul său regulat şi iterativ polisemia se aseamănă cu derivarea morfematică. Ambele procese duc la îmbogăţirea vocabularului, cu deosebirea că polisemia (căreia i se poate spune şi *derivare semantică*) îmbogăţeşte limba cu sensuri noi, iar derivarea afixală pune la dispoziţia vorbitorului cuvinte noi. Tot aşa cum un cuvînt nou, derivat cu ajutorul unui prefix sau sufix, trebuie să se integreze într-un anumit model de derivare, sensurile noi apar pe baza unui transfer specific unui grup de cuvinte. În limbă nu există metafore sau metonimii singulare din punctul de vedere al relaţiilor care stau la baza acestor transferuri. Fiecare trop concret, inclusiv metaforele poetice, se integrează într-un anumit *model de derivare semantică*. În caz contrar, noul sens nefiind motivat semantic, nu va putea fi decodat de către ascultător sau cititor. De pildă, cînd N. Labiş foloseşte metafora *toga unui soare (Să vă palpite viaţa*

[113] I. EVSEEV, AUT, vol. VI, 1969, p. 105—116.

ca-n zbor pe cer colunii, / Sub toga unui soare blajin și ideal), cu sensul de „acoperămînt; protecție"; această metaforă funcțională poate fi întîlnită și în limba comună, în care denumirile de haine și veșminte sînt folosite cu sensul de „acoperămînt" (cf. *mantia pămîntului, plapuma zăpezii, hainele/veșmintele primăverii, calota glacială* etc.).

Cele două procedee de îmbogățire a lexicului, derivarea semantică și derivarea afixală, se găsesc în raporturi de interdependență, de multe ori concurînd între ele. Același model semantic poate caracteriza atît raporturile dintre sensurile cuvintelor polisemantice, cît și relațiile dintre două cuvinte aparținînd unei paradigme derivaționale. De pildă, modelul semantic *„acțiune — rezultatul (obiectul) acțiunii"* se realizează în limba română pe două căi: prin intermediul polisemiei infinitivelor lungi substantivate (cf. *acuzare*=1. „acțiunea de a cauza"; 2. „acuzație", *adăugare*=1. „acțiunea de a adăuga" 2. „adaos"; *afirmare*=1. acțiunea de a afirma; 2. „afirmație"; ceea ce se afirmă" etc.) sau pe calea derivării sufixale (*acuza — acuzație, afirma — afirmație, a adăuga — adaos* etc.). În felul acesta, se obțin formații paralele care constituie o sursă importantă a sinonimiei românești:

acuzare — acuzație, demonstrare — demonstrație, calculare — calculație, exclamare — exclamație, insultare — insultă, socotire — socoteală, construire — construcție etc.

5.3.5. STRUCTURA CUVÎNTULUI POLISEMANTIC

Caracterul de sistem al polisemiei lexicale se dezvăluie și în modul de organizare a sensurilor din sfera unui cuvînt polisemantic. Lexicologia contemporană, valorificînd în bună măsură experiența alcătuirii dicționarelor explicative, a demonstrat că sfera fiecărui polisemantem este o *structură* alcătuită din două sau mai multe sensuri, reunite, pe de o parte, printr-un înveliș sonor comun, iar, pe de altă parte, sudate între ele prin legături de ordin semantic. Pentru ca polisemantemul să alcătuiască o structură sînt obligatorii ambii

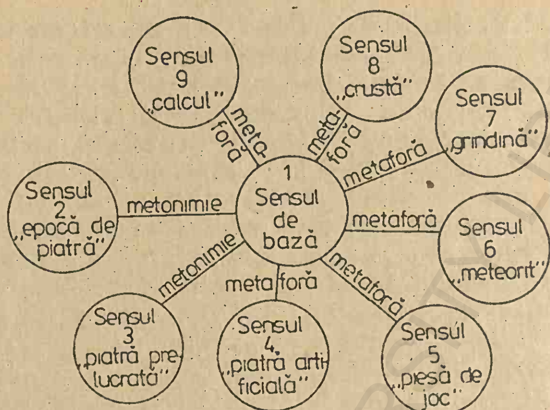
factori. Identitatea formei sonore, atunci cînd nu este dublată de o legătură internă dintre sensuri, duce la dezintegrarea sferei polisemantemului și la apariția omonimiei lexicale (cf. *lună*$_1$ „astrul nopții" — *lună*$_2$ „perioadă de timp"). Sensurile cuvîntului polisemantic, deși au valori intensionale și extensionale diferite, sînt reunite printr-o serie de trăsături semantice comune. Existența acestor legături este, de fapt, factorul care înlesnește transferul denumirii ce se efectuează prin metaforă, metonimie sau sinecdocă.

În sfera polisemantemului factorul structural determinant îl reprezintă sensul de bază sau sensul principal, care constituie, de regulă, nucleul tuturor semnificațiilor. „Orice cuvînt — arată Tatiana Slama-Cazacu — are un nucleu semantic fundamental relativ stabil și care poate fi modificat de context numai în anumite limite : acest nucleu reprezintă unitatea în varietate" [114]. De exemplu, cuvîntul *piatră*, conform *DLRM* are în limba română următoarele sensuri : 1. Nume generic dat rocilor comune, dure și casante ; 2. (În expresia *epoca de piatră*) = epocă arheologică ce se caracterizează prin utilizarea de către om a uneltelor de piatră ; 3. Bucată de piatră prelucrată ; obiect făcut dintr-o asemenea bucată (cf. *piatră litografică*) ; 4. Material pietros, fabricat pe cale artificială (cf. *piatră de mozaic*) ; 5. Piesă folosită la unele jocuri, confecționată din piatră, os sau lemn ; 6. *(Pop.)* Aerolit, meteorit ; 7. Grindină ; 8. *(Pop.)* Crustă de săruri minerale care se depune cu vremea pe pereții unui vas în care se fierbe apă sau se păstrează vin ; 9. *(Med.)* Calcul.

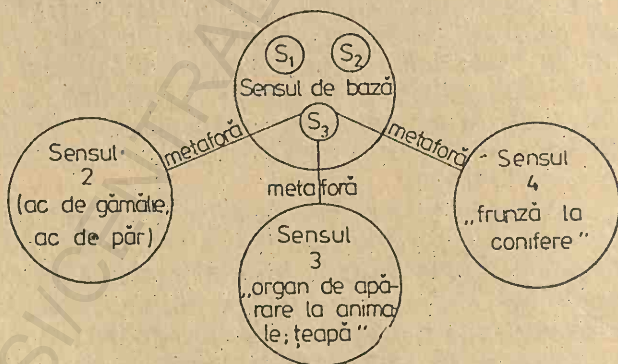
Toate sensurile derivate au ca punct de plecare sensul de bază al cuvîntului. Structura semantică a acestui cuvînt poate fi redată grafic în felul următor (v. fig.).

Legătura dintre sensurile cuvîntului polisemantic poate fi evidențiată prin intermediul analizei componențiale, deoarece legăturile dintre sensuri se realizează prin intermediul unor seme ce alcătuiesc conținutul sememelor. Sensurile derivate pot avea ca focar de expansiune sensul principal, în totalitatea semelor componente, sau numai unul dintre aceste semne. De exemplu,

114 *La structuration dynamique des significations*, p. 113—114.

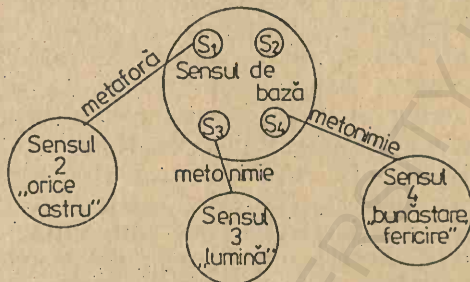
sensul de bază al cuvîntului *ac* include următoarele seme componente: S_1=instrument; S_2=serveşte la cusut; S_3=subţire şi ascuţit la capăt; S_4=are o gaură prin care se trece aţa. Toate sensurile derivate se bazează pe asemănarea dintre *ac* şi obiectele respective, adică reproduc în sfera lor semul S_3 „subţire şi ascuţit". Grafic configuraţia polisemantemului *ac* poate fi redată astfel:

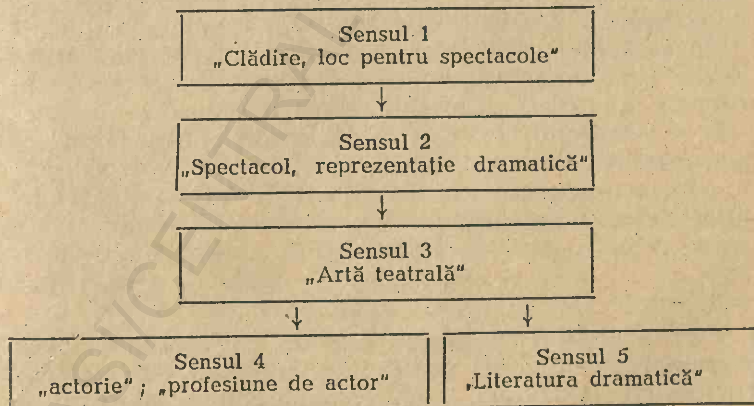
În alte cazuri, diverse sensuri derivate iradiază de la seme diferite din componenţa sensului de bază. Astfel, cuvîntul *soare* se poate descompune în următoarele seme: S_1=astru; S_2=central pentru sistemul nostru planetar; S_3=incandescent şi luminos; S_4=întreţine viaţa pe pămînt. De la acest sens derivă alte sen-

suri : 2. orice astru care are lumină proprie ; 3. lumina și căldura care vin de la soare ; 4. (*fig.*) bunăstare, fericire.

Legăturile dintre sensuri au următoarea reprezentare grafică :

Pentru menținerea integrității polisemantemului nu este nevoie ca toate sensurile derivate să pornească de la sensul său de bază. În limbă există numeroase exemple de cuvinte polisemantice la care derivarea sememelor se face „în lanț". De pildă, diversele sensuri ale cuvîntului *teatru* pot fi ordonate astfel :

Legăturile dintre sensurile polisemantemului (motivarea semantică) este cu atît mai vie, cu cît tipul de metaforă, de metonimie sau sinecdocă este mai productiv în limbă. Iterativitatea legăturilor menține în conștiința purtătorilor limbii integritatea polisemantemului.

5.4.0. OMONIMIA

O m o n i m e (gr. *homos* „la fel", *onoma* „nume") se numesc cuvintele care au forme sonore identice, dar sensuri diferite, fără vreo legătură între ele.

De exemplu: *bar*$_1$ „unitate de măsură a presiunii atmosferice", *bar*$_2$ „loc de odihnă și refugiu la unele jocuri de copii", *bar*$_3$ „local în care se vînd băuturi alcoolice, cafea etc. și în care consumatorii stau de obicei în picioare sau pe scaune înalte în fața tejghelei"; *moț*$_1$ „șuviță de păr din frunte sau din creștetul capului", *moț*$_2$ „român din Munții Apuseni"; *pistol*$_1$ „revolver", *pistol*$_2$ „veche monedă de aur a unor țări europene"; *rom*$_1$ „băutură alcoolică", *rom*$_2$ „țigan"; *roman*$_1$ „specie a genului epic", *roman*$_2$ „persoană care făcea parte din statul roman; locuitor al Romei" etc.

Omonimia este privită, pe bună dreptate, ca un fenomen al lexicului opus sinonimiei. „În timp ce sinonimia constituie manifestarea unui mod de organizare a cuvintelor în jurul unui referent, ale cărui aspecte particulare sînt redate prin termenii sinonimi, omonimia este manifestarea unui proces contrariu: același corp fonetic trimite la doi referenți diferiți"[15]. Omonimele lexicale reprezintă nucleul categoriei mai generale a *omofoniei* lingvistice (cf. *supra*, 3.6.) care se întîlnește la nivelul tuturor unităților limbii:

a) la nivelul morfemelor *(omomorfie)*: terminația *-ă* la substantive (*mamă, masă*), verbe (*cîntă, pleacă*) etc.

b) la nivelul formelor gramaticale ale unuia și aceluiași lexem sau ale unor lexeme diferite (*omoformie*): *cîntă*$_1$ (vb., 3 sing.) — *cîntă*$_2$ (vb., 3 pl.) *ouă*$_1$ (sub. pl.) — *ouă*$_2$ (vb., 3 sing. și pl.), *sare*$_1$ (sub. sing.) — *sare*$_2$ (vb., 3 sing.) etc.

c) la nivelul cuvintelor diferite, în totalitatea paradigmelor morfologice sau numai la formele lor de bază (*omonimie lexicală*): *milă*$_1$ „compătimire, îndurare" — *milă*$_2$ „unitate de măsură pentru lungimi"; *mină*$_1$ (reg.) „loc subteran cu zăcăminte", *mină*$_2$ „expresie a feții"; *pană*$_1$ „formație epidermică cornoasă la păsări", *pană*$_2$ „defecțiune la motor"; *rîs*$_1$ „specie de mamifer sălbatic

[15] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 84.

din familia felinelor, linx", *rîs₂* „acțiunea de a rîde" etc.

d) la nivelul construcțiilor, propozițiilor și modelelor sintactice (*omonimie sintactică*): *așteptarea oaspeților* = 1. „oaspeții așteaptă pe cineva sau ceva"; 2. „cineva îi așteaptă pe oaspeți".

Spre deosebire de alte categorii de omofone, omonimele lexicale autentice aparțin, de regulă, aceleiași părți de vorbire și coincid atît în pronunțare, cît și în scriere.

5.4.1. CAUZELE OMONIMIEI

Omonimele lexicale, ca și alte categorii de omofone, se întîlnesc în diverse limbi. Aceasta înseamnă că ele au în limbă o existență reală și nu sînt produsul creației unor lingviști [116]. Apariția omonimelor este legată de acțiunea unor cauze obiective ale evoluției sistemelor lingvistice. Dar, spre deosebire de alte categorii semasiologice, cum ar fi polisemia sau sinonimia, omonimele nu corespund unor necesități obiective de funcționare a sistemului.

Omonimele apar pe următoarele căi:

1) Ca urmare a unor procese fonetice convergente sau a unor modificări în structura morfologică a cuvintelor, care duc la coincidențe fonice ale unor lexeme diferite: *încinge₁* „a arde cu o flacără mare" <lat. *incendere*; *încinge₂* „a (se) înfășura peste mijloc cu o cingătoare" <lat. *incingere*; *semăna₁* „a pune, a arunca sămînță în pămîntul pregătit prealabil" <lat. *seminare*, *semăna₂* „a avea trăsături comune cu altcineva sau altceva" <lat. *similare*; *laț₁* „nod larg la capătul unei sfori" <lat. * *laceus*; *laț₂* „despicătură îngustă de lemn" (var. *leaț*) <magh. *léc* etc.

2) Ca urmare a coincidenței dintre formele sonore ale cuvintelor autohtone sau moștenite din latină și a împrumuturilor mai tîrzii din alte limbi: *jurui₁* „a face să se

[116] Deși există și păreri contrarii, după care omonimia este o falsă problemă a lingvisticii: „Din punctul de vedere al teoriei generale a limbii, omonimia ni se pare o falsă problemă, întrucît ea se referă nu la identitatea sau deosebirea dintre semnele lingvistice ca atare, care constituie singurul obiectiv de cercetare a lingvistului, ci numai la identitatea denotatelor" (A. V. Isačenko, *O grammatičeskoj omonimii*, în „Vprósy jazykoznanija", 1961, nr. 1, p. 29).

rotească" *jur*+*ui*; *jurui*$_2$ (reg.) „a făgădui" <magh. *gyürüzni*; *lac*$_1$ „întindere de apă" <lat. *lacus*, *lac*$_2$ „preparat chimic pentru vopsit" <germ. *Lack*; *naş*$_1$ „grad de rudenie" <*nun*+*aş*, *naş*$_2$ „numele literei *n* din alfabetul chirilic"<sl. *naší*; *tort*$_1$ „fir tors de cînepă" <lat. *tortus*, *tort*$_2$ „prăjitură din mai multe straturi de aluat" <germ. *Torte* etc.

3) Ca urmare a coincidenţei întîmplătoare a cuvintelor împrumutate din limbi diferite: *jale*$_1$ „tristeţe, mîhnire" <sl. *žalĭ* *jale*$_2$ „nume de plantă" „*(Salvia)*" <magh. *zsalya*, *mol*$_1$ (Chim.) „moleculă-gram" <germ. *Mol*; *mol*$_2$ „dig de piatră în port" <fr. *môle*; *patron*$_1$ „cartuş" <germ. *Patrone*, *patron*$_2$ „proprietar, protector" <lat. *patronus*; *violă*$_1$ „instrument muzical cu coarde" <it. *viola*, *violă*$_2$ (Bot.) „toporaş" <lat. *viola*; *zar*$_1$ „cub mic cu puncte folosit la jocuri cu noroc" <tc. *zar*, *zar*$_2$ (reg.) „broască de la uşă" <magh. *zár* etc.

4) În urma împrumutului de omonime din altă limbă: *marcă*$_1$ „unitate monetară în unele ţări europene" <germ. *Mark*, *marcă*$_2$ „provincie de frontieră în statul franc" <germ. *Mark*, *marcă*$_3$ „timbru poştal" <germ. *Marke*; *pascal*$_1$ „unitate de măsură a presiunii" <fr. *pascal*, *pascal*$_2$ „referitor la Paşti" <fr. *pascal* etc.

5) În urma adaptării fonetice sau morfologice a unor cuvinte străine, care în limba respectivă se deosebeau prin forma lor sonoră, iar în limba română se pronunţă la fel: *rutină*$_1$ „experienţă; obişnuinţă" <fr. *routine*, *rutină*$_2$ „substanţă chimică extrasă din unele plante, folosită în medicină" <fr. *rutine*; *şpalt*$_1$ (Tipogr.) „zaţ aşezat în formă de coloană lungă pe copia căruia se fac corecturile" <germ. *Spalte*, *şpalt*$_2$ „piele subţire de calitate inferioară folosită pentru căptuşeli şi feţe de încălţăminte" <germ. *Spalt* etc.

6) În urma proceselor de derivare, cînd cuvintele cu acelaşi radical formate cu ajutorul unui prefix sau sufix polisemantic sau omonimic tind să se separe prin sensurile lor: *prescrie*$_1$ „a indica, a arăta", *prescrie*$_2$ (înv.) „a transcrie un text", *ciocănaş*$_1$ „ciocan mic" <*ciocan*+suf. dim. *-aş*, *ciocănaş*$_2$ „muncitor care sparge cu ciocanul şi scoate sare în ocne" <*ciocan*+*-aş*, suf. cu valoarea numelui de agent; *măluros*$_1$ „atacat de mălură (despre cereale)" <*mălură*+*-os*, *măluros*$_2$ „cu maluri abrupte" <*mal*+*-ur-*+*-os* etc.

7) Prin dezagregarea structurii semantice a unui cuvînt, în urma ruperii legăturii dintre sensuri: *boia*$_1$ însemna la început numai vopsea (indiferent de culoare), iar apoi *boia*$_2$ a căpătat înțelesul de „praf de ardei"; *lună*$_1$ „astru, satelit al pămîntului", *lună*$_2$ „interval de timp, egal cu aproximativ a douăsprezecea parte a anului", *scăunaș*$_1$ „scaun mic", *scăunaș*$_2$ (*înv.*) „negustor, comisionar" (denumit astfel, probabil, din cauza faptului că avea un *scaun, bancă* (cu sensul de „tejghea"), spre deosebire de negustorul ambulant).

5.4.2. TIPURI DE OMONIME

În lucrările teoretice consacrate omonimiei lexicale, ca și în practica lexicografică, există două puncte de vedere diferite asupra categoriilor de cuvinte care intră în sfera fenomenului discutat. Adepții unei concepții mai largi asupra omonimiei includ în categoria omonimelor lexicale orice complexe sonore identice sau apropiate, care prezintă diferențe în planul conținutului. Interpretarea omonimiei în sens larg duce, în cele din urmă, la desființarea limitelor dintre omonimie lexicală și omomorfie sau omografie, dintre omonimie și polisemie. „Cuvintele cu mai multe sensuri — scrie acad. Iorgu Iordan — se numesc omonime"[117]. Omonimia, într-o accepțiune mai restrînsă, este circumscrisă la cuvinte identice ca formă, dar cu etimologii diferite: *poliță*$_1$ „suport de scîndură" <sl. *polica, poliță*$_2$ „act financiar" <it. *polizza*; *ramă*$_1$ „cadru pentru o fotografie, un tablou" <rus. *rama,* germ., *Rahmen, ramă*$_2$ „vîslă" <fr. *rame* etc.

În lexicologia și lexicografia românească actuală predomină o concepție mai largă asupra omonimiei, deși există deosebiri esențiale între categoriile de cuvinte omofone pe care autorii diverselor dicționare le includ în sfera omonimiei lexicale.

Omonimele lexicale cuprinse în dicționare, deși în linii mari corespund definiției („cuvinte cu forme identice, dar cu sensuri diferite") se grupează în mai multe tipuri, după cauzele care au generat apariția lor, după

[117] Iorgu IORDAN, LRC, p. 39.

gradul de apropiere a formelor, după gradul de toleranță a vorbitorilor față de prezența lor în limbă. Se pot distinge următoarele tipuri de omonime :

1) *Omonimele propriu-zise* sau *omonimele totale*, adică cuvinte aparținînd aceleiași părți de vorbire care coincid la toate formele lor și au, de regulă, etimologii diferite : *baie*$_1$ „scăldat, scăldătoare" <sl. *banja*, *baie*$_2$ „mină" <magh. *bánya* ; *bancă*$_1$ „scaun lung pentru mai multe persoane" <fr. *banc*, *bancă*$_2$ „întreprindere financiară" <it. *banca* ; *leu*$_1$ „mamifer carnivor din familia felinelor", *leu*$_2$ „unitate monetară principală în România" ; *liră*$_1$ „instrument muzical" <fr. *lyre*, lat. *lyra*, *liră*$_2$ „nume de unități monetare din unele țări" <it. *lira* etc.

2) *Omonimele parțiale* sînt denumite uneori și *omonime false*[118], întrucît ele coincid numai la unele forme ale cuvintelor și se diferențiază la altele. În acest grup intră atît omonimele cu etimologii diferite, cît și omonimele apărute prin dezagregarea polisemiei cuvîntului. De exemplu : *caval*$_1$ „fluier ciobănesc" (pl. *cavale*) — *caval*$_2$ „șanț de irigat" (pl. *cavaluri*) ; *corn*$_1$ (pl. *coarne*) — corn$_2$ (pl. *cornuri*), *brac*$_1$ „cîine de vînătoare" (pl. *braci*) — *brac*$_2$ „deșeu" (pl. *bracuri*), *moț*$_1$ (pl. *moțuri*) — *moț*$_2$ (pl. *moți*) etc.

3) *Omonimele morfologice* sînt forme identice ale cuvintelor aparținînd unor părți de vorbire diferite, de aceea, ele sînt denumite și *omoforme*. De exemplu : *cer*$_1$ (sub. n.) — *cer*$_2$ (vb. 3 sing. și pl.), *fluier*$_1$ (subs. n.) —*fluier*$_2$ (vb. 1 sing.) ; *tremur*$_1$ (subst. n.) — *tremur*$_2$ (vb. 1 sing.) ; *vine*$_1$ (pl. de la *vînă*) — *vine*$_2$ (vb. 3 sing. de la *a veni*) etc.

4) *Omonimele lexico-gramaticale* provin de pe urma transpoziției unui cuvînt dintr-o parte de vorbire în alta, fără modificarea formei morfologice : *absolut*$_1$ (adj.) —*absolut*$_2$ (subst.) —*absolut*$_3$ (adv.), *drept*$_1$ (adj.) — *drept*$_2$ (adv.), *muncitor*$_1$ (adj.) — *muncitor*$_2$ (subst.) etc.

După datele obținute în urma cercetării tipurilor de omonime cuprinse în *Dicționarul limbii române literare contemporane (DLRC)*, ultimul tip de omonimie ocupă primul loc[119]. Explicația acestui fapt este destul de simplă :

[118] B. TRANKA, *Bemerkung zur Homonimie*, TCLP, 1931, nr. 4, p. 154.

[119] M. BUCĂ și I. EVSEEV, PS, p. 105 și urm.

limba română se numără printre limbile în care fenomenul conversiunii părţilor de vorbire este foarte frecvent. Aproape orice adjectiv poate fi folosit ca substantiv sau adverb [120]. S-au substantivat formele verbale ale supinului şi o bună parte a participiilor. Acestea din urmă trec, de asemenea, cu multă uşurinţă în categoria adjectivelor. Avînd în vedere frecvenţa mare a fenomenului de conversiune a părţilor de vorbire, unii cercetători, pe bună dreptate, consideră că în cazul formelor substantivate sau a participiilor adjectivizate, ca şi la alte tipuri de conversiuni, nu avem a face cu omonimie, ci mai curînd cu o polisemie condiţionată sintactic. „Schimbarea categoriei lexico-gramaticale a cuvintelor (substantive devenite adjective, adjective devenite substantive etc.), exprimarea prin desinenţe diferite a categoriei gramaticale a cuvintelor sau limitarea flexiunii (de exemplu, în cazul verbului, la anumite diateze) determină apariţia de omonime numai în cazul cînd cuvintele respective îşi schimbă şi sensul lexical. Astfel, dacă sensul lexical rămîne acelaşi, deşi cuvîntul poate fi trecut în altă categorie decît cea din care face parte sau, uneori, poate primi forme morfologice diferite, el nu-şi pierde indentitatea, nu dă naştere la două sau mai multe omonime în limbă" [121]. Acest punct de vedere a fost adoptat de autorii noului *Dicţionar explicativ al limbii române* (DEX), în care majoritatea conversiunilor *adjectiv-substantiv, adjectiv-adverb* nu au mai fost tratate în articole separate. La explicaţia cuvîntului respectiv s-a indicat doar posibilitatea folosirii lui cu funcţie de substantiv. De pildă, *savant, -ă, savanţi, -te*, adj., s.m. şi f. „(Persoană) cu cunoştinţe vaste şi temeinice, care creează în domeniul ştiinţei" ; *scandinav, -ă, scandinavi, -e* 1. S.m. „Persoană care face parte din una dintre populaţiile de bază ale Scandinaviei" ; 2. Adj. „care aparţine Scandinaviei sau populaţiilor ei".

Dar autorii dicţionarului analizat nu au aplicat acest principiu în cazul tuturor conversiunilor. Astfel, au tra-

120 Ioana DIACONESCU, *Substantivarea adjectivului în limba română*, SMFC, II, 1962, p. 197—278.

121 Paula DIACONESCU, *Omonimia şi polisemia*, PLG, I, p. 142.

tat în articole de dicționar diferite derivatele postverbale (formele de supin și participiu) și formele care au trecut în categoria adjectivelor. De exemplu : *sărit*$_1$ s.n. „Acțiunea de a sări ; săritură" ; *sărit*$_2$, *-ă*, Adj. (*fam.*) „Smintit, țicnit, aiurit, nebun".

Separarea formelor substantivate de supin sau participiu de adjectivele omofone și considerarea lor ca omonime a fost dictată, probabil, de faptul că aceste coincidențe sînt uneori mai supărătoare decît alte tipuri de omofonii (cf. *infra* 5.7.3).

5) *Omonimele derivaționale*[122] (cf. *supra* 5.7.2) provin de pe urma proceselor de derivare prefixală sau sufixală, cînd unei rădăcini cu mai multe sensuri i se atașează un morfem de derivare cu sensuri și funcții diferite. De pildă, în limba română cu ajutorul sufixului *-ie* (*-ărie*) de la substantive nume de agent (*argintar, aurar, cojocar, dulgher, rotar, tăbăcar* etc.) se pot obține substantive cu mai multe sensuri : 1) „meseria practicată de persoana respectivă" (*ceasornicărie*$_1$ — „meseria ceasornicarului", *dogărie* „meseria dogarului", *blănărie*$_1$ „meseria blănarului" ; 2) „atelierul în care se lucrează sau prăvălia unde se vînd produsele" (*ceasornicărie*$_2$ „atelierul ceasornicarului", *dulgherie*$_2$ „atelierul dulgherului", *blănărie*$_2$ „atelierul blănarului ; magazinul în care se vînd blănuri", *fierărie*$_2$ „atelierul fierarului" ; 3) „obiecte confecționate în atelierul respectiv" (*blănărie*$_3$ „sortimente sau obiecte de blană", *fierărie*$_3$ „obiecte din fier").

Acest tip de omofonii prezintă mari dificultăți de interpretare, deoarece este foarte greu de stabilit cu exactitate dacă în cazurile menționate mai sus avem a face cu fenomenul polisemiei sau cu cel al omonimiei. Grăitor în acest sens este modul în care derivatele respective sînt interpretate în DEX, unde se observă numeroase inconsecvențe de la un cuvînt la altul. În unele cazuri, sînt considerate omonime sensurile de „meserie" și „atelier" (*ceasornicărie, ornicărie, dogărie* etc.) la altele, în categoria omonimelor sînt trecute sensurile „meserie" și „obiecte confecționate" (*blănărie, fierărie, rotărie* etc.). La multe dintre cuvintele acestui grup perechile de sensuri sau toate cele trei tipuri de sensuri

[122] Paula DIACONESCU, *op. cit.*, p. 135—137.

sînt considerate polisemii (*argintărie, dulgherie, croitorie, tăbăcărie* etc.). Întrucît tipul de omonime derivaționale de felul celor analizate mai sus se apropie foarte mult de omonimele semantice, ar trebui să fie considerate omonime derivaționale, în adevăratul sens al cuvîntului, numai derivatele cu un sufix sau prefix identic de la rădăcini omonimice, de tipul: *mușchi*$_1$ — *mușchios*$_1$ „care a prins mușchi (lichene)"; *mușchi*$_2$ — *mușchios*$_2$ „musculos"; *păsui*$_1$ — *păsuire*$_2$ „răgaz, amînare".

6) *Omonimele semantice*[123] reprezintă categoria cea mai controversată a lexicologiei. După cum s-a mai spus (cf. *supra* 5.7.2.), ele sînt rezultatul dezintegrării cuvîntului polisemantic ca urmare a ruperii legăturii dintre sensuri. Într-adevăr, foarte puțini vorbitori ai limbii române își dau seama că între cuvîntul *somnișor*$_1$, denumirea populară a macului, și diminutivul *somnișor*$_2$ de la *somn* („stare fiziologică de repaus") ar exista vreo legătură. Asemănarea dintre formele sonore ale acestor cuvinte pare, la prima vedere, pur accidentală. În realitate, denumirea *somnișor* dată macului are o dublă motivare prin cuvîntul *somn(ișor)*: floarea acestei plante are proprietatea de a se închide odată cu apusul soarelui, iar semințele ei s-au folosit din vechime ca mijloc de provocare a somnului.

Tot așa cum pierderea motivării dintre forma cuvîntului și obiectul denumit se explică prin cauze extralingvistice, probabil, și ruperea legăturilor dintre sensurile unui cuvînt se explică, de asemenea, nu prin factori de natură lingvistică, ci prin cauze de ordin cultural-istoric. De pildă, distanțarea dintre sensul diminutivului *peniță*$_1$ „pană mică de pasăre, penișoară" și *peniță*$_2$ placă metalică concavă cu vîrf ascuțit și despicat folosită la scris" a fost determinată de modificările produse în cultura materială a oamenilor care au trecut de la pana de gîscă la instrumente mai perfecționate de scris. Dacă totuși legătura dintre cele două sensuri se mai simte, aceasta se datorează sensului metaforic al cuvîntului *pană*, precum și faptului că pana de gîscă a rămas simbolul scriitorului.

[123] Termenul a fost introdus în lingvistică de către Ch. BALLY, *Traité...*, p. 44.

În orice limbă, există, fără îndoială, omonime care, altădată, alcătuiau în conştiinţa vorbitorilor o unitate, iar astăzi se resimt ca forme lingvistice străine una de cealaltă. Este însă foarte greu de stabilit limitele care despart omonimia şi polisemia, căci acolo unde pentru unii vorbitori nu există nici o legătură între două denumiri asemănătoare, pentru alţii o asemenea legătură poate să existe. De fapt, nici lexicografii nu au întotdeauna criterii mai sigure de delimitare între omonimie şi polisemie, deşi căutări în acest sens au existat [124]. Este interesantă încercarea de a aplica procedeul analizei componenţiale (semice) pentru a stabili dacă două unităţi lingvistice sînt omonime sau formează un caz de polisemie. „Dacă fasciculele de seme din structura unui lexem desemnează clase total diferite de obiecte şi exprimă noţiuni diferite, şi dacă între trăsăturile lexicale distinctive nu se poate stabili nici un semn de identificare comun, atunci lexemul respectiv se constituie din două unităţi omonimice. De pildă *babă*$_1$ are următoarele seme componente 1. animat; 2. uman; 3. femeie; 4. bătrînă, care nu coincid cu semele omonimului său *babă*$_2$ 1. obiect; 2. bîrnă; 3. de lemn: pentru sprijin [125].

Caracterul labil al limitelor dintre polisemie şi omonimie îşi găseşte reflectarea în dicţionarele lingvistice. Nu odată au fost semnalate numeroase cazuri în care aceleaşi forme sînt interpretate într-un dicţionar ca sensuri ale unui cuvînt polisemantic, iar în altele considerate omonime [126].

7) Omonimele tolerabile şi intolerabile (distincţie propusă de I. Coteanu) se deosebesc între ele prin predispoziţia lor de a se pune în „stări conflictuale" în procesul folosirii în limbă. Omonimele intolerabile au drept caracteristică faptul că toate formele lor sînt identice (cf. omonimele totale sau propriu-zise). „Identitatea

[124] Finuţa ASAN, *Observaţii cu privire la omonime*, PLG, II, p. 113—124; V. MOLDOVAN şi B. ISPAS, *Polisemie sau omonimie?*, AUT, nr. 11, p. 387—395; M. G. ARSENJEVA, T. V. STROEVA, A. P. HOZANOVICI, *Mnogoznačnost i omonimija*, Leningrad, 1966.

[125] Livia VASILUŢĂ, *Consideraţii asupra omonimiei semantice*, CL, XXI, (1976), nr. 1, p. 60—61.

[126] I. ZAPOROŽAN, *Redarea omonimelor în unele dicţionare*, în „Probleme de lexicologie şi lexicografie", Chişinău, 1968, p. 84—95.

tuturor formelor nu este însă singura caracteristică a acestei categorii. Mai trebuie ca omonimele în discuţie să funcţioneze în acelaşi grai şi în acelaşi stil de limbă, altfel spus, să apară în contexte de acelaşi tip [127]. De exemplu, cuvintele *leu*₁ „animal din familia felinelor" şi *leu*₂ „unitate monetară", deşi au toate formele identice (*lei, leilor*) nu pot fi considerate omonime intolerabile, deoarece ele nu apar în acelaşi context, ceea ce înlătură pericolul de a confunda leul din cuşcă sau din grădina zoologică cu leul din buzunar.

Omonimele tolerabile sînt două sau mai multe cuvinte care nu coincid în toate formele gramaticale, deosebindu-se totodată prin însuşirile lor stilistico-funcţionale. I. Coteanu include în această categorie şi omografele (cf. *bárem* şi *barèm, bói* „făptură, înfăţişare, aspect" şi *boí* „colora, vopsi"), precum şi omoformele (cf. *dragă* (adjectiv) şi *dragă* (substantiv) „maşină de adîncit sau de curăţat albia unui rîu") [128].

Rolul coincidenţei parţiale sau totale a formelor cuvintelor omonimice, uneori este mai puţin hotărîtor decît factorul stilistico-funcţional, atunci cînd avem în vedere gradul de toleranţă a limbii faţă de omonimie.

5.4.3. ROLUL OMONIMIEI ÎN EVOLUŢIA LIMBII

O serie de cercetători şi chiar unele şcoli lingvistice au atribuit omonimiei un loc de prim ordin printre factorii care determină şi guvernează evoluţia limbii. În concepţia reprezentanţilor geografiei lingvistice (şcoala lui J. Gilliéron) omonimia este considerată o „boală" periculoasă a limbii, împotriva căreia sistemul lingvistic adoptă o serie de măsuri „terapeutice" [129]. Conflictul omonimic, datorat coincidenţei formelor sonore cu sensuri complet diferite, susţineau aceştia, duce, în cele din urmă, la eliminarea uneia dintre forme prin înlocuirea acesteia cu un alt cuvînt. De pildă, în limba fran-

[127] I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 85.

[128] *Ibidem*, p. 85—86.

[129] J. GILLIÉRON, *La faillite de l'étymologie phonétique*, Neuveville, 1919; *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, 1921.

ceză cuvîntul *moudre* „a mulge" <lat. *mulgere* a fost înlocuit prin *traire, tirer,* din cauza omonimiei lui cu *moudre* „a măcina" <lat. *molere.*

Alții, dimpotrivă, consideră că omonimia ocupă un loc periferic în sistemul limbii, iar atenția acordată acestui fenomen de către lingviști este în mare măsură exagerată, deoarece pentru vorbitori, în procesul folosirii limbii, omonimia pare că nici n-ar exista [130].

Problema ar trebui pusă în mod diferențiat de la o limbă la alta, deoarece nu toate limbile dispun de un număr aproximativ egal de omonime, și ca atare, gradul de intoleranță față de acest fenomen este diferit.

Absența unui dicționar complet de omonime [131], ca și deosebirile ce există în modul de interpretare a omonimiei în diverse lucrări lexicografice românești, nu ne permit deocamdată să facem aprecieri mai exacte privind locul omonimelor, distribuția sau ponderea diferitelor tipuri de omonime în vocabularul limbii române. Dar, în urma investigării unor anumite zone ale vocabularului [132], se poate afirma totuși că limba română nu se numără printre limbile care vădesc o predispoziție prea mare pentru omonimie. Lucrul acesta se explică prin faptul că în limba română, spre deosebire de engleză sau franceză, predomină cuvintele compuse din două sau trei silabe [133], ceea ce reduce simțitor probabilitatea unor coincidențe fonice întîmplătoare. Căci s-a constatat existența unui raport direct între numărul de omonime și lungimea cuvintelor. Astfel, în noul *Dicționar de la Oxford* sînt înregistrate 2 500 de omonime (în tradiția limbii engleze conversiunile nu sînt considerate omonime). Dintre ele, 89% sînt cuvinte monosilabice, 9,1% bisilabice și numai 0,9% sînt formate din trei silabe.

[130] V. I. ABAEV, *O podače omonimov v slovare*, „Voprosy jazykoznanija", 1957, nr. 3, p. 31.

[131] *Dicționarul de omonime* (forma litografiată) elaborat de G. BULGĂR și Al. POPESCU-MIHĂIEȘTI cuprinde un număr de 1 179 cuvinte-titlu printre care, alături de omonime lexicale, figurează și alte tipuri de omofonii.

[132] I. COTEANU (LRCV) analizează omonimele cuprinse la literele A și B; I. EVSEEV, PS, discută omonimele din DLRLC de la litera S.

[133] Cf. Alexandra ROCERIC-ALEXANDRESCU, *Fonostatistica...*, p. 143.

Alt factor care nu a favorizat dezvoltarea exagerată a omonimelor este legat de particularitățile dezvoltării istorice a limbii române, care nu a cunoscut în aceeași măsură forța distructivă a legilor fonetice ca limba franceză, de pildă, unde majoritatea omonimelor au provenit prin reducerea corpului fonetic al cuvintelor, ca urmare a contracției diftongilor, formării vocalelor nazale și dispariției unor terminații. De aceea, în franceză numeroase cuvinte care continuă să se scrie diferit se pronunță la fel: *saint*$_1$ *„sfînt"*, *sein*$_2$ *„sîn"*, *sain*$_3$ „sănătos", *cinq*$_4$ „cinci", *ceint*$_5$ „legat la brîu", *seing*$_6$ „semnătură" etc.

Totuși în vocabularul românesc există un număr de omonime față de care limba manifestă o anumită toleranță, întrucît ele nu perturbează funcționalitatea sistemului ei lexical. Prezența omonimelor este suportată în limbă, datorită faptului că majoritatea lor sînt omonime parțiale. Ele se diferențiază atît prin paradigmele lor de declinare sau conjugare, cît și datorită contextului care înlătură ambiguitatea (cf. *supra*, 3.3.6). Stările conflictuale în care pot apărea omonimele sînt înlăturate și prin aceea că majoritatea omonimelor limbii române (avem în vedere omonimele autentice) aparțin unor stiluri funcționale diferite. Această diferență stilistică este susținută, de regulă, și de o distanțare tematică, ceea ce duce la apariția următoarelor deosebiri în folosirea omonimelor:

1) Un cuvînt aparține limbajului comun, iar omonimul său se întîlnește într-un anumit limbaj special (profesional): *bor*$_1$ „marginea pălăriei" — *bor*$_2$ (*Chim.*) „metaloid aflat în sărurile acidului boric", *bar*$_1$ „local" — *bar*$_2$ (Fiz.) „unitate de măsurare a presiunii atmosferice", *locativ*$_1$ „privitor la casele închiriate" — *locativ*$_2$ *(Lingv.)* „caz al declinării în unele limbi, care arată locul", *lux*$_1$ „somptuozitate, bogăție, belșug" — *lux*$_2$ *(Fiz.)* „unitate de măsură a iluminării", *pană*$_1$ (la păsări) — *pană*$_2$ (la motor), *rai*$_1$ „paradis" — *rai*$_2$ (Nav.) „roată de lemn sau metal prin care e rulată parîma", *sol*$_1$ „persoană trimisă undeva cu o misiune specială" — *sol*$_2$ „stratul superior și afînat al scoarței pămîntului" — *sol*$_3$ *(Muz.)* „a cincea treaptă din gama majoră tip; sunetul și nota corespunzătoare" etc.

2) Un cuvînt face parte din lexicul limbii comune sau din stilul literar al limbii, iar omonimul său se folosește în dialecte sau în limbajul popular: *cocon*$_1$ *(pop.)* „termen de politețe; domn — *cocon*$_2$ „înveliș protector din fire pe care le secretează larvele unor insecte; gogoașă"; *coardă*$_1$ „fir elastic, fir împletit" — *coardă*$_2$ *(reg.)* „spadă, sabie"; *dată*$_1$ „timp calendaristic" — *dată*$_2$ *(reg. și pop.)* „soartă" (În expresia: *Așa i-a fost data*); *rudă*$_1$ „rudenie" — *rudă*$_2$ (reg.) „prăjină, par"; *țiglă*$_1$ „piesă de argilă arsă folosită la învelitul caselor" — *țiglă*$_2$ *(reg.)* „frigare" etc.

3) Un cuvînt face parte din lexicul uzual, iar omonimul său este învechit: *arcan*$_1$ „laț" — *arcan*$_2$ (înv.) „secret"; *dietă*$_1$ „regim alimentar special" — *dietă*$_2$ (înv.) „adunare legislativă în unele țări europene din trecut"; *mapă*$_1$ „scoarțe de carton sau piele, pentru ținut hîrtii" — *mapă*$_2$ (înv.) „hartă geografică"; *pistol*$_1$ „revolver" — *pistol*$_2$ (înv.) „ban de aur"; *roată*$_1$ „cerc din metal sau lemn cu spițe sau plin care pune în mișcare un vehicul" — *roată*$_1$ (înv.) „unitate militară egală aproximativ cu o companie" <rus. *rota*; *taler*$_1$ „vas plat; disc, platou la balanță" — *taler*$_2$ (*înv.*) „monedă de argint care a circulat în țările românești" etc.

Numărul omonimelor, tipurile lor, ca și repartizarea după diverse zone ale vocabularului diferă de la o limbă la alta. În limba română, după cum s-a putut constata, omonimia afectează în special zonele periferice ale vocabularului, ceea ce explică, în bună parte, toleranța față de acest fenomen. Atunci cînd omonimele încep să reprezinte un fenomen perturbant al procesului de comunicare, limba ia măsuri „profilactice" prin înlocuirea unuia dintre ele cu un alt cuvînt. Interesant de observat este faptul că intoleranța aceasta se manifestă atît pentru omonimele totale, cît și pentru cele parțiale. Probabil, un factor hotărîtor îl constituie prezența unor omonime în straturile lexicului activ, care înlesnește întîlniri mai dese dintre acești „gemeni falși" ai limbii. Așa s-a întîmplat, de pildă, cu substantivul *fur*, care a fost înlocuit prin *hoț*, datorită coincidenței cu forma persoanei I a verbului *a fura*. I. Coteanu aduce și alte exemple de înlocuiri cauzate de fenomenul omonimiei. „Astfel, este foarte posibil ca *pisoi* „pui de pisică" să fi scos din circulație pe *pisoi* „unealtă de pisat în piuliță, pisălog", iar *porumb* „Zea

mais", să fi făcut ca în Muntenia pasărea din familia columbaceelor să se numească aproape exclusiv prin diminutivul *porumbel,* ca să nu se confunde cu planta. Adjectivul *nou* ar fi trebuit să aibă pluralul feminin şi neutru *nouă* . . ., dar *nouă* venea în omonimie cu singularul feminin. Sub presiunea masculinului care şi-a extins şi în alte cazuri desinenţa la plural *-i,* cf. formele dialectale munteneşti *crivăţi, îngheţăţi,* dar şi *tălpi, străzi,* devenite literare în dauna mai vechilor *talpe, strade, nouă* a fost modificat în *noi*" [134]. Ultimul exemplu ne arată posibilitatea interferenţei dintre factorul omonimiei şi cel al analogiei. Din acest punct de vedere, este interesant un caz al conflictului omonimic care a afectat o serie de forme analogice ale limbii române. Avem în vedere fenomenul omofoniei substantivelor postverbale care au coincis cu formele participiilor şi adjectivelor de origine participială derivate de la acelaşi verb: *numerotat*$_1$ (subst.) „acţiunea de a număra, numărătoare" — *numerotat*$_2$ (adj.) „care poartă un număr", *sărat*$_1$ (subst.) „faptul de a săra, sărare" — *sărat*$_2$ „care conţine sare", *săturat*$_1$ (subst. în expresia : *a mînca pe săturate)* — *săturat*$_2$ (adj.) „sătul", *spălat*$_1$ „acţiunea de a spăla" — *spălat*$_2$ (adj.) „curat", *spoit*$_1$ (subst.) „faptul de a spoi" — *spoit*$_2$ „văruit" etc. Acest tip de omofonie se vădeşte a fi intolerabilă în limba română. Fenomenul adjectivării participiilor fiind mai activ, formele respective tind să înlăture omonimele lor substantivale, prin trecerea lor în fondul pasiv al limbii. Acest fenomen poate fi observat pe baza comparaţiei dintre dicţionarele mai vechi ale limbii, în care substantivele de tipul *păţit, născut, păzit* etc. nu aveau nici o notaţie stilistică, cu dicţionarele mai recente (DEX), în care ele sînt notate ca fiind rare, învechite sau populare. Într-adevăr, în limba actuală foarte multe dintre aceste substantive au fost înlocuite sau tind să fie înlocuite de infinitivele lungi (cf. *născut — naştere, strîns — strîngere, sfărîmat — sfărîmare, sleit — sleire* etc.) sau prin derivatele sufixale cu funcţie de *nomina actionis* (cf. *păţit — păţanie, ciupit — ciupeală, încurcat — încurcătură, stricat — stricăciune* etc.). Desigur, aceasta nu este decît o tendinţă, deoarece ponderea substantive-

[134] I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 84.

lor *nomina actionis* terminate în *-t* sau *-s* este încă destul de mare (cf. *cules, prășit, scris, spălat, măturat* etc.).

Este evident că omonimia, fără a constitui un factor hotărîtor în dezvoltarea vocabularului, reprezintă totuși un element reglator care nu poate fi neglijat atunci cînd studiem evoluția sistemului lexical și gramatical al limbii române.

5.4.4. FUNCȚIILE STILISTICE ALE OMONIMELOR

Chiar și cei care consideră omonimia ca fenomen absolut negativ al limbii, exagerînd uneori rolul perturbant al omofoniei lingvistice, recunosc totuși omonimelor o singură virtute : posibilitatea lor de a servi ca mijloc de creare a ambiguității voite, specifice jocului de cuvinte, calamburului, epigramei și altor forme ale satirei și umorului [135].

Calamburul (fr. *calembour* „glumă") este un procedeu stilistic, cu efect umoristic, care exprimă echivocul, prin prezența în același text a unuia sau a mai multor omonime [136]. De exemplu : „Nu contest că femeile au *rostul* lor pe lume. Dar odată ajunse neveste îți strică toate *rosturile*" (T. Mușatescu).

Calamburul se folosește, în special, în stilul epigramistic. Autorii creează cu ajutorul omonimelor, în mod voit, posibilitatea unei duble interpretări. Efectul stilistic constă în aceea că lectorul descoperă sensul adevărat al cuvîntului, în pofida sensului aparent, pe care ni-l impune textul epigramei :

„Un bour tînăr — M.S. —
Cînd năvăli să mă răstoarne,
Își rupse unul dintre coarne
În pieptu-mi matur, dar vînjos.
Și eu, adept al lui Christos,
Milos de orice *dobitoc*,
M-aplec și *cornu'* rupt de jos
Pe frunte i-l lipesc la loc"

(Cincinat Pavelescu)

[135] A. A. REFORMATSKIJ, *Vvdenie v jazykoznanie*, Moscova, 1955, p. 60

[136] Gh. N. DRAGOMIRESCU, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975, p. 121.

Unui poet (epitaf)

Poetul nostru, plin de har,
Zace-n pămînt la Murfatlar.
Invidios cum să nu fii ?
El chiar şi mort e printre *vii* !

(Caten Popescu)

Ca mijloc de a crea ambiguitatea şi aluzia se foloseşte nu numai omonimia, ci şi polisemia cuvintelor. În ambele cazuri, de fapt, echivocul e numai aparent, deoarece cititorul este pregătit, într-un fel sau altul, pentru a decoda sensul urmărit de autor. Acestui scop servesc explicaţiile sau dedicaţiile care de multe ori preced textul epigramei, precum şi cunoaşterea de către cititor a unor amănunte în plus despre fenomenul sau persoana vizate în epigramă :

La curtea cu juri din Piatra-Neamţ, unde a pledat mai multe procese cu mare succes moral, dar nu pecuniar.

„Juraţii-au fost de data asta
Mult mai cinstiţi ca acuzatul :
L-au *achitat !*
Dar el, sînt sigur
N-o să-şi *achite* avocatul !"

(Cincinat Pavelescu)

Fabulă de ... circulaţie

„*Leul,* criţă la volan,
Prins de a vitezei febră,
A intrat într-un *fazan*
Şi l-a omorît pe ... *zebră* !"

(Al. Clenciu)

În multe epigrame este folosită omonimia dintre numele proprii (nume de persoane, denumiri de reviste, instituţii etc.) şi apelativele de la care au provenit acestea, cu scopul de a „reîmprospăta" forma internă a numelui, atrăgînd atenţie asupra concordanţei dintre esenţa feno-

menului și denumirea lui sau, dimpotrivă, subliniind contradicția dintre formă (denumire) și conținut :

Fostului ministru Lupu la altă serată de la palatul regal, cînd l-au surprins în flagrant delict de galanterie cu altă doamnă cu părul brun.

„La serata de la curte
Domnu *Lupu* făcea curte,
Însă altcuiva.
Și-nțeles-am adevărul
Că un *Lup* își schimbă părul,
Dar năravul ba !"

(Cincinat Pavelescu)

Revistei „Urzica"

„*Urzicuța*, vasăzică,
(Nu știu de-i va fi pe plac)
E, oricum, mai rar *urzică*
Și mai des este . . . spanac !"

(Traian Gărduș)

Caricaturistului arhitect Șt. Cocioabă

„Ca umorist ai mult noroc,
Și numele te-ajută-n treabă . . .
Rîd toți cînd desenezi un bloc
Semnînd alăturea COCIOABĂ !"

(Mircea Popescu)

5.5.0. SINONIMIA

S i n o n i m e (gr. sunônumos „cu același nume") sînt cuvinte diferite ca formă, dar apropiate sau identice ca sens.

De exemplu : *bază — temelie — fundament ; bucurie — veselie — bună dispoziție ; cauză — motiv — pricină ; civic — cetățenesc — patriotic ; desperare — deznădejde ; față — chip — obraz ; mulțumire — satisfacție ;*

a munci — a lucra ; a ordona — a porunci — a comanda — a dispune ; a pedepsi — a sancţiona — a condamna — a osîndi ; a sosi — a veni ; prudent — precaut — prevăzător ; ridicol — caraghios — ilar — rizibil etc.

Prezenţa sinonimelor în sistemul lexical este un fenomen pozitiv, căci pune la dispoziţia vorbitorului un sistem diversificat şi suplu pentru a-şi exprima cu cea mai mare precizie atît diferitele faţete şi chipuri mereu schimbătoare ale lumii în perpetuă mişcare, cît şi atitudinea sa faţă de fenomenele şi obiectele denotate. De aceea, este legitim interesul de care s-a bucurat această categorie semasiologică din partea specialiştilor şi a unui public larg [137].

Două sau mai multe cuvinte alcătuiesc o *serie* sau un *grup sinonimic*. Extensiunea grupului poate fi diferită în funcţie de natura denotatului, de sfera vocabularului căreia îi aparţine cuvîntul, de specificul naţional al sistemului lexical. Se ştie că sinonimia este un indiciu al bogăţiei limbii, dar prezenţa ei nu constituie o necesitate în toate sferele limbii. Sinonimia, de pildă, creează o serie de inconveniente în sistemele terminologice. Termenul ştiinţific ideal nu ar trebui să aibă sinonime, căci sinonimia în acest domeniu duce la crearea unor duble inutile. În realitate însă, în toate domeniile ştiinţei avem multe serii de termeni paraleli (cf. *bisextil — bisect, odometru — podometru, planiglob — planisferă, consoană palatalizată — consoană muiată, conjunctiv — subjonctiv ; natriu — sodiu, azot — nitrogen* etc. După cum remarcă I. Coteanu, „în limbajul ştiinţific, sinonimia perfectă, totală sau absolută nu constituie decît o întîmplare cu caracter excepţional, explicabilă fie prin provenienţa termenilor sinonimi din limbi diferite, din şcoli ştiinţifice diferite, fie prin modificarea unei nomenclaturi etc." [138]

[137] În lexicologia românească, deşi lipsesc studii cu caracter monografic asupra sinonimiei, există un număr important de lucrări consacrate diverselor aspecte ale categoriei în discuţie : Gh. BULGĂR, LR, 1959, nr. 2 ; DS, Bucureşti, 1972, Rodica BOGZA, AUB, 18, 1960 ; M. BUCĂ, LR, 1956, nr. 1 ; AUT, V (1967), VI (1968) ; VII (1868), VIII (1970), IX (1971) ; SL, 1974 ; Maria BOJAN, CL, 1967, 1 ; B. KELEMEN, ACILER, I, 1970 ; Ştefan MUNTEANU, „Orizont", 1967, nr. 12 ; Mircea RADU, LL, XIII, 1967 ; Luiza SECHE, CL, 1967, nr. 1 ; Elena SLAVE, „Sistemele limbii", 1970 ; Maria KIRALY, AUT, XI (1960) ; G. I. TOHĂNEANU, LR, 1964, nr. 5 ; LR, 1967, nr. 3 ş.a.

[138] I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 78.

Gradul de aderență sinonimică a cuvintelor este legat de natura sensului lexical. Se observă, că obiectele concrete au mai puține sinonime decît noțiunile abstracte. Cuvintele *apă, masă, creion, televizor, sare, lingură, cuțit* etc. fie că nu au sinonime, fie că se sinonimizează cu un număr redus de cuvinte. Sinonimia în domeniul concretului, de fapt, este aproape întotdeauna un fenomen de *polionomie*, sau de *cvasisinonimie*. De pildă, cuvîntul *masă*, deși intră într-o serie analogică cu *birou — scrin — măsuță — tejghea* etc. nu este sinonim cu acestea deoarece fiecare din membrii grupului denumesc diverse tipuri de mese, diferite ca formă și destinație. Și în cadrul lexicului abstract, se observă o disproporție evidentă între numărul de sinonime care denumesc noțiunile pozitive și abundența de termeni sinonimici folosiți pentru a desemna fenomene negative. Este impresionant șirul de cuvinte și expresii ale limbii române pe care vorbitorii îi folosesc pentru a infiera prostia, lenea, hoția, amoralismul etc. *Prost — prostan* (înv.) — *prostănac — prostănău — prostolan (fam.) — prostovan* (fam. și pop.) — *bleot* (reg.) — *bobletic* (reg.) — *idiot — imbecil — cretin — gogoman* (fam.) — *limitat* (fig.) — *mărginit* (fig.) — *obtuz* (fig.) — *redus* (fig.) *mangosit* (reg. și fam.) — *nătărău — nătăfleț — nătîng — nătîntoc* (înv. și reg.) — *năvleg* (reg). — *neghiob — nerod — netot — pliurd* (reg.) — *tembel — tîmp — tîmpit — tont — tontălău* (fam.) — *tontolete* (pop.) — *vlad* (pop.). La acestea se mai adaugă un șir întreg de expresii și locuțiuni : *prost ca noaptea — un prost și jumătate — prost fără pereche — prost de dă în gropi — prostul-proștilor — lovit (bătut, pălit, trăsnit) cu leuca (în cap) — greu de cap — cap pătrat (sec, de lemn, de bostan, de dovleac) — cap umplut cu tărîțe — cap de bou — puțin la minte — slab la (de) minte — deștept ca oaia — sărac cu duhul — Tănase tot Tănase* etc.

După cum reiese din majoritatea definițiilor date sinonimelor, în cadrul sinonimiei se disting cel puțin două categorii de echivalențe semantice : 1. cuvinte identice ca sens ; 2. cuvinte cu sensuri apropiate. În legătură cu legitimitatea includerii în sfera sinonimiei a uneia sau a altei din cele două tipuri de echivalente lexicale s-au exprimat păreri diferite. După unii lingviști, numai cuvintele din prima categorie, care exprimă aceeași noțiune

sau denumesc același obiect putînd să se substituie în orice context, trebuie considerate sinonime autentice. Prin urmare, în limba română am putea numi sinonime numai cuvintele de tipul *dragoste* — *iubire* ; *soție* — *nevastă* ; *secol*—*veac* ; *tinerețe* — *junețe* etc.

Cuvintele cu sensuri foarte apropiate și totuși diferite (*tristețe* — *jale* ; *prieten* — *tovarăș* ; *căldură* — *arșiță* ; *repede* — *rapid* ; *ceferist* — *feroviar* etc.) ar urma să fie excluse din sfera sinonimiei și subsumate, eventual, unei alte categorii semantice, pe care unii lingviști o numesc *omoionimie* [139] sau *polionimie* [140].

Totuși în majoritatea studiilor teoretice, cît și în lucrările de lexicografie predomină un punct de vedere mai larg asupra sinonimiei, considerîndu-se că sinonime pot fi atît cuvintele cu sensuri absolut identice, cît și cuvintele cu sensuri apropiate, care se deosebesc printr-o serie de trăsături de ordin semantic, afectiv-stilistic sau funcțional.[141]. Dar aceste deosebiri trebuie să fie neesențiale, și neutralizabile, permițînd substituirea cuvintelor respective în anumite contexte, fără a se pierde din vedere identitatea obiectului desemnat.

5.5.1. SINONIME ABSOLUTE ȘI SINONIME RELATIVE

În discuțiile privind sinonimia nu odată s-a pus următoarea întrebare : există oare în limbă două cuvinte absolut identice ? Înainte de a răspunde la această întrebare este, desigur, necesar să precizăm ce trebuie să înțelegem prin termenul *identic*. Identitatea, în acest caz, nu se referă la formă, deoarece sinonime pot fi numai cuvintele cu un înveliș sonor diferit. Prin urmare, identitatea se referă la latura internă a cuvîntului, sensul lexical, și la valențele lui funcționale (valoarea stilistică, frecvența, posibilitățile de îmbinare cu alte cuvinte în limbă etc.). Existența unor asemenea cuvinte este contes-

[139] St. ULLMANN, *Précis de sémantique française*, p. 180.

[140] H. KOZIOL, *Grundzüge der englischen Semantik*, p. 55.

[141] M. BUCĂ, *Probleme teoretice ale sinonimiei*, p. 65 ; M. BUCĂ, I. EVSEEV, *PS*, p. 136 : „sinonimele sînt cuvinte care desemnează aceeași clasă de obiecte și exprimă aceeași noțiune, deosebindu-se, în majoritatea cazurilor, fie prin nuanțe stilistice, fie prin nuanțe semantice, fie prin toate aceste tipuri de nuanțe".

tată de o serie de lingviști [142]. Într-adevăr, o serie de cuvinte, care, la prima vedere, au sensuri și funcții identice, dacă sînt supuse unei analize mai atente, dezvăluie o serie de nuanțe de sens sau conotații stilistice, care împiedică înlocuirea lor în anumite contexte. Determinarea identității semantico-funcționale a cuvintelor în mare măsură va depinde de simțul lingvistic al vorbitorului, de gradul lui de cultură, de finețea și profunzimea analizei.

Deși probabilitatea ca două unități lexicale să coincidă ca sens și întrebuințare este foarte mică, totuși asemenea cuvinte există. Ele poartă denumirea de *sinonime absolute*. Ca exemple de sinonime absolute, adică cuvinte identice din punct de vedere semantic și stilistic, se dau următoarele perechi : *aflux—afluență, antagonic—antagonist, desperare—deznădejde, dragoste—iubire, lexic—vocabular, a memora — a memoriza, necontenit — neîncetat, secol — veac, selenar — lunar* etc. Desigur, numărul sinonimelor absolute nu este mare, deoarece existența unor asemenea dublete lexicale nu este justificată în limbă. Ele reprezintă un „lux" nepermis în sistemul limbii, care își drămuiește cu grijă inventarul unităților semnificative, înzestrînd orice semn lingvistic cu o funcționalitate maximă. Se înțelege că prezența în sistemul lexical al limbii a unor dublete este un fenomen întîmplător și temporar. Două cuvinte care, la un moment dat, au coincis ca sens, ca valoare stilistică și distribuție, tind să se diferențieze între ele, sau unul din cuvinte, nevalorificat sub aspect funcțional, poate să treacă în fondul pasiv al limbii, iar apoi să dispară. Un număr impresionant de dublete lexicale în limba română se datorează proceselor de derivare. Mai ales în secolul trecut, au apărut două șiruri de substantive postverbale terminate în *-ție* și *-țiune* : *formație — formațiune, conflagrație — conflagrațiune, declarație — declarațiune, filiație — filiațiune, petiție — petițiune, stație — stațiune, transcripție — transcripțiune* etc. Din aceste perechi, unele s-au diferențiat semantic (cf. *formație — formațiune, stație — stațiune*), la altele însă, cînd sensul a rămas același, unul dintre dublete (de regulă, terminat în *-țiune*) a trecut în fondul pasiv al limbii (*constituțiune, petițiune, populațiune, situațiune* etc.).

[142] M. BUCĂ, I. EVSEEV, PS., p. 121.

Sinonimele relative se deosebesc prin nuanțe semantice, prin valorile lor stilistice, prin sfera de utilizare sau prin posibilitățile de combinare cu alte cuvinte. În funcție de natura deosebirilor dintre două sinonime, se pot distinge următoarele categorii de sinonime relative :

a) *Sinonimele ideografice* sînt cuvinte cu aproximativ același înțeles. Astfel, sinonimele *veselie* — *bucurie*, vesel — *bucuros*, deși se referă la aceeași stare de bună dispoziție a omului, se deosebesc printr-o serie de nuanțe ale sensului. Cineva poate să fie vesel fără o anumită cauză de ordin moral, un om bucuros are întotdeauna un motiv special pentru a se bucura. Veselia poate să fie o trăsătură permanentă a cuiva (*el este un om vesel*), bucuria este un sentiment trecător. Nu coincide nici modul de manifestare a celor două sentimente : un om bucuros poate să nu-și exteriorizeze starea lui sufletească, în timp ce veselia presupune o anumită voioșie, exuberanță și expansivitate în mișcări, mimică, vorbire etc. Sinonimele ideografice se deosebesc prin trăsături de ordin semantic care au în vedere :

1) gradul de manifestare a unei calități : *bun* — *excelent, mare* — *imens* — *colosal, inteligent* — *sagace, umed* — *ud, fricos* — *laș, răutăcios* — *rău* — *hain* etc.

2) intensitatea unei acțiuni sau a unui fenomen : *a striga* — *a țipa, a arunca* — *a azvîrli, a se jena* — *a se rușina ; a dojeni* — *a certa, a umezi* — *a uda ; frig* — *ger ; căldură* — *arșiță ; furtună* — *uragan* etc.

3) sfera de cuprindere a noțiunii : *rută* — *drum ; inteligență* — *perspicacitate ; sarcină* — *obligație ; scuză* — *dezvinovățire ; dascăl* — *învățător* — *profesor* etc.

Sinonimele ideografice prezintă cele mai mari dificultăți în stabilirea grupurilor sinonimice. „Cînd se afirmă că două sau mai multe cuvinte sînt sinonime dacă au *aproximativ* același sens, se dă lui „aproximativ" valoarea din limbajul curent. Într-o cercetare riguroasă, el este însă derutant, căci o aproximație poate să fie mare, foarte mare, mică sau foarte mică. Pe care s-o luăm în considerație în definiție ? Întrebarea se vădește cu atît mai legitimă, cu cît *aproximativ* se referă la un concept nu prea bine conturat nici el, la conceptul de sens. Nu se știe, așadar, ce întindere are zona de fenomene căreia i se poate aplica termenul *aproximativ*, fiindcă nu se știe cu exactitate dorită ce este sensul. Din această cauză

exercițiile practice, foarte vechi și foarte utile din anumite puncte de vedere, de construire de serii sinonimice suferă de o puternică doză de subiectivism" [143]. Este foarte greu de stabilit anumite criterii precise care să ne permită să facem distincția dintre relația de sinonimie și alte tipuri de raporturi semantice specifice grupurilor tematice, seriilor analogice și asociative etc. În orice caz, greșeala cea mai frecvent întîlnită în dicționarele de sinonime constă în confundarea raportului de sinonimie cu cel de hiponimie. În cadrul aceluiași grup sinonimic nu pot figura cuvinte care se află în raportul de incluziune (hiponimie) specific genului și speciei. De pildă, nu se pot sinonimiza, deși acest lucru se întîmplă foarte frecvent [144], cuvintele *scriitor* — *poet* — *dramaturg* — *autor* — *prozator* etc., căci scriitorul în raport cu poetul, dramaturgul, prozatorul, romancierul, nuvelistul etc. este o noțiune generică, iar cuvîntul *autor*, la rîndul său, are o sferă mult mai largă decît cea a cuvîntului *scriitor*.

b) *Sinonimele stilistice* exprimă aceeași noțiune și denumesc același obiect sau aceeași clasă de obiecte, deosebindu-se prin una sau mai multe trăsături de ordin stilistic. Valoarea stilistică a sinonimelor reiese în evidență prin comparația lor cu un membru nemarcat al seriei, care aparține stilului neutru, iar sinonimele lui să se caracterizeze printr-o nuanță livrească, poetică, familiară, populară etc. În cadrul seriilor sinonimice ale limbii române întîlnim următoarele opoziții stilistice :

1. Neutru — livresc : *ardoare* — *ardență* (livr.), *cuvînt* — *verb* (livr.), *comesean* — *conviv* (livr.), *denigrare* — *vituperație* (livr.), *destin* — *fatum* (livr.) — *fortună* (livr.), *dezaprobare* — *oprobriu* (livr.), *docil* — *obedient* (livr.), *generozitate* — *munificență* (livr.), *învechit* — *vetust* (livr.), *privare* — *privațiune* (livr.), *singurătate* — *solitudine* (livr.), — *solitarism* (livr.), *veridicitate* — *veracitate* (livr.) etc.

2) Neutru — poetic : *cristal* — *cleștar* (poet.), *cărunt* — *nins* (poet.), *ceresc* — *celest* (poet.), *rege* — *crai* (poet.), *minunat* — *divin* (poet.), *inexistență* — *neființă* (poet.), *pămînt* — *glie* (poet.), etc. Fiecare limbă are la dispoziție un anumit număr de termeni care prin forma lor sonoră, prin asociațiile pe care le trezesc, ca și prin folosi-

[143] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 75.
[144] *Dicționar de sinonime*, București, 1970.

rea lor frecventă în diversele genuri ale poeziei culte sau populare au căpătat un anumit „nimb" poetic. Cele mai multe dintre cuvintele poetice au un sens figurat (cf. *muză, nimfă, strună, hău, abis* etc.).

3) Neutru — popular: *albie* — *troacă* (pop.), *a auri* — *a întrauri* (pop.), *soldat* — *cătană* (pop.), *salvare* — *mîntuire* (pop.) — *izbăvire* (pop.), *divorț* — *despărțenie* (pop.), *doctorie* — *doftorie* (pop.), *dor* — *alean* (pop.), *lalea* — *tulipan* (pop.), *soartă* — *scrisă (pop.)* etc. Limba română posedă sisteme întregi de termeni din diverse zone ale vieții și experienței care au o forță de expresie și evocare mult mai mare decît echivalentele lor „oficiale". Astfel, alături de denumirile obişnuite ale lunilor de proveniență latină limba română are pentru fiecare lună una sau mai multe denumiri populare „care se înșiră, unul după altul, într-un exuberant lanț lingvistic, mărturisind despre fantezia jucăușă, despre neastîmpărata putere asociativă a poporului nostru" [145]: *ianuarie* — *cărindar* (pop.) — *gerar* (pop.) — *genar* (pop.), *februarie* — *faur* (pop.) — *făurar* (pop.); *martie* — *mărțișor* (pop.) — *germănar* (pop.), *aprilie* — *prier* (pop.) — *florar* (pop.), *mai* — *florar* (pop.), *iunie* — *cireşar* (pop.), *iulie* — *cuptor* (pop.), *august* — *gustar* (pop.), — *măslar* (pop.) — *secerar* (pop.), *septembrie* — *răpciune* (pop.) — *brumărel* (pop.) — *vinicer* (pop.), *octombrie* — *brumărel* (pop.) — *brumar* (pop.), *noiembrie* — *promorar* (pop.), *decembrie* — *ningău* (pop.).

4) Neutru — familiar: *arteziană* — *țîșnitoare* (fam. și pop.), *mărinimos* — *galanton* (fam.), *soție* — *nevastă* (fam.) — *consoartă* (fam.), *crai* — *donjuan* (fam.), *băutură* — *pileală* (fam.), *burlac* — *becher* (fam.) etc. Majoritatea cuvintelor cu o nuanță familiară se deosebesc de sinonimele lor neutre și din punct de vedere semantic, întrucît implică în sensul lor o notă negativă (ironică sau depreciativă). De exemplu, cuvîntul *gheșeft* (fam.) în raport cu sinonimul său *afacere* conține și o nuanță depreciativă, afacere măruntă, de regulă, necinstită.

5) Neutru — regional: *praf* — *colb, căruță* — *cocie* (reg.), *brîu* — *șerpar* (reg.), *compas* — *sistar* (reg.), *coșciug* — *copîrșeu* (reg.), *varză* — *curechi* (reg.), *cartofi* — *crumpi* (reg.) — *barabule* (reg.), *căciulă* — *cușmă* (reg.),

[145] G. I. TOHĂNEANU, Teodor BULZA, *O seamă de cuvinte românești*, Ed. Facla, Timișoara, 1976, p. 13.

lăutar — *ceteraş* (reg.), *vioară* — *scripcă* (reg.) — *ceteră* (reg.), *portocaliu* — *narangiu* (reg.), *herghelie* — *stavă* (reg.) etc. Numărul cuvintelor din lexicul regional care au pătruns în unele stiluri ale limbii literare este considerabil, însă nu toate regionalismele au un corespondent perfect în limba comună, iar, de multe ori, sinonimia aceasta este numai aparentă. O serie de cuvinte cu caracter regional sînt folosite în limba literară numai ocazional, în unele opere literare cu funcţia de a reda „culoarea locală", fără a fi opuse cuvintelor limbii comune. Or, pentru ca două cuvinte să fie considerate sinonime, ele trebuie să se întîlnească, să se opună şi să se substituie, în acelaşi timp. „Orice sinonimie presupune o situaţie concretă. De aceea, la determinarea ei trebuie să se ţină seamă: a) de repartiţia dialectală a termenilor; b) de repartiţia stilistico-funcţională a lor"[146]. De pildă, cuvîntul *roşie* „tomată" are ca sinonim dialectal pe *paradaisă*, cuvînt circumscris mai ales ariei bănăţene care, cu greu ar putea fi admis ca sinonim al cuvîntului *roşie* sau *tomată* în sistemul limbii literare. Caracterul oarecum „închis" şi limitat al cuvîntului regional, adesea este dublat şi de o diferenţă privind natura denotatului. Se ştie că de multe ori deosebirile dintre denumiri ascund nişte diferenţe de ordin denotativ. Astfel, faptul că în diverse regiuni ale ţării obiectul de îmbrăcăminte femeiască care ţine locul fustei constînd dintr-o bucată dreptunghiulară de stofă ţesută în casă şi împodobită cu flori sau motive naţionale, se numeşte cînd *fotă*, cînd *opreg*, *vîlnic*, *catrinţă* sau *zadie* se explică prin deosebirile chiar în modul de a confecţiona sau a purta obiectul respectiv. Aceste cuvinte sînt *etnografisme* care nu pot constitui sinonime în sensul strict al cuvîntului.

În categoria sinonimelor stilistice pot fi incluse şi perechile de cuvinte care se deosebesc prin frecvenţa lor în limbă, cf.: *defăimător* — *infamator* (*rar*), *demnitate* — *dignitate* (*rar*), *amurg* — *murg* (*rar*), *desfidere* — *desfid* (*rar*) etc., prin provenienţa lor (cuvinte autohtone — cuvinte împrumutate) sau se opun sub aspect diacronic (neologisme, arhaisme); de exemplu: *cadou* — *prezent* (înv.), *dicţionar* — *vorbar* (înv.), *difăimător* — *difamant* (franţuzism), *mînire* — *mîhniciune* (înv.), *desperat* —

[146] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 77.

apelpisit (înv.), *sentimentalism* — *simţimintalism* (înv.), *neprefacut* — *nefăţărit* (înv.), *a varia* — *a feluri* (înv.), *strălucitor* — *eclatant* (franţuzism), *respingător* — *execrabil* (franţuzism) etc.

c) *Sinonimele semantico-stilistice* se deosebesc între ele atît prin diverse nuanţe de sens, cît şi prin valorile lor stilistice. De exemplu, între cuvintele *bătaie* — pe de o parte şi sinonimele sale *pălmuială* — *cotonogeală* — *mardeală* nu este numai o deosebire de ordin stilistic (*bătaie* aparţine stilului neutru, *pălmuială* şi *cotonogeală* au o nuanţă familiară, iar *mardeală* este un cuvînt argotic). Ele se diferenţiază şi prin sensurile lor, *păruială* este o bătaie fără urmări prea grave şi presupune o acţiune reciprocă ; *cotonogeală* şi *mardeală* înseamnă bătaie mare, zdravănă, cu deosebirea că sinonimul *cotonogeală* presupune „bătaie zdravănă cu ciomagul sau cu bîta" (DLRLC). Deosebiri de ordin semantic şi stilistic vom descoperi şi în cadrul grupului de sinonime : *călătorie* — *deplasare* — *promenadă* — *croazieră* — *turneu*. Substantivul *deplasare* presupune o călătorie în interes de serviciu şi este specific stilului oficial ; *promenadă*, cuvînt livresc, înseamnă o plimbare efectuată într-un anumit loc care trezeşte un interes deosebit ; *croazieră* este un neologism şi înseamnă călătorie pe mare ; *turneu* — este un cuvînt din limbajul special şi înseamnă, de obicei, o deplasare a unei trupe artistice sau a unei echipe sportive, de regulă, pe un circuit închis, pentru a da spectacole sau a susţine meciuri în diferite localităţi.

d) *Sinonimele care se deosebesc prin distribuţia lor lexicală* pot fi atît cuvinte identice ca sens, cît şi sinonime ideografice. La cele ideografice deosebirile de distribuţie scot în evidenţă anumite diferenţe de ordin semantic, fiind în acelaşi timp cauzate de acestea din urmă. De exemplu, între sinonimele *muncă* şi *lucru* există unele diferenţieri privind nuanţele lor semantice care reies în evidenţă mai ales prin anumite asimetrii în distribuţia lor lexicală. *Muncă* este un concept mai abstract, cu o cuprindere largă care include o serie de componente semantice care lipsesc din sfera sinonimului său, de aceea, *muncă* se foloseşte în îmbinări cu caracter terminologic, social-politic şi filozofic : *dreptul la muncă, forţa de muncă ; oamenii muncii, muncă abstractă, muncă concretă, diviziunea muncii* etc. În acelaşi timp, *munca* im-

plică un efort, de aceea, în limba română acest lexem desemnează și „osteneală, strădanie", mergînd pînă la sensul, astăzi învechit, „suferință, chin, tortură", de care se leagă și expresiile *munca lui Sisif*, *muncă silnică* etc., în care nu apare sinonimul său. Cuvîntul *lucru*, presupune o activitate mai ales fizică (cf. imposibilitatea înlocuirii sinonimelor în sintagma *muncă intelectuală*), de regulă, concretă și temporară, de aceea *lucru* se sinonimizează cu *treabă*, apărînd în sintagme și expresii de tipul *am mult de lucru, a face un lucru pe dos, lucru bun, lucru rău, a-și găsi de lucru* etc.

Distribuția este uneori unicul factor care diferențiază sinonimele totale sau absolute, justificînd prin aceasta și persistența lor în limbă. Desigur, în cazul acestor sinonime compatibilitățile sau incompatibilitățile de combinare ale sinonimelor nu pot avea o explicație semantică, ci numai una legată de uzul limbii, care a fixat locul fiecărui cuvînt într-o anumită ocurență lexicală. De exemplu, *doctor* și *medic* au același sens „persoană care posedă studii medicale superioare și are dreptul de a trata bolnavii", dar distribuția lor nu coincide : în adresări folosim cuvîntul *doctor*, în timp ce în sintagme care arată diverse specialități sau calificări medicale apare sinonimul său *medic : medic primar, medic specialist, medic legist* etc.

5.5.2. SINONIME CU ACELAȘI RADICAL ȘI SINONIME CU RADICALI DIFERIȚI

Această clasificare are în vedere nu proprietățile de ordin semantic și funcțional, ci forma sinonimelor, structura lor morfologică. În cadrul seriilor sinonimice din limba română, alături de cuvintele cu rădăcini și teme diferite (cf. : *folositor — util, părere — opinie, plafon — tavan, spaimă — groază ; sens — înțeles — semnificație — rost — tîlc* etc.), avem un număr impresionant de cuvinte echivalente ca sens, avînd același radical. Aceste cuvinte se diferențiază prin următoarele mijloace : a) prin locul accentului (*ántic — antíc, arípă — áripă, matúr — mátur* etc. ; b) prin componența fonematică a cuvîntului (*colo — colea, doctor — doftor, seară — sară, mamă — mumă* etc.) ; c) printr-un prefix prezent în structura unuia

dintre sinonime (*a auri — a întrauri, a coborî — a scoborî, a bucăţi — a îmbucăţi, a puşca — a împuşca ; bătrîn — îmbătrînit, formaţie — conformaţie, frate — confrate* etc.) ; d) prin prezenţa în structura cuvîntului a unor prefixe diferite : *imoralitate — amoralitate ; ireal — nereal ; disimetrie — asimetrie ; a decoji — a descoji* etc. ; e) prin sufixe (*burghezie — burghezime ; cîntec — cînt — cîntare ; consultare — consultaţie, diavolesc — diavolicesc ; economic — economicos ; vuiet — vuială* etc.).

În legătură cu aceste perechi de cuvinte se pune întrebarea dacă ele pot fi socotite sinonime lexicale sau aparţin altor tipuri de variabilitate a formei unităţilor lingvistice. De pildă, perechile *áripă — aripă, vúltur — vultúr* etc. pot fi socotite *variante accentologice*, sinonimele *doctor — doftor, acum — acúma — acuşi — variante fonetice,* iar formaţiile *burghezie — burghezime, ireal — nereal)* — variante derivaţionale.

Desigur există posibilitatea de a exclude aceste formaţii din sfera sinonimiei, considerîndu-le *variante*, urmînd ca ele să fie tratate în cadrul sinonimiei fonetice, morfologice sau derivaţionale. Dar aceasta nu ar fi decît un mijloc de a eluda şi a simplifica problema, deoarece în cadrul sinonimelor cu acelaşi radical există o gamă vastă de raporturi formale şi funcţionale. Deosebirea dintre *acum* şi *acuma*, pe de o parte, şi *atractiv* şi *atrăgător*, sau *climă şi climat*, pe de altă parte, nu este numai de natură cantitativă, ci şi o diferenţă privind modul de funcţionare a acestor variante în limbă.

În majoritatea cazurilor, variantele derivaţionale (cu prefixe sau sufixe diferite) sînt considerate sinonime. Desigur, între variante şi sinonime nu există limite tranşante şi criterii stabile pentru a determina apartenenţa formelor la una sau alta dintre aceste categorii semantice. De aceea, în multe cazuri apar o serie de soluţii subiective. De exemplu, în DEX, formaţiile paralele, foarte numeroase în limba română, terminate în *-ţiune/-ţie* sînt tratate, de regulă, ca variante. Desigur, această rezolvare este justificată în cele mai multe cazuri, cînd varianta cu *-ţiune (concepţiune, propoziţiune, declaraţiune, petiţiune* etc.) viabile în secolul trecut astăzi au fost înlocuite prin formele în *-ţie (concepţie, propoziţie, declaraţie, petiţie* etc.). Credem însă că alta este situaţia unor perechi ca *operaţie — operaţiune, naţie — naţiune, obligaţie — obli-*

gaţiune, selecţie — *selecţiune* şi multe altele, care continuă să se folosească cu unele deosebiri de ordin semantic, stilistic sau distribuţional. De pildă, se spune : *am multe obligaţii,* dar *posedă cîteva obligaţiuni C.E.C.* ; *a face o selecţie,* dar *a transmite selecţiuni din opere* etc.

5.5.3. SINONIMELE CONTEXTUALE, FIGURATE ŞI POETICE

Sinonimele limbii comune, discutate în capitolele anterioare, se opun *sinonimelor contextuale.* Acestea din urmă reprezintă cazuri de apropiere sau chiar de identificare totală a sensurilor unor cuvinte, în anumite contexte şi situaţii. Dacă sinonimele autentice sînt identice sau foarte apropiate, în primul rînd, în sensurile lor de bază şi, de regulă, la cîteva dintre sensurile derivate, sinonimele contextuale se bazează pe o asemănare între sensurile derivate şi figurate, existente în limba comună sau generate de context. O bună parte dintre sinonimele contextuale sînt sinonime figurate [147]. De pildă, pentru a exprima noţiunea „mic" sau „neînsemnat" pot fi atrase, prin intermediul metaforei (litotei), o serie de denumiri ale obiectelor caracterizate printr-o dimensiune redusă : *pitic, liliput, mogîldeaţă, pigmeu* ; *buburuză, gîndac* ; *fărîmă, fir, firicel, pai* ; *moleculă, atom* etc.

„Ici, umbre de noroade le vezi ocărmuite / De umbra unor pravili călcate, siluite, / De alte mai mici umbre, neînsemnaţi *pitici*" (Gr. Alexandrescu).

„Voi ... Ce-n ochi nu vă vedeţi parul / Şi-un *pai* pe alţii zăriţi ; / Lingăi de pe la domnie / Şi ambiţioşi *pigmei*" (C. Bolliac).

„Nu cerşeşte un român, / Nu cerşeşte cît mai are un *pai* de nădejde-n sîn" (B. P. Haşdeu).

„Toţi îmi dau bună ziua respectuoşi, fiindcă mă văd bine îmbrăcat şi mă cred fără îndoială un *fir* de oficialitate" (A. Sahia).

[147] Elena SLAVE, *Note asupra sistemului sinonimelor figurate,* „Sistemele limbii", p. 85—95.

Atragerea sub forma unui „lanț de inducție" a cuvintelor dintr-o anumită sferă tematică, pentru a semnifica prin intermediul unui anumit trop o nouă noțiune, fenomen denumit în mod sugestiv de Iorgu Iordan „derivare sinonimică" [148], este un procedeu frecvent utilizat în sfera limbajului artistic care duce la apariția *sinonimelor poetice*. Scriitorii și poeții, în încercarea lor de a se desprinde de automatismele limbajului uzual, creează un sistem sinonimic aparte, uneori sfidînd distanțele semantice dintre cuvintele cărora le atribuie un semnificat comun.

5.5.4. SINONIMIA ȘI POLISEMIA

Studiul sinonimiei lexicale dezvăluie existența unor relații și interdependențe dintre această categorie lingvistică și alte fenomene lexicale ca omonimia, antonimia, polisemia, derivarea etc. Din această rețea de raporturi, legăturile cele mai intime se stabilesc între sinonimie și polisemie. Ca și în cazul antonimiei (cf. 5.6.0.) echivalențele dintre cuvinte pot afecta întreaga sferă semantică a cuvîntului. Două cuvinte identice în sensul lor de bază, pot coincide și la sensurile lor derivate. În această situație se află sinonimele absolute (*dragoste — iubire, aflux — afluență, lexic-vocabular* etc.).

Cazurile de coincidență sînt mai rare decît fenomenul asimetriei structurilor semantice specifice sinonimelor parțiale (relative). Necoincidențele pot fi de mai multe tipuri :

a) un cuvînt este polisemantic, iar sinonimul său are un singur sens : *garderob(ă)* — 1. dulap în care se păstrează haine ; 2. loc special amenajat în sălile de spectacol, în localurile publice ; 3. întreaga îmbrăcăminte pe care o posedă cineva) ; *vestiar* — 1. „garderobă, într-o clădire publică, încăpere de lăsat hainele".)

b) ambele sinonime sînt polisemantice, dar coincid numai la unele dintre sensurile lor :

ceas — oră coincid în sensul lor de bază „interval de timp egal cu 60 de minute" ; *(a veni la ceas tîrziu)*, dar fiecare dintre ele au și sensuri divergente : *ceas*=„orologiu" ; *oră*=„lecție, curs" *(mă duc la ore)*.

148 SLR, p. 313.

Coincidenţa parţială dintre sensurile sinonimelor polisemantice creează un cîmp de expansiune sinonimică a sensurilor cuvîntului polisemantic ; unul şi acelaşi cuvînt poate avea pentru fiecare din sensurile sale sinonime diferite :

1. *a ridica* [1] *(a ridica o greutate)=a sălta, a înălţa ;*
2. *a ridica*[2] *(a ridica mînecile)=a sufleca, a sumete ;*
3. *a (se) ridica* [3] *(a se ridica de pe scaun)=a se scula ;*
4. *a ridica* [4] *(a ridica o casă)=a zidi, a construi ;*
5. *a ridica* [5] *(a se ridica la luptă)=a se răzvrăti, a se răscula ;*
6. *a ridica* [6] *(a ridica masele)=a mobiliza, a strînge, a aduna ;*
7. *a ridica* [7] *(a ridica preţurile)=a spori, a creşte, a urca ;*
8. *a ridica* [8] *(a ridica o pedeapsă)=a suspenda, a desfiinţa, a anula.*

În felul acesta, posibilităţile de sinonimizare ale unui cuvînt sînt determinate de valenţele lui semantice, de numărul sensurilor cuprinse în sfera lui semantică. Dicţionarele de sinonime, desigur, nu reflectă întregul cîmp de sinonime ale cuvîntului polisemantic, indicîndu-se, în primul rînd, acele sinonime care coincid în sensurile lor de bază, identitatea sau apropierea fiind susţinute şi de o echivalenţă a unora din sensurile figurate.

5.5.5. FUNCŢIILE SINONIMELOR

Sinonimia este o sursă inepuizabilă a expresivităţii, preciziei şi supleţei exprimării orale şi scrise în orice limbă. Scriitorul, poetul, publicistul sau omul de ştiinţă au la dispoziţia lor un inventar de cuvinte echivalente sau cvasiechivalente din care pot alege unul, cel mai potrivit în situaţia dată, pentru a exprima cît mai exact şi mai nuanţat ideea pe care doresc s-o comunice şi să redea, în acelaşi timp, atitudinea lor proprie faţă de cele comunicate. Cînd vorbim însă de funcţiile sinonimelor în vorbire, de obicei, ne referim nu la acest proces de selecţie, de căutare „a cuvîntului potrivit" care presupune „trierea" grupului de sinonime premergătoare actului comunicării, ci la relaţiile dintre sinonime şi func-

ţiile lor, atunci cînd sînt folosite în acelaşi context. Vom observa cu această ocazie că funcţiile sinonimelor decurg din natura raporturilor dintre aceste categorii de cuvinte. Se are în vedere posibilitatea lor de a se substitui reciproc datorită coincidenţei dintre sensuri şi capacitatea de a diferenţia cele exprimate prin deosebirile de natură semantică şi stilistică specifice celor mai multe dintre sinonime.

1) Funcţia de diversificare a vorbirii, prin evitarea repetării unui cuvînt în contextul aceleiaşi fraze sau a unor fraze alăturate este proprie, în special, sinonimelor absolute. Dar acest rol îl pot avea şi sinonimele relative (mai ales, cele ideografice), atunci cînd folosirea a două sinonime nu duce la modificarea identităţii denotatului. De exemplu :

„Cîtă *gratitudine* pentr-o privire ; cîtă *recunoştinţă* pentru că ar lăsa degeţelele ei dulci în mîinile lui" (M. Eminescu).

„Cine obiectează o aduce drept evidenţă faptul că numărul de legi *creşte*, că numărul de obligaţii şi deci de constrîngeri pentru individ *sporeşte* şi el" (M. Maliţa).

2) Funcţia de subliniere şi reliefare a unei idei prin reluarea ei cu ajutorul sinonimelor juxtapuse [149]. Iorgu Iordan numeşte acest procedeu „repetiţie semantică" [150] ; iar Tudor Vianu îl compară cu acela al proiectării unor fascicule de raze din mai multe direcţii, asupra aceluiaşi obiectiv [151]. În această funcţie, pentru a se evita tautologia, se preferă sinonimele relative. De exemplu :

„Ariile roiau *limpezi*, dulci, *clare* în mintea lui îmbătată" (M. Eminescu).

„Nimic de mirare ; spartanii erau cunoscuţi, printre altele, şi pentru *concizia*, pentru *lapiditatea*, pentru ... *laconismul* exprimării lor" (G. I. Tohăneanu).

[149] Luiza SECHE, *Juxtapunerea sinonimică ...*, CL, 1967, nr. 1, p. 103—113.

[150] SLR, p. 232.

[151] *Studii de stilistică*, p. 109.

3) *Funcția de precizare a unei idei*, prin introducerea unui sinonim care limitează și concretizează sfera noțiunii :

„Altă dată se recurge, iarăși voit, la aspectul fonetic *învechit*, adică *demodat* al unor cuvinte, cu scopul de a ironiza noțiunile respective și pe cei care mai țin la ele" (Iorgu Iordan).

„De fapt, în povestioarele istorice ale lui Odobescu se pot distinge părțile *narate* și cele *prezentate* ca tablouri, adică evenimentele *povestite* ca o succesiune și cele *înfățișate* ca o simultaneitate" (T. Vianu).

Cu funcția de a preciza sau a explica o noțiune sînt folosite nu numai sinonimele ideografice, ci și cele cu sens identic, dacă unul dintre cuvinte se presupune a fi mai puțin familiar cititorului, prin caracterul său neologic, special sau regional [152]. De exemplu :

„Acela care iubește trebuie să fie și el „nino", să aibă un suflet *infantil*, adică *pur* și *inocent*" (G. Călinescu).

Gh. Bulgăr a arătat [153] că în primele texte tipărite, traduceri religioase, autorii lor pentru a ușura înțelegerea textului, recurg la sinonime : „Întru săracia și întru fără de cinste au fost în *hule* și în *ocări*" (Coresi).

4) *Funcția de diferențiere sau opunere a unor noțiuni*, care, din punctul de vedere al uzului comun, se pot confunda, iar autorul ține să sublinieze tocmai diferența dintre ele. În aceste situații, sinonimele îndeplinesc un rol analog funcției antonimelor. Ca bază a opoziției poate să fie folosită orice diferență dintre sinonime, atît de ordin semantic, cît și stilistic.

„Se poate *face* orice, dar nu se poate *făuri* orice, cum nu se poate *săvîrși* orice" (Constantin Noica).

Atunci cînd opoziția dintre sinonime este voit exagerată, sau cînd cineva face o distincție dintre două sinonime absolute, pot apărea diverse efecte comice :

1. „Are *cap* și n-are *minte*" (Zicătoare).

[152] Rodica BOGZA, *Observații asupra sinonimiei*, AUB, IX (1960), 18, p. 339—340.
[153] Gh. BULGĂR, LR, 1959, nr. 2, p. 34—46.

2. „Pe piața literară cea mai 'naltă,
Poeții par un sortiment ciudat :
Ei se *mănîncă* dacă-s laolaltă,
Dar se *consumă* separat"
(Gheorghe Zarafu).

„— Nu vă înțeleg. Ce vă supără? Cuvîntul *beregată*. E vulgar. Cum pot oamenii aceştia, ziariştii, să folosească un asemenea cuvînt vulgar, cînd e vorba de acela care a fost Ionel Brătianu? Şeful avea *gît*, nu *beregată*" (Zaharia Stancu).

5.6.0. ANTONIMIA

A n t o n i m e (gr. *anti* — „contra", *onoma* — nume") se numesc perechile de cuvinte aparținînd aceleiași părți de vorbire care au sensuri diametral opuse.

De exemplu : *adevăr — minciună, afirmație — negație, simpatie — antipatie, tristețe — veselie* ; *alb — negru, amar — dulce, frumos — urît, intern — extern* ; *a aproba — a dezaproba, a iubi — a urî* ; *departe — aproape, jos — sus* etc.

În planul gîndirii, antonimelor le corespunde un anumit tip de raporturi logice ce se stabilesc între așa-zisele *noțiuni contrarii* sau *noțiuni incompatibile*. Aceste relații constau în aceea că afirmarea uneia dintre noțiuni presupune negarea noțiunii opuse. Într-adevăr, despre același lucru, în același timp, nu se poate afirma, fără riscul de a se contrazice, că este *alb* și *negru*, *mort* și *viu*, *scump* și *ieftin* etc.

Dar în cazul antonimiei, dealtfel ca și la alte categorii ale limbii, nu există o identitate perfectă cu categoriile logice reflectate. Natura semantică a opoziției antonimice este mai largă decît sfera contrarietății logice. În afara antonimelor care exprimă raporturi de contrarietate (cf. *bun — rău, dragoste — ură, mare — mic*), în sfera antonimiei lexicale se includ și alte tipuri de cuvinte cu sensuri opuse. De pildă, antonimele *a se așeza — a se ridica, a se sui — a coborî, a ieși — a intra, a veni — a pleca* exprimă un alt raport decît perechile din exemplele precedente. Ele se opun prin aceea că arată acțiuni orien-

tate în direcţii diferite sau acţiuni şi stări privite de vorbitor din unghiuri diferite (cf. *a da — a primi, a vinde — a cumpăra*).

Deşi au un corelat logic în noţiunile contrarii şi incompatibile şi o bază ontologică în existenţa unor obiecte şi fenomene ce se opun prin însuşirile lor fundamentale), totuşi antonimele nu pot fi definite numai în virtutea unor criterii extralingvistice. „Criteriul logic este insuficient pentru o definiţie atotcuprinzătoare a antonimelor, deoarece raportarea în exclusivitate la criteriile logice nu ar explica, de pildă, antonime ca *alb — negru* sau *viaţă* şi *moarte*. Aceste antonime nu corespund unei stricte opoziţii noţionale între polii sau punctele extreme ale liniei ce reprezintă *culoarea sau viaţa*" [154]. Din punct de vedere logic şi ontologic, *morţii*, ca moment final al existenţei, ar trebui să se opună mai curînd conceptul de *naştere*, semnificînd începutul existenţei [155]. Dar aceste considerente nu împiedică cuvintele *moarte* şi *viaţă* să reprezinte una dintre opoziţiile cele mai stabile din limbă :

1) „Că vis al *morţii* eterne e *viaţa* lumii-ntregi" (M. Eminescu).

2) „La masa verde, faţă-n faţă, cer unii *moarte*, alţii *viaţă*" (Maria Banuş).

3) „Atîta galben în atîta verde, / Atîta *viaţă* în atîta *moarte*, / Şi omul pierde, pierde, pierde, / Pămîntul nu mai simte, nu mai vede" (Adrian Păunescu).

Principiul binarismului, specific organizării sistemului limbii la diferite nivele, îşi găseşte în domeniul lexicului întruchiparea cea mai deplină în cadrul cuplurilor antonimice, acest tip de opoziţii constituind o importantă axă de coordonare şi structurare a sistemului.

Baza semantică a opoziţiei antonimice este implicată, desigur, în lucruri, care se aseamănă şi se opun prin calităţile şi însuşirile lor reale. Dar nu orice deosebire, fie ea chiar relevantă, este suficientă pentru a constitui baza opoziţiei antonimice. Să luăm, de pildă, şirul de cuvinte denotînd cele patru părţi ale zilei : *dimineaţa, ziua, seara, noaptea*. În mod obiectiv, există posibilitatea de a opune

[154] R. SÎRBU, *Criterii de definire a antonimelor*, SLg, p. 69.
[155] Lucia WALD, *Antonimele în sistemul lexical*, SL, p. 76.

între ei pe fiecare dintre membrii paradigmei: *noapte — dimineață, noapte — zi, noapte — seară; seară — zi, seară — dimineață.* În limbă însă se antonimizează numai perechile *zi — noapte, dimineața — seara,* întrucît, din punct de vedere semantic, distanța dintre ele este mai mare decît între alți termeni ai paradigmei:

„*Ziua* scade, *noaptea* crește
Și frunzișul mi-l rărește (M. Eminescu).

„La drum e bine să pornești cît de *dimineață,* iar *seara* să poposești devreme" (I. Creangă).

Prin urmare, pentru a recunoaște cuvintelor statutul de antonime, ele trebuie să exprime, de regulă, calități polare, situate la extremitățile scării de valori pe care vorbitorii o folosesc ca etalon de apreciere a fenomenelor. „De la început este deci necesar să se facă distincții între antonimia implicată și cea construită de vorbitori" [156]. Dar nici condiția polarității sensurilor nu este suficientă pentru a stabili antonimia cuvintelor. Antonimele, pe lîngă sensuri opuse, trebuie să formeze asociații stabile între ele și să se opună cu regularitate în diverse contexte lingvistice.

5.6.1. SFERA DE RĂSPÎNDIRE A ANTONIMIEI

Deși limba dispune de un număr apreciabil de antonime, repartizarea lor pe diverse zone și sfere ale vocabularului este inegală. O predispoziție deosebită spre contractarea raporturilor antonimice se observă, în special, la cuvintele care exprimă calități și însușiri, diverse aprecieri, relații calitative și cantitative, precum și alte categorii estetice, morale și filozofice. Frecvența lor scade în mod simțitor odată cu deplasarea din sfera noțiunilor abstracte spre lumea obiectelor concrete și a noțiunilor singulare. Nu au antonime substantivele concrete (*casă, cafea, masă, creion, scaun, copac* etc.), denumirile proprii (*Ion, Vasile, Rodica, Florica, București, Timișoara* etc.). În mod neuniform este distribuită antonimia pe părți de vorbire. Pe primul loc se situează adjectivele. În

[156] I. COTEANU, Angela BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 96.

cadrul acestei părţi de vorbire întîlnim foarte multe perechi antonimice alcătuite din adjective primare, de la care se pot forma, la rîndul lor, alte perechi antonimice (substantive, verbe, adverbe). De exemplu : *acru — dulce (acreală — dulceaţă, a acri — a îndulci), bătrîn — tînăr (tinereţe — bătrîneţe, a întineri — a îmbătrîni), sărac — bogat (sărăcie — bogăţie, a sărăci — a (se) îmbogăţi)* etc. Pe de altă parte, adjectivele incorporează multe serii antonimice, derivîndu-le din alte părţi de vorbire. De exemplu : *apropiat — îndepărtat (a (se) apropia — a se îndepărta), crescător — descrescător (a creşte — a descreşte)* etc. În clasa adjectivelor întîlnim numeroase perechi de antonime formate cu ajutorul unor prefixe neologice : *acceptabil — inacceptabil, ritmic — aritmic, convergent — divergent, descendent — ascendent, subpopulat — suprapopulat* etc.

În cadrul substantivelor antonimia reprezintă de asemenea o axă importantă de structurare a cuvintelor. Perechile de substantive antonimice în limba română prezintă o mare diversitate tematică şi formală. Însă în comparaţie cu adjectivele, ponderea antonimelor primare la substantive este mai mică. Printre acestea putem nota : *amurg — zori, cinste — ruşine, curaj — frică, duşman — prieten, eroare — adevăr, haos — ordine, frică — curaj, iad — rai, iarnă — vară, pace — război, ruşine — cinste, seară — dimineaţă* etc.

Antonimia verbelor, din punctul de vedere al frecvenţei, ocupă locul al treilea după adjective şi substantive. Dar şi la această parte de vorbire numărul antonimelor primare (considerate de mulţi cercetători singurele antonime autentice) este mai mic, în comparaţie cu antonimele prefixale. De exemplu : *a aduna — a risipi, a afirma — a nega, a (se) arăta — a (se) ascunde, a (se) aşeza — a (se) ridica, a băga — a scoate, a certa — a ierta, a cîştiga — a pierde, a pleca — a veni* etc.

Mult mai multe cupluri antonimice sînt formate din verbe cu valoare cauzativă sau eventivă, derivate din adjective, substantive sau adverbe : *a acri — a îndulci, a albi — a (se) înnegri, a (se) îmbogăţi — a sărăci, a (se) depărta — a (se) apropia, a ferici — a nenoroci, a slăbi — a (se) fortifica* etc.

În cadrul adverbelor există trei tipuri principale de antonime :

a) adverbe de proveniență adjectivală care exprimă determinări calitative sau cantitative opuse : *bine — rău, corect — greșit, iute — încet, lent — rapid, pasiv — activ* etc.

b) adverbe derivate din substantive prin izolarea gramaticală a unor forme : *iarna — vara, primăvara — toamna, seara — dimineața, ziua — noaptea.*

c) adverbe deictice (pronominale) legate, de regulă, de exprimarea unor opoziții spațiale sau temporale : *acolo — aici, acum — atunci, încolo — încoace, încotro — dincotro* etc.

Antonimia este mai rar întîlnită la alte părți de vorbire. De pildă, la pronume, deși se observă o folosire frecventă în contexte contrastante a perechilor *eu — tu, noi — voi, acela — acesta, al meu — al tău* etc., aceste opoziții sînt de natură gramaticală și nu lexicală. Există totuși cîteva pronume între care se stabilește o opoziție semantică care poate fi subsumată raportului de antonimie. Este cazul perechilor formate din pronumele nehotărîte sau negative : *unul — toți, totul — nimic, toți — nimeni.* De exemplu : *Toți* pentru *unul, unul* pentru *toți* ; *Totul* sau *nimic* ; „Cu *toți* vorbesc și *nimeni* nu ascultă" (M. Eminescu) ; „Cine făgăduiește *tot,* nu făgăduiește *nimic* (Proverb).

Numeralele, datorită specificului sensului lor, nu manifestă predispoziție pentru antonimie. Doar numeralul ordinal *primul* care se află într-un stadiu avansat de adjectivizare, intră în raporturi de opoziție cu adjectivul *ultim :*

> „Nu e destulă mizeria în care am trăit — cel puțin o mizerie fără dorințe ! Și *prima* mea dorință și poate *ultima* — nerealizabilă" (M. Eminescu).

În cazul perechilor contrastante formate din părți de vorbire auxiliare, în special, din prepoziții (*din — în, spre — dinspre, pe — sub, deasupra — dedesubt*) se poate vorbi de asemenea de un raport antonimic. Dar ele nu apar în mod izolat, ci numai în componența unor construcții sintactice (*a intra în casă — a ieși din casă*), de aceea, ele ar putea constitui mai mult obiectul antonimiei sintactice, decît al celei lexicale.

Între antonimele aparţinînd diverselor părţi de vorbire există o strînsă corelaţie, atît din punct de vedere semantic, cît şi sub aspect formal. Legătura semantică constă în aceea că antonimele pot fi aranjate în şiruri, în funcţie de natura concretă a opoziţiei exprimate. De exemplu, contrarietatea dintre conceptele „aproape" — „departe" o regăsim în următoarele şiruri de perechi antonimice :

Adverbe	Verbe	Adjective	Substantive
aproape/	*a (se) apropia/*	*apropiat/*	*apropiere/*
departe	*a (se) îndepărta*	*îndepărtat*	*îndepărtare.*

După cum se poate vedea, apropierea semantică a seriei de antonime este dublată şi de o apropiere formală, datorită uşurinţei cu care se realizează în limba română transpoziţia cuvîntului dintr-o parte de vorbire în alta. Dacă analizăm aceste „blocuri" de antonime constituite din paradigmele părţilor de vorbire, vom constata că o pereche antonimică (formată, de cele mai multe ori, din adjective) constituie centrul de expansiune a unui anumit tip de derivare, pe care am putea-o numi *derivare antonimică.* Fenomenul este o ilustraţie elocventă a întrepătrunderii dintre sistemul lexical şi cel gramatical.

5.6.2. TIPURI DE ANTONIME

Antonimele pot fi clasificate fie pe baza structurii lor morfologice, fie pe baza opoziţiei lor semantice.

În funcţie de structura lor morfologică, antonimele se împart în două grupuri :

1) *antonime cu radicali diferiţi (bun — rău, iarnă — vară, frig — căldură, întuneric — lumină, mare — mic, noapte — zi, trecut — viitor, a veni — a pleca* etc.).

2) *antonime cu acelaşi radical (acceptabil — neacceptabil/inacceptabil, fericire — nefericire, moral — imoral, a importa — a exporta, a înfiinţa — a desfiinţa, reversibil — ireversibil* etc.).

În legătură cu aceste două tipuri de antonime în literatura de specialitate se exprimă păreri diferite. Unii lingvişti consideră că numai perechile formate din cuvinte cu rădăcini diferite pot fi considerate antonime au-

tentice [157]. La antonimele de tipul *fericire* — *nefericire*, *normal* — *anormal*, *a închide* — *a deschide* etc., — susțin aceştia — incompatibilitatea sensului nu se exprimă prin sensul lexical al întregului cuvînt, ci numai prin intermediul prefixului, şi ca atare, antonimia acestor cuvinte este de natură morfologică. Excluderea antonimelor prefixale din sfera antonimiei lexicale uneori este motivată prin anumite considerente de ordin logic. Se afirmă că antonimele cu prefixe negative sau privative neagă o anumită însuşire, calitate sau acțiune, fără să afirme ceva în schimb. De pildă, cînd spunem că cineva este *nefericit*, negăm numai calitatea de a fi *fericit*, dar nu afirmăm ceva pozitiv, adică starea pe care o denumesc cuvintele *nenorocit*, *trist* etc. Argumentul este numai aparent just, deoarece în mod dialectic, orice negație implică şi o afirmație. De aceea, pentru orice vorbitor cuvîntul *nefericire* nu înseamnă numai negarea stării de „fericire", adică posibilitatea ca acea persoană să fie într-o stare neutră „între fericire şi nefericire", ci implică în mod obligatoriu prezența unei stări de durere, de suferință morală. În caz contrar, nu s-ar explica de ce cuvîntul *nefericit* se sinonimizează cu *nenorocit*, *trist*, *amărît* etc. Prin urmare, şi din punct de vedere logic, antonimele prefixale exprimă noțiuni contrarii şi nu pe cele incompatibil-contradictorii, de tipul „masă" — „ne-masă".

Între antonimele aparținînd celor două tipuri nu există deosebiri de ordin semantic, ci numai de ordin formal: la antonimele prefixale opoziția semantică are un caracter *explicit (marcat)*, în timp ce la antonimele cu radical diferit opoziția este nemarcată. Lipsa unei deosebiri de ordin semantico-funcțional între un tip de antonime şi altul este probată prin numeroase cazuri în care unul şi acelaşi cuvînt poate avea ca antonim fie un cuvînt cu o altă rădăcină, fie un lexem conținînd un prefix privativ sau negativ. De exemplu: *adevărat* — *fals/neadevărat*, *linişte* — *zbucium/nelinişte*, *plăcut* — *dezagreabil/neplăcut*, *certitudine* — *îndoială/incertitudine* etc.

Echivalența celor două procedee de formare a seriilor antonimice se probează şi pe baza comparației interlingvistice. Se constată că numeroase perechi de antonime cu radicali diferiți au în altă limbă ca echivalente

[157] L. A. BULAHOVSKIJ, *Vvedenie v jazykoznanie*, p. 44.

antonime cu același radical sau invers. De exemplu, antonimelor *a veni* — *a pleca, a intra* — *a ieși, frumos* — *urît* în limba rusă le corespund perechile prefixale: *prijti* — *ujti, vojti* — *vyjti, krasivyj* — *nekrasivyj*.

De aceea, credem că autorii primului dicționar de antonime al limbii române au procedat just cînd au inclus atît antonimele cu radicali diferiți, cît și antonimele prefixale [158].

Deși în fondul de bază al omonimiei, cuprinzînd perechile cele mai vechi și cele mai uzuale, locul principal îl ocupă antonimele cu radicali diferiți [159], în limba română actuală procedeul prefixării începe să aibă o pondere tot mai mare în alcătuirea perechilor neologice, care se formează, de regulă, prin mijloacele prefixării: *agreabil* — *dezagreabil, ascendent* — *descendent, certitudine* — *incertitudine, concordanță* — *discordanță, confirmare* — *infirmare, echitabil* — *inechitabil, reverențios* — *ireverențios* etc.

Numărul crescînd al antonimelor prefixale este un fenomen pozitiv, căci constituie un pas important pe calea ordonării acestui subsistem prin crearea unor mijloace de derivare regulată specifice mai ales compartimentelor mai bine structurate ale limbii, ca morfologia sau formarea cuvintelor. Fenomenul prezintă și un alt avantaj, avînd în vedere că multe din prefixele cu care se formează perechile antonimice au un caracter internațional. În cadrul antonimelor cu același radical se disting două subtipuri:

a) antonime cu același radical la care opoziția dintre sensuri este marcată cu ajutorul unor prefixe antonimice:

ante- / post-: *antebelic* — *postbelic, antepus* — *postpus, a antedata* — *a postdata* etc.

con- / in-: *a confirma* — *a infirma, confirmare* — *infirmare* etc.

des- (dez-) / în-: *a desființa* — *a înființa, a dezveli* — *a înveli, a deschide* — *a închide, a dezrobi* — *a înrobi* etc.

ex- / in-: *a exclude* — *a include, excluziune* — *incluziune, a exporta* — *a importa, a expira* — *a inspira, exterior* — *interior, a exhuma* — *a inhuma* etc.

158 M. BUCĂ, O. VINȚELER, DA, 1974.

159 M. BUCĂ, PS, p. 161.

dis- / con- : *discordanță — concordanță, concordie — discordie, disjuncție — conjuncție* etc.
post- / pre- : *postfață — prefață, postludiu — preludiu, postpalatal — prepalatal, postpoziție — prepoziție* etc.
pro- / anti- : *profascist — antifascist* etc.
sub- / supra- : *subestima — supraestima, subdezvoltare — supradezvoltare, subalimentație — supraalimentație* etc.
supra- / infra- : *suprastructură — infrastructură* etc.
izo- / hetero- : *izomorf — heteromorf, izogamie — heterogamie* etc.

b) antonime cu același radical la care opoziția dintre sensuri este exprimată numai cu ajutorul unui prefix cu sens negativ sau privativ prezent în structura morfologică a unuia dintre membrii cuplului antonimic :
ne- : *necinstit — cinstit, necunoscut — cunoscut, nefericit — fericit, nemuritor — muritor* etc.
in- : *inadaptabil — adaptabil, incert — cert, inegal — egal, indivizibil — divizibil* etc.
i- : *imaterial — material, imatur — matur, imobil — mobil, imoral — moral, irațional — rațional* etc.
des- (dez-) : *a dezlipi — a lipi, a dezlega — a lega* etc.

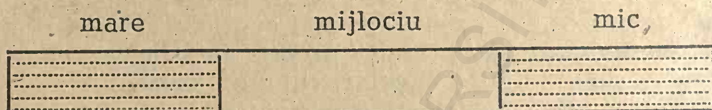
Mai puțin evidentă este antonimia perechilor formate cu ajutorul prefixelor *anti- și contra-* : *anticlerical — clerical, anticorosiv — corosiv, antiimperialist — imperialist, antimarxist — marxist* ; *contrarevoluționar — revoluționar, contraatac — atac, contraofensivă — ofensivă* etc. Perechile de acest fel exprimă mai curînd noțiuni contradictorii și nu contrarii, deoarece ele arată numai o opoziție, o împotrivire față de fenomenul indicat prin rădăcina cuvîntului, dar nu și anularea lui prin înlocuirea cu un alt fenomen sau cu o altă însușire. Această particularitate reiese în evidență atunci cînd le comparăm cu antonimele formate cu *ne-* : *realist — nerealist* ; *realist — antirealist*. Dacă *nerealist* înseamnă „idealist, fantezist", cuvîntul *antirealist* are un vector de cuprindere mai largă : *antirealist* poate să se refere la orice atitudine care neagă această calitate (cf. atitudine naturalistă, romantică, avangardistă etc.).

Clasificarea semantică a antonimelor poate avea în vedere mai multe aspecte : a) natura logico-semantică a opoziției dintre membrii cuplului antonimic ; b) grupurile tematice cărora le aparțin antonimele ; c) trăsăturile

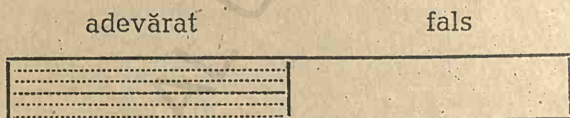
semantice diferenţiale care stau la baza opoziţiei antonimice.

După natura raporturilor logico-semantice antonimele se împart în următoarele tipuri :

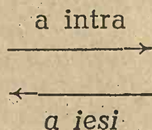
1) *Antonimele graduale* exprimă noţiuni polare din sfera noţiunii generice : *bătrîn — tînăr, bun — rău, mic — mare, cald — rece, deştept — prost* etc. Aceste perechi pot avea şi un termen neutru. De pildă, între *mic* şi *mare* există termenul *mijlociu* ; între *alb* şi *negru* se interpun restul culorilor etc. Grafic raportul gradual poate fi redat astfel :

2) *Antonimele complementare* sînt formate din noţiuni opuse care acoperă în întregime sfera noţiunii de gen, excluzînd posibilitatea unui termen intermediar : *adevărat — fals, asemănător — diferit, corect — incorect, temporar — veşnic* etc. Raportul de complementarietate poate fi redat grafic astfel :

3) *Antonimele vectoriale* [160] exprimă, de regulă, acţiuni orientate în direcţii opuse : *a coborî — a urca, a deschide — a închide, a intra — a ieşi, a începe — a termina, a se îmbogăţi — a sărăci* etc. Grafic aceste acţiuni pot fi redate astfel :

4) *Antonimele conversive* desemnează aceeaşi acţiune, dar privită din unghiuri de vedere diferite : *a cum-*

[160] Denumirea este propusă de L. N. NOVIKOV, *Leksikologija russkogo jazyka*, p. 20.

păra — *a vinde, a da* — *a lua, a cîştiga* — *a pierde* etc. Grafic acest raport poate fi redat în felul următor :

X ←——— a cumpăra ←——— Y

Y ———→ a vinde ———→ X

Proprietatea acestor antonime constă în aceea că ele pot figura ca predicate ale unor propoziţii sinonimice, care descriu aceeaşi situaţie, dar din puncte de vedere diferite : *Ion vinde lui Petru o casă* — *Petru cumpără de la Ion o casă* ; *Părinţii au trimis fiului o scrisoare* — *Fiul a primit de la părinţi o scrisoare.*

Clasificarea tematică a antonimelor are în vedere sfera vieţii şi activităţii umane sau domeniul din natură cărora le aparţin diverse antonime : 1. cuvinte antonimice care denumesc fenomene ale naturii : *arşiţă* — *ger, căldură* — *frig, iarnă* — *vară, a se întuneca* — *a se însenina* ; 2. antonime care denumesc trăsături de caracter : *bunătate* — *răutate, curaj* — *laşitate, lene* — *hărnicie, modest* — *încrezut, principial* — *neprincipial* etc.[161]

Această clasificare are darul de a releva predispoziţia spre contractare a raporturilor antonimice a cuvintelor care exprimă diverse noţiuni şi calităţi abstracte.

Într-o măsură mai mică în lucrările consacrate antonimiei a fost analizat sistemul de coordonate semantice care formează opoziţii regulate în sistemul lexical al limbii. Lucrul acesta este cu atît mai interesant, cu cît se constată că unele dintre trăsăturile semantice distinctive care ordonează opoziţiile antonimice se dovedesc a fi relevante şi în organizarea altor compartimente ale lexicului şi gramaticii. Trăsăturile distinctive care stau la baza opoziţiei antonimice se grupează în jurul următoarelor coordonate :

1) *Coordonatele spaţiale* care se concretizează prin raportarea la locul subiectului (*aici* — *acolo*), la axele verticală sau orizontală (*sus* — *jos, a coborî* — *a urca* ; *înainte* — *înapoi, a înainta* — *a se retrage* etc.).

2) *Coordonatele temporale* care se referă la cele trei mari diviziuni ale timpului (*prezent, trecut, viitor*) şi la relaţiile fundamentale în cadrul fiecăruia dintre timpuri

[161] O clasificare tematică a antonimelor o găsim la M. BUCĂ, PS, p. 163—181.

(simultaneitate, anterioritate, posterioritate) : *acum — atunci, acum — cîndva, ieri — azi, devreme — tîrziu, etern — trecător, prezent — trecut, a începe — a termina ; început — sfîrşit, sincronie — diacronie* etc.

3) *Coordonatele cantitative* care ordonează perechile antonimice, opunîndu-le prin intermediul categoriilor „mare/mic", „mult/puţin", „absenţă/prezenţă" etc. De exemplu : *mare — mic, înalt — scund, limitat — nelimitat, minim — maxim ; a amplifica — a diminua, a creşte — a descreşte, a diminua — a spori ; majoritate — minoritate, mărime — micime, mulţime — puţinătate ; unul — toţi, o dată — de (mai) multe ori* etc.

4) *Coordonatele calitative* grupează antonimele pe baza unor categorii pragmatice, axiologice, etice şi estetice, care constituie polii opuşi ai unor scări valorice cuprinse între „bine" şi „rău", „frumos" şi „urît", „pozitiv" şi „negativ", „simplu" şi „complex" etc. De exemplu : *bun — rău, cinstit — necinstit, drept — nedrept, frumos — urît, negativ — pozitiv ; dreptate — nedreptate, inocenţă — vinovăţie, principialitate — neprincipialitate, virtute — viciu, vitejie — laşitate* etc.

5.6.3. ANTONIMIA ŞI POLISEMIA

Relaţia de antonimie se stabileşte atît între două cuvinte monosemantice, cît şi între cuvinte cu mai multe sensuri. În cazul antonimiei cuvintelor polisemantice apar o serie de aspecte şi situaţii care reflectă, pe de o parte, caracterul complex al vocabularului, iar, pe de altă parte, scot în evidenţă o serie de legităţi structurale ale organizării acestui subsistem al limbii.

Pentru ca două cuvinte polisemantice să intre în raporturi de antonimie perfectă, stabilă şi regulată, este necesar ca ele să se opună prin sensurile lor de bază. Atunci cînd această condiţie este satisfăcută, de cele mai multe ori, se observă şi o „aliniere" antonimică a sensurilor derivate. Cu cît numărul de sensuri angajate în raporturi de opoziţie este mai mare, cu atît mai strînsă este sudura dintre aceste antonime care se

presupun atît în context, cît și în afara contextului. De exemplu :

CUNOSCUT

1. Care se cunoaște, care este știut *(fenomen cunoscut)*;
2. Care a mai fost văzut, care se poate ușor recunoaște *(stradă cunoscută)*;
3. (Despre oameni) Care a legat cunoștință cu cineva, pe care cineva îl cunoaște *(persoană cunoscută)*;
4. (Substantivat) Persoană necunoscută, cu care nu s-a făcut cunoștință *(a vorbi cu un cunoscut)*;
5. Care se bucură de o anumită faimă, renumit *(scriitor cunoscut)*.

NECUNOSCUT

1. Care nu este cunoscut, despre care nu se știe nimic *(fenomen necunoscut)*;
2. Care nu a mai fost văzut *(stradă necunoscută)*;
3. (Despre oameni) Cu care nu a legat cunoștință *(persoană necunoscută)*;
4. (Substantivat) Persoană cu care nu s-a făcut cunoștință *(a vorbi cu un necunoscut)*;
5. Care este extrem de puțin cunoscut și apreciat, obscur, anonim *(scriitor necunoscut)*.

Paralelismul dintre structurile acestor două cuvinte este încălcat doar de un sens special pe care îl are antonimul *necunoscut* care se folosește în matematică pentru a denumi o mărime care trebuie determinată pe baza datelor problemei (cf. *ecuație cu două necunoscute*).

Asimetria dintre structurile semantice a antonimelor se observă, în general, la sensurile periferice. Necoincidențele se explică nu atît prin evoluția divergentă a sensurilor, cît prin uzul lingvistic. Se știe că posibilitățile de îmbinare ale cuvintelor (valențele lexicale) în limba actuală nu sînt întotdeauna motivate semantic. De aceea, paralelismul semantico-sintactic al antonimelor este adesea încălcat în îmbinări de cuvinte de tip frazeologic. De pildă, antonimele *alb* — *negru* coincid în sensurile lor de bază și la multe dintre sensurile derivate, relativ libere de context, dar acest paralelism este încălcat atunci cînd ele apar în componența unor expresii analitice cu funcție terminologică

(cf. *vers alb — vers cu rimă, vin alb — vin roşu, gărzile albe — gărzile roşii* etc.).

În cazul necoincidenţei dintre structurile semantice ale cuvintelor antonime, unul dintre termenii opoziţiei poate intra în raporturi de antonimie şi cu alte cuvinte. În această situaţie, antonimele constituie, la rîndul lor, un mijloc de diferenţiere a sensurilor lexemului polisemantic. Astfel, sensurile cuvîntului *copt* cînd se referă la fructe şi plante se evidenţiază prin opoziţie cu antonimul *verde*, cînd se referă la alimente, el va avea ca antonim adjectivul *crud*. Diversele sensuri ale adjectivului *slab* vor ieşi în evidenţă cu ajutorul antonimelor: *slab*[1] — *puternic (vînt slab — vînt puternic), slab*[2] — *tare (băutură slabă — băutură tare), slab*[3] — *bun (memorie slabă — memorie bună), slab*[4] — *solid (pod slab — pod solid), slab*[5] — *roditor (pămînt slab — pămînt roditor)* etc.

5.6.4. ANTONIMIA ŞI SINONIMIA

Antonimia este specifică nu numai cuvintelor izolate, ci şi unor serii şi paradigme lexicale. În paragraful consacrat antonimiei diverselor părţi de vorbire (cf. *supra*, 5.10.1) am putut constata că multe antonime se aliniază într-o serie derivaţională constituind un lanţ al paradigmelor părţilor de vorbire: *bun — rău, bunătate — răutate, a se îmbunătăţi — a se înrăutăţi, bine* (adv.) — *rău* (adv.).

Două cuvinte aflate în raport de antonimie pot să facă parte din paradigme sinonimice. În acest caz, raporturile de antonimie privesc întregul grup antonimic. În principiu, fiecare cuvînt al grupului sinonimic poate fi opus fiecăruia dintre sinonimele grupului opus:

DEZNĂDEJDE	NĂDEJDE
DECEPŢIE	ILUZIE
DESPERARE	SPERANŢĂ
DEZAMĂGIRE	AMĂGIRE
DEZILUZIE	SATISFACŢIE
INSATISFACŢIE	

De exemplu [162] :

„Sentimentul oscila între *nădejde* și *deznădejde*, între optimism și pesimism, între încredere și resemnare sau revoltă" (Elena Bălan-Osiac).

Și *speranța*, și *deznădejdea*, și încordarea puterilor, și sleirea lor sînt destul de omenești și de alternative" (Gala Galaction).

„Nu acuza pe alții în *deziluzii*, ci vezi mai bine dacă nu trebuie să te acuzi pe tine pentru *iluziile* ce ți-ai făcut" (N. Iorga).

„Upanișadele afirmaseră de mult că dacă nu ar exista vorbirea nu ar fi cunoscute nici binele, nici răul, nici adevărul și nici minciuna, nici *satisfacția* și nici *decepția* . . ." (Henri Wald).

„Noi vedem zădărnicia *speranțelor* și *desperărilor* lor meschine, și, cu milă, cu iubire adesea, le arătăm din adăpostul nostru, adevărata *speranță* : viața, — singura *deznădejde* : moartea" (Vasile Pârvan).

Mai frecvente sînt însă exemplele în care raporturile antonimice dintre membrii grupurilor sinonimice opuse au un caracter selectiv : un membru al seriei manifestă o mai mare predispoziție pentru un anumit membru al grupului opus. Factorii care înlesnesc această atracție sînt de natură semantică, stilistică sau structurală. Se atrag cuvintele cu un grad mai mare de polaritate semantică, care coincid în sensurile lor de bază și cele derivate. De exemplu, în cadrul seriilor *greu, complicat, dificil — ușor, simplu, facil* se vor opune mai frecvent perechile : *greu — ușor, complicat — simplu, dificil — facil.* Deși nu sînt excluse nici alte combinații : *greu — simplu, complicat — ușor, dificil — ușor, greu — facil.*

Un rol important în selectivitate îl au factorii stilistici. Antonimia perfectă presupune apartenența cuvintelor la același stil al limbii. De exemplu, în cadrul grupurilor *nord, miază-noapte ; est, răsărit ; vest, apus ; sud, miază-zi,* se vor atrage, pe de o parte, formațiile neolo-

[162] Exemplele sînt din M. BUCĂ, O. VINȚELER, DA.

gice *nord* — *sud*, *est* — *vest*, iar, pe de altă parte, termenii autohtoni : *răsărit* — *apus*, *miază-zi* — *miazănoapte*.

Printre factorii care contribuie la sudarea perechilor antonimice nu poate fi neglijată nici forma cuvintelor. Se observă o atracţie reciprocă mai puternică la antonimele cu acelaşi radical :

extern	intern
exterior	interior
însufleţit	neînsufleţit
animat	neanimat
discutabil	indiscutabil
contestabil	incontestabil
îndoielnic	neîndoielnic
nesigur	sigur.

5.6.5. FUNCŢIILE STILISTICE ALE ANTONIMELOR

Antonimele constituie o sursă importantă a expresivităţii limbii. Din cele mai vechi timpuri ele au constituit un mijloc de realizare a *antitezei* (gr. *antithesis* „opoziţie"), figură de stil care constă în asocierea, în acelaşi enunţ, sau context mai larg, a unor idei, imagini sau noţiuni cu sens contrar, menite să se lumineze reciproc [163]. În diverse stiluri ale prozei, poeziei sau publicisticii, antiteza se realizează, de multe ori, prin opoziţia unui şir de antonime, creîndu-se situaţii contrastante care pot evidenţia şi deosebirile dintre cuvinte care nu sînt antonime autentice.

De exemplu :

„Pe pămînt avem de toate
Şi *mai bune* şi *mai rele*,
Bune, rele,

[163] Gh. N. DRAGOMIRESCU, MEFS, p. 109.

Şi-*nchisori* şi *libertate*
Şi-*a putea* şi *nu se poate*
Şi *noroi* şi *stele*".
(Adrian Păunescu).

„Au coexistat întotdeauna *adevărul* şi *minciuna*, *cinstea* şi *nedreptatea*, *lenea* şi *munca*, *iubirea* şi *ura*, *neîndurarea* şi *mila*, *vitejia* şi *laşitatea*, *onoarea* şi *ruşinea*, *foamea* şi *risipa*, *umilinţa* şi *vanitatea* (Dumitru Popescu).

Dacă în cadrul antitezei polaritatea sensurilor antonimelor este parcă şi mai evidentă, datorită contextelor contrastante, o altă figură stilistică care, dimpotrivă, contribuie la estomparea opoziţiilor, însă fără a le anula total, este *oximoronul* (gr. *oxys* „înţepător", „picant" şi *moros* „prost", „năuc"). Este vorba de asocierea în cadrul aceleiaşi sintagme a două cuvinte cu sensuri opuse aparţinînd unor părţi de vorbire diferite (de regulă, un substantiv şi un adjectiv), sau uneia şi aceleiaşi părţi de vorbire :

„*Neguri albe* strălucite
Naşte luna argintie . . ." (M. Eminescu).

„Fereşte-te deopotrivă de *prietenia duşmanului* şi de *duşmănia prietenului*" (Nicolae Iorga).

Unele expresii alcătuind un oximoron au intrat în uzul limbii comune : *fată bătrînă, zile negre, începutul sfîrşitului, tăcere (linişte) elocventă* etc.

5.7.0. ONOMASIOLOGIA

Onomasiologia (gr. *onomasia* „denumire" + *logos* „ştiinţă) este o ramură a semanticii (semasiologiei) care se ocupă cu studiul legilor nominaţiei. Spre deosebire de semasiologie, care studiază sensul plecînd de la cuvînt la semnificaţie, onomasiologia parcurge un drum invers : de la concept la denumirea lui într-o limbă sau într-un grup de limbi. Semasiologia şi onomasiologia au acelaşi obiect, anume cuvîntul şi conţinutul lui, dar îl studiază din puncte de vedere diferite : metoda onomasiologică corespunde punctului de vedere al vorbitorului, în timp ce

semasiologia reprezintă punctul de vedere al auditorului [164]. Onomasiologia are multe tangenţe cu geografia lingvistică care studiază repartiţia regională a diferitelor fenomene lingvistice, cuvinte şi termeni. Atlasele lingvistice sînt întocmite pe baze onomasiologice, deoarece ele prezintă distribuţia geografică a diverselor cuvinte folosite pentru denumirea unui anumit concept sau obiect. Atlasele lingvistice reprezintă, la rîndul lor, o sursă preţioasă pentru studii de tip onomasiologic. De pildă, materialul lexical cuprins în *Atlasul lingvistic român* a servit ca bază de plecare în elaborarea unui număr mare de lucrări lexicologice consacrate analizei modului de redare în limba română a unor concepte şi lucruri care au avut un rol important în viaţa poporului, cum ar fi noţiunile „cal" [165], „copil" [166], „flacără" [167], „casă" [168] şi altele.

Sistemul termenilor de rudenie, care include un număr foarte mare de cuvinte, structurat pe baza unor trăsături semantice ca „rudenie convenţională", „rudenie de sînge", „rudenie pe linie directă" etc. a constituit obiectul unei ample cercetări monografice aparţinînd lui Vasile Scurtu [169]. Mai multe cercetări au fost consacrate cromaticii poporului român, care include un număr de circa 280 de cuvinte simple sau derivate. Un interes special prezintă cercetările care completează principiul analizei onomasiologice cu consideraţii de ordin etimologic, stilistic şi antropo-cultural. Printre acestea se numără cartea profesorului G. I. Tohăneanu şi Teodor Bulza, care conţine analiza unor concepte cu profunde rezonanţe în spiritualitatea poporului român, ca *brad, bucium, codru, dor, glie, pîine, vatră* etc., urmărindu-se conotaţiile lor istorice, culturale şi poetice.

[164] Franz DORNSEIFF, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, p. 16; Bruno QUADRI, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Fornschung*, „Romanica Helvetica", vol. 37, Bern, 1952; U. RICKEN, *Observaţii asupra onomasiologiei*, LR, IX (1960) nr. 4, p. 113—125.

[165] Sever POP, *Cîteva capitole din terminologia calului*, DR, 5, 1929, p. 51—271; Ştefan PAŞCA, *Terminologia calului (părţile corpului)*, DR, 5, 1929, p. 272—327.

[166] Ştefan BINDER, *Kind, Knabe, Mädchen im Dakorumänischen*, Cluj, 1932.

[167] Maria BOJAN, CL, XII (1967), nr. 1, p. 89—96.

[168] Ionel STAN, AUT, 2, 1964, p. 11—18.

[169] *Termeni de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966.

Onomasiologia, într-o accepţiune mai largă, cuprinde şi *onomastica* (studiul numelor proprii) cu subdiviziunile sale : *antroponimie* (studiul numelor de persoane), *toponimie* (studiul numelor de locuri), *oronimie* (studiul denumirilor formelor de relief), *hidronimie* (studiul numelor de ape) [170].

În cadrul toponimiei şi onomasticii cercetarea onomasiologică vizează, desigur, în primul rînd latura etimologică a numelor, fără a neglija unele aspecte de sistem : legităţile nominaţiei care privesc nu cuvinte izolate, ci grupuri de cuvinte. Onomasiologia nu a rămas străină de mutaţiile care au avut loc în semantica secolului nostru concretizate în înlocuirea unor studii atomiste şi impresioniste cu cercetări structurale menite să descopere caracterul de sistem în organizarea unor subansambluri ale vocabularului. În dezvoltarea semanticii şi semasiologiei deosebit de fecunde au fost ideile şcolii structuralismului lexicologic german reprezentat de J. Trier, W. Porzig, G. Ipsen, F. Dornsseif şi alţii. Teoria „cîmpurilor semantice" elaborată în special de J. Trier [171], oferea un principiu metodologic nou de cercetare istorică sau sincronică a lexicului limbilor, deoarece considera grupul de cuvinte reunite în jurul unui concept drept o structură închegată în care locul fiecărui element este determinat de opoziţiile sale cu alte elemente ale grupului. Teoria „cîmpurilor semantice" a dat un impuls cercetărilor de semantică şi lexicologie mai ales atunci cînd lingvistica a găsit metode adecvate de descriere structurală a sensului : metoda opoziţiilor, metoda comutării, a analizei transformaţionale şi a distribuţiei sau metoda analizei componenţiale (semice). În special, metoda componenţială a constituit un mijloc eficace de descriere structurală a unor subansambluri lexicale, grupuri tematice şi grupuri lexical-semantice ale vocabularului românesc (verbele

[170] Despre principalele lucrări de onomastică românească vezi I. COTEANU şi I. DĂNĂILĂ, *Introducere în ligvistică şi filologie românească*, p. 235—243.

[171] J. TRIER, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931 ; *Sprachliche Felder*, „Zeitschrift für deutsche Bildung", VIII, 1932.

de mişcare [172], gradele de rudenie [173], numele de culori, denumirile locuinţei [174] etc.).

După părerea unor lingvişti, în preocupările onomasiologiei intră şi cercetarea fenomenelor de înlocuire a numelor de lucruri şi fiinţe prin denumiri eufemistice, din cauza unor superstiţii (tabu) sau din motive de ordin cultural-lingvistic [175].

Fenomenul *tabu* (termenul este împrumutat din obiceiurile şi riturile magice) ale unor triburi din Indonezia unde însemna *ta-* „a distinge" + *pu* „deosebit, sacru") este frecvent întîlnit la unele popoare primitive la care există interdicţii de a folosi anumite cuvinte, pentru a se evita amestecul forţelor oculte. În sistemul gîndirii magice a omului aflat pe o treaptă inferioară a civilizaţiei, obiectele, fenomenele şi fiinţele sînt legate în mod nemijlocit şi organic de numele lor. De aici provine credinţa superstiţioasă că rostindu-le numele se crează o „portiţă" pentru amestecul forţelor răului care pot dirija fenomenele şi fiinţele îndreptîndu-le împotriva oamenilor. La popoarele indo-europene primitive erau considerate tabuuri denumirile şarpelui, ursului, mîinii stîngi etc. [176]. Pentru a evita cuvintele „interzise" sînt folosite denumirile *eufemistice* (gr. *eu* „bine" + *phemi* „vorbesc"). De pildă, în limba română majoritatea sinonimelor populare pentru *drac* au un caracter eufemistic : *cel de pe comoară, ucigă-l toaca, ucigă-l crucea, ducă-se-pe-pustii, cel cu coarne, talpa-iadului, duh rău, duh necurat, necuratul, împieliţatul, michiduţă, nichipercea, naiba, pocnit* etc.

Existenţa eufemismelor nu se explică numai prin reminiscenţele gîndirii magice. Sinonimele eufemistice şi perifrazele sînt uneori dictate de anumite convenienţe sociale de folosire a cuvintelor, alcătuind aşa-zisa „etichetă verbală". În vorbire adesea se impune evitarea denumirii directe a unor obiecte şi fenomene considerate „neplăcute" sau „impudice". Acest lucru se referă la denumirile

[172] Sanda REINHEIMER, SCL, XVI (1965), nr. 4, p. 519—529; Lucia VAINA-PUŞCĂ, CLTA, 10, fasc. 1, 1973, p. 93—103; I. EVSEEV, SV, p. 71—86.

[173] A. BIDU-VRĂNCEANU, RRL, 1972, nr. 5, p. 441—454.

[174] I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, LRCV, p. 219—266.

[175] V. A. ZVEGHINŢEV, *Semasiologija*, p. 86.

[176] *Introducere în lingvistică*, ed. a III-a, p. 132—133; L. A. BULAHOVSKIJ, *V vedenie v jazykoznanie*, p. 51.

unor părţi ale corpului, la unele boli sau la moarte etc. De aceea, în loc de *a murit* se spune uneori *a răposat, s-a stins, s-a dus în lumea celor drepţi, ne-a părăsit* etc. Uneori funcţii eufemistice pot căpăta termenii speciali care, în opinia unor vorbitori, „atenuează" conţinutul noţiunii comune. Procedeul este satirizat de Tudor Arghezi în tableta „Afacere complicată" :

„— *Am ucis !* zisei.

Maestrul zbîrci sprîncenele — mă crezu gelos şi răzbunător din iubire . . .

După examinarea actelor, maestrul zise :

— O să te coste două sute cincizeci de mii de lei . . . Şi poate că ceva în plus. *Afacere complicată.*

Avui o mulţumire. Asasinatul meu începea să se numească „o afacere", şi maestrul, ca să se simtă mai bine, avea nevoie de termen juridic. „Afacere complicată" era şi mai bine, dîndu-i asasinatului un sens politic".

Un domeniu vast şi deosebit de actual al onomasiologiei îl constituie elaborarea unor dicţionare „ideologice" (dicţionare de idei, dicţionare tematice, dicţionare analogice etc.) în care cuvintele sînt aşezate nu în ordine alfabetică, ci pe grupuri organizate în jurul unor concepte. Prima lucrare importantă de acest fel elaborată încă la mijlocul secolului trecut este celebrul dicţionar al lui P. M. Roget (*Thesaurus of English Word and Phrases*, London, 1852), reeditat de nenumărate ori, care a influenţat modul de alcătuire a unor dicţionare similare din alte ţări. Vocabularul limbii engleze cuprins în acest dicţionar este împărţit în 6 clase mari (*Relaţii abstracte, Spaţiu, Materie, Intelect, Voinţă, Afecte*). Aceste clase se împart apoi în 24 de clase mai mici, care la rîndul lor, sînt divizate în 1 000 de grupuri conceptuale. Relaţia fundamentală care structurează grupul este cea de sinonimie. Fiecare grup conceptual este un fel de „bloc" format din grupuri sinonimice legate de cuvîntul-titlu pe baza echivalenţei sau afinităţii de sens. Dicţionare de acest tip există şi pentru alte limbi. Pentru germană este cunoscut dicţionarul tematic al lui Franz Dornseiff [177], pentru

[177] *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Berlin, Leipzig, 1934.

spaniolă — lucrarea lui Julio Casares [178], pentru limba franceză există mai multe dicționare *analogice sau tematice* [179].

Latura cea mai dificilă a alcătuirii unor asemenea dicționare este legată de elaborarea unei scheme de clasificare a vocabularului, care să corespundă spiritului limbii și nu unor criterii concepute aprioric și apoi impuse lexicului. Este interesantă în acest sens lucrarea lui R. Hallig și W. Wartburg, care constatînd unele neajunsuri ale dicționarelor precedente, propun o schemă universală de clasificare a lexicului care, după părerea autorilor, este mai adecvată spiritului limbii (este folosit lexicul limbii franceze), deoarece ea reflectă „imaginea lumii" așa cum o vede un vorbitor cu o cultură medie care încă nu este influențat prea mult de sistematica științelor.

Dicționarele „ideologice" sînt lucrări de o reală valoare practică și importanță teoretică. Dacă vocabularul limbii este o reflectare a realității, dacă cuvintele sînt semne ale unor noțiuni și obiecte decupate din realitate și trecute prin filtrul gîndirii și sensibilității umane, atunci structura unui asemenea dicționar nu poate să nu redea, măcar parțial și aproximativ, „imaginea lumii" gîndită de un popor prin intermediul limbii sale. De aceea, sarcina elaborării unor asemenea dicționare, ca instrumente de o mare valoare culturală, este deosebit de actuală. La noi în țară, prima încercare de acest fel a fost intreprinsă de Ștefan Florescu, care publică în anul 1939 un mic dicționar analogic al limbii române cuprinzînd 372 de grupuri de cuvinte, care după părerea autorului, exprimă cele mai importante „abstracțiuni, idei morale, acțiuni, sentimente, noțiuni mai generatoare de cuvinte distincte, lăsînd la o parte pe cele prea elementare sau genealogic prea reduse" (p. 5). Acest dicționar devenit astăzi o raritate bibliografică, deși nu are o concepție științifică riguroasă privind modul de întocmire și structurare a grupurilor, rămîne totuși o lucrare de pionierat care deschidea o nouă direcție în lexicografia românească rămasă, din păcate, nevalorificată.

178 *Diccionario ideologico de la lengua espanola*, Barcelona, 1959.

179 Élie Blanc, *Dictionnaire universel de la pensée*, Lyon, 1899; Ch. Maquet, *Dictionnaire analogique*, Librairie Larousse, 1936.

În prezent, un colectiv de cadre didactice şi cercetători ştiinţifici de la Universitatea din Timişoara (M. Bucă, I. Evseev, Fr. Király, D. Craşoveanu, Livia Vasiluţă) lucrează la definitivarea unui *Dicţionar analogic al limbii române* care va cuprinde cca 600 de serii analogice grupate în jurul unor concepte fundamentale din diverse sfere ale vieţii şi activităţii umane (*Natură, Societate, Om*). Structura articolelor din dicţionar reflectă relaţiile de echivalenţă şi afinitate semantică (sinonimie, hiponimie), raporturile de derivare şi paradigmele lexical-gramaticale. Modul de prezentare a materialului lexical poate fi ilustrat prin seria analogică a cuvîntului *Curaj*:

Subst.: *Curaj, îndrăzneală, îndrăznire* (înv.), *încumetare, intrepiditate* (livr.), *aplomb* (livr.), *cutezanţă, cutezare* (rar), *neînfricare, neînfricoşare, nefrică* (rar), *temeritate, bărbăţie, vitejie, eroism*; *voinicie* (pop.), *cavalerism, bravură, înfruntare, bravadă, desfidere* (rar), *desfid* (înv.), *sfidare. Spirit de sacrificiu. Faptă eroică, faptă de vitejie, faptă vitejească, act de curaj, ispravă. Fermitate, hotărîre, tărie, neclintire* (fig.), *dîrzenie. Erou, eroină, viteaz, cutezător, cutezătoare, voinic, voinicel* (dim.), *voinicuţ* (dim.), *voinicaş, vultur* (fig.), *şoim* (fig.), *şoiman* (fig.), *leu* (fig.). *Vitejime* (rar), *voinicime* (pop.).

Adj.: *Curajos, îndrăzneţ, îndrăznitor* (rar), *intrepid* (livr.), *rezolut* (livr.), *cutezător, temerar, neînfricat, neînfricoşat* (înv.), *fără teamă, fără frică, inimă întreagă, tare de înger, viteaz, brav, bărbat* (rar), *eroic*; *vitejesc, voinicesc, cavaleresc, bărbătesc. Ferm, tare, neclintit* (fig), *dîrz.*

Vb.: *A fi curajos, a fi îndrăzneţ, a fi neînfricat*; *a voinici* (pop.), *a viteji* (înv.), *a face vitejii*; *a îndrăzni, a cuteza, a se încumeta. A avea curaj, a nu se teme, a nu se da la o parte, a-şi asuma răspunderea, a privi moartea în faţă, a dispreţui moartea, a da dovadă de eroism. A-şi face curaj, a prinde curaj, a căpăta curaj, a se îmbărbăta, a se încuraja, a-şi lua inima în dinţi, a lua (a prinde) foc cu gura. A înfrunta, a brava, a desfide, a sfida. A risca, a-şi risca viaţa, a-şi pune capul în joc, a-şi risca pielea, a-şi băga capul în foc, a se juca cu focul, a se băga singur în gura leului. A încuraja, a îmbărbăta, a însufleţi, a da curaj, a face din iepure leu.*

Adv.: *Vitejeşte, voiniceşte. Cu curaj, cu îndrăzneală, cu bărbăţie, fără frică, fără teamă*; *(În mod) curajos, vi-*

tejesc, eroic ; ca un erou, ca un viteaz ; ca un leu, ca un tigru.

În dicționarele conceptuale (analogice, tematice), trebuie să fie reflectate, desigur, noțiunile fundamentale ale limbii, care angajează serii de cuvinte aparținînd lexicului activ, fără însă a se neglija și acele noțiuni care au jucat cîndva un rol important în viața poporului, deși astăzi tind să rămînă la periferia limbii, datorită restrîngerii ariei de utilizare a obiectului denumit. Pentru orice cercetător al limbii române, chiar și pentru un public larg, ar prezenta interes să găsească într-un dicționar analogic sau tematic denumirile vechi sau populare ale unor meșteșuguri, feluri de îmbrăcăminte, specialități culinare, dansuri etc. De pildă, este impresionantă liste denumirilor care au circulat, iar unele continuă să fie utilizate și astăzi, pentru *car* și *trăsură,* deși este evident că nu acest mijloc de transport, ci altele mai noi *(automobilul, avionul)* sînt cele care vor îmbogăți limba cu unități lexicale noi : *car, căruță, căruț* (dim.), *cărucioară* (dim.), *brașoveancă, caravană* (reg.), *cocie* (înv. și reg.), *cotigar, cotigă, droagă* (reg. și fam.), *ghioci ; harabaie, harabă* (reg.), *majă* (înv.), *șarabană* (reg.), *teleagă, teleguță (dim.), telegea ; trăsură, trăsurică* (dim.), *berlină* (înv.), *bihuncă* (reg.), *birjă, droșcă* (pop.), *droșcuță* (dim. pop.), *brec, brișcă, brișculiță* (dim.), *brișcuță* (dim.), *cab, cabrioletă, caleașcă, butcă* (înv.), *caretă, carîtă* (reg.), *cariolă, chibitcă, cupeu, daradaică* (reg.), *diligență, poștalion, olac* (înv.), *docar, docăraș* (dim.), *echipaj* (înv.), *faeton, fiacru* (înv.), *hinteu* (reg.), *landou, nadiceancă* (reg.), *nadișancă* (reg.), *omnibuz* (înv.), *rădvan* (înv.), *șaretă* etc.

6. STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A VOCABULARULUI ROMÂNESC

S-a arătat (*supra, I,* 3.2.3) că la cercetarea istoriei unui cuvînt contribuie atît morfonemia, cît și semantica.

Pentru a avea siguranță în stabilirea etimonului, lingvistul trebuie să cunoască „legile fonetice" care au acționat în diferitele etape de dezvoltare a limbii, precum și efectele coarticulației asupra formei cuvintelor.

De exemplu, afirmaţia că rom. *coapsă* este de origine latină, reprezentîndu-l pe lat. *coxa*, poate produce nedumeriri nelingviştilor, deoarece din forma latinească se păstrează în cuvîntul românesc numai primele două sunete : *co-*. Specialistul trebuie să arate că în epoca de trecere a cuvîntului din latină în română (adică în perioada de formare a limbii române), vocala *o*, aflată sub accent şi urmată de o silabă care conţine pe *a* (ă), s-a transformat în diftong : *oa* [180] ; apoi că grupul consonantic *ks* (scris x) a devenit în română *ps*, iar vocala *a*, nefiind accentuată s-a închis, devenind : *ă* şi astfel lat. *coxa*>rom. *coapsă*. Cuvîntul originar se numeşte *etimon*.

La alte cuvinte sînt necesare explicaţii mult mai ample, ca, de pildă, pentru cuvîntul *nor* (*nour*). Dicţionarele etimologice dau ca etimon pentru acest cuvînt pe lat. *nubilum*. Pentru a se observa transformările prin care a trecut corpul fonetic al cuvîntului latinesc, trebuie arătat că *-b-* intervocalic a dispărut, că *-l-* intervocalic s-a transformat în *r*, iar consoana finală a căzut. Toate aceste transformări sînt generale şi s-au petrecut în toate cuvintele de origine latină care au rămas moştenire limbii române în aceeaşi epocă. În urma acestor schimbări din lat. *nubilum* a rezultat mai întîi rom. *nuăru*, apoi prin transmiterea unei mişcări articulatorii de la vocala labiovelară *u* către *ă* s-a realizat o acomodare progresivă, *ă* devenind *o* : *nuoru*. Din necesitatea conjugării mişcărilor articulatorii în rostire s-a produs o asimilare imediată regresivă : o l-a transformat pe *u* : *noor(u)*. Cu timpul *-u* final s-a afonizat (asurzit) şi a dispărut din rostire. Cei doi *o* (*noor*), prin fenomenul fonetic numit contracţie, s-au contopit şi astfel s-a ajuns la forma *nor*. Existenţa cuvîntului şi sub forma *nour* arată că de la situaţia *noor* s-a simţit nevoia diferenţierii unuia dintre cei doi *o* spre a se păstra structura bisilabică : *nour*.

Ambele forme se folosesc în româna contemporană :

„Părea că printre *nouri* s-a fost deschis o poartă,
Prin care trece albă regina nopţii moartă".

(EMINESCU, OA, I, p. 75)

„Munţii de *nori*, ameninţîndu-ne din partea
de sud, străluminaţi de tunete au stat."

(BLAGA, P, p. 289)

[180] Cf. Iorgu IORDAN, *Diftongarea*, p. 39 şi u.

Pentru astfel de cuvinte, cunoscînd felul în care a evoluat forma lor, este ușor de aflat că sînt de origine latină, deoarece în dicționarele acestei limbi sînt înregistrate cu același sens.

Există însă cuvinte pentru care numai indicarea etimonului nu pare convingătoare. De exemplu, *tomatelor* li se spune românește, în mod curent, *roșii*. Orice vorbitor de limbă română, poate da o explicație de ce le zicem așa : fiindcă sînt de culoare roșie. Dar *roșie* este adjectiv. Pentru a afla cum a devenit substantiv (*o roșie, niște roșii)*, trebuie știut că planta care produce asemenea fructe (*Solanum lycopersicum)* este numită *pătlăgea* sau *pătlăgică*, prin adaptarea unui cuvînt din limba turcă : *patlican*. Același nume poartă o altă plantă, dar ale cărei fructe sînt de culoare vînătă. Pentru a le deosebi, atît plantele, cît și fructele, au fost denumite cu nume compuse : *pătlăgea-roșie, pătlăgea-vînătă*. Din tendința vorbitorilor spre scurtarea exprimării se folosește numai culoarea pentru a denumi fructele : *o roșie, o vînătă*. Apoi și plantele respective au fost numite tot așa, căci grădinarul spune că a sădit *roșii, vinete* etc.

Modalitatea prin care determinantul a preluat și sensul determinatului este o problemă de semantică, (*supra*, 5.3.2.), dar, cum s-a arătat mai sus, etimologia trebuie să folosească atît rezultatele semanticii, cît și pe cele ale morfonemiei. Fără „sprijinul" acestora, nu s-ar putea susține originea latină a cuvîntului *ficat*, în limba română (și în alte limbi romanice), deoarece în latină i se spunea *iĕcŭr*, a cărui formă, prin oricîte schimbări, nu putea să ajungă la cea de azi. În schimb, în dicționarele de limbă latină se găsește cuvîntul *ficatum*, care însemna „cu smochine, de smochine". Cum a ajuns să aibă sensul de „ficat" au lămurit studiile filologice. În textele latinești apărea sintagma *iecur ficatum* cu sensul „ficat de gîscă îngrășată cu smochine". Cu timpul, în latina populară, determinantul *ficatum* [181] a preluat și sensul determinatului și a fost suficient singur pentru a denumi în-

[181] O. DENSUSIANU nota : „Istoria atît de complicată a lui *ficatum* și a diferitelor corespondente romanice ale lui a fost lămurită de G. Paris în articolul «*Ficatum*» *en roman*, extr. din *Miscellanea linguistica in onore di* G. *Ascoli*, Torino, 1901 ; DILR, I, p. 55, vezi și p. 130. Cf. și SLG, p. 68.

treaga sintagmă. Cu acest sens a fost moştenit de limba română.

Pentru alte cuvinte nu e nevoie să se cerceteze originea pînă la latină, deoarece au fost împrumutate mai recent din alte limbi. De pildă, cuvîntul *disciplină* a fost luat din franceză: *discipline*, deşi latina avea pe *disciplina*; cuvîntul *pieptar* s-a format în limba română din *piept* + suf. *-ar*. Desigur se poate merge mai departe şi se află că *piept*<lat. *pectus*, iar *-ar*<lat. *-arius* dar acestea sînt etimoane pentru cuvîntul *piept* şi, respectiv, sufixul *-ar*.

Spre a afla originea şi istoricul formării unor cuvinte este necesar să se pornească de la *forma* lor *internă*, adică de la legătura ce există între structura morfonemică şi sensul lor. Această legătură poate să aducă o motivare relativă a sensului prin formă. De exemplu, pentru cuvîntul *codobatură*, „pasăre mică, cenuşie, cu coada lungă, în veşnică mişcare..." (*Motacilla alba*), se dă ca etimon, lat. * *codabattula*. Între numele dat acestei păsări şi un aspect al manifestării ei există legătură. Cu alte cuvinte se exprimă, prin denumire, punctul de vedere al vorbitorului faţă de noţiune. Pare foarte posibil ca pe oameni să-i fi impresionat particularitatea acestei păsări (faptul de a mişca mereu din coadă, în sus şi în jos, bătînd aerul) şi, de aceea, au folosit-o la denumirea păsării. Bazat pe această însuşire, poetul a „repartizat" codobaturile la pregătirea locului pentru horă:

„*Codobaturi* iuţi ca focul,
Tot bătînd din cozi,
Măturară-n clipă locul
Şi făcur-o bătătură,
Şi ce horă mai făcură,
Ca la voievozi!"
(COŞBUC, *Versuri*, p. 287)

După cum se vede, etimonul este dat cu o steluţă (asterisc) în faţă, ceea ce înseamnă că nu s-a găsit atestat sub această formă, ea este presupusă de lingvişti, dar nu întîmplător, ci pe baza comparării cu alte limbi, sau dialecte. Iată argumentarea din CDDE, sub 150: „... *CODA-BATTULA, -AM (cf. *cauda tremula*, CGL, III, 258); *battula* e cerut şi de it. *battola* „claquet, tarabat". *Codobatură* se explică dintr-un mai vechi coadăbatură

(comp. forma ar.) rezultat normal din cuvîntul latin; *coadăbatură*, după slăbirea accentului de pe prima silabă, a devenit * *codăbatură*, prin asimilaţiune *codobatură*". În continuare se arată cauzele care au dat naştere la variantele din diferite regiuni ale ţării, apoi se trece la compararea cu alte limbi (şi dialecte) romanice. || „comp. it. *codatremola, coditremola*, vic. *batikoa*, parm. *battkova*, flor. *battikova*, Urbino *battkoda*; fr. dial. *battequeue*; nprov. *bateco*"; după care se dau formele pentru denumirea masculului, în graiurile populare: *codobator, codobăturoi* (MARIAN, Ornit. I, 333). Deşi pentru limba literară, *codobatură, codobaturi* este numai substantiv feminin, după cum se vede, limba populară a creat şi formă pentru masculin.

Aşadar, pentru unele cuvinte etimonul n-a fost găsit atestat în vreun text, dar după forma lor, după sens, după felul în care sînt folosite etc., lingvistul, care cercetează originea, presupune din ce limbă ar putea proveni. Cunoscînd schimbările fonetice ce s-au produs din cele mai îndepărtate vremi pînă s-a ajuns la forma actuală, se porneşte de la cunoscut spre necunoscut, reconstruindu-se forma ipotetică a etimonului. În reconstruire, cercetătorul trebuie să aibă grijă ca faptele presupuse să corespundă cu cele din cuvintele atestate. În stabilirea etimonului prin reconstruire, lingvistul trebuie să aibă pregătire temeinică şi multilaterală, să fie obiectiv, străin de orice idee preconcepută. Cînd cercetătorul a procedat astfel, etimonul reconstruit a fost acceptat, iar, în unele cazuri, descoperirile mai noi l-au confirmat. Iată exemple:

lat. *interitare* era dat cu asterisc, ca etimon pentru rom. *întăr(î)ta*, în CDDE, ca şi lat. *lacusta*, pentru rom. *lăcustă*. O. DENSUSIANU arăta că * *lacusta* „trebuie să fi existat în latina vulgară în loc de *locusta*, cum se poate vedea din dr. *lăcustă* (lomb. *lagosta*, sic. *lagusta*, v. fr. *laouste*, prov. *langosta*, cat. *llangosta*, sp. *langosta*, port. *lagosta*)" [182]. Cercetările mai noi asupra inscripţiilor şi textelor din provinciile dunărene ale Imperiului roman, au găsit atestate atît pe *interitare*, cît şi pe *lacusta* [183], ceea ce dovedeşte că reconstituirea s-a făcut corect.

[182] DILR, I, p. 70.

[183] H. MIHĂESCU, LLPD, p. 209, 210.

Pentru alte cuvinte, cercetarea în vederea găsirii etimonului este mult mai dificilă. Lingvistul trebuie să aibă cunoştinţe de limbă latină, de istoria acesteia, în special despre evoluţia latinei populare. În limba vorbită, cuvintele monosilabice şi, în general, cele cu corp fonetic redus s-au ataşat altora mai consistente din acest punct de vedere, sau s-au unit cîte două-trei. Este mai ales cazul prepoziţiilor şi adverbelor. „Latina vulgară se deosebea de latina clasică prin folosirea unui număr mare de prepoziţii compuse. Faptul că gramaticii condamnă adesea aceste prepoziţii (*prepositio praepositioni non jungitur*, spune Pompeius ; Keil, *Gr. lat*, V, 273) dovedeşte indirect că ele erau folosite frecvent în vorbirea populară" [184]. Numai cunoscînd o asemenea realitate a acelor vremi, se poate demonstra că rom. *înainte* este urmaşul contopirii a două prepoziţii *in* şi *ab* cu adverbul *ante*. Prin acelaşi procedeu s-au format : *de inter>dintre ; de intro>dintru ; de super>despre* etc.

Se înţelege că şi pentru astfel de situaţii compararea cu celelalte limbi romanice şi identificarea atestărilor sînt preocupări de primă importanţă pentru lingvistul etimolog.

Faptul că pînă acum au fost date, ca exemplu, numai cuvinte de origine latină, nu trebuie să acrediteze părerea că avem vreo intenţie neo-neaoşistă. În această lucrare nu urmărim să facem istoria lexicului limbii române, ci, fiind vorba de etimologie, ca ramură a lexicologiei, prezentăm obiectivele şi procedeele acesteia. Fără îndoială limba română are cuvinte şi de alte origini, care, pe lîngă cele din latină — esenţa vocabularului românesc — au îmbogăţit şi nuanţat lexicul limbii noastre. Mai mult încă, unele cuvinte de altă origine, prin forma lor, ne dau informaţii asupra datei cînd au pătruns în limba română. De pildă, cuvinte ca : *boală, fală, milă,* din vechea slavă, au intrat în vocabularul limbii române după încheierea procesului de „încrucişare" dintre latină şi traco-dacă, aproximativ în secolul al VII-lea. Afirmaţia se sprijină pe faptul că la acea dată încetase să mai acţioneze procesul de transformare a lui *-l-* (intervocalic) în -r-, ca în cuvintele latine : *gula>gură ; sale>sare ; sole(m)>soare* etc.

[184] DILR, I, p. 119.

Pentru cuvinte ca: *nocturn (în nocturnă), infect, fatal,* dicționarul ne indică intrarea lor în română din franceză *(nocturne, infect, fatale)* deși corespondentele lor existau în latină *(nocturnus, infectus, fatalis).* Astfel de cuvinte sînt mai recent intrate în limba noastră, ca neologisme, nu sînt moștenite din latină, iar acest fapt ni-l dovedește structura lor fonetică: grupul consonantic *ct* n-a devenit *pt* (lat. *nocte(m)*>rom. *noapte*; lat. *octo*>*opt* etc.), iar *-l-* n-a devenit *-r-* (lat. *filu(m)*>rom. *fir*; dar nu *fatali(s)*>*fatar*!)

La pătrunderea unor neologisme, vorbitorii neinstruiți sau cu slabă instrucție, negăsind nici un sprijin pentru noile cuvinte între cele cunoscute lor, modifică forma celor noi atrăgîndu-le în familiile celor cunoscute. Așa s-a întîmplat, de pildă, cu „celebrul" *renumerație* al lui Pristanda. Cuvîntul francez *rémunération* pătrunsese în limba română, la începutul celei de-a doua jumătăți a sec. al XIX-lea, sub forma adaptată pronunției românești *remunerație,* cu sensul de „plată, onorar, retribuție". Pentru că la orice plată banii se numără, vorbitorii care nu cunoșteau proveniența cuvîntului și forma lui originară, l-au presupus legat de o familie de cuvinte bine cunoscută [185]: *număr, număra, numeros* etc. Tot așa, făcîndu-se legătura cu agresivitatea personajului, cerneala *violetă* devine *violentă.* („Crăcănel: Aș! era un fel de cerneală *violentă*". CARAGIALE, O, I, p. 346).

După cum se vede, astfel de cuvinte sînt modificate de vorbitori pe baza impresiei produse de asemănări formale și din necesitatea de „a clarifica" un sens pe care, altfel, nu l-ar înțelege. Se creează, în felul acesta, o etimologie „originală", care a fost denumită *etimologie populară* [186]. „Prin ea vorbitorii încearcă să-și lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau cu o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau pur și simplu susceptibile de o interpretare prin falsă asociație etimologică" [187].

Din această categorie mai fac parte: *arcoladă,* rostit așa de vorbitorii care pun motivarea cuvîntului pe cele

[185] HRISTEA, PE, p. 207.
[186] Traducerea germ. *Volksetymologie,* denumire dată fenomenului de E. FÖRSTEMANN, *Über deutsche Volksetymologie,* Z.f.v.S, I, 1852 și XIII, 1877.
[187] HRISTEA, PE, p. 206.

două fragmente de arc din care se compune o *acoladă* (<fr. *accolade)*; *saricilat*, în loc de *salicilat* (<fr. *salicylate)*, cu modificarea primei părți deoarece se face legătura cu sarea, după aspect și culoare; *somnieră*, pentru somieră (<fr. *sommier)*, sub influența lui *somn*; sau *stomacologie*, după *stomac*, în loc de *stomatologie* (<fr. *stomatologie)*, *furnicular*, în loc de *funicular* (<fr. *funiculaire)*.

Exemplele date pînă acum sînt toate neologisme, pentru că, de fapt, cea mai mare parte a cuvintelor care au fost adaptate prin ceea ce se numește etimologie populară, în momentul respectiv, au fost neologisme. Foarte rar se întîmplă ca un cuvînt vechi să fie supus transformării prin etimologie populară sub influența unui neologism. Este cazul lui *a se înfrupta*, care, din cauză că a fost uitat cuvîntul-bază *(frupt*, vechi românesc, din lat. *fructus)*, se rostește *a se înfructa*, fiind pus în legătură cu *fruct*, tot din lat. *fructus*, dar neologism [188].

Majoritatea transformărilor produse prin etimologie populară sînt inconștiente. Există însă și creații conștiente ale unor cărturari, care au încercat să „românizeze" unele neologisme, în special în secolul trecut: „*contimporan* în loc de *contemporan* (modificat după *timp)*, *inimat* în loc de *animat* (modificat după *inimă*<lat. *anima)*, *limbistică* în loc de *lingvistică* (modificat după *limbă*) etc. [189].

Unele cuvinte au formă ce nu poate fi explicată decît prin referire la cel puțin alte două. Într-adevăr, există cuvinte a căror formă a luat naștere din contopirea a două morfeme diferite, cu sensuri apropiate. Fenomenul acesta a fost numit *contaminație* sau *contaminare*.

Numele păsării *cocostîrc* s-a format prin contopirea a altor două nume de păsări, asemănătoare ca aspect și mediu de viață: *cocor* + *stîrc*>*cocostîrc* [190].

După cum se vede, cele două cuvinte participă inegal la formarea celui nou. Din vbg. *dědina* + *dat* a rezultat *datină* [191], iar din vbg. *rastapu* + *timp*>*răstimp* [192];

[188] HRISTEA, PE, p. 255.
[189] *Ibidem*, p. 210.
[190] Cf. PLR, I, p. 22.
[191] DILR, I, p. 180.
[192] *Ibidem*, p. 178.

grangur<*gangur* + *graur*, cu explicația că „lat. *galgulus*, *-um* a devenit *galgur*, cum se păstrează în ar.; din aceasta, prin disimilare, a rezultat *gangur*, care sub influența lui *graur* a devenit *grangur*" [193]. Contaminări se pot produce chiar și între neologisme: *colet*<fr. *colis* + + *pachet*, sau între un cuvînt vechi și un neologism: *bold* (vsl. *bodlĭ*) + *impuls* (<lat. impulsus)>*imbold* [194].

Contaminări de felul celor arătate pînă acum se produc, în general, neintenționat. Sînt însă și formații create din intenția vorbitorilor de a provoca bună dispoziție sau a ironiza. Așa sînt cele întrebuințate de Ion Creangă: „bine ai venit *nepurcele*" (nepoate + purcele); „dumnezeu să-l *iepure* (ierte + iepure); *furluase* (furase + + luase) [195]; precum și: *felicitocuri, lumînaștere, telegrabnică*, să fii *sănătuhăis, firoscos, flăşcău* ș.a., pe care Al. GRAUR le-a numit „deraieri lexicale" [196].

Alte cuvinte au formă binecunoscută de toți vorbitorii, dar sensul lor își găsește explicația numai prin referirea la cuvinte din alte limbi. Adică este vorba de un împrumut de structură formală, nu de material sonor în componenența cuvîntului. Acest fenomen poartă numele de *calc lexical* și este un mijloc de îmbogățire a vocabularului, dar cunoașterea lui contribuie și la lămurirea etimologiei. De pildă, cuvîntul românesc *încînta* s-a format din prefixul *în-* + *cînta*, dar după modelul fr. *enchanter* (*en*, „în" + *chanter*, „cînta"), de la care a împrumutat și sensul. La fel și cuvîntul *suprafață*, din *supra* + *față*, după fr. *surface*.

Unele cuvinte pot avea două sau mai multe etimoane, fie din aceeași limbă, fie din limbi diferite. Astfel de cuvinte au *etimologie multiplă* [197]. Prin etimologie multiplă pot fi explicate atît cuvinte din fondul vechi al limbii noastre, cît mai ales unele neologisme. Așa este

[193] DIAC, p. 95; și CDDE, sub 748.

[194] Cf. PLR, I, 404. Mi se pare mult mai plauzibilă explicația lui Pușcariu, decît cea din DLRM, ca postverbal al lui *îmboldi*, care ar fi trebuit să fie *îmbold*!

[195] PHILR, p. 82.

[196] *Buletin științific al Academiei*, seria C, tom. I, nr. 2, 1949, p. 141—147.

[197] Al. GRAUR, SLR, p. 67—77; Mai întîi în SCL, I, 1950, nr. 1, p. 22—34.

cazul cuvintelor : *muntean, oltean*, care au putut fi derivate și de la *munte, Olt* și de la *Muntenia, Oltenia*. „Verbul nostru *a mesteca* vine în același timp de la lat. *mixtico* „a mesteca" și de la lat. *mastico* (de origine grecească) „a frămînta mîncare în gură". După regulile limbii, ambele verbe au evoluat spre aceeași formă românească, iar sensurile lor erau destul de apropiate pentru ca vorbitorii să nu le poată distinge. Astfel astăzi ne este imposibil să mai vedem în *a mesteca* două verbe diferite [198].

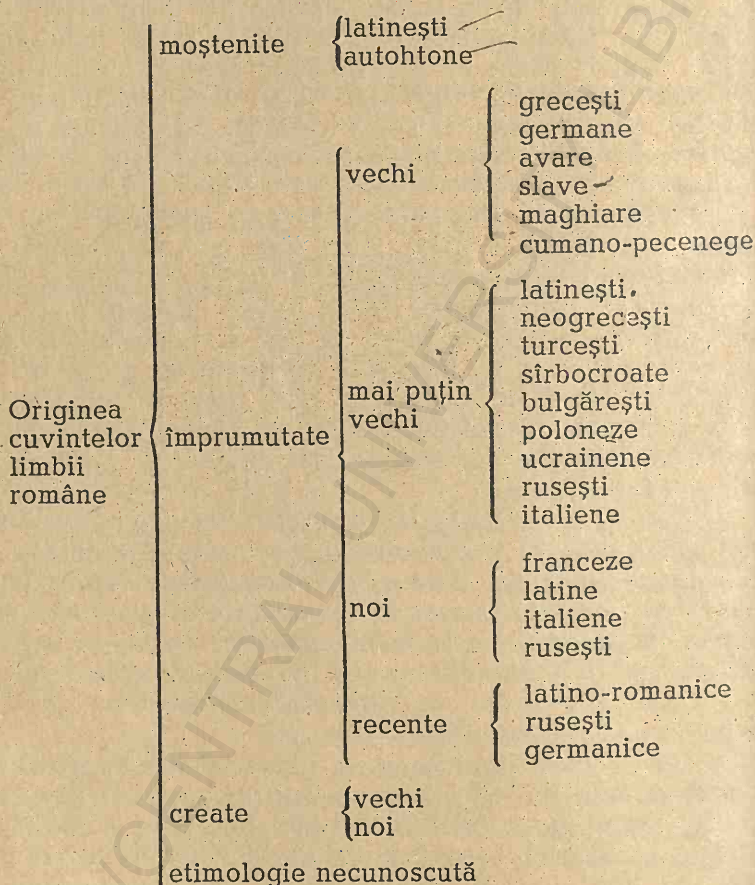
Cuvîntul *patriot* ar putea avea trei „strămoși" : ngr. *patriótis*, fr. *patriote*, germ. *Patriot*, iar *personal* (adj. și subst.) patru : lat. *personalis*, germ. *personell, personal*, it. *personale*, fr. *personnel* (DLR). Pentru cuvîntul *director* poate fi admisă oricare dintre cele cinci posibilități : lat. *director, -oris*, fr. *directeur*, it. *direttore*, germ. *Direktor*, rus. *direktor*, deoarece „este foarte probabil că toate au avut un rol în introducerea și răspîndirea lui în românește : fiecare vorbitor l-a luat de unde l-a găsit și toți l-au folosit la fel" [199].

Există și posibilitatea să se creeze un *derivat indirect*, adică între el și cuvîntul-bază se presupune un derivat intermediar, dar care nu este identificat. „Cuvîntul nostru *călător* este format ca un nume de agent, adică paralel cu *lucrător* de la *lucra, umblător* de la *umbla* ; dar un verb *a* * *căla*, din care să fie derivat *călător*, nu există, deci acesta din urmă trebuie explicat direct prin *cale*, sărind peste verb" [200].

Cele discutate pînă acum au scos în evidență cît de complicat este studiul etimologiei și cît de vaste și de felurite cunoștințe trebuie să aibă lingvistul care studiază originea cuvintelor. Cercetate din acest punct de vedere, cuvintele unei limbi pot fi : *moștenite, împrumutate* sau *create* în limba respectivă. Rămîne însă și un număr de cuvinte a căror etimologie n-a fost încă identificată, cele însemnate în dicționare cu *Et. nec.* (etimologie necunoscută).

198 Al. GRAUR, SLR, p. 71.
199 *Ibidem*, p. 75.
200 *Ibidem*, p. 76.

Din punct de vedere etimologic și după modul de proveniență, vocabularul românesc contemporan este constituit astfel :

6.1. CUVINTE MOȘTENITE

Limba română fiind continuatoarea limbii latine vorbite de coloniștii romani stabiliți în Dacia este firesc să aibă numeroase cuvinte de origine latină. Chiar esența

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vocabularului românesc este latinească (*supra*, II, 4). Dar, după cum se știe poporul român s-a format din amestecul coloniștilor romani cu populația daco-getică. Este firesc deci ca în limba noului popor, pe lîngă marea majoritate a cuvintelor de origine latină să fi rămas și unele din graiul băștinașilor. Așadar, cuvintele care ni s-au transmis din generație în generație, de la daco-romani și pînă astăzi se numesc cuvinte m o ș t e n i t e. Din punctul de vedere al originii, acestea sînt de două feluri : *latinești* și *autohtone*. Prin cuvintele moștenite se exprimă denumirile referitoare la om, la familie, la gradele de rudenie, la calitățile și defectele oamenilor, la principalele lor acțiuni, la obiectele muncii, la manifestările naturii, la animalele domestice sau sălbatice, la mijloacele de hrană, într-un cuvînt la tot ce este mai strîns legat de existența individuală și socială a omului, în legătură cu mediul înconjurător.

6.1.1. CUVINTE DE ORIGINE LATINĂ

ac, acru, aduce, afla, ajunge, alb, albină, amar, an, aproape, apuca, aripă, armă, ascunde, aștepta, atare, atunci, auzi ;

bate, barbă, bărbat, bea, berbec(e), bine, biserică, blestema, boteza, braț, bute ;

cal, cale, carne, cădea, călca, cămașă, ceară, cerb, cînta, coace, coadă, coardă, creștin, crește, cruce, cumpăra, cunoaște, cunună, curge ;

(a) da, deget, descăleca, deschide, despuia, dezmierda, dinte, domn, dormi, drege, drept, dulce, duminică, durea ;

face, fată, față, făină, făta, fecior, femeie, ficat, fier, fir, fiu, fîntînă, foc, fragă, freca, frumos, frunte, frunză, fugi, fulgera, fum, furcă, fus ;

galben, găină, geană, genunchi, ghem, gras, grîu, gros, gură, gusta ;

iapă, iarbă, iarnă, iepure, ieri, ierta, ieși, intra ;

înainte, înalt, înapoi, încălța, încărca, închina, îndesa, îngîna, întreba, întreg, însura, întuneca, învăța ;

joi, juca, judeca, jug, jugastru, june, jura ;

lega, lepăda, leșina, limbă, lingură, lînă, lîngă, loc, lucra, lume, lumină, lună, lup, luptă ;

mamă, mare, margine, masă, mădular, mărita, măr, măsea, merge, merinde, miere, miercuri, minciună, minte, mira, moară, mulge, munte, muscă, mustață, mut ;

nalbă, nare, nas, nea, negură, nepot, nici, noapte, nod, noră, număr, nume, nuntă ;

oaie, oală, ochi, orb, os, ou ;

pai, palmă, pană, parte, pădure, păr, părinte, pereche, pește, piedică, piele, piept, pîntec(e), plin, plînge, ploaie, poartă, pom, porc, prinde, primăvară, punte ;

rade, rar, răpi, răsări, rece, rîde, rîu, român (rumân), roșu, rupe, rușine ;

sac, sapă, sare, sări, scaun, scîndură, scrie, secară, sete, seu, singur, sîmbătă, sînge, soare, socru, somn, sparge, spic, spin, spumă, sta, stea, stîng, strig, strîmb, soț, sudoare, suflet, suge, surd, sus ;

șa, șapte, șarpe, șoarece, ști, șuiera ;

tare, tată, tăia, tăcea, tînăr, toarce, toca, trage, trece, tremura, tufă, turba, turna, turtă ;

uda, uita, umbră, unge, unghie, urs, urzică, ustura ;

vacă, vale, vară, vătăma, vechi, vecin, vedea, verde, vin, vis, vițel, vîrtos, voi, vostru, vulpe, vultur ;

zadă, zăcea, zănatic, zeamă, zi, zice [201].

6.1.2. CUVINTE AUTOHTONE

Vocabularul limbii române păstrează aproximativ 150—160 de cuvinte din idiomul populației preromane din spațiul carpato-balcanic. Cercetătorii au grupat aceste cuvinte în două categorii :

a) Cuvinte românești care au corespondente în albaneză : *abur, argea, baci, balaur, bală, baligă, baltă, bardă, bască, brad, brîu, brusture, bucura, bunget, buză, căciulă, căpușă, căpută, cătun, ceafă, copac, cruța, curma, curpău, cursă, dărîma, daș, druete, fărîmă, gard, gardină, gata, gălbează, ghimpe, ghioagă, ghionoaie, grapă, gresie, groapă, grumaz, grunz, gușă, mal, mazăre, măgură, mărat, mătură, mînz, moș, mugure, murg, năpîrcă, pîrîu, păstaie, pururea, rînză, sarbăd, scăpăra, scrum, scula, sîmbure,*

[201] Se înțelege că nu pot fi date aici toate cuvintele latine moștenite. O listă de cca. 600 de cuvinte latinești, în româna comună, se află în ILR, II, p. 294—308.

spînz, sterp, strepede, strungă, șale, șopîrlă, șut (ciut), țap, țarc, vatră, vătui, viezure, zgardă, zgîrîia.

b) Cuvinte existente numai în română : *acăța (agăța), adia, ameți, amurg, amîna, aprig, arunca, baier, barză, băga, băiat, beregată, boare, bordei, brîndușă, brînză, buiestru, burlan, burtă, butuc, butură, caier, carîmb, cață, cîrlan, cîrlig, copil, cotropi, creț, custură, deretica, dezbăra, descălța, descurca, dezghina, dezmierda, dop, droaie, genune, ghes, gheară, ghiont, gorun, grui, gudura, încurca, înghina, îngurzi, înseila, întărîta, întîmpina, întîmpla, întrema, leagăn, lepăda, lespede, leșina, mare, măceș, mădări, mărcat, melc, mic, mire, mistreț, mișca, modru, morman, mușat, mușca, necheza, nițel, noian, păstra, pînză, prunc, răbda, reazem, ridica, scurma, sugușa, șir (înșira), șoric, tare, țarină, țăruș, (a se) uita, undrea, urca, urcior, urdă, urdina, urdoare, vătăma, viscol, zăr, zară, zburda, zestre, zgîrma.*

În afară de cuvinte uzuale, s-au mai păstrat din graiurile autohtone unele nume de ape (h i d r o n i m e) : *Ampoi, Argeș, Bîrzava, Buzău, Cerna, Criș, Drencova, Dunărea, Gilort, Jiu, Lotru, Motru, Mureș, Olt, Prut, Siret, Someș, Timiș, Tisa, Vedea* ș.a., precum și unele nume de localități : (t o p o n i m e) : *Abrud, Albac, Arcuda, Băroi, Cigmău, Garvăn, Galt, Hîrșova, Iași, Mehadia, Oituz, Oltina, Săldus, Tăpia, Turda.* (Cf. ILR, II, p. 356—361).

6.2. CUVINTE ÎMPRUMUTATE

Istoria arată că popoarele au avut, în decursul veacurilor, diferite relații între ele. Venind în contact datorită împrejurărilor istorico-politice, indiferent care au fost relațiile dintre ele : asupritori-asupriți, negustori-cumpărători, aliați într-o luptă comună sau numai simpli vecini pașnici, popoare de neamuri și limbi diferite s-au influențat reciproc în felul de viață, în diversele manifestări sociale. Cum știm că limba este un fenomen social, că ea se naște și se dezvoltă odată cu societatea, că nu poate exista societate fără limbă, se poate deduce că în

epocile de contact între popoare, în perioadele de influențare reciprocă, limbile popoarelor respective au înregistrat aceste influențe. Dintre compartimentele limbii, vocabularul este cel mai sensibil la schimbări și influențe, înregistrînd, cu promptitudine, progresul social. Vorbitorii unei limbi împrumută din alte limbi cuvintele considerate necesare spre a exprima realități noi.

Urmărind istoria poporului nostru și a dezvoltării limbii române, se pot constata contacte multiple între acesta și popoare de neamuri și limbi dintre cele mai diverse.

Cuvintele împrumutate de limba română din alte limbi pot fi grupate pe origini, după o cronologie relativă, astfel:

6.2.1. IMPRUMUTURI VECHI

a) **grecești** (prin latina dunăreană)[202]: *broatec, jur* (dial. *giur*) în expresiile: *în jur, împrejur, ciumă* (=umflătură), *plai, stup, stur,* (=coloană, stîlp), *frică, cir.*

b) **germanice** (etimologii posibile)[203]: *bîlcă* (= ulcior), *bulz* (= bulgăr), *ciuf, ciof* (= codiță), *nastur(e), rapăn* (= rîie), *strugure, targă, tureci, zgudui.*

c) **avare** (etimologii controversate)[204]: *armig* (= armăsar), *jupîn, scrum.*

d) **slave.** Elementele de origine slavă în vocabularul românesc au intrat în epoci diferite. Dintre cele vechi, pot fi distinse două categorii:

d. 1 *Cuvinte* intrate între secolele al VIII-lea, al IX-lea și al XI-lea, al XII-lea, adică în epoca de bilingvism româno-slav[205] (care nu fac parte din fondul lexical principal):

— starea socială: *bejenie, pribeag, răscoală, slugă;*

— familie: *ibovnic, maică, mașteha, nevastă;*

[202] ILR, II, p. 366—367.

[203] *Ibidem,* p. 368—370.

[204] *Ibidem,* p. 371.

[205] „Existența împrumuturilor slave „înainte de secolele al VIII-lea și al IX-lea nu poate fi probată cu argumente lingvistice". ILR, II, p. 373. Enumerarea noastră are numai caracter exemplificativ.

— calități și defecte : *becisnic, blajin, coțcar, destoinic, dîrz, gîngav, gîrbov, grozav, nătîng, pleșuv, smead* etc. ;

— părțile corpului : *cîrcă, cosiță, gleznă, stomac* etc. ;

— îmbrăcăminte : *copcă, cușmă, izmană, nădragi, rufă, suman, șubă* etc. ;

— armată : *izbîndă, strajă, trîmbiță* ;

— comerț : *precupeț, tîrg, ucenic* ;

— locuință, unelte, obiecte casnice : *blid, colibă, cosor, daltă, grajd, nicovală, ogradă, pernă, pivniță, ploscă, rogojină, țeavă, toiag, uliță, verigă, zăvor* etc. ;

— hrană : *drojdie, hrană, icre, pită, ulei* ;

— superstiții : *basm, diavol, iad, idol, paparudă, moroi, vîrcolac, zmeu* etc. ;

— natură : *beznă, bolovan, crîng, graniță, prund, trăzni, văzduh* etc.

— acțiuni : *clădi, dobîndi, îndrăzni, lipi, miji, primeni, propti, risipi, spoi, zgîrci* etc.

d. 2 *Cuvinte* intrate în limba română între secolele al XIII-lea și al XIV-lea (adică în perioada de organizare a statelor feudale românești din nordul Dunării) :

— dregătorii : *logofăt, paharnic, postelnic, vistiernic, vornic* (din sîrbo-croată) ; comis, stolnic (din bulgară) ;

— terminologie bisericească : *blagoslovi, chilie, colindă, colivă, cristelniță, duhovnic, icoană, liturghie, monah, mucenic, pomană, praznic, pristol, schit, smirnă, stareț, troiță, utrenie, vecernie* ș.a.

Din conviețuirea îndelungată cu slavii (pînă la romînizarea celor stabiliți în nordul Dunării) și apoi din relațiile cu popoarele slave vecine, avem o bogată onomastică și toponomastică de origine slavă :

— onomastică : *Aldea, Bogdan, Cîrstea, Dan, Dragomir, Ganea, Ghinea, Ioan, Ivan, Manea, Mihalcea, Moga, Nedelcu, Neagoe, Preda, Radu, Stan, Stoica, Vîlcu, Vlad, Vlaicu* etc.

— toponomastică : *Bahna, Baia, Bistreț, Cozia, Craiova, Crivina, Dîlboca, Dobra, Ialomița, Ilovăț, Novaci, Predeal, Rîmnic, Rodna, Snagov, Vlașca, Vodița Zlatna* etc.

e) **maghiare**[206] :

— viața de curte : *aprod, herțeg, nemeș, uric, viteaz* ;

— viața orășenească și sătească : *birău, dijmă, hotar, locui, megiaș, oraș, pîrgar, sălaș, șoltuz, tîlhar* ;

— comerț, industrie : *ban, berbeniță, cheltui, ducat, majă, marhă, mertic, meșter, sodăș, vamă, vig* ;

— drept : *aldălmaș, chezaș, pîrîș* ;

— diverse : *bănui, belșug, chibzui, chip, chin, făgădui, gînd* ;

f) **cumano-pecenege.** Prin secolele al XI-lea și al XII-lea au venit pe aceste meleaguri pecenegii și cumanii. De la aceștia au rămas unele toponime și cîteva cuvinte : *habar, hambar, maidan, murdar, taman* ; *Comana, Gorganul, Pecineaga, Teleorman.*

6.2.2. ÎMPRUMUTURI MAI PUȚIN VECHI

Cuprindem sub această rubrică acele cuvinte din alte limbi care au intrat în română, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, atestate în tipărituri, de la *Cazania* lui Varlaam (1643), la *Mineele de la Rîmnic* (1776—1780), pînă la *Observații de limbă românească* (1799) a lui Paul Iorgovici, sau în *cărțile populare* și în scrierile cronicarilor moldoveni și munteni :

a) **latinești** (unele pătrunse prin filieră slavă, ceea ce justifică ortografia și pronunția din vremea aceea) : *anonym, antidot, argument, armesteție, avocat, audienție, comăndant, condiție, continuație, consens, decadă, deplomă, direct, elector, explicui, formă, fundament, ghinărar (gheneral), instrument, lectică, marchiez* (=marchiz), *materie, mediiator, meleon* (=milion), *mod, obligație, ofițer, orație* (=cuvîntare), *organ, orizont, pedestru, poet, pompă* (=ceremonie, alai), *practic* (=priceput), *prezenție, prezidiu* (=comandă, conducere), *prințipal, protecție, referindar, substanție, sumă, țircumstanție, viteran* etc.

b) **neogrecești** : *anost, apostat* (=trădător), *aspidă* (=viperă), *cangrenă, cartofor, catadixi, catastih, chedru*

[206] RILR, p. 422.

(=cedru), *chir* (=domn, jupîn), *cocon* (=fiu de domn sau de boier), *comodie* (=comedie), *dascăl, decar* (=numele unei cărţi de joc), *didahie* (=predică), *eftin* (=darnic), *eres, fandasie, filă, flegmă, fundă, hrisov, idiomă* (=grai), *ifos, ipocrizie, istericale, lăhuză, mamoş, mădulariu, molimă, monarhi* (=*a guverna*), *nevricale, nostim, patimă, plictisi, portocală, protipendadă, scopos* (=scop), *sculă* (=bijuterie), *simfonie, silabisi, sinchisi, sindrofie, stambă, taifas, ticălos, tifos, varvar* (=barbar), *vasilisc* (=şarpe fioros) etc.

În total, pătrunseseră în acea epocă peste 1 000 de cuvinte neogreceşti [207]. Dintre acestea însă, s-au păstrat pînă astăzi mai puţin de 100, numărul lor diminuîndu-se treptat, începînd din a doua jumătate a secolului trecut. Se folosesc în limba literară actuală, pe domenii, următoarele cuvinte de origine neogrecească [208]:

— viaţa socială şi individuală: *agale, alandala, ananghie, anapoda, anost, babac, cartofor, catadixi, dihonie, fandosi, ifos, ipocrizie, irosi, matracucă, mutră, noimă, nostim, orfan, plic, plicticos, plictisi, politicos, polilogie, protipendadă, sclifosi, simandicos, sinchisi, sindrofie, taifas, tiflă, ţaţă* etc.

— limbajul medical: *aerisi, cangrenă, epizootie, flegmă, gargarisi, istericale, lăhuză, mamoş, molimă, molipsitor, nevricale, tifos* etc.

— viaţa de stat: *anarhie, catagrafie, epitrop, flamură, partidă, plastograf, tiran etc.*

— viaţa culturală: *agramat, dascăl, filă, logos, silabisi, teatru* etc.

— religie: *aghiazmă, amvon, anaforă, ison, pronie, tagmă* etc.

— meserii: *calapod, igrasie, ipsos, mistrie, sculă* etc.

— comerţ: *agonisi, chefal, costisitor, fidea, plos, fundă, lefter, lin, maghernţă, misit, portocală, prosop, saltea, scrumbie, scul, stambă, ţîr, zaharicale, zaharisit* etc.

Faptul că un număr redus de cuvinte neogreceşti din acele epoci s-au păstrat pînă astăzi, dovedeşte că marea majoritate era compusă din termeni folosiţi la cancelaria domnească, la curţile boiereşti, în saloanele vremii, în

[207] Cf. Ladislas GÁLDI, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 135—267.

[208] ILRL, p. 435—436.

administrație și în afaceri. Adică n-au pătruns în limba vorbită și, de aceea, au dispărut odată cu realitățile sociale care le-au impus.

c) **turcești** : *abanos, acaret, alai, anteriu, arnăut, bacșiș, belea, bidiviu, bocluc, buluc, cafea, calabalîc, calfă, capac, cașcaval, catran, ceardac, ceauș, chef, chindie, chirie, cioban, cirac, cișmea, ciubuc, cîrmîz, conac, culă, cusur, damla* (devenit : *dambla*), *dimie, divan, dugheană, dușman, geambaș, giuvaer, hac, hain, halva, han, harbuz, hatîr, herghelie, ibrișin, iureș, leafă, liliac (animal), liman, mahala, mahmur, marafet, mezat, murdar, mușama, nai, oca, odaie, para, pehlivan, perdea, pezevenchi, raft, salahor, saltea, samsar, samur, schele, soi, surghiun, surlă, șiret (=viclean), tain, taraf, tichie, tingire, tiptil, tutun, ursuz, zaraf, zor* etc.

S-au mai păstrat unii termeni care denumesc obiecte de îmbrăcăminte și de podoabă : *atlaz, basma, borangic, ciorap, colan, dulamă, fes, maramă, mărgean, mintean, pafta, papuc, peruzea, sidef, suman, șalvari, zăbun* ;

— materiale și meserii : *bidinea, boia, boiangerie, boiangiu, burghiu, canat, cazma, chenar, chepeng, conabiu, dulgher, dușumea, fistichiu, ghiurghiuliu, meșină, micșuniu, mucava, papugiu, perciune, perdaf, pingea, taban, tutunghiu, zuluf* ;

— faună și floră : *bursuc, calcan, catîr, șalău* ; *anason, arpagic, bame, boston, cais, caranfil, chimion, curmal, dovleac, dud, enibahar, fistic, iorgovan, lalea, liliac, micșunea, năut, nufăr, pătlăgea, razachie, zambilă, zarzăr* ;

— unele substantive abstracte : *berechet, chiul, dandana, hal, huzur, moft, naz, nuri, renghiu, tabiet, tertip* ;

— adverbe : *abitir, barem, bașca, buluc, doldora, geaba, sanchi, tiptil* ; *get-beget, techer-mecher* ;

— interjecții : *aferim !, aman !, bre !, haide !, halal !, haram !* [209]

Ca și influența neogrecească, și cea turcească a avut, în cea mai mare parte, un caracter oficial și livresc. De aceea, odată cu încetarea domniilor fanariote (1821) și a suzeranității Porții Otomane (1877) a început diminuarea acestor influențe pînă la dispariție. Acest lucru se reflectă pregnant în vocabularul limbii române scrise. Dacă se compară două dicționare : al lui Alexandru de Cihac,

[209] Pentru toate turcismele, cf. ILRL, p. 409—414.

Dictionnaire d'étymologie daco-romane, Fancfort s.M., 1879, care arătase că în vocabularul românesc (după înregistrările făcute de el pînă la acea dată) ar fi 17,8% elemente turceşti, cu CADE, tipărit între 1926—1931, în care s-au mai înregistrat abia 4,36% elemente turceşti[210], ştiind că un dicţionar de proporţii se poate alcătui (de către o singură persoană) în cel puţin 20—30 de ani, deducem că, practic, pe la sfîrşitul secolului trecut, cuvintele de origine turcească erau în număr foarte mic. Au mai rămas unele care au devenit populare :

— nume de preparate culinare : *acadeá, baclavá, cataif, cheftеá* (chifteá), *ciorbă, ciulama, ghiveci, iahnie, iaurt, magiun, musaca, pilaf, rachiu, rahat, sarailie, sarma, şerbet*, precum şi nume de ustensile de menaj : *bărdacă, cazan, ceaun, farfurie, ibric, tavă, tipsie, tuci* ş.a.

d) **sîrbocroată** : *ordie* (=armată, oaste), *podină, sluger, zădărî* (=aţîţa, întărîta) ;

e) **bulgară** : *cluxă* (=capcană), *condir* (=clondir), *maghernită* (<ngr.), *răzmiriţi* (=a se răscula), *şaică* ;

f) **polonă** : *hatman, jah* (=jaf), *panţir* (=soldat de cavalerie în zale), *vartă* (=strajă) ;

g) **ucraineană** : *bortă, cuhnie* (=bucătărie), *gujmă* (=cuşmă), *obroc, vătaf, zarvă* ;

h) **rusă** : *carîtă* (=trăsură), *cneaz, mojic, polcovnic, sobor* (=adunare, consiliu bisericesc) ;

i) **italiană** : *bărbiiar* (=bărbier şi subchirurg), *fortaliţii* (=fortăreţe), *lazaret* (=spital, loc de carantină), *monetă, parolă.*

Unele dintre cuvintele cuprinse în rubricile *d—h* pot avea altă origine, dar filiera de pătrundere în limba română este cea indicată mai sus.

6.2.3. ÎMPRUMUTURI NOI

Vom considera în acest paragraf, drept împrumuturi noi cuvintele intrate în limba română între al treilea deceniu al secolului al XIX-lea şi cel de-al treilea al seco-

210 D. MACREA, *Circulaţia cuvîntelor în limba română*, „Transilvania", LXXVIII, 1948, p. 268 ş.u.

lului nostru[211]. Mai precis, între 1825, data apariției *Lexiconului de la Buda* și 1926—1931, apariția CADE. În cei o sută de ani, vocabularul românesc s-a îmbogățit considerabil cu neologisme, în special latino-romanice, dar și de alte origini.

Pentru unele cuvinte fiind greu de stabilit proveniența (latină, franceză, italiană ; de exemplu : *acord*<fr. accord sau it. *accordo* ; *baston*<*it. bastone*<sau fr. *bâton* sau chiar lat. *bastum* ; *conversație*<fr. *conversation* sau lat. *conversatio, -onis* etc.), le grupăm sub denumirea de latino-romanice :

a) **latino-romanice** : *acord, apetit, azil, bal, capital, carton, catar, consiliu(m), contagios, critică, epilog, epocă, flaută, fundație, generos, invenție, medic, militar, mod, parlament, pericul, poesie, profesor, profund, pronunție, pur, rație, recreație, regulă, societate, statuă, tiranie, vizită.*

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea au pătruns în română numeroase cuvinte de origine franceză prin filieră rusă, în special din domeniul vieții militare și administrative :

b) **franco-ruse** :[212] *adjutant, administrație, aliat, artilerie, asociație, autorizație, avangardă, cabinet, cancelarie, cavalerie, comerț, comisie, consul, departament, economie, gardă, general, glorie, industrie, infanterie, invalid, parlament, (a) raporta, rezidență, tratat, voluntar* etc.

În secolul al XIX-lea se formează sau se consolidează terminologia științifică românească. Cele mai multe cuvinte din această categorie sînt de origine latino-romanică, numai cîteva neogrecești și foarte rar de altă origine. Căile de intrare în limba română sînt diverse, în funcție de limba tratatului care a servit ca model. În continuare, vom grupa termenii pe respectivele ramuri ale științei, indicînd în paranteză proveniența (de cele mai multe ori, multiplă) :

211 Granițele sînt arbitrare, în special prima, deoarece pornind de la *Lexiconul de la Buda*, 1825, se înțelege că ne-a trebuit o dovadă a atestării, dar, de bună seamă, multe dintre cuvintele respective își făcuseră intrarea, într-un fel sau altul, cu mult înainte.

212 Cf. ILRL, p. 577—584.

c) **terminologie filozofică**: [213] *abstracție/abstracțiune* (fr. l.), *afecțiune* (fr. l.), *calitate* (fr. l.), *cantitate* (fr. l.), *cauză* (l. fr.), *condiție* (fr.), *critică* (fr.), *diviziune* (fr. l.), *educație* (fr. l.), *element* (fr. l.), *ideal* (fr. l.), *idee* (fr. l.), *imaginație* (fr. l.), *individual* (fr.), *libertate* (fr. l.), *logică* (fr.), *meditație* (l. fr.), *moral(ă)* (l. fr.), *observație* (germ. fr. l.), *opoziție* (l. fr. germ.), *organic* (l. fr.), *principiu* (l. it. fr.),*rațiune* (l.), *reprezentare* (fr. l.), *sentiment* (fr.), *sistem* (l. fr.), *varietate* (fr. l.) etc.

d) **terminologie geografică**: [214] *aerolit* (fr.), *antipod* (l. it. fr.), *apogeu* (l. ngr. fr.), *arctic* (ngr. l. it. fr. rusă), *auroră* (l. fr.), *austral* (fr. l.), *boreal* (l. fr.), *busolă* (ngr. it. fr. germ.), (punct) *cardinal* (l. fr.), *cascadă* (fr.), *constelație* (l. ngr. fr.), *continent* (lat. ngr. it. fr.), *crepuscul* (l. fr.), *declinație* (l. fr.), *eclipsă* (it. fr.), *ecuator* (l. ngr. it. fr. rusă), *fluviu* (l. fr.), *flux* (l. it. fr.), *glacial* (fr. l.), *hartă* (ngr. l. it. rusă. fr.), *insulă* (ngr. l. it. germ.), *istm* (ngr. l. fr.), *meteor* (ngr. fr. germ. l.), *muson* (fr.), *occident* (l. it. fr.), *ocean* (ngr. l. it. fr. germ. rusă), *orbită* (l. fr.), *orizont* (ngr. l. it. fr. germ.), *peninsulă* (l. it. fr.), *planetă* (ngr. l. fr. germ.), *planiglob* (l. germ.), *promontoriu* (l. fr.), *satelit* (l. it. fr.), *solar* (fr. l.), *solstițiu* (l. it. fr. germ.), *torent* (l. fr.), *trombă* (fr. it. germ.), *zenit* (ngr. it. fr. germ.) etc.

e) **terminologia științelor naturale**: [215] *alcaliu* (l. fr. germ.), *algă* (l. fr.), *amfibiu* (l. fr. ngr.), *animal* (fr. l.), *bacă* (l. it.), *bulb* (l. fr.), *caliciu* (l. it. fr.), *cetaceu* (l. fr.), *cristal* (l. it. germ. fr. rusă), *crustaceu* (l. fr.), *drupă* (l. fr.), *embrion* (ngr. it. l. fr.), *erbivor* (fr.), *fanerogam* (l. fr.), *fecundație* (fr.), *floră* (l. fr.), *fosilă* (l. fr.), *gasteropod* (l. fr.), *gimnosperm,* (fr.), *graminee* (l. fr.), *larvă* (l. fr. germ.), *lichen* (l. fr.), *lob* (l. it. fr.), *mamifer* (fr. l.), *metamorfoză* (it. l. fr.), *mezocarp* (fr.), *moluscă* (l. fr. germ.), *nucleu* (l. fr.), *ovipar* (ngr. fr.), *patruped* (l. fr. -calc), *petală* (fr. l.), *plantă* (l. fr.), *polipetal* (fr.), *sepală* (fr. it.), *seră* (fr.), *stamină* (l. it. fr. ngr.), *tubercul* (fr.), *unisexuat* (fr.), *vermicular* (fr.), *vivipar* (it. fr.), *zoofit* (ngr. it. fr. l. germ.), *zoologie* (ngr. l. fr.) etc.

213 Cf. G. IVĂNESCU, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, CILRL, I, p. 171—204. (Prescurtarea l — latină).

214 Cf. URSU, TȘ, p. 13—29.

215 *Ibidem*, p. 30—38.

f) **terminologie agronomică** :[216] *agricultor* (fr. l.), *agricultură* (l. fr.), *agronom* (fr.), *agronomie* (fr.), *amenajament* (fr.), *asolament* (fr.), *cereale* (l. fr.), *cultivare* (fr. l.), *cultivator* (fr.), *fermă* (fr.), *fertil* (fr.), *hectar* (fr.), *humus* (l. fr.), *iriga* (fr.), *irigabil* (fr.), *irigaţie* (fr.), *orticultură (horticultură)* (fr.), *ovină* (fr.), *permeabilitate* (fr.), *planta* (l. fr.), *plantaţie* (fr. l.), *recolta* (fr.), *recoltă* (fr.), (plante) *textile* (fr.), *umiditate* (l. fr.).

g) **terminologia ştiinţelor fizico-chimice** :[217] *acetat* (fr.), acid (l. it. fr. — *aţid*, germ. rusă), *agregaţie* (fr.), *alcalin* (l. fr. germ.), *amalgam* (fr. l.), *atom* (l. ngr. it. fr. germ.), *autoclavă* (fr.), *azot* (l. fr. germ. it. rusă), *barometru* (l. ngr. it. fr.), *bioxid* (fr.), *brom* (fr.), *calorie* (fr.), *carbon* (l. fr.), *chimie* (it. l. ngr. germ. rusă, fr.), *clor* (germ. rusă, fr.), *deshidrata* (fr.), *difracţie* (fr.), *dioptrică* (fr. ngr.), *elasticitate* (l. it. fr. germ.), *electricitate* (l. fr. it. germ.), *electrod* (fr.), *extract* (l. germ. it.), *fizică* (l. fr. it.), *fosfat* (fr.), *galvanoscop* (fr.), *gravitate* (l. fr.), *hidrat* (germ. fr.), *higrometrie* (fr.), *inducţie* (l. fr.), *lanternă* (l. it. germ. fr.), *magnetism* (ngr. fr. germ.), *mecanică* (l. it. germ. fr. ngr. rusă), *metaloid* (fr.), *moleculă* (l. it. fr.), *nitrat* (fr.), *oxalic* (fr.), *oxida* (fr.), *oxigen* (l. fr. it. germ.), *paratrăsnet* (după fr. germ.), *pendul* (it. l. germ. fr.), *pirometru* (fr.), *pneumatic* (l. it. fr. ngr.), *reacţie* (l. fr. germ. rusă), *reziduu* (fr.), *saturaţie* (fr.), *silicat* (fr.), *solidificare* (fr.), *solubil* (fr. l.), *sulf* (l. fr.), *telegraf* (ngr. fr.), *telescop* (ngr. it. l. fr.), *turnesol* (fr.), *vapori* (l. it. fr.), *vibraţie* (l. it. fr.), *voltaic* (fr.), *voltametru* (fr.).

h) **terminologie matematică** :[218] *algebră* (l. fr. ngr. rusă), *alidadă* (fr.), (unghiuri) *alterne* (fr. l.), *amplificare* (fr.), *aranjament* (fr.), *aritmetică* (l. ngr. fr.), *astronomie* (l. ngr. it. rusă, fr.), *axiomă* (l. ngr. fr.), *binom* (l. it. fr.), *calcul* (l. it. fr.), *catetă* (ngr. germ. fr. l.), *coeficient* (fr.), *cosecantă* (l. germ. fr.), *cosinus* (fr. germ.), *cotangentă* (l. germ. fr.), *cvadratură* (fr.), *diametru* (l. ngr. it. fr.), *echilateral* (l. fr. it.), *ecuaţie* (l. fr.), *exponent* (l. germ. fr.), *fracţie* (l. fr.), *geometrie* (ngr. rusă, l. fr.), *hexagon* (ngr. l. fr.), *hiperbolă* (fr.), *ipotenuză* (ngr. fr. germ.), *isoscel* (it. ngr. fr.), *lateral* (fr. l.), *logaritm* (ngr. fr. germ. l.), *mate-*

[216] Cf. URSU, TŞ, p. 39—53.
[217] *Ibidem*, p. 78—87.
[218] *Ibidem*, p. 88—112.

matică (ngr. l. it. fr.), *monom* (l. fr. it.), *octaedru* (ngr. germ. fr.), *parabolic* (ngr. fr.), *paralelipiped* (ngr. it. germ. fr.), *pentagon* (ngr. fr. l.), *perimetru* (ngr. germ. fr.), *poligon* (ngr. l. fr. germ.), *prismă* (ngr. l. germ. fr.), *sector* (de cerc) (l. germ. fr.), *sferă* (ngr. it. l. fr. germ.), *sinus* (l. germ. fr.), *spirală* (fr.), *tangentă* (l. germ. fr.), *tetraedru* (ngr. fr. germ.), *trapez* (ngr. l. fr.), *trigonometrie* (l. ngr. germ. fr.), *unghi* (l. it. fr.), *volum* (l. it. fr.), *zecimală* (după fr.).

i) **terminologie medicală**:[219] *abces* (l. fr.), *abdomen* (fr. l.), *amigdală* (fr.), *anatomie* (l. it. fr.), *anchiloză* (fr.), *anestezie* (fr.), *anghină* (l. fr.), *antidot* (ngr. l. fr.), *antiseptic* (fr.), *anus* (l. fr.), *apofiză* (fr.), *arteră* (ngr. l. fr. germ. rusă), *artrită* (l. ngr. fr.), *astmă* (l. ngr. it. fr.), *atrofie* (l. ngr. fr.), *autopsie* (l. fr.), *avort* (l. it. fr.), *axilar* (fr.), *bazinet* (fr.), *bronșită* (fr.), *cardiac cataplasmă* (ngr. l. fr.), *cauterizare* (it. fr.), *cefalalgie* (ngr. fr.), *cerebral* (fr.), *chirurg* (l. ngr. it. rusă), *cistită* (ngr. fr.), *clinică* (fr. germ.), *colică* (l. it. germ. fr.), *comoție* (l. fr.), *convulsie* (l. fr.), *cretinism* (fr.), *cubitus* (l. fr.), *dentist* (fr.), *diabet* (ngr. fr.), *drog* (fr.), *duoden* (l. fr.), *echimoză* (fr.), *edem* (it. fr.), *epidemie* (ngr. l. fr.), *erizipel* (l. ngr. fr.), *extrauterin* (fr.), *faringe* (l. fr. it.), *farmacie* (l. fr.), *fiziolog* (ngr. germ. l. fr.), *forceps* (l. it.), *ftizie* (ngr. l. fr.), *ganglion* (l. fr. it.), *gastrită* (l. ngr. fr.), *glandă* (l. fr. it.), *gripă* (fr.), *gută* (l. fr.), *hemiplegie* (ngr. it. fr.), *holeră* (l. ngr. rusă, fr.), *icter* (l. fr.), *inflamație* (l. fr.), *infuzie* (l. fr.), *injecție* (l. fr.), *intestin* (l. fr.), *laringită* (fr.), *limfatic* (l. fr. it.), *lipotimie* (fr.), *luxație* (it. fr.), *medicină* (l. germ. rusă, fr.), *neurologie* (fr.), *nevralgie* (fr.), *oculist* (it. fr.), *otită* (ngr.), *pacient* (l. fr. it. germ.), *pancreas* (l. fr. it. ngr.), *pastilă* (fr.), *plagă* (l. germ.), *pneumonie* (fr. ngr.), *prostată* (l. fr. ngr.), *puncție* (fr. l.), *purgație* (l. fr.), *rahitism* (ngr. fr.), *rețetă* (l. it. ngr. fr. rusă), *scorbut* (l. germ. fr.), *simptom* (ngr. l. germ. fr.), *spasm* (ngr. l. fr. rusă), *stomacal* (fr.), *supurație* (l. fr.), *terapeutic* (ngr. fr. rusă), *tetanos* (ngr. germ. fr. it.), *tifos* (ngr. fr. germ.), *transfuzie* (l. fr.), *tratament* (it. fr.), *tuberculos* (fr.), *ulcer* (fr. l.), *uterin* (fr.), *vaccinare* (fr. it. rusă), *varice* (fr. it.), *veneric* (l. germ. rusă), *vomitiv* (fr.), *vulvă* (fr. it.).

[219] URSU, TȘ, p. 54—77.

j) **terminologie lingvistică**: Ne referim la perioada de la apariția cărții lui I. Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, și pînă la cea a lui Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*. Partea I, *Etimologia*, București, 1914. Aceasta este perioada în care se renunță treptat la traducerea termenilor lingvistici sau la creații ale autorilor de gramatici, de tipul: *singuratec* (=singular), *multoratec* (=plural); *glăsuirea* (=ortoepia) etc.

Dintre termenii internaționali, latino-romanici, cei mai mulți au intrat prin filieră italiană sau franceză:

acuzativ, adjectiv, adverbiu, articol, caz, congiunție (conjucție, conjuncțiune), dativ, declinație (declinațiune), demonstrativ, discorsul, gener (gen), imperativ, intergenție (interecție, interjecțiune), nume, optativ, prepoziție (prepozițiune), pronume, sostantiv (substantiv), termen (=cuvînt), *vocativ* etc.

— grecești: *difthong, etimologia (etimologia=* morfologia), *frasis (frază), imidifthong (=semidiftong), orthografia, trifthong*, precum și unii termeni de stilistică: *alegorie, enigmă, metaforă.*

6.2.4. ÎMPRUMUTURI RECENTE

Cuprindem în acest paragraf cuvintele intrate în limba română, pe diferite căi, în, aproximativ, ultimii cincizeci de ani, consemnate în DLRM, DN și DEX. Și în gruparea acestor cuvinte ne întîmpină dificultatea departajării pe origini a celor latino-romanice, deoarece, cele mai multe, pot fi considerate cu etimologie multiplă. De exemplu: *abac* poate avea ca etimon fr. *abaque*, it. *abbaco* sau lat. *abacus*; sau *academie* (fr. *académie*; it. *accademia*; lat. *academia*; gr. *akademia*). Le grupăm, totuși, după filiera care ni s-a părut cea mai plauzibilă: [220]

a) **franceză**:

abajur, abandona, abdica, aberant, abilitate, abject; balet, bec, biberon, blama, botină, broșă, buclă, buton;

[220] Se înțelege, lista nu poate fi exhaustivă. Dintre mai mulți reprezentanți ai unei familii, am ales numai unul. De exemplu, dintre: *abandona, abandon, abandonare*, am reținut numai pe primul. Nu am reținut aici termenii tehnici.

cabană, ceda, cinema, claca, comunicativ, condescendență ;

debut, deplasabil, dietetic, digerabil, disimula, dozaj ;

eboșă, ecleraj, edulcorant, elevat, emulație, epata, eplorat ;

facilitate, facondă, facțiune, fantezist, fascinant, fațetă ;

gafă, ghida, ghină, glaciațiune, glasa, godetă, gramaticaliza ;

habitaclu, halucinant, herminat, hibernal, hilar ;

iconolatrie, ideosincrasie, imagistic, impura, inapetență ;

jabou, jambon, javelină, judocan, justițiar ;

labilitate, lacunar, lexem, leza, lizieră, luminiscent ;

machior, magnetofon, maniabilitate, marcaj, mefiant, mignon ;

naupatie, negroid, nervism, nicotism, nonșalant, nuclear, nupțialitate ;

obnubila, ocultație, odorizant, ofensant, oligopol, omnipotență ;

paganizare, panicard, parageneză, paternal, pauper, persuadat ;

rabatabil, rateu, recompoziție, recrudescență, rida(t), rocambolesc ;

sabota, savonieră, schizofrenic, sedentarism, sicofant, signatură ;

șemizetă, șoc, șuta ;

tentant, termie, torsiune, totalitarism, transmutație, trigamie ;

urticant, univoc, utilaj, uvular, uzinaj ;

vacarm, vacuitate, veleitar, verbozitate, vociferant, vulcanism ;

xenofobie, xenomorfie, xeromorfism, xilogravură, xiloid ;

zaharigen, zenital, zerovalent, zoomanie, zootomie ;

b) **italiană :**

apartenență, bolgie, brun, canțonă, citadin, dantesc, decimă, financiar, flaut, grupet, incaso, incognito, mafiot, ostentativ, picolo, randă, rastel, rașchetă, razie, realmente, relegare, relicvariu, religioso, republică, restanță, resti-

tutor, rezidențial, ricercar, rinforzando, risoluto, ritardando, ritenuto, rivaltă, rizoto, rodanță, romanță, rondo, rubato, rustican, sortilegiu, tabernacol etc. ;

c) **germană :**

aspirină, canistră, clemă, dictat, diesel, erzaț, evolută, humorescă, japonolog, legitimism, loz, nut, obiectivism, pecarizare, rachetă[1], *randalină, raster, rastru, rec, rechizite, recompensație, recuzită, referent, relativiza, relevație, relictă* (<lat.), *reprezentanță retroversiune, reumă, rihtui, riscant, riț, riz, robinsonadă, rolă, rolfilm, rolgang, romanistică, roshar, rucsac, rundă, runic, scalar, sorta, șlagăr, ștuțui, tifduc, tonomat, unicat, vafelă* etc. ;

d) **engleză :**

bec[2], *cod*[1], *concern, crichet, dancing, doping, dumping, gulfstream, hormism, hunting, interviu, miting, ofsaid, outsider, radar, reactant, recordman, redundant, rotaprint, rotary, rummy* etc. ;

e) **rusă :**

agrominim, artel, aspirantură, bolșevic, colhoz, huligan, iaroviza, menșevism, proletcultism, radă[2], *radioficație, ragaci, raționalizator, raznocinți, rotalit, sovhoz, soviet* etc.

6.3. CUVINTE CREATE

Pe lîngă cele moștenite și cele împrumutate, limba română și-a creat prin derivare, compunere sau schimbarea clasei gramaticale, alte numeroase cuvinte. Create pe terenul limbii române, aceste noi cuvinte au drept bază, în special, cuvinte din fondul vechi lexical. Odată cu progresul societății, din permanenta necesitate de a se perfecționa mijlocul de comunicare cel mai important, limba folosește necontenit procedeul de îmbogățire a vocabularului prin formarea de noi cuvinte[221]. Se pot distinge deci două grupe mari de cuvinte create : v e c h i și n o i.

[221] Cf. pe larg III, *Îmbogățirea vocabularului.*

6.3.1. CREAŢII VECHI

a) cuvinte create în românește din elemente de origine latină:[222]

acru: *acrime*, *acriș*, *acrișor*, *acriu*; *acri*, *acreală*, *acrire*, *acrit*, *acritură*; *înăcri*, *înăcreală*, *înăcrire*, *înăcrit*;

bătrîn; *bătrîior*, *bătrînel*, *bătrînesc*, *bătrînește*, *bătrînet*, *bătrînețe*, *bătrînicios*, *bătrînime*, *bătrînior*; *îmbătrîni*, *îmbătrînire*, *îmbătrînit*;

cald: *căldicel*, *căldișor*, *călduț*; *căldură*: *căldurică*, *călduros*; *încălzi*, *încălzire*, *încălzit*, *încălzitor*;

dulce: *dulceag*, *dulcegărie*, *dulceață*, *dulcișor*; *dulcicol*; *îndulci*, *îndulcire*, *îndulcit*, *îndulcitor*;

fapt: *făptui*, *făptuire*, *făptuitor*; *faptic*; *înfăptui*, *înfăptuire*, *înfăptuit*, *înfăptuitor*;

gras: *grăsan*, *grăsime*, *grăsuliu*, *grăsuț*;

iarbă: *ierbar*, *ierbăluță*, *ierbărie*, *ierbărit*, *ierbuliță*, *ierbuță*; *ierbos* (lat. *herbosus* sau *iarbă* + -*os*); *înierba*, *înierbare*, *înierbat*;

îngrășa: *îngrășare*, *îngrășat*, *îngrășămînt*, *îngrășător*, *îngrășătorie*;

joc: *joculeț*, *jocușor* (*jocșor*), *jocuț*; *juca*: *jucat*, *jucărie*, *jucărea*, *jucărioară*, *jucător*, *jucăuș*;

lapte: *lăptar*, *lăptăreasă*, *lăptărie*; *lăptic*, *lăptișor*, *lăptos*; *alăpta*, *alăptare*, *alăptat*;

măsura: *măsurare*, *măsurat*, *măsurătoare*, *măsurător*; *remăsura*, *remăsurare*, *remăsurat*, *remăsurătoare*;

negru: *negreală*, *negreață*, *negricios*, *negrior*, *negrișor*, *negritură*, *negriu*, *negrușcă*, *negruț*; *înnegri*: *înnegreală*, *înnegrire*, *înnegrit*, *înnegritură*;

oaie: *oier*, *oierie*, *oierit*, *oiesc*;

pămînt: *pămîntean*, *pămînteancă*, *pămîntesc*, *pămîntenesc*, *pămîntiu*, *pămîntos*, *pămînțel*; *împămînteni*: *împămîntenire*, *împămîntenit*;

roată: *rotar*, *rotaș*, *rotat*, *rotăreasă*, *rotărie*, *rotărit*, *rotăriță*, *roticică*, *rotiș*, *rotiță*; *rota*, *rotare*; *roți*, *rotire*, *rotit*, *rotitor*;

surd: *surzi*, *surzeală*, *surzire*, *surzenie*, *surzilă*; *asurzi*: *asurzire*, *asurzit*, *asurzitor*;

[222] Exemplificare selectivă.

şarpe: şerpar, şerpărie, şerpesc, şerpeşte, şerpişor, şerpiu, şerpoaică, şerpoaie, şerpoi; şerpui: şerpuială, şerpuind, şerpuitor, şerpuitură;

tăia: tăiere, tăietor, tăietură, tăios, tăiş, tăiat (şi *tăiţei*) ; *întretăia, întretăiere, întretăiat; netăiat, netăios;*

ţine (mai vechi *ţinea*) : *ţinere, ţinută, ţinut: ţinutul, ţinutaş; reţine: reţinător, reţinere, reţinut; întreţine: întreţinere, întreţinător, întreţinut;*

ureche: urechea, urecheală, urecheat, urechelniţă, urechiuşă;

vechi: vechie, vechime, vechitură; învechi, învechire, învechit;

zice: zicală, zicaş, zicălaş, zicătoare, zicătură, zicere, zis; dezice (de + *zice,* calc după fr. *dédire*) : *dezicere, dezis;*

b) cuvinte create în româneşte din elemente de origine slavă:

atîrna (a + *tîrn*) : *atîrnare, atîrnat, atîrnătoare; neatîrnare, neatîrnat;*

babă: babetă, băbărească, băbătie, băbesc, băbeşte, băboi, băbuţă;

ciudă (şi *ciudi*) : *ciudat, ciudăţenie; înciuda, înciudare, înciudat;*

deal: deluleţ, deluros, deluşor, deluţ;

fală (şi *făli*) : *falnic, fălnicie, fălos, făloşi, făloşie, făloşenie; fălitor;*

grijă: grijnic; îngrija: îngrijare, îngrijat; îngriji: îngrijire, îngrijit, îngrijitor; îngrijora: îngrijorare, îngrijorat, îngrijorător;

hrăni (şi *hrană*) : *hrănire, hrănit, hrănitor; nehrănit, nehrănitor;*

iubi: iubeţ, iubire, iubit, iubitor, iubiţel, iubiţică; iubăreţ; neiubit;

îndrăzni: îndrăzneală, îndrăzneţ, îndrăznire, îndrăznitor;

jaf: jefui, jefuire, jefuit, jefuitor;

lanţ: lănţişor, lănţuş, lănţuşor; înlănţui, înlănţuire, înlănţuit;

milă: milos, miluţă, milog (probabil prin contaminare cu *olog*) ; *nemilos;*

nărav: nărăvaş, nărăvie, nărăvi: nărăvire, nărăvit, nărăvos;

obraz : obrăjel, obrăjor, obrăzar, obrăzat ; obraznic : obrăznicătură, obrăzniceşte, obrăznicie, obrăznicuţ ; obrăzui, obrăzuire ; neobrăzat ;

pilă : pilişoară, piluţă, pili : pilire, pilit, pilitură ; nepilit ;

rînd : rînduleţ, rîndui : rînduială, rînduire, rînduit ; nerînduială ;

sărac : sărăcan, sărăcie, sărăcăcios, sărăcilă, sărăcime, sărăcuţ, sărăci : sărăcire ;

ştirb : ştirbenie, ştirbi : ştirbire, ştirbit, ştirbitură ; neştirbit ;

taină : tainiţă, tăinicie, tăinui : tăinuire, tăinuit, tăinuitor ;

ţintă : ţintar, ţintaş, ţintat, ţintăţel, ţintelat, ţinteş, ţintişoară, ţinti : ţintire, ţintit, ţintitor ;

ului : uluială, uluire, uluit, uluitor ;

var : văros, vărui : văruială, văruire, văruit, văruitor ; nevăruit ;

zăpadă : zăpădos, zăpăduţă ; înzăpezi, înzăpezire, înzăpezit ;

c) cuvinte create în româneşte din elemente de origine maghiară:

alcătui : alcătuială, alcătuire, alcătuitor ;

bănui : bănuială, bănuire, bănuit, bănuitor ;

chin : chinui : chinuială, chinuire, chinuit, chinuitor ;

făgădui : făgăduială, făgăduinţă, făgăduit ;

gînd : gîndi : gîndire, gîndit, gînditor ; îngîndura, îngîndurare, îngîndurat ;

hotar : hotărî : hotărîre, hotărît, hotărîtor ; hotarnic : hotărnici, hotărnicie ; nehotărît ;

îngădui : îngăduială, îngăduinţă, îngăduire, îngăduit, îngăduitor ;

oraş : orăşean, orăşeancă, orăşel, orăşenesc, orăşeneşte, orăşenime, orăşenism, orăşeniza ;

pildă : pildui, pilduire, pilduitor ;

secui : secuiesc, secuică, secuime ;

şoim : şoiman, şoimar, şoimăresc, şoimări, şoimărit, şoimeşte, şoimişor, şoimulean, şoimuleţ, şoimuşor ;

toboşar (mag. *dobos) ;*

d) cuvinte create în românește din elemente de origine grecească:

anost : anosteală, anosti, anostie ;

boboc : bobocel, bobocime ; îmboboci, îmbobocire, îmbobocit ;

cocon (cucon) : coconaş (cuconaş) ;

dascăl : dăscălaş, dăscălesc, dăscăleşte ; dăscălie, dăscălime, dăscăliță ; dăscăli, dăscăleală, dăscălire, dăscălit ; dăscălici ;

fandosi : fandoseală, fandosire, fandosit ;

irosi : iroseală, irosire, irosit ;

mutră : mutrişoară, mutriță ;

nostim : nostimior ;

oftică : ofticos ; oftica, ofticare, ofticat ;

pat : pătcean, pătişor, pătucean, pătuț ;

sigur : siguranță, siguranție, sigurism, siguritate ; siguripsi ;

taifas : tăifăsui, tăifăsuială ;

ṭață : țățică, (țățisme) ;

ursi : ursire, ursit, ursitor ;

vapor : vaporaş ;

zahăr : zaharniță, zăhărel, zăhări : zăhărit ;

e) cuvinte create în românește din elemente de origine turcească:

cafea : cafeluță, cafeniu ; cafeli (cafegiu kaveci), cafegioaică, (cafenea<kahvehane), cafeneluță ;

ciomag : ciomăgar, ciomăgaş, ciomăgeală, ciomăgel, ciomăgi ;

duşman : duşmancă, duşmănesc, duşmăneşte, duşmănie, duşmănos ; duşmăni, duşmănit ;

giuvaer : giuvaergerie (giuvaergiu cevahirci) ;

hain : haini, hainie, hainit ;

mahala : mahalagioaică, mahalagism, mahalagiță, mahalagiu ;

nai : naist ;

raft : răftuleț ; răftui, răftuială ;

salahor : salahori, salahorie, salahorit ;

turc : turcesc, turceşte, turci, turcie, turcime, turcire, turcism, turcoaică ;

ursuz : ursuzenie (dar *ursuzlîc uğursuzluk*) ;

6.3.2. CREAŢII NOI

Acest subansamblu semnalează faptul că limba îşi creează necontenit cuvintele de care are nevoie. Din punctul de vedere al originii cuvintelor bază, grupul acesta este eterogen. De aceea, pentru a nu se repeta, exemplificarea nu mai ţine seama de originea etimonului:

afacerist, amortibil, antiimperialism, barbariza, bonier, carbonificare, computeriza, descalifica, egalizare, funcţionalitate, germinabil, gîndirism, gramatician, hipercorectitudine, inanalizabil, judiciozitate, kantianism, legumicol, maculator, manichiuristă, nominaliza, olandină, paradigma, ramoleală[223] (fiindcă *ramoli* e nou), *ramoliţie, raticid, răbuială, răscumpărabil, reactivant, reacţionarism, reclamagiu* (temă nouă + sufix vechi>depreciativ), *rectificabil, reducător, reflectător, reflectorizant, reflexivitate, referitor, refractarism, regizorat, relaxant, reliefa, remiza, repartizator, repetabilitate, repetor, reporteraş, reportericesc, reprivatiza, restanţier, revanşism, revizorat, revoltător, revoluţionarism, revuistic, rezolvabil, rezumător, riflui, rigidiza, riglat, rigurozitate* (după it.), *rihtuitor, ripsat, ritmicitate, ritualic, romanţios, rutinar, şedinţoman, şedinţomanie, unime, vizualizare, xilofonist, yoghist* etc.

Iată şi cîteva derivate regresive: *radiofica* (<*radioficare* şi *radioficat*), *ramburs* (<*rambursa*), *recenza* (<*recenzie*), *recepta* (<*receptor, recepţie*), *regiză* (<*regizor*), *reumatolog* (<*reumatologie*), *şofa* (<*şofer*) etc.

6.4. CUVINTE CU ETIMOLOGIE NECUNOSCUTĂ

Ca şi în vocabularul altor limbi, şi în cel al limbii române există un număr de cuvinte a căror etimologie n-a putut să fie încă stabilită. Unele dintre aceste cuvinte trebuie să fie foarte vechi în limbă deoarece au dezvoltat derivate (*doină: doinar, doinaş, doinişoară, doiniţă,*

[223] Am excerptat exhaustiv din DEX, derivatele cu iniţiala *r-*.

doini : *doinire, doinit, doinitor* ; *răbda* : *răbdare, răbdat, răbdător* ; *tîlhar* : *tîlhărea, tîlhăresc, tîlhăreşte, tîlhări* : *tîlhărealǎ, tîlhărit* ; *tîlhărie, tîlhăroaică, tîlhăroi* etc.), iar altele au rămas stinghere : *ţurloi, ţuţ* etc. Iată cîteva exemple :[224] *acătării, alait, bulughină, bulumac, ciritel, cocon, dabilă, dălcăuţ, deşănţat, dezbăra, durd, erete, farfasit, făcău, feleştioc, ferches, feri, filaliu, fîsă, flit*[1], *găoace, gărgăun, ghioc*[1], *gîde, habană, hachiţe, hartan, hahaleră, iazmă, ibîncă, inc, ingai, izbuc, izmă, împila, janţ, japşă, jep, jerpeli, jimba, jip*[1], *jugan, junt, jupîn, juvelnic, lăbărţa, lepui, lufar, marţafoi, năbădăi, năzui, neaoş, oacăr, oarzăn, obligeană, oblon, odgon, părădui, pipirig, rabiţ, racilă, rai*[2], *rangă, rantie, rapăn, rască, raşel, răcovină, răfui, răgaz, răgălie, răguşi, răpciugă, răscoage, răsfug, răstav, răsti, răsură*[2,3], *răşlui, rătuti, răvar, reambulare, rechie, rediu, relascop, renci, resteu, reşcă, retevei, rezema, rizeafcă, rîncă, roabă, rocarniţă, rocoţea, rogodele, rostogol, rotofei, rudacee, rujare, scoroji, scrădiş, scrînciob, soi*[1], *splau, şubred, şuiţă, şuşlete, tarancă, titan, tîlhar, turca, ţanc*[2], *ţapap, ţapină, ţuhăi* (v.), *ţumburuş, ţurcan, ţurloi, ţurţur, tuşcă*[1,2], *ţuşcov, ţuţ, tuţunească, ugilit, uimi, ujbă, urdă, urloi, viscol, vîlced, vrac, vuvă, zabrac, zacherlină, zaică, zamfiră, zurzur*

6.5. ETIMOLOGIA ŞI STATISTICA

Pe lîngă dorinţa de a cunoaşte provenienţa fiecărui cuvînt, există interes (nu numai din partea lingviştilor) şi pentru structura pe origini a vocabularului. De aceea, încă din secolul trecut s-au făcut aprecieri statistice în privinţa componenţei vocabularului românesc. La 1840, învăţatul rus I. Hinkulov afirma că „se poate admite următoarea proporţie aproximativă : de la 4/10 pînă la 5/10 sînt latine, circa 3/10 — slave, iar restul sînt împrumutate în cea mai mare parte din limbile : maghiară, turcă şi greacă"[225].

224 După DEX. Cele cu iniţiala *r-*, exhaustiv.

225 Apud M. SECHE, SILR, I, p. 107.

Patru decenii mai tîrziu Alexandru de Cihac aproxima, după dicționarul întocmit de el (cf. *supra*, p. 22), că raportul între elementele latine și cele slave ar fi de 1 la 2 (1/5 latine și 2/5 slave). Combătută vehement la vremea respectivă de B. P. Hasdeu, statistica lui Cihac n-a fost acceptată de majoritatea lingviștilor români, fără însă a se arăta în ce constă netemeinicia ei. Că a fost o simplă aproximare a dovedit-o Mircea Seche, care, analizînd statistic *Dicționarul* lui Cihac, a constatat că, din cele 17 645 de cuvinte înregistrate, exclusiv variantele (fonetice ori lexicale) și toponimicele :

8 038 sînt elemente de origine latină și derivate ale acestora ;
6 141 sînt elemente de origine slavă și derivatele acestora ;
1 250 sînt elemente de origine turcă și derivatele acestora ;
1 100 sînt elemente de origine greacă și derivatele acestora ;
1 026 sînt elemente de origine maghiară și derivatele acestora ;
90 sînt elemente comune cu albaneza și derivate ale acestora[226].

O statistică mai recentă a fost întocmită de Dimitrie Macrea[227], pe baza DLRM. Acest dicționar cuprinde 49 649 de cuvinte, care se împart după origine în 76 de grupe. Dintre acestea, numai 14 grupe depășesc 1 %, astfel :

latine — 9 920 : 1 849 moștenite și 8 071 derivate pe teren românesc și variante — 20,02 % ;

vechi slave — 3 959 : 1 133 împrumutate și 2 826 derivate pe teren românesc, calcuri și variante — 7,98 % ;

bulgărești — 881 : 279 împrumutate și 602 derivate pe teren românesc și variante — 1,78 % ;

bulgaro-sîrbești — 747 : 212 împrumutate și 535 derivate pe teren românesc și variante — 1,51 % ;

turcești — 1 827 : 1 048 împrumutate și 779 derivate pe teren românesc și variante — 3,62 % ;

maghiare — 1 073 : 433 împrumutate și 630 derivate pe teren românesc și variante — 2,17 % ;

[226] SECHE, *Ibidem*, p. 108.
[227] D. MACREA, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 31—38.

neogrecești — 1 172 : 579 împrumutate și 593 derivate pe teren românesc și variante — 2,37 % ;

franceze — 19 129 : 12 770 împrumutate și 6 359 derivate pe teren românesc, calcuri și variante — 38,42 % ;

latine literare — 1 186 : 738 împrumutate și 448 derivate pe teren românesc și variante — 2,39 % ;

italiene — 851 : 430 împrumutate și 421 derivate pe teren românesc și variante — 1,72 % ;

germane — 878 : 561 împrumutate și 317 derivate pe teren românesc, calcuri și variante — 1,77 % ;

onomatopeice — 1 108 : 272 cuvinte de bază și 836 derivate ale acestora pe teren românesc — 2,24 % ;

de origine nesigură — 1 349 : 526 cuvinte de bază și 823 derivate ale acestora pe teren românesc și variante — 2,73 % ;

de origine necunoscută — 2 770 : 1 440 cuvinte de bază și 1 330 derivate ale acestora pe teren românesc și variante — 5,58 %.

Alte 11 grupe variază între 0,93 % și 0,05 %, iar restul de 51 grupe, la un loc, abia totalizează 1 % din vocabularul românesc.

Felul cum au fost grupate cuvintele poate fi discutat. Trebuie oare încadrate și derivatele la originea cuvîntului bază sau acestea sînt creații ale limbii române ? De exemplu, cuvîntul *fîntînă* este moștenit din latină reprezentînd pe lat. *fontana*, dar *fîntînar* (<*fîntînă* + suf. *-ar*), *fîntînea* (<*fîntînă* + suf. *-ea*), *fîntînel* (<*fîntînă* + +suf. *-el*), *fîntînioară* (<*fîntînă*+suf. *-ioară*), *fîntîniță* (<*fîntînă* + suf. *-iță*), deși au ca bază un cuvînt de origine latină nu mai pot fi considerate latinești, căci ele sînt creații românești. Tot așa : *marină* (<fr. *marine*) și *marină* (<fr. *mariner*) sînt împrumuturi din franceză, dar *marinare* și *marinat* sînt derivate românești ale lui *marină*, după cum *marinar* este derivat a lui *marină* (e drept după modelul fr. *marinier*), însă *marinăresc* și *marinărește* sînt, incontestabil, formații românești

Gruparea derivatelor, a calcurilor și a variantelor la aceeași origine cu cuvîntul bază poate crea impresia, cum arăta Al. Graur [228], că limba română nici nu ar avea cuvinte românești ! De aceea, considerăm că este mai po-

[228] ÎFP, p. 35—37.

trivită gruparea cuvintelor în cele patru mari categorii : *moştenite, împrumutate, create, cu etimologie necunoscută.* Cele din primele două categorii pot avea şi cuvinte primare şi derivate (*negru*<lat. *niger, -gra, -grum ; negreaţă*<lat. *nigritia ; conjura*<fr. *conjurer ; conjurat*<fr. *conjuré ; conjuraţie*<fr. *conjuration),* iar în categoria a patra trebuie considerate numai cuvintele primare. De exemplu : *ţurcan, -ă* este cu *et. nec.,* dar *ţurcancă* (<*ţurcan* + suf. *-că)* şi *ţurcănesc* (*ţurcan* + suf. *-esc),* trebuie grupate în categoria cuvintelor create pe teren românesc. La fel şi onomatopeele şi derivatele lor.

O interpretare în acest sens, de grupare separată a derivatelor pe teren românesc, a făcut C. Dimitriu [229], pe baza cifrelor din statistica lui D. Macrea, asupra CADE şi DLRM.

Reproducem numai pe cele privind DLRM :

Nr. crt.	Originea cuvintelor bază	Numărul derivatelor	Procent
1.	latină	8071	16,25
2.	veche slavă (inclusiv sl. bis.)	2826	5,69
3.	sîrbă	238	0,47
4.	bulgară	602	1,21
5.	rusă	200	0,40
6.	ucraineană	205	0,41
8.	sîrbo-bulgară	535	1,07
12.	comune cu albaneza	380	0,76
14.	neogreacă	593	1,19
15.	maghiară	630	1,26
17.	turcă	779	1,56
18.	latină literară	448	0,90
19.	franceză	6359	12,80
20.	italiană	421	0,84
22.	franceză - italiană	47	0,09
23.	franceză - germană	1	0,02
24.	engleză	13	0,02
25.	germană	317	0,63
26.	săsească	19	0,03
27.	ţigănească	7	0,01
28.	onomatopee	836	1,68
29.	din subst. proprii	138	0,28
30.	diversă *	84	0,16
31.	nesigură	823	1,65
32.	necunoscută [230]	1330	2,67

[229] RV, p. 15—16.

* Sînt cuprinse cele 51 de grupe etimologice, care, toate la un loc, totalizează abia 1%.

[230] Grupele care lipsesc din numerotare nu sînt reprezentate în DLRM.

Reinterpretînd datele obţinute de D. Macrea[231] în cercetarea statistică la poeziile antume ale lui M. Eminescu şi grupînd într-o categorie aparte toate creaţiile pe terenul limbii române, C. Dimitriu[232] găseşte 1 286 (adică 35,65%) cuvinte-titlu şi 4 752 cuvinte-text (adică 13,98%). După originea radicalului, acestea se repartizează astfel :

Nr. crt.	Originea radicalului	Cuvinte titlu	Procent	Cuvinte-text	Procent
1.	latină	842	23,34	3601	10,63
2.	veche slavă (inclusiv slava bisericească)	224	6,21	566	1,67
3.	sîrbă	7	0,19	18	0,05
4.	bulgară	4	0,11	14	0,04
5.	sîrbo-bulgară	5	0,13	6	0,01
6.	comune cu albaneza	16	0,44	49	0,14
7.	medio-greacă	7	0,19	12	0,03
8.	neogreacă	8	0,22	17	0,05
9.	maghiară	17	0,47	104	0,30
10.	turcă	4	0,11	16	0,04
11.	latină savantă	12	0,33	18	0,05
12.	franceză	68	1,88	130	0,38
13.	italiană	1	0,02	1	0,002
14.	germană	3	0,08	3	0,008
15.	substantive proprii	8	0,22	10	0,02
16.	orig. nesigură	19	0,52	68	0,20
17.	orig. necunoscută	41	1,13	119	0,35

În aceeaşi operă, cuvintele moştenite sau împrumutate (2 321 cuvinte-titlu, 64,34% şi 29 094 cuvinte-text, 85,90%) se repartizează pe origini, astfel :

[231] *Circulaţia cuvintelor în limba română*, „Transilvania", 73 (1942), nr. 4, p. 268—288.

[232] RV, p. 27—30.

Nr. crt.	Originea radicalului	Cuvinte titlu	Procent	Cuvinte-text	Procent
1.	latină	914	25,34	24494	72,36
2.	veche slavă (inclusiv slava bisericească)	323	8,95	1528	4,51
3.	sîrbă	15	0,41	64	0,18
4.	bulgară	20	0,55	67	0,19
5.	sîrbă-bulgară	11	0,30	54	0,15
6.	comune cu albaneza	16	0,44	139	0,41
7.	medio-greacă	23	0,63	90	0,26
8.	neogreacă	40	1,10	77	0,22
9.	ungară	42	1,16	181	0,53
10.	turcă	40	1,10	79	0,23
11.	latină savantă	111	3,07	466	1,37
12.	franceză	364	10,09	725	2,14
13.	italiană	20	0,55	54	1,15
14.	germană	15	0,41	29	0,08
15.	substantive proprii	148	4,10	240	0,70
16.	origine nesigură	51	1,41	149	0,44
17.	origine necunoscută	84	2,32	496	1,46
18.	onomatopee	46	1,27	109	0,32
19.	diversă	38	1,08	53	0,15

Din aceste date rezultă că *elementul romanic* în poeziile antume ale lui Eminescu reprezintă: 75,97% pentru 2 741 cuvinte-titlu din totalul de 3 607 și 91,32% pentru 30 600 cuvinte-text din totalul de 33 846.

În urma analizei statistice a lexicului din romanul *Baltagul* de M. Sadoveanu, C. Dimitriu[233] constată că *elementul romanic* reprezintă: 71,51% pentru 2 394 cuvinte-titlu din totalul de 3 345 și 85,99% pentru 34 273 cuvinte-text din totalul de 39 847.

Comparînd statisticile întocmite pe baza CADE și DLRM cu cele bazate pe poeziile antume ale lui M. Eminescu și pe *Baltagul* lui M. Sadoveanu, C. Dimitriu[234] ajunge la concluzia că în vocabularul românesc modern, *elementul romanic* reprezintă aproape 4/5, din punctul

[233] RV, p. 35—36.
[234] *Ibidem*, p. 38—40.

de vedere al cuvintelor-text, în timp ce elementul neromanic totalizează abia 1/5 din cuvintele-titlu şi 1/10 din cuvintele-text. Pe baza acestei constatări, C. Dimitriu transcrie, drept concluzie, afirmaţia lui Sextil Puşcariu că, din punct de vedere lexical, limba română modernă „nu e mai romanică, nici mai puţin romanică, decît italiana, franceza sau oricare alta, ci pur şi simplu romanică fără comparaţie".

Pe baza unei cercetări ample (11 texte vechi comparate cu 2 moderne; vezi TABELUL de la p. 180—181), autorul citat formulează o altă concluzie tot atît de importantă: „Avînd în vedere că în toate textele vechi cercetate luate la un loc, precum şi în fiecare text vechi cercetat în parte, elementul „romanic" reprezintă aproape patru cincimi cuvinte-titlu şi aproape nouă zecimi cuvinte-text (faţă de care elementul „neromanic" de toate celelalte origini la un loc însumează doar aproximativ o cincime cuvinte-titlu şi abia aproximativ o zecime cuvinte-text), putem aprecia — parafrazînd pe S. Puşcariu — că *vocabularul limbii române vechi* din textele cercetate *este la fel de romanic ca şi vocabularul limbii române moderne*" [235]. (s.n.).

266

[235] RV, p. 206.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎMBOGĂŢIREA VOCABULARULUI

Înregistrator sensibil al prefacerilor sociale, al dezvoltării culturii şi tehnicii, vocabularul se înnoieşte permanent. Omul civilizaţiei moderne, cu o gîndire complexă şi cu necesităţi de exprimare variată, are nevoie de un vocabular diversificat, apt să răspundă cerinţelor multiple ale comunicării interumane. Abandonînd unele cuvinte care nu mai corespund, vocabularul se îmbogăţeşte prin crearea şi împrumutarea de noi cuvinte.

1. CĂILE DE ÎMBOGĂŢIRE

Există două căi principale de îmbogăţire a vocabularului unei limbi :

1.1. *Calea internă :* prin crearea de cuvinte noi, în cadrul aceleiaşi limbi, pornind de la cuvintele existente (şi *supra,* II, 6.3 — 6.3.1 ; 6.3.2).

1.2. *Calea externă* : prin împrumutare de cuvinte din alte limbi (şi *supra,* II, 6.2 — 6.2.1 ; 6.2.2 ; 6.2.3 ; 6.2.4).

2. PROCEDEE DE FORMARE A CUVINTELOR

Îmbogăţirea vocabularului pe cale internă se realizează prin trei feluri de procedee : *principale, secundare* şi *mixte*. Procedeele principale de formare a cuvintelor

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

în limba română sînt : *derivarea, compunerea* și *conversiunea* (sau *schimbarea valorii gramaticale*). Ca procedee secundare sînt considerate : *scurtarea (trunchierea) cuvintelor, contaminarea* și *reduplicarea*. Prin procedee mixte se împletesc cel puțin două dintre cele principale sau secundare.

2.0. PROCEDEE PRINCIPALE

2.0.1. DERIVAREA

Este procedeul prin care se formează cuvinte noi din rădăcini ale cuvintelor existente, la care se adaugă *afixe* lexicale sau lexico-gramaticale (*supra*, II, 3.8). Prin adăugarea unuia din cele două feluri de afixe (*sufixe* sau *prefixe*) la o rădăcină, corpul cuvîntului nou crește, iar prin reducerea unui afix, firește, corpul cuvîntului scade. De aceea există două feluri de derivări : *progresivă* și *regresivă*.

2.0.1.1. *Derivarea progresivă* se realizează pe două căi :

a) prin *sufixare* (adăugare de sufixe alipite în urma rădăcinii cuvîntului-bază) ;

b) prin *prefixare* (adăugare de prefixe alipite înaintea cuvîntului-bază).

a) Limba română a dezvoltat procedeul de formare de noi cuvinte prin sufixare încă din prima fază a existenței sale. Deoarece în lucrarea de față ne preocupă aspectul actual al derivării, vom da numai cîteva exemple de derivate cu sufixe mai vechi, dintre care unele și-au încheiat productivitatea, iar altele sînt slab productive :

-ac : *băltac, buriac, sfrediac, ursac* ;

-an : *băiețan, flăcăuan, juncan* ; *curcan, gîscan* ;

-andru : *băiețandru, cățelandru, copilandru, puiandru* ;

-anie : *pățanie, petrecanie, pierzanie, strădanie* ;

-ar : *fierar, pietrar, sforar, strungar, văcar* ;
-aş : *articolaş, cuţitaş* ; *cosaş, făptaş, vîslaş* ;
-at : *buzat, dinţat, gulerat, moţat, sprîncenat* ;
-ărie: *apărie, mustărie, rufărie* ;
-eală : *amăgeală, chelfăneală, greaşeală, îndrăzneală* ;
-eaţă : *buneaţă, dulceaţă, negureaţă, păleaţă* ;
-el : *băieţel, ciobănel, cumnăţel, mărunţel, tinerel* ;
-enie : *cuminţenie, curăţenie, drăgălăşenie, surzenie* ;
-esc : *arăbesc, bărbătesc, românesc, tineresc* ;
-eşte : *bărbăteşte, copilăreşte, drăceşte, hoţeşte, ţigăneşte* ;
-et : *bănet, brădet, făget, nucet, tineret* ;
-eţ : *acheţ, drumeţ, îndrăzneţ, lăteţ, pădureţ* ;
-eţe : *bineţe, bătrîneţe, blîndeţe, frumuseţe, tinereţe* ;
-giu : *alvagiu, cafegiu, geamgiu, lampagiu, tinichigiu* ;
-ie : *croitorie, fierărie* ; *prietenie, solie, tutungerie* ;
-ime : *mulţime, tinerime, ţărănime, sărăcime* ;
-inţă : *biruinţă, credinţă, făgăduinţă, voinţă* ;
-iş : *aluniş, cărpiniş, frunziş, pietriş, stejăriş* ;
-işte : *arinişte, cînepişte, porumbişte, trifoişte* ;
-iţă : *cheiţă, codiţă, fetiţă, peniţă, portiţă, văduviţă* ;
-îş : *chiorîş, coborîş, pîrîş, tîrîş* ;
-mînt : *acoperămînt, aşezămînt, învăţămînt, jurămînt, legămînt* ;
-nic : *amarnic, datornic, dornic, josnic, rodnic* ;
-oi : *bărboi, răţoi, vrăbioi, vulpoi* ;
-tor : *băutor, croitor, făcător, legător, muncitor.*

În etapa modernă a dezvoltării vocabularului românesc (perioada numită *româna contemporană*), odată cu pătrunderea în limba noastră a unor neologisme derivate, s-au detaşat şi unele sufixe neologice, care adaptate fonetic, au început să producă noi derivate pe terenul limbii române (şi *supra*, II, 6.3.2).

Transcriem pe cele mai importante care au creat derivate româneşti, fie din rădăcini neologice (majoritatea), fie chiar din cuvinte mai vechi în limba noastră :

-aj : *martiraj* (< *martir* + suf. *-aj*), *mercantilaj, periaj, procentaj, punctaj* ;

-ant : *argotizant* (< *argotiza* + suf. *-ant*), *cenzurant, descurajant, fulgerant, junimistizant, urechiant* ;

-ard : *filozofard, şablonard* ;

-bil : *descifrabil* (< *descifra* + suf. *-bil*), *difuzabil, evacuabil, măsurabil, porabil, vindecabil* ;

-ier : *betonier* (< *beton* + suf. *-ier*), *chitanţier, garderobier, plutonier* ;

-ism : *ardelenism, cameleonism, didacticism, lichelism, metaforism, străinism* ;

-ist : *afacerist, baletist, chitarist, familist, metodist, navetist, şahist* ;

-istic : *anacronistic* (< *anacron(ic)* + suf. *-istic*), *calendaristic, fotbalistic, muzeistic, neologistic, peisagistic, urbanistic* ;

-itate : *amiralitate, comunitate, forjabilitate, obtuzitate, valabilitate* ;

-iv : *adoptiv, disociativ* (< *disociat* + suf. *-iv*), *delimitativ, distractiv* (< *distracţie* ; *după atracţie — atractiv*), *prelucrativ, sugerativ* ;

-iza : *abstractiza, bagateliza, culturaliza, literaturiza, minimaliza, permanentiza* ;

-ol : *apretol* (<*apret* + suf. *-ol*), *azurol, bronzol, impregnol, pelicanol* (toate apud HRISTEA, PE, p. 36).

Unele dintre sufixele vechi (*-aş, -el, -esc, -ime, -tor*) continuă să fie productive şi astăzi, iar prezenţa unora noi asigură limbii române posibilitatea de a-şi îmbogăţi necontenit vocabularul prin procedeul derivării cu sufixe, moştenit din latină şi dezvoltat de-a lungul existenţei sale.

b) Derivarea cu prefixe nu este aşa de bogată, în sensul că şi prefixele (vechi sau noi) sînt mai puţine ca sufixele.

O primă categorie de derivate cu prefixe o reprezintă cuvintele create într-o etapă mai veche a dezvoltării limbii române :

a- : *acasă (pref. a-+casă), ades, alături, amănunt, anume, arar, atîrna* ;

des- : *descîlci (des-+(în)cîlci), descheia, descoase, descoji, descolăci* ;

în- : *înadins (<în-+adins), înapoi, încolo, îndestul, înmuia, întocmai* ; (înainte de *b* şi *p* *îm-* : *îmbăia, împăia)* ;

între- : *întredeschide (<între-+deschide), întrerupe, întreține, întrevedea, întrezări* ;

ne- : *neabătut (<ne-+abătut), neamestec, nebănuit, necăsătorit, nelămurire, neobosit* (prefix productiv care creează cuvinte cu sens negativ și privativ) ;

pre- : *precum (<pre-+cum), preînnoi, prejudecată, prelua, presăra* ;

răs- (**răz-**) : *răsalaltăieri, răscroi, răscula (<răs-+ +scula), răs popi* ; (înainte de *b, d, g*) : *răzbate, răzda, răzgîndi* ;

re- : *reacoperi, recăpăta, redobîndi, reprimi, retrăi, revopsi* ;

stră- : *străbate, străfulgera, străluci, strămoș, strănepot, străvechi* ;

Prefixele *ne-, des-* și *re-* sînt și astăzi productive.

Odată cu unele neologisme au intrat în limba noastră și prefixe neologice care au putut fi analizate și apoi folosite pentru a crea noi cuvinte pe teren românesc (E drept că în majoritate urmînd un model străin) :

ante- : *antebraț (<ante-+braț,* după fr. *avant-bras), antecalculație, antedeviz, anteport, antetrupiță* ;

anti- : *antiatom (<anti-+atom), antichimic, anticorosiv, antihitlerist, antipopular* ;

arhi- : *arhiabundent, arhicunoscut, arhiîncărcat, arhiplin, arhipopulat* ;

bio- : *bioacumulare, biobibliografie, biocurent, biospeologie* ;

co- (**con-** ; **com-**) : *coliniar (<co- liniar* ; cf. fr. *collinéaire,* germ. *Kollinear), comesean (co-+mesean,* după fr. *commensal), comoștenitor, conațional* ; *concetățean (<con-+cetățean), confrate, conglăsui, conlocui, conscrie, consemna, conșcolar, contopi* ; (înainte de *p- com-)* : *compătimi, complini* ;

contra- : *contracandidat, contragreutate, contralovitură, contramaistru, contrapagină, contrapondere* ;

extra- : *extracontabil, extracorporal, extrașcolar, extraurban* ;

hiper- : *hiperaciditate, hipercorectitudine, hiperemotiv, hiperexcitabilitate* ;

infra- : *inframicrob, inframicrobiologie, infraroșu, infrasunet* ;

inter- : *interbelic* (<*inter-+belic*<lat. *bellicus*), *interdental* (cf. fr. *interdentaire*), *interfață*, *interjudețean*, *interregional* ;

intra- : *intracarpatic*, *intraglandular*, *intraurban* (cf. it. *intraurbano*), *intravilan* (<*intra-+vilan*<lat. *villanus*) ;

non- : *noneu* (<*non-+eu*, după fr. *non-moi*), *nonexistență* (cf. fr. *non-existence*), *nonfigurativ*, *nonvaloare* (după fr. *non-valeur*) ;

para- :[1] *paraleu*, *paratifos* (după fr. *paratyphus*) ;

para- :[2] *paracăzător*, *paraflacără*, *parafoc*, *parafulger*, *parascînteie*, *parazăpadă* ;

peri- : *pericarpatic*, *periterestru*, *periunghial* ;

post- : *postbelic* (<*post-+belic*), *postcalcul*, *posteminescian*, *postfață* (după fr. *postface*), *postnominal*, *postșcolar*, *postuniversitar* ;

sub- : *subacvatic*, *subalimenta*, *subcapitol*, *subfilială*, *submina*, *subunitar* ;

super-: *superangular*, *superarbitru*, *superfin*, *supergalaxie*, *supertrust* ;

supra- : *supraaglomerat*, *supraaprecia*, *suprabugetar*, *suprastatal*, *supraunitar*, *supravizită* ;

trans- : *transcalculare*, *transcarpatic*, *transcarpatin*, *transpărea* (după fr. *transparaître*), *transpune* (după fr. *transposer*, lat. *transponere*) ;

ultra- : *ultraacustică*, *ultrademagog*, *ultrarapid*, *ultrasensibil*, *ultrasonor*, *ultrascurt*.

Unele prefixe noi atașate la adjective marchează treapta extremă, gradul cel mai înalt al unei calități, la substantive intensifică noțiunea, iar la verbe indică împlinirea unei acțiuni în cea mai mare măsură posibilă. Din această cauză : *arhi-*, *hiper-*, *super-*, *supra-*, *ultra-* sînt numite și *prefixe superlative*. Cu valoare superlativă este și *extra-* (*extrafin*, *extraplat*, *extrarafinat*, *extrașic*), dar DEX n-a înregistrat derivate decît cu valoarea „afară (de)", „în afară".

b. 1. În domeniul științei și al tehnicii se folosesc termeni internaționali formați cu ajutorul unor segmente antepuse provenite din cuvinte independente, de obicei de origine grecească sau latinească. Pentru că nu s-au desemantizat pe deplin, dar se comportă ca niște prefixe, acești formanți au fost numiți *pseudoprefixe* sau *prefixoide*. În limba română au intrat mulți termeni interna-

ționali formați cu prefixoide, iar în terminologia de specialitate s-au adaptat și s-au format pe teren românesc noi cuvinte de acest fel. Datorită specificului prefixoidelor, procedeul de formare a cuvintelor cu ajutorul acestora se apropie de compunere [1].

Cele mai importante prefixoide, prin care s-au creat noi formații în limba română, sînt :

aero- : *aeronavă* (după fr. *aéronef*), *aeropurtat, aerotaxație, aerovehicul* ;

agro- : *agroalimentar, agrobiologic, agroindustrial, agrometeorologie, agrosilvic, agroterasă* ;

electro- : *electrocar* (<*electro-*+*car* ; cf. germ. *Elektrocarren) electrocăldură, electrodinam, electrofotografie, electroprelucrare, electrosomn* ;

foto- : *fotocartare, fotoculegere, fotomitralieră, fotomozaic, fotoreproducere* ;

hidro- : *hidroameliorații, hidrobicicletă, hidrocinematică, hidroenergetică, hidromecanizare, hidroseparator* ;

macro- : *macroeconomic, macroeconomie*, alături de numeroase împrumuturi.

micro- : *microfaună, microfloră, microimprimare, micromonografie, microraion, microreceptor, microsporofilă* ;

mini- : *minibaschet, minicampionat, minifotbal, minifustă, miniinterviu, minijupă, minireportaj, minitelevizor* ;

mono- : *monoachenă, monobrăzdar, monogranular, monomembră, monostrofă, monoșină* ;

moto- : *motoblindat, motomecanizare, motomitralieră, motoplug, mototricicletă* ;

pseudo- : *pseudoartist, pseudocreație, pseudodemocrație, pseudometaforă, pseudoproblemă, pseudoștiințific* ;

radio- : *radioaterizare, radioemițător* (după fr. *radioémetteur), radioficare* (după rus. *radiofikatiia*), *radioreleu, radiostea* ;

semi- : *semiautomat, semicarbonizare, semicentenar, semifinală, semiîntuneric, semison* ;

tele- : *telebusolă, teleimprimare, telejurnal, telereglare, telesemnalizare, televorbitor* ;

[1] În FC, I, *prefixoidele* sînt numite elemente de compunere : *teme* ; p. 19—25.

2.0.1.2. *Derivarea regresivă.* Acest procedeu constă în obținerea de cuvinte noi, prin suprimarea unor afixe sau segmente considerate ca afixe.

Procedeul funcționează de mai multă vreme și este productiv și astăzi.

Derivate mai vechi: *alint<alinta ; cîștig<cîștiga ; desfăt<desfăta ; dunga<dungat ; greș<greșit ; îndemn<îndemna ; îngheț<îngheța ; jur<jura ; licăr<licări ; mișun<mișuna ; plac<plăcea ; schimb<schimba ; văz<vedea* etc.

Derivate mai noi: *aerodinam<aerodinamic ; coraport<coraportor ; furniza<furnizor, legisla<legislator ; teatrolog<teatrologie ; transla<translație.*

2.0.2. COMPUNEREA

Este procedeul prin care se creează un cuvînt nou din două sau mai multe cuvinte întregi existente și independent în limbă.

Unirea a două sau a mai multor cuvinte se prezintă diferit din punct de vedere formal. Unele sînt aglutinate (lipite) — ca, de exemplu: *untdelemn, bunăvoință* —, altele își păstrează independența formală: *floarea-soarelui, drum-de-fier, nu-mă-uita.* Astfel de cuvinte sînt considerate noi, deoarece din punctul de vedere al sensului se prezintă ca o unitate, elementele componente pierzîndu-și individualitatea semantică. De exemplu, un *pierde-vară* este omul care hoinărește, care nu-și vede de muncă, iar un *gură-spartă* este vorbărețul care spune vrute și nevrute, care ocărăște sau care nu poate păstra un secret. După cum se vede sensul compusului este altul decît al componentelor luate separat, dar nici nu este suma acestora. În prezentarea cuvintelor compuse trebuie avute în vedere patru *criterii* importante: cel *semantic*, cel al *elementelor componente*, cel *relațional* și cel al *provenienței.*

2.0.2.1. Din punct de vedere semantic, cuvintele compuse denumesc obiecte, fenomene, locuri, însușiri ori circumstanțe. Cele mai multe din limbajul popular sau familiar sînt polisemantice și au o pronunțată coloratură afectivă, fiind, în același timp, și deosebit de expresive.

Iată principalele categorii semantice din grupul cuvintelor noţionale :

a) nume de persoane (de rudenie, de ocupaţii, de grade în diferite ierarhii sociale, epitete etc.) [2] : *tata-mare, redactor-şef, general-maior, copil-minune, zgîrîie-brînză ; Amorăriţei, Delavrancea, Păun-Pincio, Făt-Frumos ;*

b) nume de plante: *brîncuţă-de-pisică, ciuboţica-cucului, floarea-soarelui, iarba-fiarelor, trei-fraţi ;*

c) nume de animale (mamifere, insecte, păsări, peşti) : *botgros, bou-de-baltă, cîine-lup, găinuşa-popii, furător-de-foc, mulgător-de-capre, pasăre-muscă, viespe-gărgăune ; coadă-scurtă ;*

d) nume de lucruri (instrumente, substanţe, produse de toate felurile etc.) : *apă-tare, bormaşină, caiet-program, pistol-mitralieră, poale-n-brîu, triplu-voal ;*

e) nume de boli: *apa-trîndului* („dezinterie"), *boală-de-lună, luatul-ielelor, rinofaringită, soare-sec ;*

f) nume de dansuri populare şi de jocuri (sau în legătură cu jocurile) : *baba-oarba, brîul-de-doi, popa-prostul, scara-mîţei, tai-mălai, (un) unsprezece-metri, (de-a) v-aţi-ascunselea ;*

g) nume de unităţi de măsură: *ani-lumină, cal-putere, dublu-ster, electron-volt, kilogrammetru, om-zi, zi-muncă ;*

h) nume de noţiuni temporale (părţi ale zilei, ale anului etc.) şi de puncte cardinale: *astă-seară, după-amiază, miazănoapte, nord-vest, soare-apune, zi-ntîi ;*

i) nume de sentimente, atitudini, stări psihice: *binevoitor, bunăvoinţă, bună-cuviinţă, reavoinţă, vino-ncoace ;*

j) nume de acţiune: *binefacere, omucidere, sinucidere ;*

k) toponimice: *Baltă-Albă, Cîmpulung, Drăgăneşti-Vlaşca, Gura-Ocniţei, Lacul-cu-Arini, Seciul-de-Sus, Valea-Dragomirnului ;*

l) nume ale unor evenimente şi ale unor sărbători: *Anul nou, Ilie-Pălie, 1 Mai, Marea Revoluţie Socialistă, Sînvăsîi ;*

[2] Urmăm ordinea indicată în FC, I ; p. 32—33 ; 167.

m) însuşiri fizice: *alb-gălbui, brun-cafeniu, galben-auriu, roşu-închis ; codoberc, pursînge, surdomut ;*

n) însuşiri morale: *binecrescut, clarvăzător, cuminte (<cu+minte), cumsecade (<cum+se+cade) ;*

o) însuşiri legate de origine sau de loc: *anglo-bur, delt-dunărean, est-european, francez-român, german-austriac, nord-american, sud-vietnamez, vest-german ;*

p) însuşiri legate de anumite acţiuni: *aşa-zis, binemeritat, mult-stimat, nou-născut, sus-numit;*

r) însuşiri legate de activitatea spirituală: *educativ-ştiinţific, filozofic-literar, instructiv-educativ, literar-muzical, satiric-muzical ;*

s) circumstanţe:

1. locul : *dinafară, oareunde, orişiunde ;*
2. timpul : *adeseori, cîteodată, deocamdată, dis-de-dimineaţă, totdeauna ;*
3. modul : *altfel, bunăoară, nicidecum, parcă (<pare +că), pesemne ;*
4. cauza : *de aceea ;*
5. scopul : *de asta, pentru asta.*

ş) admirative: *Albă-ca-Zăpada, Bate-Munţii-n-Capete, Făt-Frumos, Harap-Alb, Joacă-Bine, Sfarmă-Piatră ;*

t) depreciative: *burtă-verde, Baba-Cloanţa. frige-linte, gură-cască, linge-blide, toceşte-trotuare, vorbă-lungă.*

2.0.2.2. După criteriul elementelor componente, cuvintele compuse au următoarele structuri :

— substantiv+substantiv: *condurii-doamnei, drum-de-fier, Drumul-lui-Traian, val-vîrtej* etc.

— substantiv+adjectiv: *Baia-Mare, deget-roşu, burtăverde, Izvorul-cel-Mare* etc., sau : adjectiv+substantiv: *bunăstare, dreptunghi, liber-profesionist, scurt-circuit* etc.

— verb+substantiv: *bate-poduri, frige-linte, încurcă-lume, pierde-vară, portaltoi, soarbe-zamă, vîntură-lume, zgîrie-nori* etc., dar şi substantiv+verb: *cap-întoarce, gură-cască* etc.

— adverb+substantiv: *bine-ascultător, binecuvîntare, binefacere ;*

— prepoziţie+substantiv: *cuminte, (o) după-amiază, fărădelege, Între-Punte, Peste-Apă, Suptcetate*;

— adjectiv+adjectiv: *afro-asiatic, franco-german, gri-deschis, italo-vest-german, olandezo-danez, roz-pal*;

— adverb+verb: *binecuvînta, bineface, binemerita, binevoi*;

— un fel aparte de cuvinte compuse îl formează cele de tip propoziţie: (un) *du-te-vino, ducă-se-pe-pustii, lasă-mă-să-te-las, ucigă-l-toaca, uite-popa-nu-e-popa.*

2.0.2.3. În ceea ce priveşte relaţia dintre elementele componente ale cuvintelor compuse, din exemplele date se poate vedea că unele sînt alăturate (juxtapuse), fie aglutinate, fie unite prin cratimă, altele legate prin cuvinte relaţionale (prepoziţii, conjuncţii, articole), iar altele prin flexiune:

— aglutinate: *atotputernic, bunăvoinţă, cumsecade, înadins, untdelemn* etc.;

— cu cratimă: *alb-roz, caiet-program, declaraţie-tip, liber-cugetător* etc.;

— cu prepoziţii: *ac-de-mare, Coţofenii-din-Faţă, Fuge-n-Lume, Lunca-la-Tisa, Mănăstirea-dintr-un Lemn, Pietriş-pe-Mureş, Valea-cu-Apă*;

— cu conjuncţie: *Între-Răzeşi-şi-Poduri, verzi-şi-uscate, vrute-şi-nevrute*;

— cu articol: *Dealul-lui-Frate, iedera-celor-frumuşele, Izvorul-cel-Mare*;

— prin flexiune: *buba-mînzului, căţelul-pămîntului, floarea-brumei. Odaia-Manciului, traista-ciobanului, Valea-Sasului.*

După cum se vede, dacă derivarea se apropia mai mult de morfologie, compunerea este un procedeu sintactic, între elementele componente stabilindu-se fie raport de coordonare: *ceas-brăţară, meşter-lăcătuş, Popeşti-Leordeni, verzi-şi-uscate* etc., fie de subordonare:

— prin determinare (acord): *coate-goale, limbă-dulce, Iecea-Mare* etc.; (flexiune): *Gura-Humorului, mărarul-bălţilor, rochiţa-rîndunicii, Valul-lui-Traian* etc.

— p r i n j o n c ț i u n e : *floare-de-leac, foc-în-cap*, (nume de pasăre), *Lacul-cu-Arini* etc.

— p r i n r e g i m : *papă-lapte, sparge-blide, vîntură-lume* etc.

2.0.2.4. Din punctul de vedere al provenienței, cuvintele compuse românești formează trei categorii : *moștenite, împrumutate, create* pe terenul limbii române :

— m o ș t e n i t e : *amiazăzi, adevăr, miazănoapte, mijloc, primăvară* ;

— î m p r u m u t a t e : *portdrapel* (<fr. *porte-drapeau), portmoneu* (<fr. *port.-monnaie), port-voce* (<it.), *striptis* (<engl. *strip-tease)*, iar unele neadaptate : *mass media* (cuv. engl.<lat.), *playback* (cuv. engl.) etc. Semiîmprumuturi sînt calcurile : *bun-simț* (după fr. *bon sens*), *mînă-de-lucru* (după fr. *main d'oevre*), *natură-moartă* (fr. *nature morte), organizator de partid* (după rus *partorg)* etc.

— c r e a t e (vezi exemplele de la 2.0.2.1, 2.0.2.2 și 2.0.2.3).

2.0.3. CONVERSIUNEA SAU SCHIMBAREA VALORII GRAMATICALE

Constă în trecerea unui cuvînt de la o parte de vorbire la alta, sau dintr-o clasă lexico-gramaticală la alta.

Schimbarea dintr-o parte de vorbire în alta se poate realiza prin două procedee : *distribuție* și *determinare*.

Adjectivul la forma de masculin-neutru folosit ca determinant al verbului devine *adverb* : (om *frumos*) — citește *frumos* ; (cîine *rău*) — mușcă *rău* ; (cu voce *tare*) — strigă *tare* ; (fată *cuminte*) — doarme *cuminte* ; după cum și adverbul poate deveni adjectiv : (vine *repede*) — apă *repede* ; (se îmbracă *bine*) — femeie *bine* ; (vorbește *așa*) — *așa* prieten etc. Și unele substantive pot deveni adjective : „din vremile *copile*" ; un muncitor-*poet*, dar mai frecvent sînt folosite ca adverbe : vine *glonț* ; s-a făcut *colac* ; doarme *buștean* ; beat *criță* etc.

Prin determinare, orice parte de vorbire poate deveni substantiv :

(clasa *muncitoare*) — o *muncitoare* ;

(om *deștept*) — *deșteptul* nu pierde vremea. Se observă, în primul exemplu, că adjectivul *muncitoare* dacă

este determinat prin articol nehotărît devine substantiv. Aceeaşi schimbare a valorii gramaticale a suferit-o şi adj. *deştept* prin determinarea cu articol hotărît enclitic *-(u)l*. Determinarea poate fi realizată şi prin adjectiv pronominal : (poporul *muncitor*) — acest *muncitor* este fruntaş în muncă.

Adverbul se poate substantiviza : (lucrează *bine*) — Fă-mi *un bine* ; *binele* nu se uită ; acest *bine*). Alte părţi de vorbire : numeral : a luat *un* zece la gramatică ; pronume : *un oarecare* nu mă interesează ; interjecţie : *un of* are orişicine etc.

Trecerea unui cuvînt de la substantive proprii la comune şi invers contribuie, de asemenea, la îmbogăţirea vocabularului : *America>americă* (=sortiment de pînză) ; *Marghiloman>marghiloman* (=cafea pregătită cu rom sau coniac) ; *Marghioala>marghioală* (=femeie prefăcută, şireată, fîţîită) ; *Olanda>olandă* (=pînză de in, care s-ar fi adus din Olanda) ; (Ion) *Brad<brad* ; (Ion) *Creangă<creangă* ; (Eugen) *Frunză<frunză* ; *Munteanu<muntean* ; *Olaru<olar* etc.

2.1. PROCEDEE SECUNDARE

2.1.1. Graba în rostirea cuvintelor mai lungi duce, în unele cazuri, la *trunchierea (scurtarea)* lor. În afară de desfolositele : *tovu* şi *tova*, prescurtări din *tovarăşul (tovarăşa)*, sau de cele din limbajul şcolăresc : *profu, profa, diri, mate, roma, lata* etc., pentru *profesorul, prefesoara, diriginta, matematica, româna, latina* etc. se întrebuinţează fragmente de cuvinte, în special, de neologisme :

trafic *aero*(nautic), atelier *auto*(mobile) şi mi-am cumpărat un *auto* ; atelier *foto*·(grafic), aparat *foto*. *Cinema* din *cinematograf*, după franceză, limbă în care s-a scurtat pînă la *ciné*. Tot după model francez, folosim în română : *taxi* pentru *taximetru* şi *metro* pentru *metropolitan* [3]. Se spune, de asemenea, multiplicare *dactilo*(grafică) sau *tipo*(grafică). În revistele de tineret am citit : cons-

[3] ÎL, p. 167.

tructor-*navomod*(ele). Prin astfel de trunchieri se obțin noi prenume : (Corne)*Lia*, (Olim)*Pia*, *Teo*(dor) sau (Teo) *Doru*.

Tot ca scurtări se prezintă și scrierea prin inițiale a numelor unor formațiuni politice, întreprinderi, instituții : P.C.R. ; U.T.C. ; C.F.R., P.T.T.R., T.V.R. ; I.T.T. (Întreprinderea textilă Timișoara) etc. care, apoi, citite se prezintă ca noi cuvinte : *pecere, utece, cefere, petetere, tevere, itete* etc.

2.1.2. Procedeul obținerii unui nou cuvînt prin împletirea formelor a două cuvinte se numește *contaminare* (*supra*, II, 6.0.) : *cocor+stîrc>cocostîrc* ; *impuls+bold>imbold* ; *vream+voiam>vroiam* ; *cazarmă+echipament>cazarmament* etc.

2.1.3. Reduplicarea sau repetarea aceleiași silabe apare în formarea unor onomatopee : *cu-cu, ha-ha, hi-hi, ronț-ronț* etc., precum și a unor prenume (cele mai multe străine) : *Coco, Dodo, Fifi, Gigi, Lili, Lolo* etc.

2.2. PROCEDEE MIXTE

Considerăm ca fiind mixte procedeele care folosesc cel puțin două din cele principale sau secundare.

2.2.1. Cuvîntul obținut prin participarea la formarea lui a ambelor feluri de derivare progresivă (și cu prefixe, și cu sufixe), sau și a derivării, și a compunerii poartă numele de formație *parasintetică*.

a) Formații cu prefixe și sufixe :
conlocuitor (<*con-+locui+-tor*), *consătean* (<*con-+sat+-ean*), *compătimitor* (<*con-* înainte de *p* devine *com-+pătimi+-tor*) ; *demîncare* (<*de-+mînca+-re*), *denisipator* (<*de-+nisip+-ator*), *deochetură* (<*de-+ochi+-ătură*), *denucleariza* (<*de(s)-+nuclear+-iza*), *dezaprobativ* (<*dez-+aprobat+-iv*) ; *neascultător* (<*ne-+asculta+-ător*), *neidentificabil* (<*ne-+identifica+-bil*), *nemărginire* (<*ne-+mărgini+-re*), *neputincios* (<*ne-+putință+-ios*), *nerăbdător* (<*ne-+răbda+-ător*), *preacuvios* (<*prea-+cuv(eni)+-os*), *prealuminat* (<*prea-+lu-*

mina+-at); *preadolescentin* (<*pre-+adolescent+-in*), *precumpănitor* (<*pre-+cumpăni+-tor*), *prefăcătorie* (<*pre-+făcător+-ie*), *răscroială* (<*răs+croi+-eală*), *rásculător* (<*răs-+scula+-ător*), *răsturniș* (<*răs+turna+-iș*); *readucător* (<*re-+aduce+-ător*), *recîștigător* (<*re-+cîștiga+-ător*); *străbătător* (<*străbate+-ător*), *străfulgerare* (<*stră-+fulgera+-re*), *strămoșesc* (<*stră-+moș+-esc*, *străveziu* (<*stră-+vedea+-iu*);

b) Formații prin derivare și compunere: *antonpannesc* (<*Anton* Pann+-*esc*), *julvernian* (<Jules Verne+-*ian*), *multimilenaritate* (<*multi+milenar+-itate*), *mărinimie* (<*mare+inimă+ie*), *motomecanizator* (<*moto+mecaniza+-tor*) *navomodelism* (<*navă+model+-ism*), *răsalaltăieri* (<*răs-+alaltă+ieri*), *striptisticism* (<*strip+tease+-(i)ticism*—depreciativ).

2.2.2. Formații din derivate regresive+sufixe: *aerodinamism* (*aerodinam+-ism*), *cîntuleț* (<*cînt+-uleț*), *crezămînt* (<*crez+-ămînt*), *dungăreț* (*dunga+-ăreț*), *furnizare* (<*furniza+-re*), *plăcuț* (<*plac+uț* — „a fost pe *plăcuțul* lui"), *portuleț* (<*port* (<*purta*)+-*uleț*), *rîmișoară* (<*rîmă+ișoară*), *ruginiu* (<*rugină+-iu*), *zboruleț* (<*zbor+-uleț*) etc.

2.2.3. Se pot obține cuvinte noi prin compunere din abrevieri sau prin derivare din acestea: *apro*(vizionare)+*zar* (zavaturi)>*aprozar*, *aprolacta* (<*apro*(vizionare) cu produse *lacta*(te) *comaliment* (<*com*(erțul)+*aliment*(ar)), *navrom* (<*nav*(igația)+*rom*(ână)), *tarom* (<*t*(ransporturi)+*a*(eriene)+*rom*(âne)) etc.;

cefere+-ist>*ceferist*, *cefere+-iadă*>*ceferiadă* (după *olimpiadă*); *gostat* (<*gos(podărie) (de) stat*); *itebe+-ist*>*itebist* („lucrător la I(ntreprinderea) de T(ramvaie) B(ucurești)"; *ceape+-ist*>*ceapist*; *Elba* (<*El*(ectro)+*Ba*(nat)), mai nou *Oltcit* (<*Ol*(tenia)+*Cit*(roën)).

Calea externă de îmbogățire a vocabularului o constituie *împrumutul*. Diferitele etape ale împrumutării de cuvinte noi de către vorbitorii de limbă română au fost arătate și exemplificate în secțiunea a II-a, cap. 4 și 6.

Trebuie reținut faptul că nu toate cuvintele împrumutate, la un moment dat, au șansa să dăinuiască în limbă. Rămîn numai acelea care răspund necesității de a face comunicarea mai precisă, mai clară și, unele, chiar mai expresivă.

INDICE DE MATERIE *

A

C

D

E

F

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

M

N

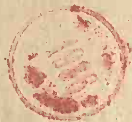
T

V

* Indicele de materie a fost întocmit de asistent universitar Liliana Ardelean, căreia îi aducem, și pe această cale, mulțumiri.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

269/1978 20 cm Lei 10,50

Redactor : ION ILIN
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 23.V.1978. Apărut 1978.
Coli de tipar : 18,75. Tiraj : 14 700+110.

Întreprinderea poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1.
Comanda nr. 35.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 10,50

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY